

**Ber bi surên cîhana kevnar va...**

**ÊZDÎTÎ:**

**DIVÊ MIROV RASTÎYA WÊ LI KU BIGERE?**

**Ezîz ê Cewo**

*“Mezinahîya ramanî ya ola êzdî di lehengîya bêhempa û durustîya rastînîniya bawermend da ye. Û ev jî hema rastîya vê bawerîya sade, lê belê, ne ya bêşêwir û bêwate, lê ya bêhempa, ne lêp û bê fen e. Ev ew bawerî ye, ya ku gelek tişt bi lêgerînên wê yên ji dil û girîng va girêdahî ne, û ya sereke jî – pêşveçûna zanistê û ronîkirina dîroka olan”.*

(Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, ezdazanê ermenî yê destpêka dewra XX)

**AMED - 2017**

**J&J : 190**

**Ber bi surên cihana kevnar va... Ezizê CEWO  
ÊZDÎTÎ:DIVÊ MIROV RASTÎYA WÊ  
LI KU BIGERE?  
(Lêpîrsîna zanistî-rojnamegerî ya bûyerên dîrokî):**

**Pergalsazî:** Azad ZAL

**Naveroksazî:** Murat BORA

**Zimansazî:** a. l. zerdeshtee

**Rûpelsazî:** JJK

**Bergsazî:** JJK

**Wêneberg:** Ezizê Cewo [Arşîva J&Jyê]

**Çapa Yekemîn:** Reşemî, 2017 [J&J - 2017]

**Çapxane:** **Gün Matbaacılık Reklam Film Basın  
Yayın Tan. San. Tic. Ltd. Şti.** Beşyol  
Mah. Akasya Sk. No: 23

Küçükçekmece / İstanbul

Tel: 0212 580 63 81 Fax: 0212 426 69 28

**ISBN:** 978-605-9302-53-1

**Sertifika no:** 22054

**© Copyright:** Ajans J&J

**WEŞANÊN J&J J&J YAYINLARI**

**Adres:** Medya Mh. 180. Sk. Zafer 2 St. A Blok Altı  
No: 5/C KAYAPINAR /DIYARBAKIR

**Telefon:** +90 412 999 12 55

**Mobile:** +90 533 436 58 54

**Email:** ajansjj@gmail.com

**Web:** www.ajansjj.com

*© Mafê wê parastî ye. Ji bilî danasîne bêyî destûr bi tu awayî nayê kopîkirin û nayê belavkirin.*

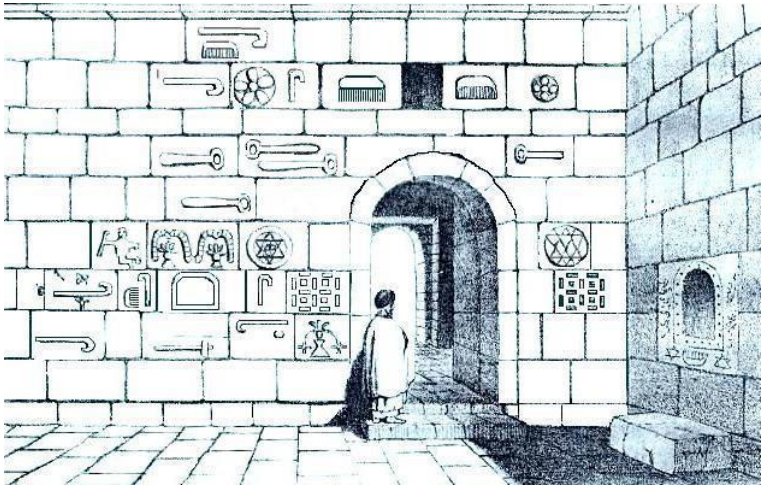
**Ber bi surên cîhana kevnar va...**

**ÊZDÎTÎ:**

**DIVÊ MIROV RASTÎYA WÊ LI KU BIGERE?**

**Ezîz ê Cewo**

**LÊKOLÎN**



## NAVEROK

PÊŞEK.....	7
LI ŞÛNA PÊŞGOTINÊ.....	13
...Û NAVÊ TE YÎ PÎROZ E!.....	13
DÎYARBÛNA YEKEM.....	27
ÊZDÎTÎ:.....	27
GAVÊN YEKEM – BER ZANEBÛNÊ VA.....	27
DÎYARBÛN A DUYEM .....	41
“NÊÇÎRA” REWANÎ YA LI DÛ BAWERÎYA ÊZDÎYAN... ..	41
DÎYARBÛNA SÊYEM.....	51
LÊGERÎN ME BER BI CÎHANA KEVNAR VA DIBIN... ..	51
DÎYARBÛNA ÇAREM.....	59
LI SER RÊGEHA RASTÎYA DÎROKÎ.....	59
DÎYARBÛNA PÊNCEM.....	63
RASTÎ, AN ÇÎROKÊN DÛRÎ HEŞ Û SEWDAYÊ MIROV?.....	63
DÎYARBÛNA ŞEŞEM .....	95
EV DÎTINÊN LÊPOVAJÎ Û TEWŞ GELO DESTPÊKA XWE JI KU HILTÎNIN?.. ..	95
DÎYARBÛNA HEVTEM .....	123
...DENGVEGERÊN “RÊFORM” Û GUHARTINAN .....	123
DERENCAM.....	152
PÊVEKA YEKEM.....	157
EZDAZANÊ XRÎSTÎYANÎ YÊN ÊZDÎ Û ÊZDÎTÎ ÇAWA DÎTINE Û NAS KIRINE?.....	157
PÊVEKA DUYEM.....	173

ÊKSPANSÎYA BIHERBKIRINA KURDISTANÊ DIDOME? .....	173
FOTOGALÊRÎ .....	190
HELWESTA BÊSÎNOR A ASTA ABSÛRDÊ Û NEDÎTINA RASTÎYAN .....	215
...ÇIMA, DIVÊ YÊN ÊZDÎ BIBIN ÊZÎDÎ-SOFÎ, Û ÊZDÎTÎ BÊ TUNEKIRIN Û JI HOLÊ RABE?! .....	231
KURDÊN ÊZDÎ ZÊDETIRÎ PÊNC HEZAR SALAN OLA XWE PARASTINE .....	259
XERÎTEYÊN CÎHANA KEVNAR.....	267
WÊJE Û ÇAVKANÎYÊN DINÊ .....	270
ŞÛNNAVÊN ERDNÎGARÎ .....	273
NAVÊN KESAYETÎYÊN DÎROKÎ Û YÊN PÎROZ .....	275
SUMMARY .....	277
EZÎZ Ê CEWO (KORDA MAD) .....	281

## PÊŞEK

Ev pirtûka Ezîz ê Cewo (Mamoyan) a “**Êzdîtî: rastîya wê divê li ku bigerin**” lêpîrsînek a zanistî-rojnamegerî ye, ya ku bûyerên dîrokî, ji demên kevnar heya destpêka sedasala XX hil-digire nava xwe. Di vê da dîtînen lêpovajî û çewt ên di derbarê ola kevnar a gelê kurd – êzdîtîyê û wê civaka netewî-bawerî da, tînen nirxanidin û ravekirin, ya ku li ser bingeha vê olê ava bûye.

Û li ser vê bingehê hinek rêyên jinûva dîtînen û ji nûva watedarkirina rastîya dîrokî diyar dike. Di dema lêpîrsînê da wisa jî rêzek rûpelên dîroka kevnar a kurdan û cînarên wan hatine ronîkirin – ên ku xwe digihînin demên padişahîya Medya kevnar. Ew analîzên zanistî, yê ku di vê berhemê da pêk hatine, di gelek pîrsan da pala xwe spartine encamên lêgerînên zimanzanî-êtîmolojî.

... Sedem, bingeh û binaxeyên peydabûna dîtînen lêpovajî û çewt ên di derbarê ola kevnar a gelê kurd da, ji dema pêşiyên wî – medên kevnar va û ta îro, hatine lêgerandin...

Ev dane û bûyerên rastî, û, wisa jî dîtînen lêpovajî û çewt ên di derbarê pêşiyên kurdan – medên kevnar û ola kevnar a berî zerdeştîyê ya gelê kurd da, yê ku di vê pirtûkê da hatine lêgerandin, ji hêla zanistî va pr balkêş bûn. Û, lewra jî, ewana bûne qin-yatên (matêriyal) bingehî ji bo nirxandinên vê mijarê.

Li ser bingeha hemberhevkerî û analîza van agahiyên dîrokî, dane û bûyeran, û wisa jî dîtînen lêpovajî û çewt ên di derbarê wan da, di nav çarçoveya rastîyên heyî yê wê dema dîrokî da û ji hêla pêşketina civaka mirovahîyê va, hewl hatye dayîn, ku hemû alî û taybetîyên vê olê û bîrûbawerîya wê bînen ravebikin û derên zanebûnê.

Armanca vê lêgerînê ew bûye, ku di kontêksta dîroka gelê kurd da, wek peyhatîyê rastedêr ê wê şaristanîya kevnar, ji dema padişahîya Medyayê va û heya êzdîyên îro ravebikin. Û di vê lêgerînê da, li ser vê bingehê û, wisa jî, li ser bingeha agahiyên dîrokî û ravekirina taybetîyên sereke yê ola êzdî û bîrûbawerîya wê, sedemên sereke yê peydabûna dîtînen lêpovajî û çewt ên di derbarê vê olê da tînen ronîkirin.

Û li vir wisa jî, sedemên peydabûna dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê vê ola kevnar a gelê kurd da hatine diyarkirin,

ên ku bûne bingeh ji bo wan nirxandin û şiroveyên di derbarê vê ola bi sur û sêr da, yên ku ji hêla lêgerînerên bîyanî (û ne tenê ji hêla wan) û olzanan va hatine pêkanîn.

Û ji bo wê jî, di vê lêpîrsîn-lêgrînê da nirxaninên zanistî di warê wan çavkanî û agahîyên dîrokî yên pir hêja da hatine pêkanîn, ên ku di pirtûka erkdarê olî yê ermenî yê destpêka dewra XX Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan a “Kurmajên yêzîdî” da hebûne.

Ev pirtûka ji hêla naveroka xwe va dewlemend û pîrşewaz e. Û helwesta zanistî ya xudanê pirtûkê li hember lêgerînên qin-yatan pir balkêş e. Û ji ber wê jî ev pirtûka Têr-manvêlyan, bi matêriyal û mêtodologîya analîza xwe va rasterast bûye beşekî bingeha matêriyalî ya destpêkî ji bo analîz û nirxandinên vê berhema zannistî-lêgerînî.

Heya ji bo analîz û şiroveyên cihêreng, hinek parçeyên vê pirtûkê di vê lêgerîna zanistî da hatine bikaranîn. Û li ser bingeha wan matêriyalan jî nirxandinên zanistî û analîzên rexneyî yên li ser dîtînen lêpovajî û tewş hatine pêkanîn.

Û yek ji encamên wan lêgerînan jî ew bûye, ku çavkanîya dîtînen lêpovajî û tewş hatye dîtîn, ew hatye nirxandin, ravekirin û makkirin.

Di vê berhemê da wisa jî ew sedemên dîrokî yên obyektîv û sûbyektîv bi zanistî hatine ravekirin û derketine ronahîyê, yên ku di cîhana kevnaar da bûne bingeha çîrokên dûrî heş û sewdayên mirovan û gotegotên nebînayî yên cihêreng...

Peydabûna wan çîrokên dûrî heş û sewdayê mirovan û gotegotên nebînayî û, her weha, hemû dîtînen lêpovajî, tewş û vala, yên ku ji sazûna wan ra bûne bingeh, di vê pirtûkê da bi zanistî hatine nirxandin û ravekirin...

Bi vê ra wisa jî agahîyên çavkanîyên kevnaar hatine nirxandin (analîzkirin), yên wek: berhemên bavê dîrokê Hêrodot (“Dîrok”) û bavê dîroka ermenîyan Movsês Xorênatsî (“Dîroka Ermenîstanê”). Di dema lêpîrsînê da wisa jî agahî, nêrîn û derencamên zanistî yên zanîyar û nivîskarên navdar ên rûs, kurd, ewropî û yên bîyanî hatine bikaranîn, wek ên: Abovyan X.A., Diyakonov B. M., Êndryû Kollîz (Andrew Collins), Ekrem Cemîl Paşa, Marr N. Ya., Maxmûdov N. X. (Nadoyê Xudo), Mêntêşaşvîlî A. M. Mînorskîy V. F. Pûşkîn A. S., Rîçard Fray, Vîlçêvskî O. L. û yên dinê.



Helbet, evana her tenê gavên yekem in, ên ku ji bo lêgerînên vê ola kevnar û bîrûbawerîya wê di çarçeveya pêşketinên dîrokî yên civakê da hatine avîtin. Wisa jî, helbet, pêvajoyên civakî-siyasî û olî, yên wê demê di goveka van lêgerînan da hatine nixandî.

Ew gavên hanê, yên ku di warê bi pîralî û di nav tomerîyekê da lêgerîna taybetîyên vê olê hatine avîtin, ji bo lêgerînên nû yên pêşerojê dikarin bingeheke zanistî amade bikin û, wek ku Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan dibêje, bi ratsî jî, “... *gelek tişt bi lêgerînên wê yên ji dil û girîng va girêdahî ne, û ya sereke jî – pêşveçûna zanistê û ronîkirina dîroka olan*”.

Li vir lêgerîn di goveka pêşveçûnên dîrokî yên pêvajoyên civakî hatine pêkanîn. Ew wisa jî ji hêla pêşveçûnên dîrokî yên çandî û olî yên civaka êzdîyan û bawerîya wan va hatine pêkanîn.. Di dema pêkanîna lêgerînan da ne tenê analîzên civakî, dîrokî, lê her weha yên zimznanî-ravekirinî (*linguistic-etymological*) hatine bikaranîn, û bi saya wê jî gelek sedemên peydabûna dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê vê olê da hatine dîyarkirin.

Û analîzên vî rengî yên di nava tomerîya hevbeş da (komplêks) bê encam neman...

Li ser bîngeha analîzên zanistî yên zanîyarîyên wan çavkanîyên dîrokî yên di derbarê ola gelê kurd a kevnar û bîngehên bîrûbawerîya wê da, yên ku di nav wêje û hunera zarkî, di duadirozge û jîyana rojane ya gel da hatine parastin, Ezîz ê Cewo van encaman derdixê:

– yên êzdî, wek ku hemû gelê kurd, peyhatîyên rastedêr ên medên kevnar in; ewana ola pêşîyên xwe – êzdîtî, parastine;

– navê ola êzdî ji navekî Xwedê – Êzdî//Ezda tê, yê ku peyveke têkel e, û ji hêla xwe va ji peyverêza ‘*yê ez dayî*’ tê; êzdîtî ola gelê kurd a berî zerdeştîyê ye;

– lê peyva Êzîd ji navê xelîfêkî cîhana misulmanîyê – *Yezîd ben-Muewîya ben- Ebu- Sîfyan benî-Omeya* tê, û yên êzdî jî jêra sultan Êzîd dibêjin. Û ev jî tu pewendîya xwe bi ola kevnar a gelê kurd – *êzdîtîyê* ra nîne;

– di dîroka ola êzdî da du demajoyên ji hev cuda hebûne: yek, a berî Şêx Adî bûye, ya dinê jî, ya pey wî ra ye. Û ew, a ku pey rêformên têkilîdarî navê Şêx Adî ra derketîye holê, êdî *êzdîtîya* di qalivê îslamê da ye, lê ya berî wan rêforman, *êzdîtîya kezî, ya pîroz e*;

– her çi jî hebe, gelek êzdî, yên ku zêdetirî dused salî berê, ji ber zulm û zordarîyên li hember xwe, welatê xwe terikandine, gelek taybetî û hêmanên ola êzdî parastine;

– mînakên pêlîstin û lêpovajîkirinên agahîyên dîrokî û teknolojîyên qirêj tenê di dîroka mirovahiyê ya nû û nûtirîn da rastî mirov nayên; mînakên wisa di dîroka kevnar da jî hebûne; û lêpovajîkirina dîroka kurdên êzdî û pêşîyên wan – medên kevnar, her tenê nimûneyek ji wan e...

– hemû dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê êzdîyan û ola wan da ji demên padşatîya Medya kevnar va destpêdibin;

– hemû agahîyên hinartî û dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê pêşîyên kurdên êzdî da roleke pir neyînî di karê çêbûn û belavbûna wan çîrokên dûrî heş û sewdayê mirov da listine, ên ku hinekan bi zanebûn di derbarê ola wan a kevnar da li hev anîne. Û ewan derew û gotegotana ne tenê roleke xeder di dîroka gelê kurd da listine, lê, sed heyf û mixabin, wisa jî, hinek çaran bûne bingeh ji bo “*lêgerînên*” gelek zanîyar û nivîskarên cîhanê yên bi nav û deng, ên ku di derbarê vê mijarê da nivîsine;

– ev berhema jî gavek e, li ser rêya lêgerînên pîralî yên di warê *êzdîtîyê* da, ya ku yek ji olên nebînayî û dergerdûnî (êk-zotîk) ya cîhana kevnar e; wek ku tê zanîn, di dewra XII da Şêx Adî di nav bîrûbawerî û dîtina di derbarê sêwira cîhan û gerdûnê ya ola êzdî da rêform pêk anîne; lê, her çi jî hebe, evê olê gelek taybetîyên xwe heya rojên me parastine; û ji vir û pêva jî lêgerînên bingehên vê bîrûbawerîyê û dîtînen wê yên têgihîştina cîhanê, yên ku ji bo vê olê bûne bingeh, wê gelek derfetan bifirînin, ku mirov wan pêvajoyan û guhartinên dîrokî têbigihîje; ew derfet wê wisa jî kêrî lêgerînên taybetîyên civaka netewî-olî ya êzdîyan bîn, a ku li ser bingeha bîrûbawerîya ola êzdî ava bûye;

– ji bo lêgerînên taybetîyên ola êzdî û civaka êzdîyan a netewî-olî tam û heralî pêk bîn, divê ew matêriyal û encamên wan lêgerînan, ên ku îro berev bûne, ji vir û pêva jî, di nav tomerîyekê da bîn analîzkirin; ji bilî wê, divê nêrîn, vegotin û dîtîn, her weha, lêgerînên cuda yên heyî bi hev ra di nava tomerîyekê da bêne analîzkirin, ji bo ku bona domandina lêgerînên di vî warî da bingeha zanistî bifirînin; wisa jî, ji bo ku hemû taybetîyên vê olê derkevin ronahîyê, divê lêgerînên ezdazanîyê (têolojîyê) bîn pêkanîn;

– lê ji bo ku lêgerînên piralî di tomerîyekê da bên pêkanîn, wisa jî ew hemû taybetiyên vê ola kevnar û bîrûbawerîya wê, ya ku ewê ji olên heyî yên kevneşopî cuda dikin, jinûva bên vejîyandin; ji bo vê jî pêwîst e, ku hêzên ezdazanan û pisporên warê dîroka olan ên xwedî zanînen berfireh di cîhekî da li hev berev bibin; wisa jî zanînen oldarên zane û xwendî dê ji bo vê pêwîst bikin, ji bo ku, hîç nebe, eger ne bi giştî be jî, bingehên vê ola kevnar, ên ku di qalibê îslamê da hatine parastin, vebijêrin, dermên bîyanî ji wan cuda bikin, û li ser vê rêyê jî, wek gava yekem, mijarnameke planî ji bo govtûgoyên zanistî amade bikin. Helbet, ev jî dikaribû bibûya gava yekem, ji bo ku bingehêkeke zanistî bê amadekirin...

Û li ser vê bingehê jî, lidarxistina sîmpozîûm û konferansên zanistî yên bi vê mijarê dikaribûn ev karê bi kêr derxistina ser rêya zanistî-giştî...

**J&J**



## LI ŞÛNA PÊŞGOTINÊ

*Eger navê te ji te standine,  
bizanibe, tu ji her tiştî bêpar  
hiştine, û tu êdî tu nîn î!*  
Abdullah Ocalan

### ...Û NAVÊ TE YÎ PÎROZ E!

**Wate û jêderên wan peyvan, ên ku di kurdî da navê Xwedê didin zanîn ji ku tên? Yên êzdî bi xwe bi çi navî xwe nas dikin? Ew dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê civaka êzdîyan da destpêka xwe ji ku hiltînin? Ev nexwendîtîya olî ya di nav me da ji ku tê?.. – Li vir wê di der barê van û hinek pirsên dinê yê vê mijarê da bê axavtin.**

Mijara êzdîtîyê, ya ku di wêjeya zanistî ya nûjen da (û ne tenê di ya zanistî da!) bi têrmînen “*êzîdîzm/yêzîdîzm*” (“*êzîdîtî/yêzîdîtî*”) tê vegotin, ewqasî jî ne sade û bi zanistî ne ravebûyî ye, wek ku hinek lêgerîneran an mirovên bi vê mijarê va mijûl dibin, an jî, yê ku berê xwe didine wê babetê, dê bixwastana bibînin...

Lêgerînen di warê êzdîtîyê û ola êzdî da hema di sêrî da li ser dîtî û têgehên lêpovajî û tewş hatine avakirin, lewra jî, divê mirov bi bingeîn careke dinê jinûva hemû nêrîn û dîtînen danasîna vê olê û wê civaka êtnîkî-bawerî, ya ku bi bawerîya wê tê nasîn, li ber çavan ra derbaz bike û binirxîne.

Ji ber kêmasîya zanînen di vî warî da, wisa jî ji ne-destûr-mendîya (*nekompêtêntî*) hinek mirovan carna berê xwe dane çîrokên nebînayî, serpêhatîyên ku hinekan ji ber xwe derxistine, dîtînen lêpovajîkirî ên dûrî heş û sewdayê mirovan. Û, dibe ku hinek caran di bingeha van hemûyan da helwesta hinekan a bi zanebûn berovajîkirina rastîyan hebûye. Ji hêla dinê va, sedemên

dinê jî ji bo vê hebûne, ew jî sergirtîbûna vê ola kevnar û tunebûna agahîyên di derbarê wê da bûne. Û, ji ber vê jî, gelek caran, ji bo ku mirov, hîç nebe, tiştêkî di derbarê wê bawerîya bi sûr û sêr û terefdarên wê da bizanibin an binivîsin, çî li ber destê wan ketîye (ew çîrokên dûrî heş û sewdayê mirovan bûne, an tiştên dinê) wek rastî pejirandine û nirxandinên xwe li ser bingeha wan pêk anîne. Lê, her çî jî hebe, ev hemû jîncama dîtînen lêpovajî û tewşên di derbarê vê olê da ne, û tu pêwendîya wan bi rastîya wê ra nîn in.

Waha, di nîveka dewra XIX da ronaydarê ermenî yê mezin Xaçatûr Abovyan di gotara xwe ya “Yên Êzîd”, da di derbarê vê rewşê da çî dinivîse: **“Ji ber ku di derbarê vî gelfî da agahî kêmb hebûne, divya bû, ku netewzanan (êtnogiraf) serî li pêşbînîyan (rawêj) û encamên wan bidan”**<sup>1</sup> Lê di gotara xwe ya dine ya “Yên Kurd” da heman nivîskar dinivîse: **“Agahîyên me yên di derbarê reha vî gelfî, têkiliyên wî yên bi gelên dinê ra, di derbarê belavbûn û rastîya wî ya dîrokî da, pir kêmb in, ne rast in. Ewana ne ku li ser bingeha daneyên dîrokî, lê li ser a çîrokan ava bûne...”**<sup>2</sup> - Belê, di warê lêgerînên çand û ola kurdên êzdî da rewşek a weha desthilatdar bûye. Û helwesta heman şewazî jî di nav karê lêgerînên wan hemû mirovan da hebûye, yên ku xwestine bi pirsên êzdtîyê va mijûl bibin. Evê jî bi demê ra bingehêk jî bo agahîyên lêpovajî û tewş û listikên siyasî ava kirine.

Ev mijara ji bo rojên me ji hemû deman girîngtir e, û pêdivîya wê bi lêgerînên kûr û piralî yên zanistî heye. Û çiqasî jî wan lêgerînên zanistî, ewqasî jî ji derencamên wan ên objektîv, dê rê li ber rasttêgihîştina dîroka çanda rewanî ya gelê kurd û wisa jî ya gelên Herêma Rojhilata Navîn, bi giştî, vebe...

Lê, berî wê, ku mirov dest pê bike, li ser mijara ola êzdî û êzdiyan bixwe, wisa jî li ser wan, ên ku bi wê olê û bîrûbawerîya wê va pêwendîdar in, raweste, divê di sêrî da wan têgeh, nav û têrmînan bi zanistî binirxîne û rave bike, yên ku di nav êzdiyan da tèn bikaranîn.

Îro di weşanên cuda û di çapemanîyê da (di nava wan da

---

<sup>1</sup> Абовян, Хачатур, Иезиды, газета «Кавказъ», №8, Тифлис, 21 февраля 1848 г, стр. 3//Абовян, Хаçатûр, “Yên îezîd”, rojnameya “Kavkaz”, №8, Tiflis, 21 sibata sala 1848-an, rû. 3, bi zimanê rûsî.

<sup>2</sup> Абовян, Курды, газета «Кавказ», №46, 13 октября 1848, стр.3//Абовян, “Yên Kurd”, rojnameya “Kavkaz”, №46, Tiflis, 13 kewçerasala 1848-an, rû. 3, bi zimanê rûsî.

wisa jî di yên kurdî da) navê ola gelê kurd a kevnar bi çewtî wek *êzîdîtî*, *ola êzîd*, û terefdarên wê jî wek *yên êzîdî* didin xuyan.

Li ber çavan e, ku danasîneke weha, ya ku li ser bingeha dîtînen lêpovajî û çewt saz bûne, li ser rêya rasttêgihîştin û nas-kirina rastîya vê olê û bîrûbawerîya wê bûye asteng.

Gava yekem a li ser rêya têtgihîştina rastîn a taybetîyên ola êzdî, dikare bi zanistî ravekirin û dazanîna wan têtgeh, nav û têrmînan be, yên ku di nav vê olê û bîrûbawerîya wê da hatine sêwirandin û bikaranîn.

Û ji bo wê jî, dive bê zanîn, ku bawermendên vê olê bi xwe ji vê bawerîyê ra nabêjin *êzîdîtî*, ji ber ku nave ola wan – *êzîdîtî* ye. Xwenavkirina bawermendên vê olê ne ku *êzîdî*, lê *êzdî* ye. Nûnerên vê civaka êtnîkî-bawerî (*êzîdîtî/êzîdiyati*) bi xwe ola xwe wek *ola êzdî* nav dikin. Gelên cînar, xasma, ermenî, ji *êzîdîyan* ra *yêzdî* dibêjin, lê yên dinê – *yêzîd*, an jî *Yezidien*. Li bal hinek lêgerîner û nivîskarên şewazên *îêzîd* an *yazîd* jî heye.

Ji bo ku hemû rastîya pirsê bê têtgihîştin, divê bê zanîn, ku navê ola *êzdî* ji navekî Xwedê tê. Di qewlekî ola *êzdî* da tê gotin: **“Hezar û yek navên Xwedê hene, Êzdî jî navekî Xwedê ye!”** Her navekî *Xwedê* tê ravekirin: Peyva *Êzdî* ji peyverêza **“Yê ez dayî”** tê. Paşê, hê dereng (di nava hezarê salan da), ev peyverêz di axavtina zêndî da hey hatiye gotin û di wê da guhartin çê bûne, hinek deng jê werîyane, beşên wê gihîştine hev û ew bûye peyveke têkel – *Êzdî*. Ango. peyverêza **“yê ez dayî”** bûye *Yêzdî*, ev jî ji hêla xwe va bûye *Êzdî* (*Êzdî < êzdayî < Yêzdayî < yê ez dayî*); û ev navê bawermendên vê olê, **“êzdî”**, di destpêkê da hatiye wateya **“xwedêperest”**, *ango, ên ku bawerîya wan bi Xwedê heye, ango yên ku Xwedê diperêzin*. Hê jî di navçeyên Kurdistanê yên cuda da, di nav kurdan da, û wisa jî di nav *êzîdîyan* bixwe da, ji bawermendên vê olê ra dibêjin *êzdayî/ezdayî*...

Lê *Yêzîd* bên-Mûawîya bên-Ebî-Sifyan benî-Ûmeyya ji eşîra ereban a Qurêşî ya li Mekkayê û pismamê Muhemmed Pêxember ê dûr bûye, ew yek ji xelîfên (sultan) cîhana îslamê bûye.

*Yezîd* (an jî, wek yên êzdî ji wî ra dibêjin, *Sultan Êzîd*) kurê Mûawîya bên Ebî – Sifyan e. Berî Êzîd (*Yezîd*) xelîftî di dest malbata Pêxember da bûye. Ji vê malbatê Elî xelîfê 4-em ê dawîyê bûye. Tê gotin, ku kuştina wî bi destê emewîyan çê bûye. Hesenê kurê Elî tê jehrdayîkirin, ê dinê – Huseyn û hemû malbata

wan, bi giştî 22 kes, di Kerbelayê da ji hêla alîgirên Yêzîd va tên kuştin. Û, bi vî awahî, dawî bi desthilatdarîya malbata Pêxember tê û pismamên wan ên dûr-emewîyan desthilatdarîyê hiltînin destê xwe. Û Êzîd (Yêzîd) dibe Xelîf (Sultan).

Lê çi pêwendîya van hemûyan bi ola gelê kurd a kevnar – *êzdîtiyê* ra heye?

Ev herdu sîstêmên ji hev cuda çawa tevî hev kirine?– Bersîvên van û pirsên dinê yên bingehîn divê hê ji hêla zanîyan va bên dayîn. Lê belê, vê demê mirov vekirî û bi bawer dikare bibêje, ku di nav bera navê vê ola kevnar a gelê kurd û navê *Sultan Êzîd* da tu pêwendî jî nîne. Her yek ji wana awirekîcûda ye ser sêwirandina gerdûnê, olên vana li ser bîrûbawerîyên cuda, û, bi giştî, têgehên Xwedê yên cuda ava bûne!?

Li vira mirov dikare bibêje, ji bo vê tevlihevîyê wisa jî ewê yekê rola xwe listîye, ku peyvên *Êzîdî* û *Êzîd* ji hêla bilêvkirinê û bihistinê va bi şewazî nêzîkî hev in. Lê ev herdu peyv hem ji hêla peyvsazîyê (*morphology*) û jêdera sazûna xwe va, hem jî bi wateyên xwe va du peyvên ji hev cuda ne.

Lê, dîsa jî, her çi jî hebûye, lêgerînerên bîyanî (û ne tenê wan!) herdu peyv jî yek dîtine, an jî ew wek cudabêjîyên heman peyvê hejmartine.

Hê ji dewra XIX û virva di welatên cuda da di derbarê êzdîyan da hem bîranînû çavdêrîyên nivîskar û rêwîyan, hem jî dîtî û lêgerînên cihêreng hatine nivîsîn. Di vî warî da navên helbestvanê rûs ê gewre A. S. Pûşkîn, ronaydarê ermenî X. Abovyan, lêgerînerên inglîz Lêyard, Con Gûst (John Guest) û Roûlênson, zanyarê rûs Mînskîy, lêgerînerê amêrîkî Grant, zanîyarê aûstrî Hammêr, rêwîgerê rûs Î. N. Bêrêzîn û gelekên dinê dîyar in.

Û li ser bingeha agahîyên lêpovajî û tewş li bal hemû nivîskar, zanîyar û lêgerîneran jî di derbarê wê civaka kurd a êtnîkî-bîrûbawerî û ola wan a kevnar da dîtineke lêpovajî û çewt saz bûye. Di derbarê vê ola kevnar a gelê kurd da hem lêgerînerên rûs, hem jî yên rojavayî xwedî heman dîtinan bûne. Hinek çaran dîtîyên lêpovajî û tewş digihîjin asteke wisa, ku di derbarê *êzdîyan* da tiştên dûrî heş û sewdayan, ên nebînayî û fantastîk dinivîsin. Di derbarê çavdêrîyên helbestvanê rûs ê mezin Alêksandr Pûşkîn da, helbet, dê bi boneyeke dinê hê di vî pirtûkê dabê axivtin. Lê naha min dixwast bala xwendevanan bikişanda



ser gotara “Yên Êzîdî” ya ronaydarê ermenî Xaçatûr Abovyan, a ku bi zimanê rûsî di rojnameya “Kavkaz” da hatye weşandin (Tîflîs, sal 1848). Ev gotara mînakeke “vegotinê” ya pir baş e, ya ku li ser bingeha dîtinên lêpovajî û tewş û agahêyên ne rast yên cihêreng hatîye hûnandin. Wek ku di vê gotarê da tê gotin: “*Navê îezîdî nefret û xof dikir û îro jî dike dilê hemû gelên asîyayî û heya dilê erebên dirinde jî, yênku îezdî di nav wan da jî dijîn*”.<sup>3</sup>

Mirov li vir her dikare zendegirtî (matma) bibe. Dîtinên nebînayî û danasîna ne objektîv! Ma, gelo tiştên weha çawa dikaribûn pêk bihatana? Ma ne, di nav wan da êzdî di rewşa zulm û zordariyê da bûne!? Ew di bin êrişên bênavber da bûne, û bi zorekê karibûne xwe ji tevkujî û xezayê rizgar bikin!? Di vê rewşê da, gelo êzdîyan dikaribûn di nav wan der-doran da navekî wisa derxistana?

Weha, erkdarê olî yê ermenî yê destpêka dewra XX Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan êzdî di rewşeke çawaye rastînî da dîtine: “... *kurmancên êzdî ji bo ku xwe ji tevkujîyên xwînrejî yên fanatikên îslamî, wisa jî ji stêmkariyên bêwijdan ên xristiyanan rizgar bikin, bi dijarî di xeyalên bawerîya pêşîyên xwe ya xwezayîperest da xwe parastine*”.<sup>4</sup>—Weha, ev e, rewşa rastîn a bawermendên ola êzdî, piştî kuli ser ger û aqarên dîrokê olên kevneşopî peyda bûne!

Ev tê çi wateyê? Dertê, ku du lêgerînerên ermenî di derbarê heman êzdîyan da gihîştine du nêrînên cuda? Çawa dibe? An yek ji wan di nêrînên xwe da ne rast e, yan jî li vir tiştêkî dinê li holê ye, ya ku vê demê em ténagihîjin?!

Gelo kesekî ji xwe pirsîye, ka, Abovyan evan gotinan di derbarê êzdîyan da, an êzîdîyan da dinivîse? Gelo êzdî wê demê (û, heya îro jî) dikaribûn di nav ereban da (wek êzdî!!!) bijîyana?

---

<sup>3</sup> Li nasîya 1-em binihêre.

<sup>4</sup> *Միևն Վարդապետ Տէր-Մանվէլեան*, Եզդիի կուրմանս, Ախալցխա, 1910, ր. 5 – 6 և 42// Sion Vardapêt Têr-Manvêlyan, “Kurmanjên yêzîdî”, Axaltsxa, 1910, ր. 5 – 6 և 42, bi zimanê ermenî.

**Û li ser navê xudanê vê pirtûkê:** *wek ku tê xuyan, nave wî ji sê peyvên pêk tê. Jixwe nav û paşnavê wî tén zanîn (Sîon Têr-Manvêlyan), lê peyva Vardapêt navê radeya wî ya ezdazaniyê ya zanistî ye (theology), ya ku anegorî doktorîya zanistê ye. Ew rade di nav hîerarşîya dêrên xaçperêzan ên dinê da wek arxîmandritê tén zanîn. Dibe ku mirov bikaribe wê anegorî navê peywirên ola îslamî yê xoce, an seyda bike... Her çiqas jî, ev navê radeya Sîon Têr-Manvêlyan a ezdazaniyê ye, lê, ji ber ku ewî di nav nasnavê xwe da ew peyv wek beşekî wî bikar anîye, û nav jî nayên wergerandin, ji bo wê jî min maf neda xwe, ku wê peyvê wergerînim, ew wek ku heye, dive wisa jî bê nivîsin: Sion Vardapêt Têr-Manvêlyan.*

Ma, gelo tiştên weha dikaribûn pêk bihatana? Ma ne, di nav wan da êzdî di rewşa zulm û zorîyê da bûne—di bin êrîşên bê navber, êrîşên tevkujîyê û tunekirinê da, û tenê hinek ji wan bi zorekê karibûne ji tevkujî û xezayê bifilitin! Di vê rewşê da, gelo wana dikaribûn di nav erebên misulman da bijîyana û heya nav û dengekî wisa derxistana – tîrs û nefret bikirana nav wan?

Tiştê wisa nakeve heşê mirov. Jixwe, kurdên êzdî (û ne tenê ew!) baş dizanin, ka çi çi ye...

Ango, çi dertê holê?

Ma gelo ev nade xuyan, ku Abovyan behsa erebên *êzîdî* yên sunnî dike (an jî – behsa misulmanên dinê yên ji tarîqata sofîyan!?), û gotina wî hîç jî ne di derbarê êzdîyan da ye. Û, wek ku tê xuyan, ji ber ji hêla bilêvkirinê va navên êzdî (ê-z-d-î) û êzîdî/yezîdî (ê-z-î-d-î) hinekî nîzîkî hev bûne, herdu nav tevîhev kirine?!...

Helbet, ji bo vê wisa jî sedemên obyêktîv ên dinê hebûne...

Bi rastî jî, di heşê mirov da cî nabe! Çawa dibe?! Ma ne, êzdî bi xwe bibûn armanca êrîş û cerdên misulmanan û stêmkariyên bêwijdan ên xaçparêzan, û zordariyeke nebînayî li wan dihat û îro jî tê kirin. Û ji bo ku xwe ji tunekirinê rizgarbikin, hebûna xwe ya fîzîkî, ola xwe ya kevnar û reng û rûçîkê xwe yê netewî biparêzin, ewana meskenê xweyê kal û bavan ji dijminan ra hiştine û revîyane nav rêzeçîyayên bilind û hasê!

Li ber çavan e, çi ku Abovyan dinivîse, li rewşa êzdîyan a rastîn nayê. Ma, gelo dikaribû tiştêkî wisa bibûya, ku, wek ku Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan dibêje, ewana, yên ku “... *ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelê bê ol hatibûne pejirandin*”, û “...*hemû jî weke hev ji wan zivêr bûne û ew nuxsan kirine*”, di nav gelên cînar da *tîrs û xofê* hişyarbikin? Di derbarê wê da, ku ev nêrîn nikare rast be, li bal Xaçatûr Abovyan bi xwe jî govaniyên balkêş hene: “...*Ev hemû mirovan dide ramandin, ku ev gelana her tenê ji ber wê sedemê şeytanperest navkirine, ji ber ku helwesta gelên cînar, ên ku bi fanatîzma xwe va diyar in, li hember wan ne qenc bûye, wana ew nefret û bêrûmetkirine*...”<sup>5</sup>

Di derbarê vê rewşê da rêwîgera înglîz Gertrûda Bêl jî di

---

<sup>5</sup> Абовян, Иезиды, газета «Кавказъ», № 9, Тифлис, 28 февраля 1848 г, стр. 4.// Abovyan, “Yên Îezîd”, rojnameya “Kavkaz”, № 9, Tiflis, 28-ê sibata 1848-an, rû. 4, bi zimanê rûsî.

nameyeke xwe ya bîranînî da weha nivîsye: “7-ê Gulana 1909-an. Ez îşev mêvana Elî Beg ê oldarê mezin ê şeytanperestan bûm. Lê, divê bê zanîn, bi rastî ne wisa ye, neyarên wan ew nav li wan va danîne.”<sup>6</sup>

Agahîyên bi heman naverokê li bal lêgerînerê inglîz ê dema me Êndryû Kollînz jî hene: “... *Misulmanan, bê şik û guman, ên êzdî* (ew di lêgerînên xwe da li şûna êzdî yêzîdî dinivîse. – E. C.) *ne tenê hema wisa wek ên bê bîrûbawerî, lê wisa jî neqenc û bêxwedê dihejmartin, yên ku divê bîn tunekirin, eger ew dest ji bawerîya xwe bernedîn û neçin li ser ola îslamê*”.<sup>7</sup>– Va, ev e dîmenê rastîn ê rewşa êzdîyan ne ku tenê di welêtê wan da, lê wisa jî di “hemû welatên asîyayî” da.

Û eger Xaçatûr Abovyan jî di derbarê rewşa êzdîyan a di wan welatan da dinivîse, wê demê çawa wisa çêbûye?!

Siyaseteka wisa li hember êzdîyan di rojên me da jî tê domandin. Weha, ji 16–17-ê kewçera sala 2012-andi paytexta Kurdistanê Amedê da Konfêransa êzdîyan a navnetewî pêk hatibû. Tiştê balkêş ew bû, ku amadekar û sazûmankarên wê konfêransê rêxistinên kurdan ên civakî û siyasî bûne, û endamên wan jî bi bingeheîn kurdên misulman bûne. Û di wê konfêransê da nûnerên rêxistinên siyasî û oldarên kurdên misulman li hember birayên xwe yên êzdî dilovanîya xwe dîyar kirine û ji bo wê, ku pêşiyên wan demên buhurî li hember wan zulm û zordarî pêkanîne, ji wan lêborîn xwestine.

Ewê konfêransê di nav raya gîştî da dengêkî mezin veda û di derbarê karên wê da di çapemenîya gelek welatên cîhanê da hatine ragîhandin û şiroveyên cihêreng çê bûn.

Lêbelê. helwesta wî mirovî, yê ku xwe wek serokê cîhana îslamî dibîne, serekwezîrê Tirkîyayê Recep Teyîp Erdoxan anegorî kevneşopîyên pêşiyên xwe yên “bi nav û deng” dimîne. Weha di derbarê wê konfêransê da ewî bi gef û gûr çî daye der:

---

<sup>6</sup> Gertrûda Bêl (Gertrude Bell), Nameyên rêwîtiyê (arşiv), Weşanên Zanîngeha Nyûkaslayê (Newcastle), Bîtanîya Mezin, 2014; [http://www.gerty.ncl.ac.uk/letter\\_details.php?letter\\_id=1697](http://www.gerty.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1697)

<sup>7</sup> Эндрю Коллинз, Падшие ангели, Москва, 2008, стр. 90 (Русский перевод книги: Andrew Collins, *From The Ashes of Angels*)/Êndryû Kollînz, “Fîrêştêyên ji jorda hatî”, Moskova, 2008, rû. 90 (wergera rûsî ya pirtûka inglîzî ya Andrew Collins a “*From The Ashes of Angels*”).

**“Ola êzîdî û zerdeştî bingeha wan yek e, û ger wisan e, tu pêwendîya wê bi Xwedê ra nîne!..”<sup>8</sup>**

Lê?!... Hema wisa! Lê bi cûreyekî dinê ew êdî çawa dikare bibe serokê cîhana îslamê? Û, dibe ku lewra jî ji cîhana îslamî hiç yekî jî daxuyanîyên dijmirovî yên vî mirovî, yê ku dixwaze bibe rêberê wan, vala dernexist.

Li vira, wek ku tê xuyanê, şirove pêwîst nakin.

Hemû dane di derbarê wê da dibêjin, ku ew tişt, ên ku di gotara Abovyan da di derbarê êzdîyan da tê gotin, nikaribûn rastî bûna. Ku ew hemû ji rastîyê dûr in û ne anegorî rastîya êzdîyan û ola wan in. Ku ew dîtînen di derbarê wan da hemû jî lêpovajî û tewş in. Çi ku di serdemên dîrokî yên cuda da pêk hatine, bi bingeheîn di derbarê tiştên dijî van gotinan da dibêjin. Û mirov çawa jî şirove bike, yek e, heşmendîya pêşveçûna pêvajoyan di derbarê wê da dibêjin, ku li vir bi bingeheîn gelek tişt li hev nagirin.

Dibe ku li vir Abovyan (û ne tenê ew!) *êzdîyan* û *êzîdîyên* sunî yên misulman, ên li dû Yezîdê kurê Mûewî bên Ebû-Sifyan ê pismamê Muhemmed pêxember ê dûr diçin, ji hev cuda nake?! Yan, berovajî vê, têngahîjin, ka ji wana kî kî ye?

Eger gotara Abovyan, a ku li jorê di derbarê wê da hate gotin, tenê nivîsek a vegotinî û danasînî ye, lê nêrîna zanîyar û rojhilatzanê rûs ê navdar V. F. Mînorskî, hemû bingehe hene, ku bêhtir nêzîkî danasîna zanistî bibe.

Tiştê balkêş ew e, ku ji hemû lêgerîneran tenê Mînorskî ye, ku *êzdîyê* ne ku *yêzîdîzm*, lê *yêzîdîytî (ezuduïcmbo)* nav dike. Û, ev nav jî, bi şewazê xwe va bi giştî bêhtir mina navekî olî ye. Her çiqas, ew jî analizên xwe di nav çarçoveya wan dîtînen di derbarê êzdîyan da pêk tine, yên ku ji çavkanîyên cuda gihiştine ber destê wî, dîsa jî, ji bo wî **“di yêzîdîyê da şopên hinek bawerîyên pir kevnar diyar in”**. – Û di derbarê navê *yêzîdîyê* da ew nêrîneke balkêş dide pêş. Bi dîtina wî, ew nav **“gotîneke sade ya gelêrî ye. Lê bi rastî ew divê ji peyva kevnar a îranî ya Ezda hatibe, û wateya wê Xwedê ye”**.<sup>9</sup> – Her çiqas jî, ew rave nake, ka peyva kurdî ya *Êzdi//Ezda* çawa ji peyva kevnar a îranî ya *Ezda* saz bûye, **“ya tê wateya Xwedê”**, dîsa jî, nêrîna wî bi xwe balkêş e, xasma, wek ku tê xuyan, şewazên *Êzdi//Ezda*, ên

<sup>8</sup> <http://www.ezdixane.ru/content/view/2095/2/>

<sup>9</sup> *Минорский В. Ф.*, Курды. Заметки и впечатления, Петроград, 1915 г., стр. 23// *Минорский В. Ф.*, “Yênkurd. Têbîni û bîranîn”, Pêtrograd, 1915, rû. 23. Bi zimanê rûsî.

ku bèn guhartin, bi heman şêwazî, di zimanê kurdan bi xwe da hatine parastin, ji wî ra ne nas in... Wisa, ku, eger mirov gotina Mînorskîy, ya ku dibêje: **“ew nava ji peyva kevnar a îranî ya Ezda tê, ya ku tê wateya Xwedê”**, wek bingeh hilde, û, eger gotina wî di derbarê peyva kurdî da ye, wê demê ew dazanîneke rast e. Lewra ku di nav hemû zimanên îranî da tenê di zaravê kurmancî yê zimanê kurdî da şêwazê cînava kesî ez (dêmê yekem, jimara yekane) hebûye û îro jî heye.

Dîtineke Mînorskîy ya dine ye balkêş jî ew e, ku ew dibêje: **“...Hinek zanîyar navê Tawis anegorî Temûz ê babîfîya kevnar dîkin, yê ku navê Xwedayê Rojê û Germa Havînê ye. Di pêwendîyên dinê da jî mirov têkilîyan di navbera êzîdîyê (li bal wî yêzîdîyî. – E. C.) û bawerîyên Mezopotamya kevnar da dibîne. –Û Mînorskîy didomîne. – *Wek ku tê zanîn, hê di dewra XI a P.Î. di bajarê Herranê da (nêzîkî Ruhayê), ji bo Sînê Xwedayê hîvê dirozge xwendine, û navê wî jî mirov bi hêsane di navê Şêxisinê êzîdîyan da dibîne û y. d.*”<sup>10</sup>**

Li vira mirov dikaribû bigota, ku bi têorî (her tenê – bi têorî!) girêvterî di navbera peyvên Temûz û Tawis da heye, ger mirov bibêje, ku *m*-ê îranî di kurdî da dibe *v*, lê ev jî ji hêla xwe va dibe *w*. Lê vê demê ev her tenê terefê pirsê yê dengsazî-êtîmologîyê şêwazî ye (formal). Lê ji hêla dîtina ezdazanîyê (theology) û dîrokê va pêdivîya wê bi piştrastkirinên zanistî heye. Lê di derbarê pêwendîya di navbera navê Sînê Xwedayê hîvê da, dîsa jî mirov yekawa nikare bi bawer bibêje. Di zimanê kurdî da peyva Şêxisin wek Şixisin tê bilêvkirin, û wisa jî mirov nikare yekawa bibêje, ku ew peyva têkel ji peyvên Şêyx Sîn saz bûye. Ji bo vê divê mirov bikaribe bide xuyan, ku di kurdîya îroyîn da peyva têkel a Şixisin ji peyvebenda Şêx Hesên saz nebûye (Wek peyva Şixadî ji Şêx Adî!) ...

Û, her çiqas, Mînorskîy analîzên xwe yên di der barê bîrûbawerîya Şêx Adî<sup>11</sup> û herdû pirtûkên pîroz ên dema wî da pêk

---

<sup>10</sup> Di heman cîhî da, rû. 25.

<sup>11</sup> Şêx Adî an Şixadî (nîveka duyem a dewra XI – nîveka dewra XII), rêformatorê ola êzdî ye, yê ku gelek têgeh, nav û têrminên îslamê anîne nav vê olê. Navê wî di weşanên cuda da bi şêwazên cuda dinivîsin: hinek dinivîsin Şêx Adî, yên dinê – Şêyx Adî, lê yên êzdî bixwe ji wî ra Şixadî an Şêxadî dibêjin. Lê ji ber ku em kîjan şêwazî jî hildin, wê di kurdî da bê wateya Şêx Adî, lewra ji ew nav dê di vê berhême da bi şêwazê Şêx Adî bikaranîn.

tîne, û dibêje, xwedêgiravî, “*yên êzdî bi xwe dibêjin*”, ku di navbera rewanê neqenc û Melek Tawis da girêferî heye, lê dîsa jî ew nêrînên pir balkêş diyar dike....

Analîz dê her bidomin, lê naha her pirs di wê da ye, ka bawerîya sultan Êzîd çawa anîne li nav ola êzdî? Û ew pirs hê vekirî ye û benda bersîva xwe ya zanistî ya rast e. Ji vir û pêva jî ezê hewl bidim, ji bo van û pirsên dinê bersîvan bibînim.

Dibe ku, ev bawerî piştî rêformên Şêx Adî anîbin li nav ola êzdî, ji bo ku ew êzdîyên ku zêndî mane ji tunekirinê rizgar bikin, an...? Lê belê, nêrîneke dinê jî heye! Lê, eger Şêx Adî, wek erkdarê ola îslamê yê wê demê yê xwendî, di wê serdema ji bo îslamê aloz da (dewra V a hîcrî), bi xwe jî dixwaze di nav misulmanan da civaka yên ku li pey bîrûbawerîya wî diçin, saz bike?! Ango, tarîqeta xwe! Ma ne, wê demê ji bo îslamê rewşeke aloz a ne yekawa hebû?! Û wê demê gelek erkdarên olî tarîqatên xwe saz kiribûn. Û, dikare, hewldanên Şêx Adî bi ser neketine, û ew bi komeke terefdarên xwe va, yên ku di nav wan da navê Êzîd xwedî rêzdarîyeke mezin bûye, tên, di nav êzdîyan da bi cîh û war dibin, ji ber ku ew di dema zarotîya xwe da pir hatibûye wan deveran, û niştecihên wê herêmê ew baş naskiribûne?<sup>12</sup>

Lê, eger ew çalakîyeke, ya ku hinekan baş serê xwe li ser pilankirin û pêkanîna wê êşandine?

Pirs in, pirs in, pirs!

Û, min jî digot, ka çima hinek “*êzdîyên*” navçeyên nêzîkî Şengala pîroz û Mûsilê dibêjin, ku ew ne kurd in, ereb in, û xwe *êzîdî* nav dikin. Hemû bingeş hene, ku mirov bibêje, ku bi rastî jî ew (an jî, hinek ji wan) berê-pêşva ne kurdên êzdî bûne. Dibe jî, ew ereb bin, ên ku li dû şaxekî îslamê û Yezîd Bêna Mûawîya (sultan Êzîd) diçin. Dibe, ku ew girseya erebên sunnî (an sofî) ne, yên ku li dû bîrûbawerîya Şêx Adî çûne, bi wî ra cîguhêzî wê herêmê bûne?! Ma ne, wê demê (lo, hema îro jî!), di nava çarçevê “întêrnasîonalîzma” îslamî da gelek tişt dikaribûn pêk bihatana? Û, di encamê da, di navbera wan û kurdên êzdî da pêvajoyên li hev bandorkirinê pêk hatine (*diffûzion*)?! Û, weha, ji encama bişavtina di nav hev da (sentez) ya *êzdîtîyê//êzdayîtîyê* û *êzîdîtîyê*, ew derketîye holê, ya ku îro di nav me da heye?! Eger na, wê demê, mirovê çawa bikaribe hebûna ewqas *têgeh*, nav û

---

<sup>12</sup> Feqî Huseyn Saxnîç, “Şêxadî”, binihêr’e: kovara “Laliş”, 2004, № 21, r’û. 24 – 26, Wisa jî: [http://www.nefel.com/articles/article\\_print.asp?ArticleNr=1859](http://www.nefel.com/articles/article_print.asp?ArticleNr=1859)

*têrmînên misulmanîyê di ola êzdî ya vê demê da şirove bike?*

Balkêş e, hinek kurdên Sovêtê, yên ku çûbûne herêmên nêzîkî Şengala pîroz û Mûsilê, û rastî wan *êzdîyan* hatibûn, û bi *rastî* zendegirtî û dilkovan bibûn, ku ew "*êzdîyana*" destpêka xwe ya kurdî napejirînin... Û wê demê min digot, ku ew hemû encama siyaseta rêjîma Seddam Huseyn û dewleta Îraqê ye...

Helbet, pêkerîya (*faktor*) siyaseta dewletê heya radeyekê rola xwe listîye. Lê, dikare, ku tişteki dinê jî hebûye: Seddam Huseyn piştgirîya *êzdîyên ereb* kirîye (*êzdîyên* hevqewmîyên xwe, ne *êzdîyên kurd!*) û *kurdên êzdî* jî xwe li wî girtine, ji bo ku, hîç nebe, sûdekê ji wî bibînin, û xwe didin ber parastina wî. Ma ne, dawîya dawîyê, di nava dewr û zemanan da li bal wan gelek tiştên hevbeş peyda bibûn: *Şêx Adî, bîrûbwerîya wî, sazîya şêxan û tiştên dinê...*

Divê bê gotin, ku pêvajoyek a vî cûreyî van çend dehsalên dawîyê di nav kurdên misulman da jî derketibû hole. Wê demê, dema ku Îraq di nav agirê çalakîyên leşkerî yên hêzên hevpeyman ên navnetewî ên dijî Seddam Huseyn da bû (salên 90-î yên dewra bihurî û destpêka 2000-an), Tirkîyayê hewl dida, ku alîkarîya darayî bide birayên xwe yên turkmen. Û ya here balkêş jî ew e, wek ku mirovên li wan herêman bûne mêvan û, wisa jî hinek kurdên Başûrê Kurdistanê bi xwe dibêjin, gelek kurdên Kerkûkê, ji bo ku ew jî di wê rewşa teng da alîkarîya wisa bistînin, wê demê xwe turkmên dane nivîsandin (ma, gelo kes dixwaze ji birçîya bimire?!).

Helbet, ev ji hêla kurdên misulman va çalakîyek a formal û taktîkî bûye, û ewê dirêj nedomandîye...

Di rewşeke weha da, kurdên êzdî neçar mane, xwe li rêjîma Îraqê bigirin. Helbet, ji bo vê, her wisa, sedemeke dinê jî hebûye: ew helwesta birayên wan ên misulman a li hemberî wan bûye...

Ewana bi wê helwesta xwe kurdên êzdî berbi hemêza rêjîma Îraqê va defdane. Û bi demê ra evê rewşa dubendî û ne diyar li ser nîgara êzdîyan a îroyîn bandora xwe hiştîye...

Û rastîyeke dinê ya bûyerî jî heye: nîveka salên 70-î yên dewra bihurî (ya XX) ji Lalişa pîroz mirovekî ji binemala Mîrên êzdîyan bi seredan hatibû komarên Sovêtî yên Ermenîstan û Gurcistanê. Ewî xwe wek Mîr Muawîya dida nasîn. Weha, ewî mirovî nasekarta xwe jî di nav gel da belavkiribû. Û, tiştê zendegirtinê

(matmayînê) ew bû, ku di wê karta wî da nivîsî bû, 24 bavan berê êzdî ereb bûne. Û ya here balkêş jî ew bû, ku ewî digot, xwedêgiravî, êzdî (helbet, bi zarê wî – *êzîdî!*) “*erebên sipî*” ne (helbet êzdîyên Ermenîstanê bi gef û gur karta wî çirandibûn û avîtibûn). Û tiştê ji vê jî balkêştir ew e, wek ku gelek êzdîyên Ermenîstanê bi bîr tînin, hê salên 60-î yên dewra bihurî ewana heman nêrîn ji hinek şêxên binecîh jî bhîstine, yên ku oldarên navdar û xwedî rêzdarîyeke mezin bûne di nava gel da...

Mirov di derbarê karta gênetîk a wî “nûnerê” binemala mîrên êzdîyan da çi dikare bibêje? Dibe ku bi rastî malbata wan (û hinek malbatên dinê jî!) ji wan *êzîdîyan* in, ên ku bi Şêx Adî ra tevayî cîguhêzî navçeyên derdorên Lalişa Pîroz bûne. Ma ne, binemalên gelek şah û padişahan, mîr û qiralên gelek welatan bi netewa xwe ne ji gelên bingehîn ên dewletsazûman in!? Di nav kevneşopîya wan binemalan da jî hinek deremên (êlemênt) întêrnatsîonalîzmê (*an kosmopolîtîzmê?!*) hene!

Li ser vê şiroveyê dîtineke dinê jî heye. Di gelek welatên misulman da erkdarên olî xwe wek nûnerên binemala Muhemmed pêxember didin nasîn, ji bo ku di nav terefdar û civaka bawermendên xwe da rêzdarîyê li hember xwe mezintir û tavîyên (mewzî) xwe xurttir bikin. Û, ya balkêş jî ew e, ku ji bawermendan hîç kesekî pirs jî nekirîye û îro jî pirs nake: **“*Ka çawa dikare bibe, ku erkdarên olî yên ûzbêk, qazax, qirgîz, teter, tacîk, turkmen, adîrbêcan an jî yên kurd dikarin ji binemala Muhemmed Pêxemberê ereb bin?*”**

Lê, her çi jî hebe, hinek tişt hene, mirov li ser wan hinekî serê xwe biêşîne, wê çêtir be. Weha, 31. 01. 2013-an di agahîyeke malpera *ezdixandi.com* da hatibû nivîsar, ku Mîrza (prînts) Mîr Enwer Moewîya berbirî Serokê Herêma Kurdistanê birêz Mesûd Barzanî bûye.<sup>13</sup> Li vira du dîtin dikarin hebin: an mîrên *êzdîyan* (naha êdî yên *êzîdîyan!*) ji binemala Muewîyan ên mirovên Muhemmed Pêxember in, an jî, nûnerên binemala mîrên Êzdîyan jî, anegorî rewşa heyî, bi heman armancê xwe ji wê binemalê dane xuyan, ji bo ku rêzdarî û tavîyên xwe di nav civakê da xurttir bikin.

Helbet, di dîrokê da dikarin bûyerên cihêreng pêk bên. Lê ji bo ku yekawa bersîva pirsên heyî bidin, di vî warî da lêgerînên

---

<sup>13</sup>[http://www.ezdixandi.com/board/news/novosti\\_sajta/princ\\_yezidi\\_trebuetsvmeshatelstva\\_massoud\\_barzani\\_dlja\\_osvobozhdenija\\_p/2-1-0-623](http://www.ezdixandi.com/board/news/novosti_sajta/princ_yezidi_trebuetsvmeshatelstva_massoud_barzani_dlja_osvobozhdenija_p/2-1-0-623)



kûr û piralî pêwîst dîkin. Lê li vir jî mirov dikare vekirî û bi bawer bibêje, ku di navbera ola gelê kurd a kevnar – *êzdîti//êzdiyatîyê* û navê Yezîd (Sultan Êzîd) da tu pêwendiyek jî nîne.

Û, çi pêwendî jî hebin an nîn bin, lê *ola êzdî*, di rastîya xwe da, tu pêwendiyên xwe bi wan tarîqat û şaxên pêkan ên misulmanîyê ra nîne. *Êzdîti* ola gelê kurd a berî zerdeştîyê ye. Û ew têrmîn, ên ku li ser bingeha dîtinên lêpovajî û tewş saz bûne, di bingeha xwe da tu pêwendîya wan bi têgeh û navên vê ola gelê kurd a kevnar – *êzdîtiyê* û bîrûbawerîya wê ra nînin.

Eger hinek bixwazin bi gotina *êzîdîti (yêzîdîzm)* bîrûbawerîya tarîqetçiyên misulmanan, ên ku dû Sultan Êzîd (Bên Mûawîya) diçin, têdigihîjin, wê demê heya dawîyê mafê wan heye, wan têrmînan bikar bînin, yên ku têgehên wê tarîqetê destnîşan dîkin: *êzîdîti (yêzîdîzm), ola êzîdî, yên êzîdî, yê êzîdî, ya êzîdî*. Lê, eger gotina wan di derbarê *êzdîtiyê//êzdiyatîyê*, ola gelê kurd a berî zerdeştîyê da be, divê van têrmînan bikar bînin: *êzdîti/êzdiyatî, ola êzdî, bîrûbawerîya êzdîtiyê/êzdiyatîyê, pîrozgehên êzdîtiyê/êzdiyatîyê, yên êzdî, ya êzdî, yê êzdî* û yên dinê.

Û, ka gelo heya lêpovajî û tewşkirina daneyên dîrokî çi pêvajo hatine û buhurîne û, ka gelo, ji bo wan guhartinên wê demê çi şert û mercbûne bingeh, xwendevan dikare bizanibe, eger ew amade ye, ji bo dîtina rastiyên dîrokî, rêya lêgerînên vê berhemê ji vir û pê va jî bişopîne...



## DÎYARBÛNA YEKEM

...Êzdîtîya rast û ya pîroz a destpênêketî  
li ser zarê kal û pîrên me maye, di rewan  
û ramana wan da ye, ya ku bi zarê pîroz  
ê oldarên me yên rastîn û paqij tê gotin û  
dibe bingeha perwerdeya me ya rewanî.

(*Ji gotara “Êzdîtî” ya xudanê vê pirtûkê*)

### ÊZDÎTÎ:

#### GAVÊN YEKEM – BER ZANEBÛNÊ VA<sup>14</sup>

“Welat ji çi dest pê dibe?!...”

(*Ji straneke rûsî ya sovêti  
ya bi heman navî*)

**Di derbarê rastîya vê ola kevnar û rewşa wê ya îroyîn da, di derbarê lîstikên siyasî yên dora wê û nexwendîtîya olî ya di nav me da...**

Demek hebû, ez weke herdem bi karê xweyî hezkirî va mijûl dibûm – bi pirsên zimanê kurdî û zimanzanîyê va. Û, dema di destpêka salê 2000-î da hinek dostên me ji Fêdêrasyona êzdîyên Kurdistanê di Ewropayê da ji min pirsîn, ka, gelo çima ez hîç tiştekî ji bo kovara “Laliş” li ser mijara êzdîtîyê nanivîsim, di destpêkê da heya min girîngîyek jî neda wê îdêayê. Û di serê min da pirsek a hirêtorîk rû da: **“Ez – û mijara olî?!”** Lê hê dereng, piştî demekê, ez dem bi dem bi ramanî vedigerîyame wê mijarê, min zor dida mitala xwe û dest pê dikir di bîra xwe da

---

<sup>14</sup> *Wisa jî binihêrin:* gotara Ezîz ê Cewo ya „Êzdîtî“, rojnameya «Свободный Курдистан» (“Kurdistana Azad”), 2006 r., №№ 1 û 2, û li ser rûpelên malpera pen-kurd.org ( <http://www.pen-kurd.org/kurdi/ezize-cawo/ezditi.html> ), bi kurdî; heman gotar bi rûsî: «Эздианство», rojnameya «Свободный Курдистан», 2013, № 2(116), стр. 10 – 11; hem jî – [www.ezdixane.ru/content/view/1741/2/](http://www.ezdixane.ru/content/view/1741/2/)

hinek parçeyên bîranînên xwe bigerim, ên ku di bîra min da ji demên zarotîya min û ji agahîyên wan gotar û pirtûkên zanistî mabûn, ên ku min demekê xwendibûn... Min hewl dida, têbigî-hîjim, ka di derbarê wê mijarê da ezê çi bikaribim binivîsim, lê wê demê min nikaribû bersîvek a nêzikî heş û sewdayê mirov bibînim.

“Ê, ezê çi binivîsim? – min bi xwe ji xwe ra digot. – Ez ne amade me û heya naxwazim jî hema wisa, ji bo xatirê nivîsîna tişteki, pênuşê hildim destê xwe. Pirs û pirsgirêkên êzdîtîyê giran in, û mijar bi xwe jî heya dawîyê tevlihev û li hev alyayî ye!...”

Lê, her çiqas rewşek a rewanî ya ne dîyar li holê hebû, û her çiqas jî min gotibû – na! –lê dîsa dem bi dem nêrîn û ramanên nû di mejûyê min da digerîyan, min li ser wan serê xwe diêşand, û dîsa ji xwe razî nedimam...

Heya ku em gihîştin demekê, û min dît, ku hinekan êzdîtî kirine mijara gotin û nivîsên çewt û vala: her kesek, çi tê ber heşê wî, dibêje û dinivîse, nêrînan diavêje holê; jixwe di vê rewşê da nedost û neyarên ola êzdî û netewa kurd jî dest avîtine van nezan û hêsîrên heş û sewdayê xwe yên di nav me da û ev hemû kirine mijara kirîn-fîrotina siyasî...

Û ev pirsgirêkana jî, ji ber karên derdorên nepak werguhêrî gêjgerîngekê bûn, û ew gêjgerînga li hev zivirî – zivirî û ji xwe ra nêrîneke mejûyê nexweş û dûrî heş û sewdayê mirov derxist holê. Gotin: “*Êzdî ne kurd in!*” Li hemberî vê di nav gel da helwestekê rû da: “*Eger êzdî ne kurd in, êdî kî kurd in?...*” – Gelekan dipirsîn.

Û van hemûyan ez vegerandim zarotîya min. Û min jî hema ji wir dest bi watedarkirina bingeha xwe ya êzdîtîyê kir: *Em-êzdî kî ne? Ji bo çi ji me ra dibêjin êzdî? Êzdîtî bi xwe çi ye?*– Van û pirsên din tabetî nedidan min...

...Bi rastî, hingî min çavê xwe vekirîye, têgihîştina min a mirovayê û cîhanê çê bûye, min xwe êzdî nas kirye...Rasttir dibû, ku mirov bigota, me hemûyan, ên ku di gundê me da mezin dibûn, me xwe wek lawên êzdî nas dikirin. Êzdî jî, ne wek tişteki cûda, wek regekî kurdan, ên here kurd mayî, yên li ser bingeha netewî dombûyî, û zimanê xwe jî me kurdî dizanibû...

Û evê destpêka xwe ji ku digirt?

Nivûşê me kurdên Sovêtê ji hêlekê va di bin bandora îdêo-lojîya fermî da, lê ji hêla dinê va, di nav hewa rabûn-rûniştin

û kevneşopîyên netewî da hatine hêvotin û terbhêyêkirin.

Her çiqas bavê min – Cewo yê Emer ê Mamo, mamostayê zimanên kurdî û ermenî bû, endamê Partîya Komûnîst a Yekîtiya Sovêtê bû, û îdêolojîya vê partiyê jî atêizm ferz dikir, lê kalik-pîrikên min û dayîka min bawermend bûn, êzdîtî diperestî, şêx, pîr, xwişk û birayên axiretê û koçek ji mala me kêm nedibûn. Her cejneke olî bi têkilidarîyeke pir mezin dihate pîrozkirin, şev radibûn paşîvê û rojî digirtin, dîwar, stûne û banê xaniyan ên ji tenîya dûyê tendûrê reşbûyî bi êr dinitirandin, êvara cejna Xidir Nebî xwe bi hêlikanan dikilan, ji bo ku “*guneh û eş-êşûkên xwe dawşînin*”. Dolîdang digerandin: keç û xortên 10-12 salî radibûn ser xaniyê her malekê, goreyeke rengîn, an tûrikek di kuleka wê malê da dadiliqandin û bi hev ra wek stranekê deng didan hev:

*“Dolîdangê, dolîdangê,  
Xortê malê zavağê,  
Pîra malê qurbangê...  
Tîşteki bixin vê dolîdangê!”*

Û dolîdang dadixistin jêr, heya digihîhandin ber destê kevanîya malê, û ewê ji sedî sed tamtîsk û şîrînahîyên cûre-cûre dixistin dolîdanga zarokan. Û ewan jî ew şîrînahî û dîyarî berev-dikirin û weke xwe ew cejna rengîn pîroz dikirin...

Wê şevê her malekê di sinîyekê da ar dadanî ser stêr, te-meziyeke hevtrengî davîtine ser û hîvîya hatina Sîyarê Mirazbexş – Xidir Nebî bûn. Û eger şopa sima hespê Xidir Nebî li ser êr bihata dîtin, bizanibe, çerxa wê malê wê rast bizivirya û ewê bibûya xwedî mal û hebûneke mezin, mala wan dê tuje arok bibûya, wê keç û xortên wê malê bigihîştana bext û mirazan...

Û heya ev hemû hebûn, ev rabûn-rûniştin û toreyên kevneşopî yên netewî dihatin parastin, vî gundî bi êzdîtî bîndida. Lê dîsa jî navê wî Pampa kurdan bû. Û hemû pampîyan bi serbilindî digotin, ku ew pampî ne – ji Pampa kurdan in. Her paşê navê gund guhartin û kirin Sîpan, lê dîsa heya îro jî tu kesekî ji gundê Sîpanê ji xwe ra nabêje sîpanî, dibêjin pampî...

Û ev rewşa me xwezayî bû. Û tu carê li serê me ra derbas jî nedibû, ku emê vê rewşa xwe ya xwezayî ji hinekan ra şirove bikin... Dibe ku, eger ev nezanî, ya ku ji nav me derketibû, nînbûya, me dê di derbarê van tiştan da behs jî nekira.

Rast hatîye gotin: “Tu tişteki xirab tune, ku tişteki qenc tê da nîbe!”

Belê, em dîsa vegerin ser Pampa kurdan. Ev gund li Ermenîstanê, bakûrê çiyayê Elegezê, di nav sêgoşeya rêzeçiyana da destpêka sedsala 19-an ji hêla êzdîyan ji tevkujîya Roma reş filitî va hatibû avakirin... Û van êzdîyan hê 200 sal berê dizanibûne, ku ew bi ola xwe va êzdî ne, lê bi netewa xwe va kurd in, ango kurdên êzdî ne. Û ji bo wê jî navê gundê xwe danibûn Pampa kurdan.

Mirov diêşe jî, ku di destpêka sedsala XXI û hezarsala sisîyan neçar dimîne, ku van tiştan şirove bike, lê çawa bikî, kortî û nezaniyê timê di dîroka gelê me, û ne tenê di ya wî da, roleke reş û kirêt listine!

Û hinek zanîyarên lêp û derew wek seyên birçî, yên ku li der-dorên malan digerin, ji bo hestûyekî birevînin, dest diavêjin hinekan, bi mejûyê wan dilîzin û wan li dijî yekîtîya netewî didin listin, lê armanca wan a dawîyê jî ew e, ku wan bidin bişavtin!..

Lîstik bi lîstikan, lê em bîst ser êzdîtiyê.

Di Yekîtîya Sovêtê da, bêhtir jî di Ermenîstanê da kurdan êzdîtiya xwe baş parastîye. Ev jî ji ber ku 24 gundên me yên xurû kurdî li Ermenîstanê hebûne – bi zîyaret û ocaxên xwe va, bi xanî û tendûr-kuçikên xwe va, bi şîn û şahîyên xwe va, bi oldar û bawermendên xwe va. Mirîdan ji oldarên xwe ra rêz digirtin, lê ew jî ji hêla xwe va bi perwerde û terbe-toreyê mirîdanê olî va mijûl dibûn.

Hemû bi reng û naveroka xwe vanetewî bû – reng û awazên ola kurdan a kevnar – êzdîtiyê li ser.

Bi hemû rabûn-rûniştin û toreya xwe ya kevnepîya va van kurdan bi êzdîtiyê bîst didan – rojîyên xwe digirtin, cejnên xwe pîroz dikirin, şîn û şahîyên xwe pêk danîn, diçûn ser mezelan, li goristanan mirîyên xwe bîst danîn, nanê mirîyan derdixistin, xêr didan, wek ku şanê êzdîyan dikeve, li hev dipirsîn: diçûn hewarî-gazîyên hev, dibûn vexwendîyên şahîyan, diçûn ber ocax û zîyaretan tîya dibûn, serê xwe dadanîn, ji Xwedê jîyaneke bextewar ji bo xwe û zarokên xwe hêvî dikirin û bi vî rengî çand, rabûn-rûniştin û kevnepîyên xwe yên netewî diparastin û, bi wî awahî, jîyana xwe ya netewî didomandin.

Lê kuloça sersalê?! Lê dema ku kuloç ker dikirin?! Her we bidîta, em-zarok, çawa dicivîyan, me li dorê çit digirt, û bê sebir

hêvîyê bûn, ka wê morîya di kuloçê da para kê bikeve. Mezinê malê jî, – demekê kalkê min, lê paşê jî bavê min, – kuloç ker dikir û ji bîna petinî û temtîskan hewayê li ber bêvila me fûrdida û dengê mezinê malê guhê me dihingavt: “Ev para Mêrê Rojê, ev para Xudanê Malê, ev para Ziyayê zer, ev para Mamereşan, ev para Mamê Şivan, ev para Gavanê Zerzan, ev para Xeta Cot, ev para malxwê malê, ev para... rêwîyê me, ev para ...xwendkarê me, ev para..!”

Û ev jî hema-hema diket wê demê, dema ku şev û roj weke hev dibûn – dema sersala kurdî ya netewî – Newrozê. Anegorî hinek çavkanîyan, salnameya kurdî ji 21-ê adara sala 612-an a berî bûyîna Îsa destpê dibe, lê anegorî hineke dinê – 3000 salan berî bûyîna Îsa. Wan rojan li fêza gundê me – li Davanê berfînek derdiket – ew ne wek kulîkên berfê yên din bû – bejna wê bilind bû, serê wê wek ku zengilekî lêvên wî tîş-tîşî bibin û paşva zivirîbin – vajî bibûn, wek pelên serbixwe. Rengê wan sût bû. Û di navenda her pelekî tûdirêjkî ra kêleke zerê vekirî (qîçik) derbaz dibû – teyê bigota yekî ta û derzî hildaye û ew kêl daye... Û hûn dizanin navê vê berfînê çi bû? – Newroz! Berfîna sersalê, mizgînîya biharê – Newroz – Newroza delal!

A, êzdîtî ev bû!.. Û îro jî ev e, eger em bi rastî êzdî bin – bi biçûk û mezinên xwe va, bi oldar û bawermendên xwe va – bê qîle û lêpî... Êzdî bin, ji ber ku em êzdî bûne û îro jî êzdî ne, ji ber ku rewşa kurd a xwezayî êzdîtî ye... Û di vê cîhanê da êzdîtî û êzdebûn û parastina êzdîtîyê jî ne wisa hêsan e!

Û li vir fêlbazî, lêpokî pêwîst nakin. Êzdîtîyeke nû, ya ji ber xwe derxistî û hinartî-bê bingeh nikare hebe, dûmka wê kin e, ji ber ku êzdîtîya rast û ya pîroz a destpêneketî li ser zarê kal û pîrên me maye, di rewan û ramana wan da ye, ya ku bi zarê pîroz ê oldarên me yên rast û paqij tê gotin û dibe bingeha perwerdeya me ya rewanî<sup>15</sup>...

Ev jî di jîyana me ya rojane da hema wisa hêsa çê nabe. Zaroka ku bi çanda bîyanî ya xerîb mezin bû, ya ku heya bi xurekê xerîb hate mezinkirin, di mala xwe da bi êzdîtî nejtîya û bîn neda, nikare bibe êzdî. Bi gotinekê, dema dibêjin: “Ez êzdî

---

<sup>15</sup> ‘*Rewan*’ peyveke kurdî ye, bi wateya –‘ruh’. Peyva ‘pakrewan’ (pak+ rewan) di zimanê kurdî da tê wateya rewanê pak/pîroz, ango, lehengê şehîdbûyî, ango, şehîd. Ev peyv bi heman wateyê, bi şêwazê ‘ravan’ di zimanê Avêstayê da jî heye (di derbarê peyvên ‘ruh’ û ‘rewan’ wisajî li jêrê, di nasîya 16-em da binihêre!).

me!” – mirov nabe êzdî. Êzdîtî di destpêkê da bi perwerdeya dayîkê ra tê – dayîka êzdî, ya ku êzdîtîyê bi şîrê xwe ra, bi lorîkên xwe dide zarokên xwe... Eger em dixwezî zarokên êzdî mezin bikin, divê her dayîkeke êzdî bikin mamostaya ola êzdîtîyê ya destpêkî.

Ol bawerî ye, bawerî jî bi rêya têgihîştina ramanî digihîje, û ji bo vê jî kar û xebateke bêhempa pêwîst dike...

Û bingehê weha, ya ku bi vî awahî çêbûbe, wisa hêsa nayê hilweşandin, nayê tunekirin. Ev êdî hezar û sêsed sal in, ola Îslamê di Kurdistanê da cîyê xwe girtîye, piranîya gelê me (ji 100-î 80-90%) vê olê dipêze, lê hê jî, piştî ewqas sal, gelek kevneşopîyên êzdîtîyê di nav gelê me da mane û dijîn...

Tê bîra min, havîna 1993-an em, kurdên Yekîtîya Sovêtê di gundê Bêloyê yê Komara Adîgêyê ya Fêdêrasîyona Rûssîyayê da berev bibûn, ji bo Konfêransa Yekîtîya Kurdên Sovêtê ya giştî lidarbixin. Wê demê ez der-dorê 15 rojan li wir mam û malmêvanîyên min jî du malbatên kurdên misilman bûn... Û li wir her rojê min tiştêkî nû û balkêş ji bo xwe vedikir: pîredêyên van malan, dema sond dixwarin, digotin: “Ez bi vê Rojê!”, “Ez bi nanê germ û texte-sivrê sar!”, “Ez bi vî agirî!”... – Ma ev ji ku tê? – Min ji xwe dipirsî.

Ji bilî vê, di nav kurdên misulman da, wek ku di nav kurdên êzdî da, agir pîroz e, û herimandina wî guneh tê dîtin, ji bilî wê, hinek ji wan rojên çarşemê kincan naşon û avê li xwe nakin, dibêjin, guneh e!...

“Û ev hemû destpêka xwe ji ku hiltîne?” – Wê demê evê pirsê di serê min da rûda.

Lê, eger em sondên nav me – êzdîyan binihêrin?– “Ez bi vî Şemsî!” (ango, “Ez bi Mêrê Rojê!”), “Similayî!” (ango, “Bismillahi!” – “Bi navê Ellah!”), “Ez bi milyaketan!” (ango, “Ez bi firêştêyan!”), “Ez bi Şêxûbekir!” (Şêx ûl Bekir?!), “Ez bi Cin Teyar!”), “Ez bi Şêşims!” (Şêx Şems?) – Û evan jî bala min di-kişandin: “Ma ev ji ku tên, gelo?!” – Min wê demê bi xwe pirs dida xwe û dixwast tê bigihîjim.

Wek ku ji van herdu komên mînakan tê xuyan, di nav hinek kurdên misilman da hinek tiştên bingehîn ên êzdîtîyê bêhtir hatine parastin, ne ku di nav kurdên êzdî da...

Carekê erkdarekî ola êzdî ji Ewropayê hatibû Moskovayê, bû mêvanê me – mirovekî hêja, oldarekî dilovan û dilsoz, di nav



êzdîyan da hêjayî rêzgirtineke mezin bibû! Demekê, , dema ew diçû nav gel, ez jî bi wî ra diçûn û min hem jî xizmeta wî dikir. Û her carê, dema ez bi wî ra têkildar dibûm, zarotîya min dihate ber çavê min, dema kalikê min Emerê Mamo ez dişandim pey şêx, an pîrê xwe, digot: “Here, lawo, bêje pîr Kerîmê Biro an Kekê Nevo, bila bên, bêhna min teng bûye, min bêrîya wan kirîye... Ya Xwedê hêvîyê ji min kêm nekî, ez gunehkarek im, li rû erdê dijîm... Ya Xwedê!” – Ewî digot û ez dilezandim: “De bilive, ha, kurê min, de bilive, ha!”

Û her carê, dema ez bi mêvanê me – oldarê bi rêz û hurmet ra diaxivîm, min hîs dikir, ku, wek ku di dema zarotîya min da bêhna kalikê min bi Kerîmê Bro an Kekê Nevo fireh dibû, bêhna min jî – bi vî kekê pîr...

Lê piştî vanbîranînan ez neçar bûm bipejirînim, ku ev zarokên êzdîyan ên îrojî rastîya hebûna xwe ya netewî û bawerîya xwe bê zanebûn mezin dibin, û ez bînteng dibûm...

...Tê bîra min, hema di demeka weha da, carekê pîrê me yê pîroz ê rûheden gote min: “Ez ji te ra gorî bim, xwezî êzdîyên mîna te pir hebûna!”- Min ber xwe neda, ez “teqîyam”:

–Ez çi êzdî me!?- Min gotê.

–Ma, çawa dibe, ne bi dilê te ye, ku tu êzdî yî?– Kekê pîr bi dilsarî li min vegerand.

–Na! Ne ku li min xweş nayê!.. Ma êzdîtî jî weha dibe? Em û gelekên derdorê me, heya gelek zarokên we oldaran jî, nizanin êzdîtî çi ye, çi taybetîyên wê hene, ji bo hebûna wê olê çi merc pêwîst dikin, mirov çawa bi êzdîtî dijî, merc û ferzên êzdîbûn û êzdîtîyê çi ne? Eger van heşkorên di nav me da zanibûna, gelo wê bigotana, ku êzdî ne kurd in?.. – Min bi dengekî bilind gotina xwe bi dawî kir.

–Ma, tu çawa dikarî tiştên wisa bibêjî, – pîr ber dilê min da hat, – her êzdîyek ji dayîka xwe êzdî dibe, ew di zikmakî da êzdî ye! Ma dê-bavê te ne êzdî bûn? Belê, êzdî bûn! Û tu jî êzdî yî!..

Min dîsa ber xwe neda, vê carê min pir hişk bersîva wî da (bila keko min biborîne!), û min bi keyd lê vegerand:

–Keko, ez gorî, ez ji dê û bavê xwe wek mirov hatime cîhanê. Paşê ez bi çanda kurdî wek kurd mezin bûme! Êzdîtîya min jî, dema ez bi dayîka xwe ra çûme ber zîyaret û ocaxên me,

şêwaz-girtîye; dema oldar hatine mala me, wan û kalikê min sohbet kirine, wan drozge xwendine, qewl û beyt gotine, dema rojên çûyîna ser mezelan bi mirîdan ra tevahî çûne ser mezelên mirîyan,... Û hew!

Hema kesekî ez êzdîtî fêr nekirime, dayîka min ji min ra lorîk, an merc û ferzên êzdîtîyê û êzdîbûnê negotine. Ewê bi xwe jî ew nizanibûne. Kesekî ew jî fêr nekirîye.

Hê ya me dîsa baş e, me gund dîtî, me êzdîtî dît û jîyan kir (piran hindik!). Lê van zarokana, yên ku di mêtropolên bîyanî da mezin dibin – bi çanda bîyanî, di nav hewa û dor û berên olên bîyanî da, emê çawa rewana wan rizgar bikin, wan biparêzin?”

– Çawa?!–Kekê pîr bê hemdî xwe pirsra min dubare kir.

– Yê ku xwe êzdî dibîne, – min got, – divê ji bo êzdîtîyê tişteki bike!

Kekê pîr bi pirs li min nihêrî:

– Çi? – Ez pirsra wî ya bêdeng têgihîştîm û min bi zar bersîva wî da:

–Evê jî hûnê bibêjin! Û barê herî giran li ser milê we – oldaran e! Hûnê ji bo ruh û rewanê her zarokekê têkoşînê bikin, têkoşîna olî-netewî ya qazenckirinê. Bes nîne, ku hûn herin ser mirîyan, dirozga bixwînin, divê hûn herine her malekê, li bal zêndîyan, her yekê/î ra têkilîdar bin, rewan û mejîyê wan bi êzdîtîyê perwerde bikin. Hûn in hostayên rewana wan! Nizanim, ez ne oldar im, lê ez dibînim erkdarên olên din çawa kar dikin. Roj-nava-rojê kerîyê we ji destê we diçe. Eger wisa bidome, demê bê, hûnê bibin wek şivanê kerê pêzên xwe winda kiribe...”

Kekê pîr bi çavên melûl li min nihêrî, min hîs kir, ku di ruhê wî da hêwarzeyek rabûye...

Ew hêwarze îro jî di nav min da kel dide. Pêşeroja van zarokan wê çawa be? Emê vê ola gelê kurd a kevnar çawa biparêzin – wek parçeyekî xezîna çanda mirovahîyê? Ev nezanî û nexwendîtîya olî ya di nav me da, emê çawa ji holê rakin û bingeha xwe ya ruhî û rewanî nas bikin? Ev pirsana îro dikin hêwarze û bersiva xwe dixwazin.

Ji hêla dinê va goftûgoyên cûda, yên ku îro li ser rastîya ola êzdî derketine holê, netawetîyê didin her kurdekî têgihîştî (ew êzdî be, an – na!) û mirov dixweze têbîgihîje û bersivên wan pirsan bibîne...

Dema em dibêjin êzdîti ola gelê kurd a kevnar e, yên dijberî me van pirsan didin pêş me:

– Eger êzdîti ola kurdan a kevnar e, lê ev peyvên weha, yên ku di vê olê da hene, hûnê çawa şirove bikin: *Şems, Şêşims, Sultan Êzîd, cunnet, cehneme, ruh, cin, milyaket, melek, Tawîsî Melek, şêx, Nasrêddîn, Sicadîn, Melek Ferfxeddîn, Şêxûbekir, Ebûbekir, Cinteyar, Şîxadî (Şêx Adî), similayî (bismillayî), Rebê alemê/Rebilalem, Xuliqellah, Xaliq?..*

Û ewana dibêjin, ku ev nav û têgehên bingehîn, ên ku îro di ola êzdî da hene, didin xuyan, ku ewana ne tenê ji erebî derbazî nava kurdî bûne, lê, her weha, piraniya wan bi erk û têgehên ola îslamê ra têkilidar in...

Heya radeyekê ev anegorî rastîyê ye. Lê her tenê heya radeyekê! Heya destpêka dema Şêx Adî rewşa ola *êzdî* cûda bûye, bi hatina Şêx Adî û hemû rêformên girêfterî navê wî ra, serdemek nû di dîroka ola êzdîyan da destpê dibe, ya ku emê bi mercî *serdema Şêx Adî* nav bikin. Lê serdema berî Şêx Adî jî emê wek *serdema êzdîtiya kezî ya bihurtî-pîroz* nav bikin.

Bi hatina Şêx Adî ra vê ola gelê kurd a kevnar û pîroz – êzdîtiyê nîgarek a nû wergirt. Wek ku ji çavkanîyên dîrokî tê zanîn, Şêx Adî di dema xwe da (sedsala pêncan a koçî) di Bexdayê da xwendina olî destanîye (binihêre gotara Feqî Huseyîn Saxniç a “Şêxadî”, kovara “Laliş”, 2004, hejmar: 21, rûpel: 24-26.). Û wê demê jî di Bexdayê da xêncî perwerdeya ola Îslamê tu perwerdeyeke dinê nikaribûye hebe, û ji bo perwerdeyê jî, ji bilî îslamê, oleke dinê nikaribûye bê pejirandin, ji ber ku ew perwerdeya rewanî ya ola îslamê bûye. . .

Ji bo wê jî ew êzdîtiya serdena Şêx Adî bi rengê xwe va pir nêzîkî îslamê bûye, heya gihîştîye radeyekê, ku ew wek tariqateke wê bûye... Û ji ber wê jî êzdîtiya wê demê bi gelek nav û têgehên îslamî va hatiye-gihîştîye me. Heya hemû navên Xwedê û Xwedawendên ola Êzdî wergerandine erebî, anga «eba'» – عباة- îslamî lê kirine. Û ev jî xwezayî ye, ji ber ku Şêx Adî perwerdeya ola îslamê destanîye, ne ya ola êzdî. Heya radeyekê ev bîrûbawerîya Şêx Adî, ya ku oldarê serdema wî tenê bi zarkî fêr bûne (oldarên êzdî dibêjim: “Ew oleke sînem-devterî ye û li ser balgî digîhîje hinek oldarên şaraza û pispör, ên ku hezkirina Xwedê bi wan ra heye”). Ji ber wê jî ew tenê di nava çarçoveya teng a oldaran da maye. Lê êzdîtiya berî Şêx Adî, ya ku bêhtir

gelêrî bûye, di nav gel da, di nav zargotina me ya gelêrî da bi şêwazê qewl û beytan, lorîkan, merasîm û torenan, dirozge û dilovanîyan da hatîye parastin...

Em tenê li hinek nav û têgehên binihêrin, ên ku hê jî di nava êzdiyan da zêndî ne: *Mêrê Rojê*<sup>16</sup>, *Yekê jorîn*, *Xudanê malê*, *Zîyayê zer*, *Memê Şivan*, *Gavanê Zerzan*, *Mamereşan*, *buhuşt*, *dojeh*, *firêste*, *rewan*. Wisa jî nav û têgehên dinê yên pîroz binihêrin. Ma, ev ne navên xwedewandan û têgehên bawerîya ola êzdî ne? Her çiqas jî di nava sedsalan da dikare hinek tişt di wan da hatibin guhartin, evana vekirî bingeheên kevnar ên vê olê didin xuyan!

Û bi vî awayî, piştî rêform û guhartinên Şêx Adî hêdî-hêdî, bi berekê va peyvên xurû kurdî bi hemwateyên (sînonîm) wan ên erebî-îslamî tên guhartin. Em li van herdu komên payvan binihêrin:

**yên kurdî:**  
bi hêvîya Xwedê

**yên erebî:**  
însallah!

---

<sup>16</sup> Di zimanê kurdî da du peyvên hemşewaz yên 'mêr' hene. Yek ji wana mirovê bi zayendî dijberî jinê dide zanîn, lê peyva dinê ya 'mêr' erkdarê bilind di hîyerarşîya rewani ya pantêona xwedavend û firêşteyên pîroz da dide nasîn: 'mêr-milyaket' (firêste), 'Mêrê Rojê' (Xwedavendê Rojê), 'mêrê Dîwanê' (firêşteyê Dîwana pîroz). Eger mirov van peyvên di nav çarçevaya zimanê hindewropî da binirxîne, wê bibîne, ku yekşewaziyê vê peyvê di zimanê dinê yên hindewropî da jî hene. Mînak, di zimanê inglîzî da peyva 'mayor' wateya 'mêr' (ê bajêr, şaredar) dide zanîn, lê peyva 'merit' ('mrit) wateya 'rêzdar', 'hêja' dide nasîn; hemşewazîya peyva 'mer/mayor' di zimanê rûsî dajî heye - 'mer', ango, şaredar (serokê bajêr). Dema mirov van mînanan hemberî hev dike, diyar dibe, ku peyva 'mêr' di kurdîya kevnar da erka bilind di hîyerarşîya rewani ya pantêona xwedavend û firêşteyên pîroz da daye zanîn ('Mêrê Rojê', 'Mêrê dîwanê', 'Mêr - milyaket' û h.w.d.).

Û ji hêla dinê va ev mînaka dide xuyan, ku di zimanê kurdî da du peyvên 'mêr' hene, yên ku, rast e, bi şewazên xwe va mînanî hev in, lê bi wateyên xwe va peyvên ji hev cuda ne. Yek ji van herdu peyvên mirovê bi zayendî dijberî jinê dide nasîn (mêr û jin), lê ya dinê jî - firêşteyê pîroz, serekfirêste, Xwedê//Xwedavend. Li vir mirov dikare, herweha, peyva kurdî ya 'mîr' jî birbîne, a ku wateyên 'padişah', 'qiral', 'torin' dide nasîn.

Lê ew, ku di nav kurdên êzdî da peyvên 'mêr' û 'milyaket' bi hev ra wek peyvebendêkê tên bikaranîn, ew hê dereng pêk hatîye. Ew peyvebend di serdema Şêx Adî da saz bûye, lewra ku, dema kurdan peyveke biyanî di zimanê xwe da kar anîye, di destpêkê da ew hertim bi peyva hemwateya wê ya kurdî ra bi kar anîne, heya ku ew peyva hatîye têgihîştin û di zimanê kurdî da bi hêsane întêgre bûye.

Wek mînak em van peyvên hanê binihêrin: horî-melek, mêr-milyaket, ruh û rewana, roj û şemal, şems û tav, şert û merc, dua-dirozge, heş û aqil, derî-bacî û yên dinê. Û jiber ku peyva 'mêr' hemwateya peyva erebî ya 'milyaket' bûye, pêşiyên me, anegorî qanûnê hindurîn ên zimanê kurdî, ev herdu peyv bi hev ra bi zo (cot) bi kar anîne, heya peyva erebî hatîye têgihîştin. Û bi vî awahî, piştî ku bi peyvên kurdî ra bi zo hatine bikaranîn, peyvên biyanî êdî di zimanê kurdî da li şûna peyvên kurdî û wek yên xweser hatine bikaranîn.

Bihuşt	cunnet
Dojeh	cehnime
Firêşte	melek/milyaket
OI	dîn
Raman	fikir
Roj	Şems
Xweda/ê <sup>17</sup>	Ellah, Rebb, Xuliqellah, Rebbilalem/ Rebê alemê

...Êdî em di derbarê nexwendîtîya hinek oldarên me da nabêjim, ên ku li ser şîn û xêran li şûna drozgeyên ola êzdî bibêjin, heya ayetên Quranê jî li pey hev dixulxulînin û hay ji pê jî nînin...

Dibe ku dehsal, heya dibe ku sedsal jî pêwîst bikin, ji bo ku zanîyarên ku lêgerînan di warê ola êzdî da pêk tînin, bingehên rastîn ên wê ola kevnar bibînin û wê ji nû va vejînin. Û wê demê evê olê dê bikaribûya jinûva nav û dengê xwe yê bilind ê demekê destbanîya, wek mîrasa rewanî û çandî ya gelê kurd û şaristanîya mirovahîyê...

Îro êdî lêgerînên êzdîtîyê, wek birûbawerîyekê, ji çarçevaya teng a monopolîya erkdar û oldaran derketîye. Di dema xwe da gelek berevkarên zargotina kurdî wisa jî qewl û beyt û drozgeyên ola êzdî berevkirine û weşandine, û ew bûne destkevtîyên gel. Weşan û çapemanîya girêfterî rêxistin û sazîyên êzdîtîyê îro bi lêgerînên xwe goftûgoheke berfireh li ser vê ola gelê kurd a kevnar vekirine. Û ew goftûgo, yên ku di hundurê civakê bi xwe da pêk tên (li hinek cîyan – bi tirs û xof, li hinek cîyan – bi şer-mokeyî û bi dizî) îro êdî cîyê xwe didin goftûgoyên zanistî, yên ku li ser bingeha encamên wan lêgerînan pêk tên. Ew goftûgo li ser rûpelên çapemenîyê û di radîyo-têlêvîzîyonê da jî pêk tên...

Wek li jorê jî hate gotin, hê jî di nav me da hinek ji ber

---

<sup>17</sup> Wek ku li jorê jî hate diyarkirin (li nasîya 14. binihêrin), di zimanê kurdî da her navekî Xwedê wateya xwe ya cuda heye. Û peyva 'Xwedê' bixwe jî tê wateya 'yê bi xwe xwe dayî', 'yê bi xwe xwe sêwirandî'. Weha, di beyteke ola êzdî da çî tê gotin:

*"Xwedê cihan sêwirand,  
Keskî Xwedê nesêwirand —  
Xwedê xweda ye!"*

Û îro jî di gelek herêmên Kurdistanê da li şûna şewazên 'Xwedê' û 'Xudê' yên 'Xwedê' û 'Xweda' û 'Xuda' tên bikaranîn.

Di zimanê kurdî da wisa jî navên Xwedê yên dinê hene, û her yek ji wan jî wateyên xwe yên cuda hene: 'Padşahê padişahan', 'Yekê jorîn', 'Yê bêheval' û yên dinê...

nezanîya xwe, êzdîyan ji netewa kurd cûda dikin. Helbet, ji bo vê yekê jî sedemên cûda hene: ya yekem, nexwendîtîya olî ya di nav me da ye, ya duyem, cûdaxwezîya olî ye, ya ku bingeha xwe ya objêktîvî heye û di nava gelek gelên cîhanê da jî rû daye û îro jî xwe dide xuyan<sup>18</sup>, a dinê, faktora siyasî ye, dema hinek hêz ji derva van tiştan destek û tevger dikin, ji bo ku derbê bigîhîne yekîtîya netewî ya gelê kurd, êzdîyan ji bingeha wan qut bikin û di encama dawîyê da wan bibişêvin. Carna jî ev hemû faktor cîcîna bi hev ra di nava tomerîyêkê da dertên holê û xwe didine xuyan.

Lewra jî, wek ku beşê mezin ê rewşanbîrên kurd, ên ku ola êzdî bawer dikin, wisa jî zanîyar û ezdazan, gihîştine wê asta bawerîyê, ku divê hemû bi hev ra pirsgirêkên heyî vekirî binirxînin, hemû terefên tarî yên pirsê ronî bikin, çavê cîhanê li ser rastîya vê ola kevnar a gelê kurd – êzdîtîyê, û, wisa jî, li ser nezanî û nexwendîtîya olî ya di nav me da û lîstikên siyasî vekin...

Divê mirov ne li vê pirsê, ne jî li xetera lîstikên siyasî yên ser me – êzdîyan, bi çavekî biçûk nenihêre...

\*

\* \*

... Sala 2002-an ji Lalişa pîroz erkdarekî ola êzdî hatibû Rûssîyayê. Ew bi temenê xwe ciwan, lê pirî zane bû. Bi zanistî nêzîkî hemû pirs û pirsgirêkên olî dibû, ji bo wê jî ji hêla gel va hatibû hezkirin.

Dema hevdîtineke bi civakê ra yekî ji nava mirovên amade (helbet, kurdê êzdî) jê pirsî: “Koçekê birêz, li vir hinek êzdî derketine û dibêjin, êzdî ne kurd in. Ev çi tişt e, ji ku hat? Hûn li vê pirsê çawa dinihêrin?”

Koçek hizingek rahişt û, bêyî ku lez bikeve, peyv bi peyv, yeko-yeko gotinên xwe rêz kirin: “Ewên ku wisa dibêjin, dibe ku bi xwe ne kurd bin. Û, ger wisan e, ew ne êzdî ne jî. Wê demê ew divê ji pîrik û dayîkên xwe bipirsîn, ka ew ji ku tînin... Eger ewên ku wisa dibêjin, ne kurd bin jî, ew nayê wê wateyê, ku êzdî ne kurd in.

Eger êzdî ne kurd in, wê demê êdî kî dikarin kurd bin? – Koçek gotina xwe domand. – Kî kurd e, ne kurd e, ez nizanîm, lê

---

<sup>18</sup> Di vê derbarê da bi hûrbîni di Dîyarbûna duyem a vê berhemê da bixwînin.

ku êzdî kurd in, ew jî kurdên li ser bingeha kal û bavên xwe mayî ne, ez vê dizanim. Û cîhan jî vê dizane... Û ew, ên ku tiştên weha dibêjin, tu pêwendîya wan bi êzdîtîyê ra jî nîne...”

Her çî jî hebe, evî dîmenî bersîva wan hemû pirsan nedida, yê ku di serê min da digerîyan. Bi demê ra bûyerên nû pêk hatin, pirsên nû derketin pêş, û ez careke dinê niqoyî nava wê mijara balkêş bûm. Û, li rex karê xwe yê bingehîn ra, ez dem bi dem vegeerîyame ser wê, min gelek tişt jî nû va watedarkirin. Lê ev jî ji hêla xwe va bû sedem, ku ez ji bo wan pirsan bersîvan bigerim û bibînim. Û ez çavkanîyên nû gerîyam, min lêgerîna çavkanîyên kevnar ên dîrokê pêk anîn, pêwendî bi mirovên cuda ra danîn, bi wan ra govtûgo kir. Min gelek tiştên êdî jimêjva cêribandî jinûva watedar kirin, yê ku berê nehatibûn, an jî bi wateyeke dinê hatibûne têgihîştin...

Û xwendevanê di derbarê van û gelek tiştên dinê yê balkêş da bizanibe, eger ew ji vir û pêva jî bi me ra vê rêwîtiya di cîhana zanistê da bidomîne...





## DÎYARBÛN A DUYEM

...Di karê lêpkirina (sextekirin) agahîyan da,  
dibe ku, kesek nikaribe bi dîrokzanên faşîst ên  
tirk û faris ra bikeve pêşbirkê. Ew dixwazin,  
gelê kurd ji hêla siyasî û şan û şerefê va di  
rewşa bindest da bihêlin û di nav wî da  
xwetêgihîştina netewî bikujin.

(Nado Maxmûdov, nivîskar û lêgerînerê  
kurd ê sovêti yê dewra XX)

### “NÊÇÎRA” REWANÎ YA LI DÛ BAWERÎYA ÊZDÎYAN... (Û... BERXWEDAN)

Ji bo domandina lêgerînên di warê mijara êzdîtiyê da ew bûyer bûn sedem, ên ku tavetî nedidan gel bixwe. Û, her çiqas, piştî weşandina gotara min a “Êzdîtî”, min dizanibû, ku çî ji destê min hatîye min pêk anîye, û ez ê bikaribim ji vir û pê va jî weke berê bi karê xwe – pirsên zimanê kurdî û zimanzanîyê va mijûl bibim, lê, derket holê, ku hê zû ye, mirov hêsa bibe. Û, ji ber ku ew hêz, ên ku li pişt teorîya lêp a êzdîtiyê va sekinîbûn û listikên xwe yên siyasî li hember bawermendên vê ola kevnar meşandine û îro jî dimeşnin, berê civakê ji rêya wê diguhêzin û dilsarî û dutîretîyê dikin nav nûnerên bîrûbawerîyên cuda. Di vê pirsê da rola xwe ya neyînî wisa jî nexwendîtîya olî dilîze. Û ev hemû jî di emcamê da ji bo yekîtîya netewî ya gelê kurdan dibe xeter.

Eger ne ev rewşa bûya, wê tu carê nehata heşê min jî, ku ezê carekê ji caran hewl bidim, ji hinekan ra wê rewşê bidim zanîn, çî ku di rastîya xwe da hîç pêdivîya xwe bi piştrastkirinekê jî nîne. Û îro jî ez di wê da bi bawer im. Lê carna rewşên heyî ji mirov hêztir dertên, ewana mercên xwe li mirov ferz dikin, û ew nikare bi cûreyekî dinê jî tevbigere...

Lêbelê, her çi jî hebe, eger, heya, ew bûyerana tunebûna jî, yek e, bi karê xwe yê bingehîn ra, ezê wisa jî bi wê mijarê va mijûl bibûma, lewra ku, sedema nexwendêtêya olî di nav gel da bi giranî ji nezaniya bingeh û ferzên ola êzdi tê. Lê, eger ew zanîn li ser bingeha dîtînen lêpovajî û tewşû têrminên bîyanî yên dûrî rastîya êzdîtîyê bi xwe avabûne, wê demê, gelo mirovê di derbarê kîjan zanînen olî da bikaribe biaxive? Û ev jî ji hêla xwe va heya radeyekê digihîje warê etîmolojîyê, ango, zimanzanîyê...

...Û, weha, lewra jî min careke dinê pênuş hilda destê xwe, û axavtina xwe ya di derbarê kurdên êzdi, an jî, êzdiyên kurd da didomînim.

Ew kampanîya dijî kurdan, ya ku berî hilweşandina Yekîtîya Sovêtê di salên nodî yên dewra bihurî da di Ermenîstana Sovêtî da dest pê kir, kesekî zêde girîngî nedidayê. Hem jî, wî çaxî dihat heşê kê, ku dikare demek bê, û ew dewleta gewre ya bi hêz û bandor – Yekîtîya Sovêtê, dikare rojekê hilweşe..! Wê demê digotin, ku ew her tenê pêla delk û dolabên hinekên netewperest e, ya ku wê bi demê ra derbaz bibe û bê jibîrkirin. Lê ew kampanîya, her çiqas çû, bihêz û tevger bû: di sêrî da di çape-manîyê da gotar dan weşandin, xwedêgiravî êzdi gelekî ji kurdan cuda ne, peyra bi biryara Hukumeta Komara Ermenîstanê Beşê weşanên kurdî yê Radîoya Yêrêvanê, yê ku mîrasa Yekîtîya Sovêtê bû û di nav kurdên tevahîya cîhanê da wek “Radîoya Yêrêvanê” dihate zanîn, parveyî ser du beşan kirin: Beşê weşanên kurdî û Beşê weşanên êzdiyan. Lê weşanên wan herdu beşan jî bi zimanê kurdî pêk tînin, wisa jî ji bo herdu beşan jî, bi xwezayî, îro jî heman stran û awazên kurdî, zargotina kurdî ji bo weşandinê ji arşîvên beşê kurdî hiltînin...

Ma, xwe nikarin zimanekî û çandeke rewanî dabeş bikin!?

Hê dereng di Parlamêntoya Komara Ermenîstanê da bi fermî kurdên êzdi wek gelekî ji kurdan cuda naskirin.

Û... ew wisa domya!

Lêbelê piraniya kurdên êzdi pêşdanîna pirsê ya vî rengî hema di destpêkê da nepejirandin û îro jî napejirînin, her çiqas jî ew li ser asta dewletê pêk dihat. Û, ka evê rewşê çi bandor li ser rewşa van êzdiyan hişt, mirov dikaribû her tenê bi hîs û sewda têbigihîşt...

Helbet, terefê kurdan di çapemanîyê da nêrînen xwe anîn zimên, têkoşîn meşand, şirove kir... Lê bê encam ma: wek ku

“*teng û berên*” erebeya xilxopeyî ya “*têorîya êzdîtîyê*” ya ji hev ketî şidandibûn, û ew hê jî li ser wan rê û kir û keviran dilolipe...

Û sazîyên Komara Ermenîstanê yên fermî jî dest li pişt xudanên van delk û dolaban dixin û helanan didin wan. Û, her çiqas, tewşî, dijzanistî, û apolîtîkiya van hemûyan li ber çavan e, û, ji vê jî bêhtir, heya ji hêla berjewendîyên netewî yên gelê ermenî va jî hîç sûdeke wê nîne, dîsa jî di Ermenîstanê da bi biryar vê lîstîkê didomînin û didin xuyan, ku, qey bibêjî, her tişt divê hema wisa jî bibûya...

Û, weha, mirov nizane, kirên van mirovan, ên ku li pişt van lîstîkên sîyasî va sekinîne, çawa navbike: “heşkorî”, “nedûrdîtîniya va siyasî”, “korbînî”, yan...?

Lê, her çi jî hebe, çi sedem û pêşbingehên wê lîstîkê hebin jî, ewê çawa bi neyînî bandora xwe li ser civaka kurd a Ermenîstanê hiştîye û îro jî dihêle, wisa jî li ser rêya parastina wan pêwendîyên kevneşopî dibe xeter, yên ku bi dîrokî di navbera herdu gelan – ên kurd û ermenî da, hatine danîn...

Weha, va ye, helwesta min a helbestkî ya wê demê – li hember bûyerên wan rojan. Û, her çiqas ev helbest wan rojan hatibû nivîsîn, lê ew bi derengî, sala 1998-an di berevoka min a helbestana “Karwanên bêxewîyê” da hate weşandin:

### **DROZGA ROJÊ<sup>19</sup>**

Ca l‘me binhêrin –  
me û vê rewşa lêp,  
dema li jorê  
l‘rû me dikenin,  
dema li jêrê  
l‘rû me dikenin...  
Û j‘me ra dibên:  
“Hûne pir baş in,...  
Lê hûn hûn nînin,  
hûn û birayên xwe  
ne yek in, zanî?!” –  
Û em jî (kancik!)  
dibêjin: “Rast e,

---

<sup>19</sup> *Korda Mad*, “Karwanên bêxewîyê”, Moskova, 1998, rû.: 74 – 75.

eme cuda ne,  
başî û qencî  
em in – em cuda,  
em û birayên xwe  
ne yek in, bira!...”

Û li vir kenê  
mirîşka petî  
l‘me û vê rewşê tê...  
Û tu nizanî,  
bikini, yanê  
rûnêyî, j‘xwe û  
derdan ra bêjî...  
Ev rewşa me lêp,  
ev dor-berên lêp  
û ev dostîya lêp,  
biratîya tune...  
...Kortî-heşkorîya  
hinekên nav me!..

Ya Xwedê,  
dîsa yeke xêr bikî,  
me j‘xax û bendên  
giran xweybikî!..  
Lê gunehê evên  
ev yek hinartî  
bi mêzîna lêp  
tucar nepîvî,  
lewra ku lêpî  
û mêzîna lêp  
tu hevdu naki!..

Di jîyanê da  
lêpî û rastî  
cotgayên nîr in,  
ew tim cot diçin...

...Ya Xwedê,  
qet na,  
di jîyanê da  
tu ji kirên lêp  
hinekî dûr bî!...

Kewçer, 1988, Yêrêvan – Sîpan

Lîstikên siyasî, ji bo ku dutîretîyê bikin nava gelê me, mina dîroka gelê kurd bi xwe, pir kevn in. Ev sîyaset di dema xwe da dagerkerên ereb, fars û tirk dane lîstin. Weha, di derbarê wê da nivîskar û lêgerînerê kurd ê sovêtî yê dewra XX Nado Maxmûdov (Nadoyê Xudo) di pirtûka xwe ya “Gelê kurd” da çî nivîsîye: “...*Di karê lêpkirina (sextekirin) agahîyan da, dibe ku, kesek nikaribe bi dîrokzanên faşîst ên tirk û faris ra bikeve pêşbirkê. Ew dixwazin, gelê kurd ji hêla siyasî û şan û şerefê va di rewşa bindest da bihêlin û di nav wî da xwetêgihîştina netewî bikujin*”.<sup>20</sup>

Lê îro dem hatine guhartin. Gelek dewlet êdî jizûva dest ji lîstikên weha yên kirêt berdane. Lê hinek zanîyarên netîştok û “siyasetmederan” nûhilatî yên bêkêr ew sênaryoya xilmetbûyî ya vê lîstikê ji ser kulîkên dîrokê berev kirine, pînekirine û li ser axa Ermenîstanê didine lîstin.

Mirov dixwaze armanca wê lîstikê û kara ku dikare ji wê bê têbigihîje. Lê, bê feyde...!

Îro baş tê zanîn, ku di nava gelek gelên cîhanê da hinek kes an komên mirovan hene, yên ku li dû bîrûbawerîyên olî yên cuda diçin. Wisa jî baş tê zanîn, ku beşên netewekê yên cuda her yek dikare olên xwe yên cuda hebin. Lê nayê heşê kesekî jî, ku wana wek gelên cuda bihejmêre. Em bibêjin, wê tiştêkî dûrî heş û aqilan bê xuyan, eger, jinişkêva, di serê hinekan ra derbaz bibe, “îzbat” bikin, ku erebê xristîyan û erebên misulman du gelên cuda ne, ku osên (osêtîn/alan) xristîyan û yên misulman ne heman gel in, ku rûsên starovêr (kevnbawerî), yên molokan û yên pyatîdêsyatnîk ne heman rûs in. Em hema ermenîyên katolîk bi xwe jî hildin, yên ku xwe “frang” navdikin.

Ji 90 salî zêdetir e, ku dewleta ermenîyan heye, siyasetek a netewî ya giştî tê meşandin, dibistan û sazî û dezgehên xwendina bilind ên netewî hene, perwerde bi zimanê ermenî tê pêkanîn, wisa jî – radio, televîzîon û çapemenî! Lê heya naha jî yên firang (ermenîyên katolîk) zêde ne bi dil bi ermenîyên terefdarên dêra hewarî (apostolî) ya ermenîyan ra hal-zewacê pêk tînin. Ewana xwe firang nav dikin, lê yên dinê – ermenî. Lê wî zaravê zimanê ermenî, yê ku ew û beşekî ermenîyên dinê bi hev

---

<sup>20</sup> *Մախմուդով Ն. Խ., Քուրդ ժողովուրդը, Երևան, 1959, էջ 24 – 25.*// Maxmûdov N. X., “Gelê kurd”, Yêrêvan, 1959, rû. 24 – 25, bi zimanê ermenî.

ra pê diaxivin, frangî nav dikin (bi ermenî: *frangêrên*). Êdî em di derbarê ermenîyên hemşî da nabêjin, yên ku misulman in... Lêbelê ev ne sedem e, ku mirov wan ermenî nehejmêre.

Û, ji bilî wê, ew kêrî kê tê!?

Weha, her tişt li ber çavan e: hinek hêzan ew hemû hinar-tine. Dibe ku xudanên wê “têorîyê” bi xwe jî dizanin, ku ew hemû tiştne tewş, vala û bêheşî ne. Lê ewana terefdarên wê siyasetê ne, ya ku “têorîya” Yozêf Gêbbêls ji xwe ra kiriye çek, û anegorî wê “têorîyê” jî : “ew derew, a ku sed carî bê dubare kirin, wê şûna rastîyekê bê pejirandin!” Û li ber jêder û çavkanîya wê “têorîyê” jî yekî bi nave Garnîk Asatryan, xwedîyên wî û hevkarên wan ên “dikanoka bazirganîya siyasî” ya antî-kurd sekinîne. Û di navbera wê “dikanokê”, dikandar û erka wê da têkilîyeke dîyalêktîkî heye: ewana ew armanc danîne pêşîya wê, û ew jî ji hêla xwe va wan li dû xwe dixişkîne-dikişîne, kêşa xwe zûtir dike, derew û tiştên lêp û tewş li dû xwe belav dike, û vana jî çavên xwe girtine, bêyî ku der-dorên xwe binihêrin, berbi pêşva dipekin... Berbi ku va? Tu kes nikare serva here!

Û tiştê balkêş jî ew e, ku di nav wan kesan da hiç ermenîyekî binecî nîne. Ew hemû di welatên Rojhilata Navîn da ji dêya xwe bûne, gihîştine, paşê cîguhêzî Ermenîstanê bûne... Ev zanîyarîya hanê pir balkêş e, û hêja ye, ku mirov li ser wê baş bide heşê xwe!..

Di gotara xwe ya “Aş bi xiyalekê, aşvan bi xiyalekê...”<sup>21</sup> da, ya ku di bin sernivîsa giştî ya “Dîroka îro di paşîla dîrokê da” di rojnameya “Axîna welat” da hatibû weşandin, min li ser têorîya wê “*dikanokê*” rexneyên xwe anîbûn zimên. Hê dereng ew bi boneyeke dinê ji kurdî hatibû wergerandin û bi zimanê rûsî, bi hinek pêvek û şiroveyen va di bin sernivîsa “Belê, hêja ye, ku mirov ji bo Qerebaxê binivêje, lê...” di heman rojnameyê da hate weşandin.<sup>22</sup>

Lêbelê, sed heyf, ew kampanîya heya naha jî didome û bandoreke neyînî ne tenê li ser kurdên êzdî dihêle, yên ku di Ermenîstanê da dijîn, lê wisa jî – li ser nûnerên gelên dinê, di nav wan da, wisa jî, li ser ermenîyan...

...Carekê di Moskovayê da xwendevanekî kurd parçeyek ji

<sup>21</sup> Rojnameya «Свободный Курдистан» (“Kurdistana azad”), 2004, №№ 7 û 9.

<sup>22</sup> Rojnameya «Свободный Курдистан» (“Kurdistana azad”), 2006, №№ 1 û 2, wisa jî li ser rûpelên malpera *ezdixane.ru* – <http://www.ezdixane.ru/content/view/1741/2/>.

axavtina wezîrê perwerdeyê yê Komara Tirkîyayê Omer Dînçer bi tirkî ji bo min xwend û wergerand kurdî. Di wê gotarê da wezîrê tirk dibêje, ku ew amadekarîyên xwe dikan, ku “zaravê zazakî wek zimanekî ji kurdî cuda û serbixwe bipejirînin... – ku “pisporên zanîngeha Mêrdînê heya naha ew dane xalifandin, ku zazakî wek zaravêkî zimanê kurdî hejmartine” û, dê “di pirtûkên nû yên dersan da zazakî wek zimanekî serbixwe bê nivîsîn...” (Ew axavtin 12.12.2012, di zanîngeha Çewlikê da pêk hatibûye).

– Ê, çawan e?! – Ew camêra bi awayekî pirwate vebeşirî û pirsek a hrêtorîk da min: “Dibe ku, evî jî ev nexweşî ji Asatryanê we hildaye (mabesta wî ew bû, ku ez ji Ermenîstanê me),... an berovajî vê?!”

– Ev ji bo me ne tiştêkî nû ye, – min bersîva wî da, – di Ermenîstanê da li ser asta dewletê jizûva yê êzdî wek gelekî serbixwe, ji kurdan cuda naskirine. Lê zaravê kurmançî yê zimanê kurdî jî, yê ku zimanê beşê herî mezin ê gelê kurd e (kurdên êzdî jî di nav da), ewana wek zimanê êzdekî didin xuyan (bi zimanê ermenî: *yêzdiêrên*). Di wan demên şêlû û tevlihev da gelek tişt pêk hatine! – Min axavtina xwe bidawî kir û ew bang-helwesta min a helbestkî hate bîra min, a ku min wê demê weke qêrîneke ji dil li dijî wan bûyeran nivîsîbû, yê ku di Ermenîstanê da rû dabûn. Ew helbest jî di wê berevoka min a navborî dahatibû weşandin.

Weha, ew:

### **EZ EV IM!**<sup>23</sup>

Khmêr bim –  
reş bim,  
sor bim –  
çî j'kê ra ne?  
Afxan bim –  
Dûşman bim,  
yan mucehêd –  
çî j'kê ra ne?  
Ez kurd bim –  
êzdî,

---

<sup>23</sup> Korda Mad, “Karwanên bêxewiyê”, Moskova, 1998, rû.: 72 – 73.

yan misulman –  
    çî j'kê ra ne?  
...Bihêle, qurba –  
Bila ez ez bim –  
    Sor bim,  
        reş bim,  
            dûşman bim,  
                mûcehêd,  
                    êzdî bim,  
                        misulman–  
                            çî j'kê?! ...

Kurd bim –  
    berêm l'Lalişê,  
        Quran an Êncîl  
        di destê min da –  
        yek e –  
        her kurd bim!...

Bihêle, qurba,  
    bila ez bijîm –  
        wek heme,  
        dijîm!  
Bixwazî–  
    ev im,  
        nexwazî–  
        evim:  
        ez im –  
            ez kurd im,  
                kurd im,  
                    kurd im,  
                        kurd!

29. 07. 1990, Yêrêvan

Belê-ê-ê!.. Demne romantîk bûn! Lê bi demê ra her tiştî bêhtir rengêkî rojane û prozaîk wergirt, çiqas çû, jîyan bêhtir dijwar bû, û liv û tevgera wê zêde giran û hêdî bû...

Ew kampanîya îro jî didome. Û xwendevan dem bi dem dipirsin, dixwazin, di derbarê wê pirsgirêka bi êş û azar da bêhtir bi hûrbînî bizanibin, ji bo ku li ser wan tiştên dûrî heş û sewdayan



bersîvên tam bibînin û bibihên.

Di destpêkê da min digot, ku hîç pêwîst jî nake, ku mirov xwe bi wê pirsê va mijûl bike, ku divê mirov her tiştî, wek ku heye, wisa jî bihêle. Ez bi bawer bûm, ku di dema xwe da di gotarên xwe yên “Êzdîtî”<sup>24</sup> û “Belê, hêja ye, ku mirov ji bo Qerebaxê binivêje, lê...”<sup>25</sup> da min êdî bersîva zelal û diyar ji bo wan hemû pirsan êdî vegotîye. “Bila bixwînin, – *min bi xwe ji xwera digot*, – û bila ew bi xwe jî bibînin, ka rastî li ku ye!”

Lê dîsa jî, sîya têrênekirina bersîvan li holê bû û, ewê di derbarê xwe da dem bi dem dida zanîn, û ez timê di kuraya heş û sewdayê xwe da bersîva wan pirsên bi êş ên digerîyam, ên ku berev bibûn, ketibûn ser hev, min dixwast ji wan ra bersîvekê bibînim.

Van hemûyan hertim di derbarê xwe da didan zanîn û tavetî nedidan min. Ji ber wê jî ez di bîra xwe da bi dilgermî ji bo wan pirsan bersîvan digerîyam. Lê min didît, ku ew matêrîal, ên ku li ber destê min hebûn, têrê nakin. Û ji ber wê jî min hîç eger û derfet ji destê xwe bernedidan, ku li çavkanîyên nû bigerim, bi wê hêvîyê, ku ezê demekê zanîyarî û daneyên nû bibînim.

Lê hema di wê navberê da nameyên nû ji xwendevanan gihîştin ber destê min, di dema hevdfîtinan da ewana pirsên nû didan...

Û ji wan tavetî nînbû...

---

<sup>24</sup> Ezîz ê Cewo, „Êzdîtî“, malpera PENa Kurd – <http://www.pen-kurd.org/kurdi/ezize-cawo/ezditi.html> û hejmara havînî ya sala 2005-an a kovara „ZEND“, rû.: 88 – 93, wisa jî, heman gotar bi rûsî: «Эздианство» („Êzdîtî“), rojnameya «Свободный Курдистан» (“Kurdistana azad”), 2013, № 2(116), rû.: 10 – 11.

<sup>25</sup> Li nasîya 22-em binihêrin.



## DÎYARBÛNA SÊYEM

“...Her çiqas dem bi dem di derbarê wan da  
agahîyên serra-berra hatine dayîn, lê, sed  
heyf û mixabin, ew agahî li ser bingeha  
dîtinên lêpovajî û tewş û tégîhiştinên şaş  
hatibûne avakirin...”

(Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, ezdazanê  
ermenî yê destpêka dewra XX)

### LÊGERÎN ME BER BI CÎHANA KEVNAR VA DIBIN... (...BER BI ÇAVKANÎYA ÊZDÎTÎYÊ VA)

Û, bi wî awahî, ji hêlekê va hatina nameyên xwendevanan didomîya, lê ji hêla dinê va – hevdîtinên min bi mirovên cuda-cuda ra pêk dihatin. Ev pêvajo bi şewazên cuda didomîya (ew îro jî didome!), lê her carê, dema min mitaleyên xwe berevî ser hev dikirin û dixwast, bi tişteki destpê bikim, timê jî min hîs dikir, ku ne hemû hêlên pirsê safî û zelal in. Û, lewra jî, min her carê didît, ku ez ji bo wê hê ne amade me. Lêbelê, piştî demekê, min hîs kir, ku pêwîst nake, ji vir û pêva dîyarkirina helwesta xwe li hember pirsên kombûyî derengî bêxim, ku divê wê pirsgirêkê bi xwe, bi hemû taybetiyên wê va, di nav tomerîyekê da û bi rêbazên cuda va ronî bikim.

Ez li dû peydakirina çavkanîyên nû bûm, her çiqas ewên heyfî jî, yên ku min di dema xwe da di gotarên xwe da wek dane û îzbatî anîbûn, têrê dikirin. Û carekê jî di nav pirtûkên min ên arşîvî da pirtûkek a biçûk a pir kevn li ber çavê min ket. Ew berhema ezdazanê ermenî yê destpêka dewra XX Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan a *“Kurmanjên yêzîdî”*<sup>26</sup> bû, ya ku di dema xwe da bala min zêde neçûbû ser, ji ber ku, di nava karên min ên

---

<sup>26</sup> *Մինն Վարդապետ Տէր-Մանուկէան, Եզդիի կուրման, Մխալցիս, 1910*// Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, “Kurmanjên yêzîdî”, Axaltsxa, 1910; ji ber ku di vê berheme da ji bo analîzan û hemberhevkirinan wê gelek caran nêrîn û parçeyên cuda ji vê pirtûka Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan bèn bikaranîn, ji ber wê jî, ji bo ku xwendevan her carê li nasîyên di pêvekê da negere, di dawîya her parçeyekî vê pirtûkê da di nava cotkevanan da dê tenê hejmarên rûpelên wê pirtûkê bèn danîn.

lêgerînên zanistî da ji bilî zimanzanîyê tişteki dinê zêde bala min nedikişand...

Ev pirtûkek a zêde ne mezin bi giştî ji çil û du rûpelan pêk tê. Lê ji hêla dewlemendbûna naveroka xwe va û bi cihêrengîya wan matêriyalan va, ên ku di wê da tèn lêgerandin, ew pir dewlemend e. Ew wisa jî ji hêla helwesta zanistî ya xudanê vê pirtûkê bi xwe û analizên wî yên zanistî va pir balkêş e. Hêja ye, ku ev pirtûka balkêş û giranbuha di pirtûkxaneyê wejeya dîrok û çanda gelê kurd da cîyê xwe yê hêja û bi rûmet bigire. Berî wê, ku ez dest bi nirxandinên vê berhema giranbiha bikim, min dixwest, li ber xwendevanan dîmenê wan nav û têgehên civaka netewî-bawerî ya êzdiyan vekim: endamên vê civakê bi xwe xwe *êzdi/ez-dayî* nav dikin, lê nûnerên gelên dinê, her yek bi cûreyê xwe wan nav dike: *yêzîd, îezîd, yazîd, Yezidien*.

Ji ber ku vebijartin û nirxandina (analîza) zanistî-êtîmolojî ya van peyvan wê paşê bê pêkanîn, min dixwest li vir her tenê bala xwendevanan ji hêlekê va bikişanda ser konsêpta nivîsîna vê pirtûkê bi xwe, lê ji hêla dinê va – li ser bikaranîna têrminan ji hêla xudanê wê pirtûka navborî va – ka ew çawa û çend caran wan bi kar tîne.

Ez ji wê dest pê bikim, ku Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan bi xwe pirtûka xwe “Kurmanjên yêzîdî” nav kirîye. Ango, ji bo xudanê pirtûkê nûnerên vê civaka êtnîkî-bawerî kurmanc in. Lê kurmanc jî, wek ku tê zanîn, beşê gelê kurd ê herî mezin e (zêdetirî 70%), yên ku bi zaravê kurmancî yê zimanê kurdî diaxivin. Di vê pirtûka xwe da S. V. Têr-Manvêlyan navê vê civaka êtnîkî-bawerî bi 9 şêwazên cuda dinivîse û bi giştî 150 caran bi kar tîne: *yêzîdî*– 44 caran (ev têrminê bêhîrmêzîkî xwenavkirina êzdiyan bi xwe ye – *êzîdî*), *kurd*– 24 caran, *kurmanc* – 17 caran, *yêzîd*– 8 caran, *kurmancên yêzîdî* – 5 caran, *yêzîdên kurmanc*– 4 caran, *yêzîdên medyayî* – 1 carê, *kurdên yêzîdî* – 1 carê û *kurmancên yêzîdî* – 1 carê. Ji bilî vê, ew van hemû navan dem bi dem bi peyv û peyvebendên dinê, yên weke “*peyhatîyên medên kevnar*”, “*peyhatîyên Êkbatanê*”, “*pey-hatîyên medîyaîyan*”, “*pey-hatîyên vîşapazûnên medyayî*”, “*şaxê Aşdahakê leheng ê medyaî*” û yên dinê ra bikartîne (ravekirina watezanî û êtîmolojî ya van û têrminên dinê wê di beşên di rêzê da bê pêkanîn).

Li vira xwendevanê bi xwe bibîne, ku ji hêla bikaranîna va cîyê yekem peyva *yêzîdî* digire (44 caran), cîhê duyem – peyva

*kûrd* ( 24 caran), cîhê sêyem – peyva *kûrmanc* (17 caran), cîhê çarem – peyva *yêzîd* (8 caran), cîhê pêncem – peyva *kûrmancên yêzdî* (5 caran), cîhê şeşem – peyva *yêzîdên kurmanc* (4 cara) ûcîhê hevtam sê peyv digirin: *yêzîdên medyayî, kurdên yêzdî û kurmancên yêzdî* (her yek carekê). Û ev hemû jî – ji bo danasîna heman *êzdîyan*. Lê ya here girîng ew e, ku ji bo S. V. Têr-Manvêlyan hîç ferq nake, ka ew ji bo navkirina *êzdîyan* ji van navan kîjanî bikar tîne: *yêzdî, kûrd, kûrmanc, yêzîd, kûrmancên yêzdî, yêzîdên kurmanc, yêzîdên medyayî, kurdên yêzdî* yanê *kurmancên yêzdî*? Ew hemû, bêyî rayê wî pêk tê, ne ku ew bi armanc wisa bibêje. Ji bo wî hemû jî yek wate ne – *êzdî*! Di nav van da ew her hinek şêwazan bi zanebûn bikar tîne, ew jî ev in: *“êzdîyên medyayî, ...peyhatîyên medên kevnar”* an jî *“peyhatîyên Êkbatanê”*. Û ev jî ji bo wê, ji bo ku bi teybetî bide xuyan, ku bingeha *êzdîyan* (helbet, wek *kurd*!) ji medan tê. Ango, mirov ku vê pirtûkê bixwîne, dikare tê bigihîje, ku Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan bi wan peyvan hemû taybetîyên van mirovan dide xuyan: ku ew *êzdî* (*yêzdî*) ne, ku *êzdî med* in (di pirtûka wî da: *...êzdîyên medyayî ...peyhatîyê medê ejdaha...*), ku ev *êzdîyana kurd* in, ku ew *kurdên kurmancîaxêv* in...

Lê, her çiqas jî helwesta Têr-Manvêlyan ev e, ew dîyar dike, ku: *“Êzdî bi xwe xwe bi peyvên bîyanîbêj ên kurd û êzdî nav nakin. Netewnavên weha hîç bi dilê wan nînin. Lê bi giştî û herdem ew netewnavê “kurmanc” bi dilekî pir baristan tînin zimên, her çiqas heya naha wateya peyva “kurmanc” nehatîye ravekirin. Lê bi dîtina min, ev peyva tê wateya “yê li ser bawerîya rast”, û ne tu tiştêkî dinê”* (rû.: 11; li vir û peyra jî cudakirin a mine. – E. C.).

Ev dîtineke balkêş e û, her çiqas, ev pirseke ne wisa sade ye, lê şiroveya wê heye, ka, gelo, çima *êzdîyan* *“bi dilekî pir baristan”* xwe *kurmanc* nav dikirine, û ne ku – *êzdî* yan *kurd*. Ji bo vê sedemên rewşî û derûnî li holê bûne. Ew jî ew e, ku: peyva *êzdî* hem di nav misulmanan, hem jî di nav xaçperestan da helwesteka neyînî hişyar dikir, lê peyva *kurd* jî – di nav hinek xaçperestan da, bi taybetîjî, di nav ermenîyan da.

Di derbarê helwesta neyînî ya misulmanan a li hemberî *êzdîyan* ji hêla hemûyan va jî baş tê zanîn, lêbelê, di derbarê helwesta li hember *êzdîyan* da, ya ku xaçperestan dane xuyan (bi

taybetî jî ermenîyan), ji hêla gelekên va nayê zanîn. Lêbelê, da-neyên dîrokî yên pêbawer ên di derbarê pêwendî û helwestên wehada hene. Weha, bi xwe erkdarê ola xristîyanîyê yê destpêka dewra XX, ezdazan SîonVardapêt Têr-Manvêlyan di vê derbarê da çi dinivîse: **“...yên êzdî ji tevkujiyên îslamîyên fanatik, wisa jî ji çewsandinên xirîstîyanan ên stemkarî xwe parastine, ...”** (rû.: 5 – 6). Û ev jî ne hemû ye, ya ku Têr-Manvêlyan hema wisa tenê bi gotinekê anîye zimên.

Di derbarê helwesta hemberî *êzdîyan* da dîtineke çewt saz bûye, ku, xwedêgiravî, tenê misulmanan êrîşî wan kirine, ew nûxsan û tunekirine û bi zordarî ola xwe li wan ferzkirine. Wek ku rastîyên dîrokî didin xuyan, rewş hema wisa ne yekawa bûye: di dema xwe da di wî karî da yên xristîyan (hema, yên ermenî bi xwe) di wî karî da hîç piçekî jî ji misulmanan paş nemane. Weha, di derbarê wê da ronaydarê ermenî yê nîveka sedsala XIX Xaçatûr Abovyan çi dinivîse: **“Zulm û zordariya giran, a ku ji hêla ermenîyan va li îezdîyan hatiye, sala 1050 pêk hatiye, di serdema nivîskarê navdar ê ermenî Grîgorê Gewre (bi navê Magîstros) da. Wê demê Haykanê torîn (mîrza) ê jêhatî û bawermend ê nûnerê padişê (walî) li Mêzopotamîyayê bi artêşeke mezinva êrîşî wî welatî kirîye, li ku yên pûtperest di-man. Ewî hinek ji wan bi barbarî tunekirin, beşek bi zorê anî ser bîrûbawerîya ermenîyan, lê beşê dinê, berê wan da cîhekî dûr, ew koçberî rojava – kurahîya Mêzpotamyayê û Sûrîyayê kirin”.**<sup>27</sup>

Û, wek ku tê xuyanê, ji bo wê, ku xwe ji tunekirina barbarî biparêzin, an jî bîrûbawerî û olên hinekên dinê di bin gefan, tirsfirandin û tîrsa mirinê da nepejirînin, ewana xwe ji wan nawan (*êzdî* û *kurd*) dûr digirtin, yên ku ji bo wan *“bi xeter”* bûne. Lê, ay, peyva *kurmanc*, ew peyveke bêteref (*neutral*) bûye. Ji ber wê jî *êzdîyan* hewl dane, di nav nûnerên gelên cînar da di derbarê herdu navên yekem (*êzdî* û *kurd*) da tiştêkî nebêjin, û xwe *kurmanc* navkirine, ji bo ku xwe nekin armanca helwestên neyînî û êrîşan. Ew heya radeyekê rêaksîoneke piştsewdayî bûye – rêaksîona xweparastinê! Bi wî awayî yên *êzdî* xwe anegorî rewşê amade kirine, ji bo ku di nava cîh û derûdorên nû da kê-m-zêde helwesteke xweşbînî li hember xwe saz bikin. Ev heya cîhekî li

<sup>27</sup> АбовянХ. А., Иезиды, газета «Кавказ», № 9, Тифлис, 28. 02.1848 г., стр. 4// Abovyan X. A., Yên îezîdî, rojnameya “Kavkaz”, № 9, Tiflîs, 28. 02. s. 1848, rû. 4;

ser asta hîskirina xwezayî pêk hatîye. Faktora xweparastinê ketîye dewrê...

Demek dibihure, û jinûva qîmetkirina nirxan pêk tê. Û îro, ji bo ku êzdîtiyê dijberî hemû gelê kurd û kurdayetîyê rakin, siyaseta ji kurdan cudakirina wana tê meşandin. Û, helbet, piştî ewqas zêrandin, hovîti û tevkujiyan, tenê dimîne, ku êzdî mercên çêbûyî bipejirînin û fêrî rewşa nû bibin. Hema, di rewşa çêbûyî da, bi hewldan û helandanên desthilatdarîya Ermenîstanê (hem ya berî Sovêtê, hem ya dema Sovêtê, hem jî ya îro!), hinek êzdîyên Ermenîstanê xwe tenê *êzdî* nav dikin, bi taybetî jî ew, ên ku di gundên ermenîyan da dijîn...

Û, dîtinek jî: bi boneya wan têrmînan, yên ku Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, anegorî kevneşopîya dîroknûsîya ermenîyan, di pirtûka xwe ya “Kurmanjên yêzîdî” da bikar tîne. Ji demên kevnar û virva ermenîyan welatê medan – *Medîya*, wek *Marastan* navkirine, û ji *medan* ra jî gotine *yên mar*.<sup>28</sup> Carna di çavkanîyên ermenîyan da, wek ku di vê pirtûka S. V. Têr-Manvêlyan da, navê welatê *medan* wek *Mêdîya* jî rastî mirov tê – ji peyva kurdî ya *Medya*. Û mînakên wisa gelek hene. Mînak, di têksta pirtûka bavê dîroka ermenîyan Movsês Xorênatsî ya “**Dîroka Ermenîstanê**” da: “*Varbakêse ji Mêdîyayê*”,<sup>29</sup> di pirtûka S. V. Têr-Manvêlyan a navborî da: “*êzdîyên mêdîyayî*”, “*Varbakêse mêdîyayî*” (rû.: 3); “*marên mêdîyayî*” û “*marên ji Mêdîyayê...*” (rû.: 4); “*kurmancên êzdî yên peyhatîyên Mêdîyayê*” (rû.: 5)... û yên dinê.

Û, ji ber wê jî, di evê berhemê da tenê navê pirtûka S. V. Têr-Manvêlyan a “**Kurmanjên yêzîdî**”, yê ku li ser rûbelgê wê anegorî qanûnên rastnivîsîna zimanên ermenî û rûsî yên destpêka dewra XX hatîye nivîsîn, dê wek ku heye, bê parastin. Lê, wekî dinê, hemû nav û têrmîn dê anegorî rastîya wan û rastnivîsîna zimanê kurdî bînan bikaranîn, ji bo ku dema analîzan ji ber cudaxwendina têrmînan, tevlihevî û têgihîştina şaş çê nebin. Û, wisa jî, li vira hewl tê dayîn, ku dema wergera şêwazên cuda yên wan peyvan, ên ku di pirtûka S. V. Têr-Manvêlyan û çavkanîyên

---

<sup>28</sup> Ku ermenîyan ji *Medya* kevnar ra *Marastan*, lê ji *medan* ra jî *mar* gotine, di derbarê wê da ezê hê di beşên vê berhemê yên di rêzê da bi hûrbîni biaxivim;

<sup>29</sup> *Սովորու հորինացի, Հայոց պատմություն, Երեվան, 1981, էջ 78 – 79*//Movsês Xorênatsî, “Dîroka Ermenîstanê”, Yêrêvan, 1981, rû. 78 – 79, bi zimanê ermenî;

ermenîyan ên dinê da ewqas pîr hatine bikaranîn, anegorî wateyên wan ên rastîn û qanûnên rastnivîsînê, di nava sîstêmekê da bèn rêkûpêkkirin: *êzdîfî/êzdiyafî, ola êzdî, ya/yê/yên êzdî, ya/yê/yên kurmanc, Medya, ya/yê/yê med, Vîştasp, Astîag*. Ev şêwazên peyvan, ên ku pêwendîya wan bi *ola êzdî* û têrmînên girêfterî (girêdayî) bîrûbawerîya wê olêra heye, ew wisa jî, anegorî navên kevnar ên dema Padişahîya Medyayê ne, lewra jî ew divê wisa bèn nivîsîn, wek ku qanûnên rastnivîsîna zimanê kurdî ferz dikin...<sup>30</sup>

Divê li vir, di navbera van gotinan da, bê dîyarkirin, ku di nava wan weşanan da, yê ku li ser vê mijarê bi zimanê ermenî hatine nivîsîn, dibe ku, pirtûka Nado Maxmûdov (Nadoyê Xudo) a **“Gelê kurd”** bi serê xwe yeke tenê ye, ku di wê da li şûna peyvên *mar*, û *Marastan* peyvên *medîyayî (med)* û *Medîya* hatine bikaranîn. Û ev jî anegorî wî şêwazê navê wê dewleta kevnar û gelê wê ye, ya ku ji hêla hemûyan va hatîye pejirandin. Hema li wir jî Nado Maxmûdov bi bîr dixê, ku **“...di dîroknûsî û çavkanîyên ermenîyan ên dinê da kurdan wek mar bi bîr tînin”**,<sup>31</sup> û hew.

Lê dîsa jî em vegerin ser îdêaya bingehîn a nivîsîna pirtûka navborî ji hêla ezdazanê ermenî va. Ji bo ku bê têgihîştin, ka, gelo, çima ew erkdarê olî yê xristîyan pênûs hildaye û di derbarê *êzdiyên medîyayî* da nivîsîye, ez bala xwendevanan bikişînim ser sedemên xudanê wê pirtûkê bi xwe: **“Her çiqas dem bi dem di derbarê wan (êzdiyên. – E. C.) da agahîyên serra-berra hatine dayîn, –Têr-Manvêlyan dinivîse, – lê, sed heyf û mixabin, ew agahî li ser bingeha dîtinên lêpovajî û tewş û têgihîştinên şaş hatibûne avakirin, û min got, ku wê balkêş be, eger ez anegorî derfetên xwe, dîroka peyhatîyên Astîyagê medîyê leheng bi kurtahî raberî ermenîyên me bikim...”** (rû.: 5)

<sup>30</sup> Li vir divê bê gotin, ku ev hemû têrmîn wisa hatine nivîsandin, eger xwendevanekî nenas wergera rûsî ya pirtûka Movsês Xorênatsî ya “Dîroka Ermenîstanê” bixwîne, wê nikaribe tê bigihîje, ku *mar* heman *med* in, ku *Marastan* jî heman *Medya* ye, ji ber ku wisa tê xuyan, ku ew gel û welatên cuda ne. Bi vê yekê rewşeke wisa hatîye hinartin, ku ew xwendevan, ên ku bi dîroka Medyayê û Ermenîstanê ra ne nas bin, wê tenegehîjin, ka mabesta Movsês Xorênatsî kîjan welat û kîjan gel e. Heya ne hemû ermenî jî dê evê tê bigihîjin.

<sup>31</sup> *Մախմուդով Ն. Խ., Քուրդ ժողովուրդը, Երեվան, 1959, էջ 20.//Maxmûdov N. X., “Gelê kurd”, Yêrêvan, s.1959, rû. 20, bi zimanê ermenî;*



Lê, dîsa jî, wek ku tê xuyan, ji bo çavdêrîyên wisa û, di encamê da jî, pêkanîna lêgerînên ewqas kedxwaz û giran ew ne sedema bingeîn e.

Di destpêka beşê yekem ê pirtûka xwe da S. V. Têr-Manvêlyan, her çiqas bi xwe jî nade xuyan, ku ew ya sereke ye, sedema rastîn a nivîsîna wê berhema xwe weha şirove dike: **“*Ji bo vê lêgerîna dîrokî wek sergotin (epîgraf) min ev rêzên hanê ji pirtûka Movsês Xorênatsî ya “Dîroka Ermenîstanê” hil-bijartine: “Û, weha, ez dilşad û şanaz im...” – hindik e, lê bê-hempa ye, – S. V. Têr-Manvêlyan dinivîse, – ji van gotinan wek tîrîncî ronahîyê, dilşadîya bilindtirîn û şanazîya Xorênatsî dîyar dibe, ji bo mirovê xwe yê nêzîk û delalî Parûyrê ji binemala Hayk (Hayk – pêşîyê efsanewî yê gelê ermenî. E. C.), ê ku ji hêla Varbakêsê medî yê ji binemala Vîştaspê Medyayî va wek padişahê yekem hatye tacîdarkirin” (rû.: 3).***

...Li vir mirov dikare balê bikişîne ser vê yekê: *di nav padişahên Medyayê da mirovê bi navê Varbakêsnînbûye. Dema tacîdarkirina Parûyr desthilatdariya Medyayê di destê padişahan Kîyaksar da bûye, yê ku wisa jî di dîrokê da wek Kavî Vîştaspa tê zanîn. Û di dema xwe da min digot, dibe ku Xorênatsî navê Varbakês ji hinek çavkanîyên dîrokî wergirtibe, yên ku nayên zanîn, û di gotara xwe ya “Lê ka, êdî rastî li ku ma?...”<sup>32</sup> da min ev nêrîna xwe hema wisa, wek rastîyekê, dabû zanîn. Lê paşê, hê dereng, min di “Dîrok”-a Hêrodotos da agahîyêke balkêş dît, ya ku min berê zêde giringî nedabûyê. Lê paşê evê agahîyê dîtînen min li ser bûyerên dîrokî bi binva dan guhartin.*

Weha, ji dîrokê tê zanîn, ku piştî Kîyaksar (Kavî Vîştaspa) di Medyayê da lawê wî Astîyag (*Îştûvêgû*) hatîye ser text. Û, bi boneyêke dinê, di wî beşê “Dîrok”-ê da, li ku Hêrodotos di derbarê Astîag (*Îştûvêgû*) da dinivîse, ew wisa jî mirovekî dinê yê bi navê Harpagês (bi yewnanî – *Harpagos*) bi bîr tîne, yê ku pîmamê binemala padişê bûye, di nava medan da mirovê herî pêbawer û di Padişahtîya Medyayê<sup>33</sup> da rêvebirek bûye. Û ji pwendîyên Astîyag ên bi Harpagês ra dîyar dibe, ku ew ne tenê bawerîya xwe bi rêvebir tîne, lê her weha gotina Harpagês li bal wî xwedî giringîyekê bûye. Wek ku tê xuyanê, ew ji ber wê yekê

---

<sup>32</sup>[http://kurdistan.ru/2013/06/10/articles-19054\\_Gde\\_zhe\\_istoricheska.html](http://kurdistan.ru/2013/06/10/articles-19054_Gde_zhe_istoricheska.html)  
<http://www.mezopotamya.gen.tr/-lê-ka-êdî-rastî-li-ku-ma-makale.839.html>

<sup>33</sup> Hêrodotos, “Dîrok”, I, 108.

bûye, ku Harpagês bi temenê xwe va ji Astîyag mezintir bûye, hê di dema Kîyaksarê bavê wî da peywira rêvebirê padişahîyê di destê wî da bûye û xwedî cêribandineke mezin û bi bandor bûye. Û, wek ku tê xuyan, tacîdarkirina Parûyrê torinê ermenî li ser textê padişahîyê ne ku Kîaksar bi xwe, lê rêvebir û nûnerê wî yê bi fermî û xwedî erk Harpagês pêk anîye. Lê ew, ku navê Harpagês li bal Movsês Xorênatsîyê bavê dîroka ermenîyan werguhêrî Varbakês bûye, yan ermenîyan ew nava wê demê wek Varbakês bilêvkirine (wek ku navê Astîyag bi xwe jî wek Ajdahak/Aşdahak, lê navê Vîştasp jî, wek Vîşap bilêvdikin û şewazên wan nawan ermenî heya naha wisa jî dinivîsin), an jî ew şaşîya wan mirovan bûye, yên ku pirtûka Movsês Xorênatsî ya destnivîskî ji ber girtine û li hev zêdekirine?!...

**“Û, weha, bi pêkanîna tacîdarkirina Parûyr, - S. V. Têr-Manvêlyan didomîne, –Ermenîstan ne tenê ji maldarîya bindest (vasal) werguhêrî desthilatdarîya padişahîya xweser dibe, lê, her weha, pêwendîyên wê yên siyasî-çandî bi dewletên cînar ra saz dibin, wek yên di navbera me–ermenîyan û medên ji bine-mala Vîştasp da, yên ku yek ji dewletên hêztirîn ên wê demê bûye. Û saxê wanî herî nêzîk jî kurmancên êzdî yên îroyîn in.**

**...Û piştî vê, di navbera herdu netewên me yên cînar û hevpeyman da demeke dirêj hem pêwendîyên siyasî-hev-peymanî, hem jî pêwendîyên dostanî yên here nêzîk têne domandin...” (rû.: 3 – 4).**

Ango, Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, her tenê ji bo armançekê dest bi lêgerînên vê mijarê yên ji bo dema xwe ne standart kirîye: ji bo *spasdarîya xwe ya li hember “kurmancên êzdî yên peyhatîyê medan”*, ji ber ku pêşîyên wan di dema xwe da ne tenê pêşengîya sazkirina dewleta ermenîyan kirine, lê, wisa jî, sazûmankar û damezirînêrên wê bûne...

Û, eger ewî bizanibûya, kû paşê, sed salî pey weşana vê pirtûka wî ra, hemnetewîyên wî dê di nav sînoren komara xwe ya netewî da çî listikekên siyasî yên nepak li dijî peyhatîyên he-man êzdîyan bilîzin, ên ku 2500 salan berê penaberên ermenî li ser axa xwe bi cîh û war kirine, bingeha dewleta yekem a wan li ser wê axê danîne, dibe ku dilê wî pir bêşîya û, dibe ku, heya, ewî şermeke giran jî jîyan bikira...

## DÎYARBÛNA ÇAREM

“...ewana bi taybetîyên xwe yên bi  
nîrx û hêja va diyar in, ên ku bi giştî li  
bal peyhatîyên netewên gewre hene”.

(Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan,  
ezdazanê ermenî yê destpêka dewra XX)

### LI SER RÊGEHA RASTÎYA DÎROKÎ (..RÊ CUDA BIN JÎ, LÊ RASTÎ –YEK!)

...Di pirtûka xwe ya “Kurmanjên yêzîdf” da S. A. Têr-Manvêlyan raman û nêrînên balkêş pêş dixe û carna ji jîyana êzdîyan agahîyên wisa tîne, yên ku asta têngîhîştin û hîsa wî ya zanistî didin xuyan. Û, lewra jî, ezê li vir jî pêşvaçûnên raman û mitaleyên wî biûopînim, û carna jî li ser wan helwest û nêrînên wî, yên ku wê bibin sedema pîrs û gumanan, dê di navbera me da gengeşî derên – bi hêvîya dîtina bersîvên wan ên rastîn. Û ji bilî wê, ji bo bihêztirkirina dîtîna û nêrînên wî, an jî ji bo zelalkirina hinek nakokîyên heyî, ezê wisa jî berbirî nêrîn û gotinên zanîyar, lêgerîner û nivîskarên dinê yê bi nav û deng ên rêzdar bibim...

Piştî ku S. V. Têr-Manvîlyan li sersedema nivîsandina vê pirtûkê diyar dike, gotina xwe weha didomîne:

**“...Dîsa jî em vegerin ser danasîna kurmancên êzdf –  
peyhatîyên îroyîn ên medên ji binemala Vîştasp.”<sup>34</sup>**

***Peyhatîyên Astîyagê pirhesp*** (li bal Têr-Manvêlyan da –  
բյւրասպ/byûrasp. – E. C.), ***êzdîyên îroyîn... bi rayê çarenûsa***

---

<sup>34</sup> Di dîroknûsîya ermenîyan û destnivîsên wan ên kevnar da hinek nav, ên ku bi Medya kevnar va têkilîdar in, ji ber sedemên cuda, hatine guhartin û çewtkirin. Navê *Medyayê* wek *Marastan* nivîsîne, navê *medan* jî – wek *mar*, navê yek ji padişahên Medya kevnar Astîyag/Îştûvêgû – wek Ajdahak/Aşdahak, lê “yên ji binemala Vîştaspê xwedîyê bi hezaran hespan” – wek “byûraspî vîşapazûn”... (ravekirina dîrokî-êtimolojî ya van têrminan bi hûrbîni di Dîyarbûnê vê behemê yên pêş me da dê bê pêkanîn)

*neqenc û nepak ji hêla bîyanîyan va wek komike biçûk a koçerên kûvî, ên ku di bin çadîran da dijîn, hatine hejmartin... Ewana dijîn, û hêvîya xwe dane ser rênçberî, nêçîrvanîya xwe û, ya sereke, wana hêvîya xwe dane ser hunera xwe ya bi dest sêwirandinê. Lê, dîsa jî, ew rewşa stemkarî ya dojhî, û wisa jî ew talî-tengî û zêrandin, ên ku wana dîtine, nikaribûne jîndarîya wan, wisa jî mêrxasîya wan a geş û wêrekîya cen-gewarîyê ya bêhempa di nav wan da bê şop tune bikin.*

*Helbet, wan mercên girantirîn ên jîyanê divê bandora xwe li ser jîyana gelê kurmançê bedbext bihiştana, û hiştine jî, bi rastî.*

*Lê, her çiqas jî êzdî di rewşeke giran da ne, paşdamayî ne, û bi xwe kêr jî mane, lê dîsa jî ewana bi taybetîyên xwe yên bi nîrx û hêja va diyar in, ên ku bi giştî li bal peyhatîyên netewên gewre hene". (rû.:5).*

Û danasîna êzdîyan, a wek peyhatî û şaxekî netewek a gewre, wek tayekî sor di vê pirtûka S. V. Têr-Manvêlyan ra derbaz dibe – ji destpêkê heya dawîyê.

Wê balkêş be, ka, gelo çima ew di pirtûka xwe da li ser her gavekê bi baldarî diyar dike, ku *êzdî peyhatîyên medan* in. Ew wisa dide nasîn, ji ber ku bi xwe, wek yek ji mirovên xwendî yên wê demê, ewî di derbarê wê da agahîyên pêbawer ji çavkanîyên kevnar ên ermenîyan û yên ji wan kevntir jî çirpan-dibûne. Û ew rewşek a wane wê demê ya xwezayî bûye. Hinek kesayetîyên ronakbîr di nav ermenîyan da hem di destpêka dewra XX û gelek-gelek ên ji wan berî wê jî bi bawer bûne, ku *kurd* (di nav wan da, helbet, wisa jî, *kurdên êzdî*) peyhatîyên medên kevnar in. Û agahîyên weha îro jî hene, hinek ji wan hatine weşandin, lê hinek jî di çavkanîyên kevnar ên destnivîskî yên ermenîyan da tînan parastinû benda dema xwe ne. Em li vir tenê li çendekan ji wan binihêrin:

**“...Berbangê zû ên med hatin, ên ku ji wan ra *kurd dibêjin*”.**<sup>35</sup> – Ev buyer, a ku li vir di derbarê wê da tê gotin, ango, hatina *kurd-medana* ber dêra ermenîyan a Tspnê, 19-ê gulana sala 1426-an pêk hatye. Û yek jî:

---

<sup>35</sup> *Արհեստակերտ Տղայաց, Հայերոց Թիֆլիս, 1882, էջ 175-180//Aristakês Têvkants, “Hayêrg”, Tiflis, s. 1882, rû. 175 – 180, bi zimanê ermenî.*

“... *Binecîhên wî welatî, yên ku kurd in, ji wan ra med dibêjin*” (ev jî – di destnivîsa dewra XVI da).<sup>36</sup>

Agahîyên mîna van li bal ronaydarê ermenî yê navdar Xaçatûr Abovyan jî hene. Weha, di nasîyên gotara xweye “*Yên kurd*” da ew dinivîse: “*Çamçyan di pirtûka xwe ya “Dîroka Ermenîstanê” da (berga I, beşê 10-an, rûpel 100), hemû nûnerên padişahê (walî) medan ên herêman bi rêzê nav dike, ji Arbûkês heya Dîovkês, anegorî dîroknûsên yewnanî, yên wek Hêrodotos, Dîodoros, Alîkar û yên dinê, dibêje, ku yên med (ango, kurdên kevnar) beş bi beş her komek li dora torinên xwe berev bûne û tam ji hev cuda jîyane...*”<sup>37</sup>

Ji van çavkanîyên li jorê diyar dibe, ku berî dewra XVI ermenîyan, dema gotine *med*, *kurd* têgihîştine û dema gotine *kurd*, *med* têgihîştine. Dibe ku pey vê ra hîç hewce jî nake, ne mirov ji ser wê pîrsê gengeşîyan bike, ne jî îzbatîyên zêde di ser da bîne. Hemû dane li ber çavan in, ew jî di derbarê wê da dibêjin, ku *med-kurd-êzdî* heman netew e. Û ev daneyana ne tenê li bal kurdan bi xwe hatine parastin, lê her weha, di destnivîsên kevnar ên ermenîyan da jî. Û ermenî jî yek ji wan gelan in, ên ku gelê kurd ne ku bi gotinên hinekan naskirine, lê ewana cînarên gelê kurd bûne, heya di hinek deveran da kurd û ermenî di nav hev da jî mane. Û hejimara wan gelan, ên ku ji nêzîk va kurd nas kirine, ewqasî jî ne pir e. Lê ew, ku ji bo kurdan bi xwe Medya welat û dewleta kurdan e, di vê derbarê da li bal lêgerînerê kurd ê dewra XX Ekrem Cemîl Paşa jî zanîyarî hene.<sup>38</sup> Û ew jî xwezayî ye, ji ber ku kurd bi xwe ne tenê xwe *med* dizanin, lê wisa jî ewana xwe med hîs hîs kirine û îro jî hîs dikin. Û ji bo rojhilatzanê navdar ê rûs Mînorstîy<sup>39</sup> jî ew rastîyeke xwezayî bûye, ji ber ku, wek ku tê xuyanê, agahîyên wî yên pêbawer hebûne. Agahîyên di vê derbarê da li bal zanyarê navdar ê serdema sovêtî N.Ya. Marr<sup>40</sup>

<sup>36</sup> Հայաստանի Մատենադարան, XVI դարի ձեռագիր, №1495, էջ.էջ. 142ա և 142բ. //Matênadarana Ermenîstanê, destnivîsa dewra XVI, №1495, rû. 142a û 142b.

<sup>37</sup> *Խ. Արշվյան*, Երկերի լիակատար ժողովածու, ութ հատորով, ութերորդ հատոր, Երեվան – 1958, էջ 284// *X. Abovyan, Berevoka berheman a tam, bi heyşt bergan, berga heyştan, Yêrêvan – 1958, rû. 284, bi zimanê ermenî.*

<sup>38</sup> *Ekrem Cemil Paşa*, “Dîroka Kurdistan - bi kurtebirî”, Bruksel, 1995, rû: 231 – 234.

<sup>39</sup> Минорский В. Ф., Курды. Заметки и впечатления, Петроград, 1915 г., стр. 7 – 8 и далее//Mînorstîy V. F., “Yên kurd. Têbînî û bîranîn”, Pêtrograd, 1915, rû. 7 – 8 û ji wir pêva.

<sup>40</sup> Marr Н. Я, Избранные работы, Москва– Ленинград, 1935, том V, стр. 487// Marr N. Ya., Berhemên bijarte, Moskova – Lêningrad. 1935, bergê V, rû. 487, birûsî.

jî hene. Û li ser wê rastîyê li bal zanîyar-lêgerînerên dinê jî hîç guman nînbûye...

Em bî ser wan bûyerên dîrokî, yê ku di jîyana êzdîyan da pêk hatine û di pirtûka S. V. Têr-Manvêlyan a navborî da jî di derbarê wan da agahîyên berfireh û balkêş hene.

Dîsa jî xudanê pirtûkê wê rewşê, ya ku êzdî têda bûne, hemû hêlên wê yê rastîn têgihîştîye û, lewra jî, nikare wana bi rêalîstî vebêje: *“Wek ku tê xuyanê, peyhatîyên dawîyê yê Êkbatanê<sup>41</sup> – dewleta demekêye gewre (ango, Medya. – E. C.), kurmancên êzdî di xewn û xiyalên ola pêşîyên xwe ya xwezaperest da bi zorekê xwe ji tevkujîyên xwînrej ên fanatikên îslamî, wisa jî ji stemkarîyên bêwijdan ên xristîanan, parastine. Lê, ji ber ku ewana bi bîrûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji wan olan in, ên ku îro desthilatdar in, ji ber wê jî ewana ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelê bê ol hatine pejirandin, heya ji hêla birayên xwe yê ji heman netewê va jî, yê ku ketine hemêza muhemmedîyê. Û hemû jî weke hev ji wan zivêr in û wan nuxsan dikin.*

*Kurdên ku muhemedî pejirandine, tenê cilên êzdîyan û zimanê wan parastine...”* (rû. 5 – 6).

Weha, ev e dîtina Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan a di derbarê êzdîyan da!

Û ya here balkêş jî ew e, bala xwe bidinê, erkdarê ola xristîanîyê di derbarê êzdîyan û ola wan da xwedî dîtina xwe ya taybet e. Ew jî ev e: *“... [yê êzdî] di xewn û xiyalên ola xwezaperest a pêşîyên xwe da xwe bi zorekê parastine. ...Ewana bi bîrûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji van olan in, ên ku îro desthilatdar in...”*. – Û ji hêla erkdarê ola xristîanîyê va nivîsîna dazanîneke weha, ew jî, di derbarê wan da, *“...ên ku ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelê bê ol hatine pejirandin, ...hemû jî weke hev ji wan zivêr bûne û ew bêhurmet kirine”*, di destpêka dewra XX da, dema li ser bingeha ji hev zivêrî û hevnepejirandina olî, serê mirovan dihatin firandin, mirov dikaribû helwesteke weha wêrekî, heya lehengî nav bikira.

Lê ev jî ne hemû ye. Tiştên here balkêş li pêşîya me ne...

---

<sup>41</sup> Êkbatan – paytexta Medya kevnar.

## DÎYARBÛNA PÊNCÉM

*“Anegorî bawerîya wan, ocax jî li ser asta  
perestgehê û weke wê pîroz e, wisa jî agirê wê,  
yê ku hebûna pîrozgeha wan a sereke û pîroz e.  
Wek nûner û sembola ocaxê û êgir, li ser asta  
here bilind a xwedayî ewana rêz û bawerîya  
xwe ji bo Rojê pêşkêş dikin, û heya li ber hilatîna  
wê ya nebînayî tiya dibin – pesnê wê didin”.*

*(Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, ezdazanê  
ermenî yê destpêka dewra XX)*

### **RASTÎ, AN ÇÎROKÊN DÛRÎ HEŞ Û SEWDAYÊ MIROV? (Cîhan – di pişt eyneya xar da)**

#### **Mîrasa berovajîkirî û lêp**

Berî wê, ku dest bi analizên dîtinên cuda yên di derbarê taybetîyên netewî-bawerî, yên êzdîyan, çand, ol û deba wan bikim, ên ku di pirtûka S. V. Têr-Manvêlyan da hene, em di sêrî da li wan têrmînan binihêrin, ên ku di vê berhemê da li ser her gawekê rastî xwendevanan tên.

Li jorê dîmenê giştî yê bikaranîna wan têrmîn, nav û têgeh-han hate dayîn, yên ku têkilîdarî ola êzdî û birûbawerîya wê ne. Lê naha jî, ka em dest bi pêkanîna vebijartin-analîza dîrokî-êtîmolojîya wan peyv-têrmînan bikim, ji bo ku bikaranîna şêwazên wan ên cuda di nava tomerîyekê da bên xuyan û bên zanîn û bi vê ra, wisa jî, rewşa lêgerînên zanistî yên di warê taybetîyên êtnîkî û bawerî yên civaka kurdên êzdî da derkeve ber çavan. Weha, bi bingeîn, ew peyvana: **mar, Marastan, Medya, med, medyayî, Asîtag û vîşapazûn.**

Çima?

Ji ber ku kilîta rasttêgihîştin û ravekirina hemû dîtinên lêpovajî û tewş ên di derbarê êzdîtîyê da di wan da veşartîye.

Divê bê zanîn, ku, eger mirov peyva *medyayî* (bi ermenî: *վեդյայի/medaci*) dikare bi wê şirove bike, ku kurd bi xwe ji welatê xwe yê kevnar ra *Medya* gotine û îro jî dibêjin (ji vir jî - *medyayî*), lê peyva *byûraspî* ji îranî (=kurdî) tê û tê wateya *yê pirhesp*, angî, *yê xwedîyê pir (gelek) hespan*,<sup>42</sup> Lê wateyên peyven dinê, pêdivîya xwe bi ravekirina zanistî hene.

Çima? Ji ber ku ewana ji dîtînen lêpovajî û tewş tîn, ên ku di derbarê *pêşiyên kurdên êzdî* yên îroyîn – *medên kevnar* da di nav gelên cînar da hatine belavkirin.

Û ji bo rewşeke weha jî sedemên obyektîv û sûbyektîv hebûne...

### ...Têgehên bîyanî û dîtînen lêpovajî!

Divê bê gotin, ku dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê dîroka kevnar a kurd-medan da di pirtûka S. V. Têr-Manvêlyan da, wek ku di eyneyê da, tîn xuyan.

Li vir bûyerên rêal ên dîrokî û dîtînenlêpovajî yên di derbarê wan da li hev tîn hûnandin. Mirov dikare di derbarê dîroka hevpar a kevnar a gelên vê herêmê da bersîven rastedêr û ne yekser bibîne. Ev pirtûka biçûk, ji sernivîsa xwe heya gotina dawîyê dikare ji bo ravekirin û ronîkirina gelek rûpelên tarî û lihevpiçikî yên dîroka cîhana kevnar xizmetê bike.

Em bîn ser wê, ku S.V. Têr-Manvêlyan beşê yekem ê pirtûka xwe wek “**Bi kurtebirî di derbarê kurmancên êzdî yên vîşapazûn da**” nav kirîye. Li vir wateya peyvebenda “kur-mancên êzdî” jixwe tê zanîn, lê, gelo, peyva “*vîşapazûn*” tê çi wateyê? Eger mirov wê ji zimanê ermenî wergerîne, ewê di kurdî da bibe “*yên ji tûra(nivîşa) zîyê*” (?! – E. C.).

Lê li vir çi karê *zîyê* heye? Çima *kurmancên êzdî* wek “*yên ji tûra zîyê*” bi navkirine? Ev dîtina di derbarê kurmancên êzdî yên medî da destpêka xwe ji ku hiltînin? Dibe ku bersîva vê pirsê mirov divê li cîyekî, di nav êzdîyan, di bîrûbawerîya ola wan da bigere – di zargotina gelêrî da?

Ma ne, êzdî bi xwe ji xwe ra “*zarokên êgir û Rojê*” dibêjin.

---

<sup>42</sup> *Byûraspî/բյւրասփի* – hemberî peyven kurdî yên *pir* (gelek, hejmareke mezin) + *hesp* bikin; wisa ji binihêrin: շք. Աճառյաւն, շայէրէն տրմատաւկաւն բարտարաւն, Ա հաւտոք, Երեւաւն– 1971, էջ 453// Hr. Açaryan, Ferhenga êtîmolôgî ya binaxeyên zimanê ermenî, berga A, Yêrêvan – 1971, rû. 453.



Ji bo êzdîyan ji Rojê bilindtir û ji wê pîroztir di tevahîya gerdûnê da tişteke nîne. Tişteki wisa bi giştî di kûrahîya heş û mejûyê hemû kurdan da hatîye parastin. Îro piraniya kurdan dibêjin: “*Em zarokên êgir û Rojê ne!*”

Û ev jî di *cîhana îslamî* da!

Dibe ku ji ber wê jî *yên misulman* dibêjin: “*Eger di cîhanê de hiç misulmanek jî nemîne, her tenê wê demê kurd jî dikarin misulman bînin hejmartin!*” Û ji bilî wê, ma ne, di derbarê ola êzdîyan da gotinên S.V. Têr-Manvêlyan bi xwe di pirtûka wî ya “**Kurmanjên yêzîdî**” da hene. Weha, ew çî dinivîse: “*Anegorî bawerîya wan, ocax jî li ser asta perestgehê û weke wê pîroz e, wisa jî agirê wê, yê ku hebûna pîrozgeha wan a sereke û pîroz e. Wek nûner û sembola ocaxê û êgir, li ser asta here bilind a xwedayî ewana rêz û bawerîya xwe ji bo Rojê pêşkêş dikin, û heya li ber hilatina wê ya nebînayî tiya dibin – pesnê wê didin*” (rû. 11).

Û, her çiqas S. V. Têr-Manvêlyan rastîya ola êzdî ewqasî jî tam nayne zimên û mak nake, lê, wek prênîsip, bi giştî ew nêzîkî rastîyê ye... Belê, wek prênîsip! Û di wê pirtûka wî ya navborî da jî pirs hene, *yên ku divê bêne nixandîn û anegorî rastîya dîrokî bînin ravekirin.*

Divê bê gotin, *ji bo êzdîyan ne ku Agir e ya sereke, lê, berovajî wê, Roj e. Ji bo êzdîyan Roj çavkanîya jîyanê ya bêdawî ye, rastîya pîroz a rewana here jorîn e, lê agir her tenê pîrîskeke wê ye li ser erdê, û, ji ber wê, ew jî ji bo êzdîyan pîroz e.*

Ango, *di êzdîtîyê da Roj pîrozî ye, ew sembola hebûna Xwedê bi xwe ya dîyar û li ber çavan e, lewra ku bêyî wê jîyan nikare hebe.*

*Ew, ku êzdîtîyê wisa jî rojperestî nav dikin, sedema wê jî hema di wê da ye!*

Lê, dîsa jî, wek ku tê xuyanê, S. V. Têr-Manvêlyan bi hîsî têdigihîje, ka rastîya bawerîya êzdîtîyê di çî da ye!

Û li vir, jinişkêva, zîya! Çawa dibe? Çî karê zîyê li vir heye (bi ermenî *վիշապ/վիշապ* – zîya)?

Nivîskar û lêgerînerên kurd li her cîyan û herdem gotine û îro jî dibêjin, ku di nav çavkanîyên dîrokî da, *yên ku agahî di derbarê dîroka gelê kurd da di nav wan da hene, yê here pêbawer yê ermenîyan e, ji ber ku, ermenî jî demên kevnar va cînarên me bûne. Weha, di derbarê wê da nivîskar û lêgerînerê kurd ê sovêti*

yê dewra XX Nado Maxmûdov (Nadoyê Xudo) çi dinivîse: *“...Divê mirov di rastîya agahîyên çavkanîyên ermenîyan da bi guman nînbe, ji ber ku ermenî û kurd ji demên kevnar va, wek gelên cînar, bi hev ra di nav pêwendîyên here nêzik da bûne”*.<sup>43</sup>

Belê, eva nêzikî rastîyê ye. Lê ew dane, yên ku li vir tên lêniherandin, li mirov ferz dikin, ku ew hinekî bi çavekî dinê li agahî û danasînên dîrokî binihêre û dîtînen xwe yên di derbarê bûyerên dîrokî da jinûva watedar bike.

Û, eger ev sura bê ravekirin, wê demê mirovê bikaribe jinûva derxe zanebûnê, ka bi nêzîke (bi texmîn/kêm-zêde) di kîjan serdema dîrokî da, li ku û çawa pêwendî û hevaskirina ermenî û kurdan destpêbûne. Ji ber ku dîtîneka vî rengî tenê dikaribû di derbarê gelekî nenas da bihata gotin, yê ku ne zêde berê va bi wî ra pêwendî hatine danîn...

Divê bê zanîn, ku heya roja îroyîn di lêgerînên zanistî da her tenê agahîyên bi nêzîke yên di derbarê wê da hene, ka, gelo, ermenî kengê li wê herêmê peyda bûne. Weha, di derbarê wê da zanîyar û rojilatzanê rûs ê navdar V. F. Mînorskîy di pirtûka xweya *“Yên kurd. Têbînî û bîranîn”* da çi dinivîse: *“...Her çi jî hebe, çend dewran berî Îsa gelê ku bala me dikişîne (mabesta wî gelê kurd e. – E. C.) di çiyayên Kurdistanê da nişteci bûye. Em dizanin, ku herî kêm, kurd bi zimanê xwe va ne tenê arî ne, lê wisa jî ji koma gelan a îranî ne. Ji ber wê jî, welatê wan (an zîmanê wan) – bi bawerîyeke mezin li Rojhilatê ye.*

*Bilindbûna arîyan a yekem, mirov dikare bibêje, digihîje destpêka dewra VII a berî Îsa, û mirov dikare bi nêzîke bibêje, ku hema di wê serdemê da, dema medan bi hevpeymanîyên xwe ra tevayî Asûrîstan ji hev belav kirin (sala 607. a berî Îsa), beşekî mezin ê kurdan berbi rojava va livîya. Ji bo hemberhevkerinê divê mirov bi bîr bîne, ku cînarên kurdan ên here nêzik ên dewr û zemanan – ermenî, derdorê heman deman ji Frîgîyayê peyda bûn û padişahîya Ûrartû hildan (gelê bi bingehîn ji rehên cuda), li derdorên derya Wanê bi cîh bûn. Bi wî awahî, eger rehên ermenîyan li bakûr-rojava ne, lêbelê rehên kurdan li rojhilatê ne. Ew, wek ku bibêjî, du pêlên dijberî hev in, ên ku hatine li çiyayên Zagrosê yên weke kelaya mitîn ketine û hatine xarê”. – Û, her çiqas daneyên dîrokî yên weha hene, Mînorskîy peyra hinek*

---

<sup>43</sup> Մախմուդով Լ. Խ., Քուրդ ժողովուրդը, Երեվան, 1959, էջ 21//Maxmûdov N. X., “Gelê kurd”, Yêrêvan, 1959, rû. 21.

nêrînan tîne zimên, ên ku dijî heşmendîyê û qanûnên pêşveçûnên pêvajoyên dîrokî ne. Weha, ew dinivîse, ku, xwedêgiravî, “...*dema ermenî ji Frîgîyayê hatine padişahîya Ûrartûyê hil-dane*”. – Û, ya dinê jî, dîsa xwedêgiravî, “...*kurdan bi berekêva herêmên padişahîya ermenîyan zevtkirine, ya ku dewra XI da bi dawî bûye, ku di gelek deveran ewana ne li ser axên xwe yên re-sen rûniştine*”.<sup>44</sup>

Pêşdîtinên Mînorskîy, ku, xwedêgiravî, *ermenîyan padişahîya Ûrartûyê zevtkirine*, bi rastîyê ra di nava nakokîyê da ye: anegorî kronologîya bûyerên dîrokî, wê demê, dema ermenî hatine Kavkasîyayê, padişahîya Ûrartûyê êdî ji hêla Împêratorîya Medyayê va hatibûye dagerkirin, û bibûye beşekî wê dewleta gewre. Ji ber wê jî ermenîyan nikaribûne wê dager bikin. Û, ji bilî wê, hîç nakeve heşê mirov, ku girseyeke penaberan bikaribûya dewletekê dager bike. Ew jî, dewleteke wisa, ya ku ji gelek dewletên herêmê yên bihêz ra serî danenîbûye... Ay, lê bersîva pîrsa duyem zelal e, kurdan bi xwe di nav hinek sînoran da erdek dane penaberên ermenî, ji bo ku ew têda bi cîh û sitar bibin. Ji ber wê jî ew pîrs ne pêkan e...

Lê naha em binihêrin, ka lêgerînerê kurd Ekrem Cemîl Paşa di pirtûka xwe ya “**Dîroka Kurdistan bi kurtebirî**” da di derbarê wan bûyeran da çi dinivîse: “...*Ermenîyan di sala 600 B. Z. da (pîrsa demê pîrseke gengeşîyê ye. – E. C.) ji Trakîya*<sup>45</sup> *hatin*

---

<sup>44</sup> Минорский В. Ф., Курды. Заметки и впечатления, Петроград, 1915 г., стр. 6 – 7 и далее/Мінорскі В. Ф., “Yên kurd. Têbînî û bîranîn”, Pêtrograd, 1915, rû. 6 – 7 û jê wê pêva, bi zimanê rûsî. Çavkanîya agahîyên Mînorskîy yên di derbarê wê da, ku, xwedêgiravî, kurdan bi berekêva herêmên padişahîya ermenîyan dagerkirine... wek ku tê xuyanê, berhemên dîrokanên ermenî bûne, bi taybetî jî, yên Çamçyan. Di derbarê wê da binihêre: *Խ. Արմիլյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, ևրք հասորով, ևրքերորդ հատոր, Երևվան – 1958, էջ 284//X. Abovyan, Bervoka hemû berhemana, bi 8 bergan, bergê 8., Yêrêvan – 1958, rû. 284.*

<sup>45</sup> Dibe ku pîrsên xwendevanan çê bibin, ka gelo çima Mînorskî dinivîse, ku ermenî ji Frîgîyayê hatine, lê Ekrem Cemîl Paşa, berovajî wê – ji Trakîyayê. Pîrs di wê da ye, ku di agahîyên çavkanîyên destpêkî yên kevnar bi xwe da duwateyî heye. Weha, mînak, em di weşana “Dîroka” Hêrodotos da çi dixwînin: “... Bi gotina makêdonîyan, heya ku *frîgîyan* bi wan ra di Ewropayê da jîyane, ji wan ra *brîg* hatîye gotin. Lê pey hatina wan a Asîyayê ra ewana bi guhartina cîyê jîyana xwe ra navê xwe jî guhartine, kirina frîg.<sup>64</sup> Ermenîyan<sup>65</sup> jî, yên ku di dema xwe da ji xaka Frîgîyayê hatibûn, çekên wan ên frîgî bûn...”<sup>64</sup> *Hêrodotos li vira di derbarê wê da radigihîne, ku frîgîyan ji Trakîyayê çûguhastî bûne. Ev çûguhêzî dema çîyîna berekên dori ya berbi başûr û penaberîya ermenîyan ya berbi Asîya Biçûk va pêk hatîye û bûye sedema hilweşîna padişahîya xêtan. Lê li vira*<sup>65</sup> *Hêrodotos dinivîse, ku yên ermenî jî, wek frîgîyan, ji Trakîyayê hatine. – Hêrodotos, Dîrok, pirtûka VII, 73).*

*Asyaya Biçûk. Di vê navê da Key Aksar Nînwa vekirand, sît (îskît) ji Asyaya Biçûk qewirandin, Armênya, Pont ûKapadokîya bi welatê xwe va girê dan. Ta windabûna Şahinşahîya Kurdistanê bi destê Îskenderê Mezin, ermenî 300 sal bûn ber bendên Xwehermenda Keyaniyan, anga, ber bendên Şahinşahîyan Kurdan”.*<sup>46</sup>

Li vir, berî ku analîza xwe bidomînim, divê têbînîyekê bînim: *wê demê Ermenîstan (Armênya) wek welat tunebûye, û, dibe ku, li vir mabesta Ekrem Cemîl Paşa Ûrartû bûye, an jî mabesta wî herêmekê erdnîgarî (gêografî) – Armênya ye.*

Wek ku êdî dîyar e, ka nasîya yekem a ermenîyan a bi kurdan ra, zû-dereng, kengê pêk hatîye, ezê vegerim ser wê mijarê, ka ew dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê kurdan da di nav ermenîyan da çawa çêbûne.

Û bersîva pîrsa “*Bingeha ji bo van dîtînen lêpovajî û tewşçi bûye?*” herçiqas, mirovê nikaribe wisa hêsa bibîne, lê ji sedî sed dê bikaribe bê dîtînin, eger...

Di destpêkê da, ji bo ku wan rewş û mercên dîrokî ravebikin, ên ku ji bo dîtînen wî rengî bûne berbingeh, divê mirov, hîç nebe, şopa wan bingehan bibîne, yên ku bûne sedema peydabûna wan dîtînen lêpovajîkirî yên dûrî heş û sewdayê mirov ên di derbarê ola êzdîyan da. Û şopên bingehên wî şewazî, piştî hezarê salan, pey ewqas derbuhêrî û guhartinan ra, mirovê nikaribe wisa hêsa bibîne.

Belê, her tişt tevlihev û li hev alayî ye, lê, ma ne, di dîroka mirovahîyê da hîç tişteke jî wisa hêsa derbaz nabe û hîç tişteke jî wisa bê şop winda nabe!? Ma ne, hinek berbingehên dîrokî divê bihatana parastin? Ma ne, di hinek cîhan da, di hinek çavkanîyên kevna da hinek tişt divê bihatana bimana?

Û mirovê bikaribe wan bibîne, eger bizanibe, ka divê li çi bigere û li ku bigere! Ger wisan e, em rêya xwe bidomînin!

### **Di cîhana kevna da jî teknolojiyên qirêj bi kar anîne?!**

...Belê, bi rastî, dîrokê gelek tişt hiştine, yên ku gelek caran nayên têgihiştin, û ji mirov ra sergêjî û serêşandinan tînin. Dibe ku di derbarê rewşa agahîyan a weha da di Rûsîya Kevna da baş haydar bûne, ji bo wê jî li wira, ji bo ku bidin xuyanê, ku tişteki

<sup>46</sup> *Ekrem Cemîl Paşa, Dîroka Kurdistan bi Kurtebirî, Bruksel, 1995, rû. 231 – 234.*

çiqasî tevlihev e û nayê têgîhîştin, gotine: “*Wisa tevlihev e, wisa di nav nehênîyan da veşartî ye, wek dîroka medên kevnar*”.<sup>47</sup>

Lê carna di jîyanê da her tişt wisa ne zor û dijwar e, çiqasî ew ji mirov va tê xuyanê. Ewqasî! Taybetîyên mirov wisan in: carna ew hînî şaşîyan dibe, hînî rastîyên berovajî û tiştên lêp dibe û wisa ji xwe ra dijî, heya tê jî nagihîje û guman jî nake, ku ew jîyana wî nîne, ya ku ew pê dijî. Lê, ma ne, hinek caran, rastî va va nêzik e, va, li rex mirov e, lê çavên mirov wê nabînin...

Lê, her çi jî hebe, dema rastîyan bi xwe pêra digihîje: bi demê ra merc û berbingehên pêwîst saz dibin, yên ku anegorî rewşa heyî ne, û ew rastîyên veşartî dertên ronahîyê...

Lê heya wê demê divê mirov çi bike? Jiyana xwe bi wan dîtînen lêpovajî û çewt ên di derbarê dîrokê da bidomîne? Jiyana xwe bi wan lêpîyan dagire, yên ku wek berekî (zinar) gewre li ser rewanê wî giran bûne?

Ma ne, di çavkanîyên dîrokî yên kevnar û dîroknûsîyên cuda da gelek agahîyên giranbuha hatine parastin, û pîranîya wana jî heya naha nehatiye ravekirin? Ma ne, di wan da gelek agahî veşartî ne, û mirov nikare kilîta ravekirina wan bibîne? Carna mirov çerx dide, li dorê dizivire, lê digere, lê di heman demê da, rastî, va-va ye, li cîyekî pir nêzik e, û her tenê dimîne, ku ew çavê xwe li ser wan rastîyan veke û bibîne!... Lê!

Ji bo destpêkê em binihêrin, ka di dîroka kevnar da çi heye, û, ka bi alîkarîya wan agahîyan, mirov êdî çi dikaribû bidîta...

Belê, ji dîrokê gelek tişt li me ne dîyar in, lê ew, çi ku hatîye parastin, ew jî têrê dike, ku mirov lêgerînan berfireh bike.

...Û, ji ber ku kurdên êzdî peyhatîyên netewa medî ne, çarenûsa pêşîyên wan, bi xwezayî, ji wan ra wek mîrasekê maye. Mîrasa wan medan, ên ku bi xayîntî ji her tiştê xwe bêpar mane: *dewlet, desthilatdarî, hebûn, nav...* Û ji ber wê jî di jîyana wana da şer û şiltax û derew li wan hatine hev, yên ku heya îro ji wan qut nabin û tavetîyê nadine wan û nahêlin, ku ew cîyê xwe yê hêja di vê cîhanê da bigirin.

Eger em li hinek alîyên taybet ên dîroka medên kevnar binihêrin û emê tevahîya wê bêdadîyê têbigihîjin, ya ku li hemberf

---

<sup>47</sup> *Мамояна. Д., Грамматические категории существительного и основы индоевропейского праязыка в курдском, Санкт-Петербург, 2007, стр. 13. //Mamoyan A. D., Taybetmendîyên rêzimanî yên navdêr û bingehên destpêkî yên mak-zimanê hindewropî di kurdî da, Sankt-Pêtêrbûrg, 2007, rû. 13.*

êzdîyan pêk hatîye û îro jî pêk tê... Di çavkanîyên dîrokî da agahî gihîştine me, ku navê padişahê *Medya Kevnar Vîştasp(a)* bûye. Û ji hêla dinê va em dibînin, ku ermenîyan kurd (di nav wan da, helbet, wisa jî, kurdên êzdî) wek payhatîyên *medên vîşasapazûn* dizanin, ango, *peyhatîyên medên ji reha zîyê*. Ma gelo ev ne lêpovajîkirina nasnavê *Vîştasp* e, navê padişahê Medya Kevnar?! Û, li ber çavan e, ku dîtînen lêpovajî û tewş, an jî têgihîştina ne rast a wê peyvê bi xwe jî hema ji vir tên!

Dema mirov wan agahîyan, yên di bin destê wî da hene, û wisa jî encamên analîzan hemberî hev dike, dertê holê, ku ew peyv, di rastîya xwe da, tu pêwendîyeke xwe bi peyva ermenî ya *վիշապ/visap- zîya* ra nîne.

Li vira karê me bi navê padişahê Medya kevnar – Vîştasp (Kîaksar) ra heye. Mabesta ermenîyan kurd bûne – wek nivş an peyhatîyên Vîştasp. Ma ne, eger mirov bi heşmendî ravebîke, rastî bi xwe jî ev e: ***ermenîyan kurd wek peyhatîyên (nivşên) medan ên ji binemala Vîştasp zanibûne!..***

Berî wê, ku evê nêrîne bi heşmendî bigihînin dawîya wê, em serî li çavkanîyên kevnar bixin. Di sêrî da em li vir daneyên dîrokî bînin, ên ku li ber destê me hene: **Vîştasp** – di zimanê Avêstayê da *Kavî Vîştasp*; di farsîya navîn da *Key-Vîştasp*; di farsî da Gûştasp an Goştasp) – Padişahê Medya kevnar. Nîgara wî di wêjeya îranî da heye, li vir ew wek mirovekî nîvesfanewî dane xuyanê, wek hevdemîyê Zerdeşt Pêxember. Ewî Zerdeşt Pêxember hildabûye bin sîwan û parastina xwe.<sup>48</sup> Wek ku lêgerîner govanîyê didin, navê wî wisa jî car-caran di “Gatan” da tê biranîn...

*Di destnivîsên kevn da Vîştasp wek padişahê îdeâlî didin xuyan, wek têkoşerê ji bo bawerîya rastî û dadwerîyê, bi taybet jî di derbarê lehengîya wî ya leşkerî da tê gotin; ... lê di hinek destnivîsan da wî wek mirovekî çavnebar û bêsewda didin xuyan...*

Eger em van agahîyên di derbarê Vîştasp da hemberî wan agahîyên di derbarê padişahê dawîyê yê Medyayê – Îştâvêgû/ Astîyag bikin, yên ku di dema xwe da bavê dîroknûsîya ermenîyan Movsês Xorênatsî “*di pirtûkeka keldanîyan da xwendibûye*” (di vê derbarê da wê li jêrê bi hûrbînî bê gotin!), û wê

---

<sup>48</sup> *Ричард Фрай*, Наследие Ирана, Москва, 1972 г., стр. 62 – 63. // *Riçard Fray*, Mîrasa Îranê, Moskova, 1972, rû. 62 – 63.

diyar bibe, ka dîtinên lêpovajî û tewşên di derbarê wan da çiqasî mînanî hev in.

Di çavkanîyên kevnar da agahîyên balkêş ên pêbawer hene, ku Kavî Vîştasp di “**Avêstayê**” da wek *dostê Zerdeşt Pêxember hatîye navkirin, yê ku rabûye ser rêya rastîyê û li dû bawerîya Yê Rizgarîdar çûye.*

Weha, di “**Gatên Zerdeşt**” da çî tê gotin:

“*Divê mirov berê pêşin dostê wisa baş nas bike?– Zerdeşt Pêxember bi xwe pirsra hrêtorîk dide û bi xwe jî bersîva wê dide: – Helbet, ew piştovanê padişahî ye, ew serok (kavî) Vîştasp e.*

Ez bi pesnbêjîyên Ahûra-Mazda û bi Ramana Qenc ji bo wî dibêjim”.<sup>49</sup>

\*\*\*

“Wisa Kavî-Vîştaspa

Bi Desthilata vê yekîtiyê gihîşt,

Li ser rêya rastîya Bîrûbawerîyê

Bi Zanînen Qenc derdikete pêş:

Bila Mazda Ahûrayê pîroz

Ya me bi rayê xwe bîne sêrî!”

...

Kavî-Vîştaspa padişahê yekem bûye, yê ku li Zerdeşt Pêxember xwedî derketîye û Bîrûbawerîya wî di nav gel da belavkirîye”.<sup>50</sup>

\*\*\*

“Weha bila ewana,

Ên ku ji bo pesnan amade ne,

bi gotin û karên xwe va,

Xizmeta dirozga Mazda bikin:

---

<sup>49</sup> *Гаты Заратуштры*. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И. М. Стеблин-Каменского, Санкт-Петербург, 2009, с.123.//Gatên Zaratûstra. Wergera ji zimanê avestî, gotarên pêşekî, şirove û pêvek ên Î. M. Stêblîn-Kamênskiy, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009, rû. 123.

<sup>50</sup> Di heman cîyî da, rû. 153; Di derbarê pêwendîyên Zerdeşt pêxember û Kavî Vîştasp da bi hûrbîni: Eziz ê Cewo, “Zerdeşt pêxember: gelo em her tiştî di derarê wî da dizanin?” – [http://www.amidakurd.net/qucicknivis/zerdeşt\\_p\\_êxember\\_gelo\\_em\\_her\\_tîştî\\_di\\_derbarê\\_wî\\_da\\_dizanin](http://www.amidakurd.net/qucicknivis/zerdeşt_p_êxember_gelo_em_her_tîştî_di_derbarê_wî_da_dizanin) ; [http://www.amidakurd.net/qucicknivis/zerdeşt\\_p\\_êxember](http://www.amidakurd.net/qucicknivis/zerdeşt_p_êxember) û wisa jî rojnameya “Pênûsa nû”, hejmarên 55 - 57 – <http://www.penusanu.com>

Vîştaspa – Kavî bi lawê  
 Spîtama Zerdeşt ra  
 û Fraşaoştra jî bi wî ra –  
 bi rêyên rast ên bawerîya  
 Rizgardar va herin, bila,  
 WekAhûra diyar kirye”.<sup>51</sup>

Wek ku tê xuyanê, hem di “Avêstayê”, hem di çavkanîyên farsîya navîn da navê padişahêkî Medya kevnarwek Vîştasp(a) hatibûye nivîsîn. Lê êdî di farsîya nûda ew nav wek Gûştasp an Goştasp rastî mirov tê. Ev nav di pêvajoyên çawa ra derbaz bûye, ku ji şêwazê *Vîştasp*, ê ku ji zimanê Avêstayê derbazî farsîya navîn bûye, bi şêwazê Gûştasp (Goştasp) gihîştîyefarsîya nû, zanîstê hê bersîva wê nedîtîye, lê sedî sed dîyar e, ku wê demê, dema ermenîyan ew nav ji çavkanîyên bi farsîya navîn nivîsîne, yan jî ji axavtina rojane hildane, şêwazê wî navî *Vîştasp* bûye.

Wê demê ev tevlihevî ji ku tê?

Divê bê zanîn, ku ji hêla derbirinê (gotinê) û bihîstinê va navê padişahê Medya Kevnar – Vîştasp û peyva ermenî ya *վիշապ*// *višap*, angî, *zîya*, hinekî nêzîkî hev in. Peyva ermenî ya *վիշապ*//*višap* ji zimanê pehlewî (farsîya navîn) hatîye hildan û di zimanê ermenî da zîyê dide zanîn.<sup>52</sup> Angî, wek ku tê xuyan, bi wateya *zîya* di zimanê ermenî da tenê peyva *վիշապ*//*višap* heye, ya ku tenê dema bihîstinê mîna an nêzîkî navê padişahê Medyayê – Vîştasp dibe (di zimanê Avêstayê da *Kavî Vîştaspa*, di farsîya navîn da *Kêy-Vîştasp*...).

Ew nêzîkahîya wan a bi sazîya deng tiştêkî bûyerî ye (tesedûf), ew bi bingeha xwe va du peyvên ji hev cuda ne. Û ew, ku peyva *վիշապ*//*višap* û navê padişahê Medya Kevnar – Vîştasp tevî hev kirine, wisa jî bandora çîrok û gotinên cihêreng ên dûrî heş û sewdayê mirov û bêwate yê farsan hebûye. Û ewana rola xwe ya pir ne baş lîstine. Di derbarê van da gelek daneyên bi wate di “Dîroka Ermenîstanê” ya Movsês Xorênatî da hene (bi hûrbînî di vê derbarê da – paşê!). Li vir, dibe ku zanînen taybet ênêfîmolojî pêwîst nekin, ji bo ku mirov bikaribe,

<sup>51</sup> Di heman cîyî da, rû. 157.

<sup>52</sup> *Աճառեան Հր.*, Հայերէն Արմատական Բառարան, 1926, թ., հ. 4, էջ 341./  
 Açıryan Hr. Ferhenga êfîmologîya binaxeyên zimanê ermenî, 1926, berga 4, rû. 341.



cudahîya di navbera wan herdu peyv an da têbigihîje.

Hemû li ber çavan e: mînahevkerina peyva ermenî ya *վիշապ/višap* û navê Vîştaspê padişahê Medyayê, encama ji hêla bihîstinê va mîna hevbûna herdu peyv an bûye, û, ji bilî wê, wek ku êdî li jorê jî hate gotin, di wê da, wisa jî çîrok û gotinên dûrî heş û sewdayê mirov û bêwate yên farsan rola xwe ya neyînî lîstine.

Ji van gotinên jorê, çî dertê holê? Ma, ev nade xuyan, ku navê Vîştaspê padişahê Medya Kevnar tu pêwendiyên xwe bi peyva ermenî ya *vîşap//վիշապ/višap* ra nîne, ya ku ji zimanê pehlewî derbazî nava ermenî bûye, rasttir dibû, ku mirov bigota, ermenîyan ew peyv ji pehlewî hildaye û di zimanê xwe da bikaranîye. Û ji ber wê jî, ya rast ew e, ku ew peyv, a ku li jorê di derbarê wê da hate gotin, ne ku *vîşapazûn (վիշապազուն/višaspazun)*, lê *vîştaspazûn (վիշտապազուն/viştaspazun)* bûye, ango, *yên ji tûra (nivşa) Vîştasp* ê padişahê medan, ango, *peyhatiyên medan*. Û, wek ku tê xuyan, her paşê, hê dereng, ji ber ku ew herdu peyv ji hêla bihîstinê va mînanî an nêzikî hev in, evê yekê rola xwe di zûkirina pêvajoya dengguhartinê da lîstîye: ji peyva *Vîştasp* dengê ‘t’ werîyaye-ketîye, û ev peyv wek *Vîşap* hatîye pejirandin.

Bi vî awayî, piştî vê dengguhartinê peyva ermenî ya *vîşap//վիշապ/višap* û peyva *Vîştasp//Վիշտապ/Viştasp* di heşê ermenîyan da bi hev ra bûne yek.

Jixwe, wek ku min êdî li jorê hatîye gotin, dikare ji bo vê guhartinê bandora çîrokên farsan ên di derbarê padişahê Medyayê da jî hebe.

Eger mirov li vir dikare bibêje, ku bi demê ra ev herdu peyv di zimanê ermenî da bi wateyekê hatine mînahevkerin û wek peyvekê hatine tégihîştin, lê di pirsê peyvên *Astîyag/Ġştûvêgû* (navê padişahê dawîn ê Medya kevnar) û peyva ermenî ya *aj-daha//աճախա//aždaha* rewş cuda ye. Ji ber ku di nav ermenîyan da bi kevneşopîyane bandora wateya peyva *vîşapazûn* êdî rehên xwe avitîbûne, lewra jî, di nava wana da *Astîyag// Aj-dahak* bi xwezayî wek *vîşapazûn* hatîye dîtin...

Li ber çavan e, ku li vir jî şopa bandora çîrokên nebînayî û dûrî heş û sewdayê mirov li ser ermenîyan li ber çavan e. Lê ev êdî bi navbeyndarî pêk hatîye, bi rêya dîtinên lêpovajî û tewşê

di derbarê medan da, yên ku berî wê çêbûne û êdî di nav gel da cîyê xwe girtibûne.

Balkêş e, ew dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê medan da destpêka xwe ji ku hiltînin, gelo?

Ji bo wê, ku mirov daneyên pêbawer bibîne, yên ku vê nêrîne piştrast bikirana, hêja ye, mirov wisa jî serî li çavkanîya kevnartirîn a dîroka ermenîyan bide, ya ku di sed sala V a serdewrana me da hatîye nivîsîn. Ew jî **“Dîroka Ermenîstanê”** ya Movsês Xorênatsî ye.

Di vê serkanîya dîroka ermenîyan da çîrokeke farsan (mîf//efsane) heye, ya ku Xorênatsî bi xwe wê wek *gotînen bêwate û bêkêr* dihejmêre...

Di vê çîrokê da tê gotin, ku yên med (=kurd) – ji tûra zîyê ne (ji zîyan çêbûne)... Û, her çiqas jî, ku bi xwe Movsês Xorênatsîyê bavê dîroka ermenîyan di wê berhema xwe da di derbarê *bêwateyî û bêkêrîya* van çîrokan da dinivîse, lê, dîsa jî, di dîroknûsî û dîrokanîya ermenîyan da heya îro jî van agahîyan ji xwe ra wek bingeh dibînin (?!)...

Lê, gelo, mirovê nikaribe rastî û nerastîyê ji hev vebijêre?

Em bala xwe bidîne, ka çi çavkanîyên dîrokî hene û di wan da çi dane û agahî hatine parastin û gihîştine rojên me!

Weha, di dawîya pirtûka yekem a **“Dîroka Ermenîstanê”** da (ew ji sê pirtûkan pêk tê) Movsês Xorênatsî mîfeke (çîrok//efsane) farsan, bi sernivîsa **“Di derbarê Ajdahakê Byûraspî da”**, di pêvekê da danîye.

Her çiqas, **“Dîroka”** Movsês Xorênatsî bi xwe, wek ku bi giştî dîrokên kevnar ên gelên cîhanê yên dinê jî, li ser bingeha *mîf û lêgandan* hatine nivîsandin, lê dîsa jî helwesta wî bi xwe li hember vê mîfa farsan a **“Di derbarê Ajdahakê Byûraspî da”** balkêş e.

Weha, em binihêrin, ka bavê dîroka ermenîyan bi xwe çi dinivîse:

*“Ev çi xwestek e, gelo, ku tu li hember wan mîfên bêkêr û bêcûre yên di derbarê Ajdahakê Byûraspî da didî pêş?”*

*An jî, tu ji bo xatirê çi me bi van çîrokên farsan ên bêwate û bêtem va mijûl dikî, an çêtir e, mirov bibêje – bi wan çîrokên di derbarê qencîyên wî yên ne qenc da, di derbarê wê da, ku dêwan xizmeta wî kirine, ku ewî nikaribûye rastîyê û derewan ji hev cuda bike, ku dêwan sergirkên milên wî maçkirine, û ji*

wanzîya derketine...<sup>53</sup>

....

Çi pêdivîya te bi van çîrokên bêwate heye<sup>54</sup>, an jî tuyê çi ji van gotinên bêwate û bêkêr bikin? Ma, gelo, ev mîfên yewnanîyan in, ên ku bêhempa ne, çê û bi wate ne, û di wan da rastî veşartî ye? Lê tu dibêjî, ku em bêwatehîya wan watedar bikin û şêwazekî bidin bêşêwazîyên wan. Ez heman tiştî dubare dibêjim te, çi pêdivîya te bi wan heye? Û ev çi daxwezî ye –tiştê ku kesek naxwaze, tu dixwazî û karê me giran dikî? Lê em dibêjin, ku ev xwestekên te ji temenê te yê ciwan û ji wê tê, ku tu hê tam negihîştî. Ji bo wê jî, bila li vir jî em xwesteka te pêk binin û armanca te binin sêrî.

...Ji bilî tiştê dinê yê ne pêkan, yê ku me ji bo te anîn sêrî, emê vê jî bikin. ...îro ez peyv û gotinên wan bi destê xwe dinivîsim, ên ku em ji wan nefret dikin, heya mirov ji dengê wan jî zivêr dibe: – ez wateyê didim tiştên wan ên bêwate û bûyerên wan ên pir kevn, ên ku ew bi xwe jî tê nagihîjin, weha, ez şirove dikim, her tenê bila dilê te şad bikim an karekê bigihînim te. Lê tu divê nefreta meye li hember wan gotegotan bizanibî, lewra jî me di pirtûka xwe yekem da cih neda wan, ne jî di beşê dawîyê da, lê em ewê di cihêkî dinê yê cuda da datînin. Û ezê weha destpêbikim.

...Min ev di pirtûka keldanîyan da dîtîye... Ewî (Astîyag// Ajdahak//Uđŋuhwŋŋ. – E. C.) gotîye, ku divê hemû fêrî jîyana bi şêwazekî hevbeş bibin, ku divê hebûna kesekî ya cuda nînbe, lê

---

<sup>53</sup> Ew xwendevan, ên ku bi “Dîroka” Movsês Xorênatsî ra nas in, dibe ku gotinên ku ew pirtûka xwe pê destpêdike, tên bîra wan. Weha, ew çi dinivîse: “Min di daxweza te ya bêhempa da ew diyariya qencî û dilovaniya xwedayî ya bêdawî, a li ser te da hatiye, û bandora rewani ya bê rawestan li ser ramanên te dîtin, dema min ji didara te zêdetir rewane te nas kir, ew daxwaza te (ya nivîsîna “Dîroka Ermenîstanê”: – E. C.) nêzîkî xwesteka dilê min e jî û ji wê zêdetir – ew mijûliyeke rojane ye ji bo min. Ji bo wê jî dive ne ku tenê pesnê te bê dayîn, lê wisa jî dua li te bê kirin, ku tu her wisa hebî”. – Movsês Xorênatsî ev gotin ji bo Sahak Bagratûniyê serfermandar û serdarê Ermenîstanê yê dewra V (piştî bûyîna İsa), nivîsîne. Sahak spartibûye wî, ku ew “Dîroka Ermenîstanê” binivîse. Ji bo wê Xorênatsî di têksta “Dîrokê” da dem bi dem bi şirove û daxwîyanîyên cihêreng berbirî wî dibe...

<sup>54</sup> Di wergera rûsî ya pirtûka Movsês Xorênatsî ya “Dîroka Ermenîstanê” da peyva ermenî ya *wunuuuŋŋŋ//araspel*, a ku tê wateya *mîf* (efsane), wek *legend* hatiye wergerandin. Lê, ji ber ku, wergera wê peyvê ya vî rengî di vê kontêkstê da ne anegorî wateya peyva ermenî ya *wunuuuŋŋŋ//araspel* e, ji vir û pêva di wergera kurdî da li şûna peyva *lêgênd* wê ya *mîf//efsane* ya orijînalê bê bikaranîn.

*divê her tişt ji bo hemûyan giştî-tomerî be. Her gotineke wî, her karekî wî vekirî, li ber çavan bûye. Tu ramanên wî yên bi dizî û veşartî nînbûne, û her tiştê ku di dilê wî da hebûye, ewî li ber hemûyan vekirî anîye zimên: û ewî biryar girtibûye, ku mafê dostan heye, şev û roj bikevin bal wî û derên. Û ev jî, wek ku tê gotin, qencîya wî ya neqenc bûye”.*<sup>55</sup>

Balkêş e, ne?!

Ma ev di dîroka cîhanê ya kevnar da çi ne mînaka yekem a ramana komûnîzmê bûye?

Û di pêveka pirtûka xwe ya “Dîroka Ermenîstanê” da Xorênatsî bi awayekî cudabêjî berbirî piştovan û sparîşdayê xwe – Sahak Bagratûnî dibe. Û, wek ku ji têkêstê tê xuyan, ji bo nivîsîna çîroka farsan a di derbarê Ajdahakê Byûraspî da, Sahak Bagratûnî li wî ferz kirîye, lê Movsês Xorênatsî bi xwe bêyî dilê xwe ew pêk anîye. Wek ku ew bi xwe dibêje, ewî li berxwe daye, nexwestîye binivîse: “...Çi pêdivîya te bi van çîrokên bêwate heye, an jî tuyê çi ji van gotinên bêwate û békêr bikî?...Ez tiştên wan ên bêwate û bûyerên wan ên pir kevn, ên ku ew bi xwe jî tê nagihîjin bi wate dikim”, – ew naveroka vê çîrokê bi giştî vedibêje, lê paşê, dîsa jî şêwazekî wê çîrokê yê dinê di pirtûka xwe da datîne, yê ku ewî “... di pirtûka keldanîyan da dîtibûye...”

Belê, li vir, tuyê bibêjî, her tişt hatîye gotin, tenê dimîne, ku mirov van hemûyan rast têbigihîje û rast jî ravebike. Her çiqasî jî, Movsês Xorênatsî bi xwe vekirî dibêje, ku ew neçar bûye, ewan “peyv û gotinan binivîse, ên ku ewî bi xwe ji wan nefret kirine, heya ji dengê wan jî zivêr bûye”. ... Ku ew ji bo wê “tiştên wan ên bêwate û bûyerên wan ên pir kevn, ên ku ew (fars) bi xwe jî tê nagihîjin, bi wate dike”, her tenê ew bi dilê Sahak Bagratûnî be, an kêrî wî bê. A, ev e, lêytmotîva nivîsandina wê mîf-çîrokê! Û paşê, ew axavtina xwe bi wateyî, bi awayekî dinê didomîne, bi Sahak Bagratûnî ra dikeve nava gengeşiyê û nêrîna xwe di derbarê wan hemûyan da dibêje: “... Çi pêdivîya te bi van çîrokên bêwate heye, an jî tuyê çi ji van gotinên bêwate û békêr bikî? Ma, gelo, ev mîfên yewnanîyan in, ên ku bêhempa, çê û bi wate ne, û di wan da rastî veşartî ye? Lê tu dibêjî, ku em ewên

---

<sup>55</sup> *Unqutku İnnrêkêuşgh*, Հայոց պատմություն, Երեվան – 1981, էջ 107 – 113// Movsês Xorênatsî, “Dîroka Ermenîstanê”, Yêrêvan – 1981, rû. 107 – 113, bi zimanê ermenî.

*bêwate bi wate bikin û şêwazekî bidin bêşêwazîyên wan. Ez he-man tiştî dubare dibêjim te, çi pêdivîya te bi wan heye? Û ev çi daxwezî ye –tiştê ku kesek naxwaze, tu dixwazî û karê me giran dikî? Lê em dibêjin, ku ev xwestekên te ji temenê te yê ciwan û ji wê tê, ku tu hê tam negihîştî. Ji bo wê jî, bila li vir jî em xwesteka te pêk bînin û armanca te bînin sêrî”.*

Dibe ku Movsês Xorênatsî wê demê serva jî neçûbe, ka Sahak Bagratûnî ji bo çi wisa bi biryar ferz dike, ku ew wê çîrokê binivîsin. Dibe ku xwesteka Sahak ne ji wê tê, ku “*temenê wî yê ciwan bûye, û hê tam negihîştî bûye*”? Ma ne ew serbaz û rêvebirek bûye. Û, ger wisan e, divê ew siyasetmederekî pispor û dûrdîtî bûya jî! Lê, eger Sahak, wek siyasetmedar, têdigihîje, ku ev çîrok, ên ku dûrî heş û sewdayê mirov in, di rastîya xwe da, Qurûş ê II bi terefdarên xwe va dema amadekirina derbeya dijî kalikê xwe – padişahê dawîyê yê Medyayê Astîyag//Îştûvêgû //Ajdahak ji ber xwe derxistine û di nav gel da belav kirine?! Lê, eger, pêwîstîya Sahak bi xwe jî bi wan hebûye – di hinek armancên xwe yên siyasî ên dûredirêj da?

Pirs in, pirs in, pirs in, pirs!

Dibe ku bersîva van û pirsên dinê lêgerînerên pêşerojê wê hê paşê bikaribin bibînin?

Lê, dîsa jî, gelo mirov li vir çi dikare bibêje? Bibêje, ku di nivîsa Movsês Xorênatsî da her tişt zelal e û mirov têdigihîje!? Ez dibêjim, na, ev jî ne bersîveke tam e! Xorênatsî di navbera rêzên nivîsa xwe ra bi lîstika peyvan (*peyvlîstik – wordplay*) helwesta xwe li hember wan çîrokan diyar dike. Ew wê rastîyê derdixe holê, ya ku, wek ku ew bi xwe dibêje, ewî “*di pirtûka keldanîyan da dîtibûye*” û, wek ku di beyt-serhatîyên mêrxasiyê (lêgênd) da dibe, bi cudabêjîyan (*allegory*), biawayekî sergirtî rastîyê radigihîne.

Waha, va ye ew rastî, ya ku ewî ji me ra hişt ye:

“... *Ewî (Astîyag// Ajdahak//Աժդահակ. – E. C.) gotîye, ku divê hemû fêrî jîyana bi şêwazekî hevbeş bibin, ku divê hebûna kesekî ya cuda nînbe, lê divê her tişt ji bo hemûyan giştî-tomerî be. Her gotineke wî, her karekî wî vekirî, li ber çavan bûye. Tu ramanên wî yên bi dizî û veşartî nînbûne, û her tiştê ku di dilê wî da hebûye, ewî li ber hemûyan vekirî anîye zimên: û ewî biryar girtibûye, ku mafê dostan heye, bi şev û roj bikevin bal wî û derên.*

*Û ev jî, wek ku tê gotin, qencîya wî ya neqenc bûye*".<sup>56</sup>

Ma ev yek ji mirov ra çî dibêje? Ev hemû tê çî wateyê? Ma, gelo, ev nabêje, ku Movsês Xorênatsî her tişt dizanibûye, lêbelê, hewl daye, anegorî derfetên heyî, hem yê sparîşdayî (Sahak Bagratûnî) nexeydîne, hem jî bi cudabêjîyekê (*alegory*) rastîya tiştan ragihîne, bi wê hêvîyê, ku xwendevanê bi xwe wê bibîne û têbigihîje. Û, eger mirov vê gotina Movsês Xorênatsî ya "*Û ev jî, ... qencîya wî ya neqenc bûye*", ya ku li jorê behsa wê hate kirin, rast têbigihîje, qey bibêjî, ew berê xwendevan dide rasttêgihîştina gotinên xwe. Lê, heyf, piştî 1500 salî, ewên ku weşana rûsî ya vê peykera dîrokî amade kirine, ev hemû her tenê wek "*peyvlistik*" nav kirine. Wiha, di nasîya 179-an a vê çîrokê da ew çî dinivîsin: "*Bûyerên...nebûyi*" – "*ragîhandineke bi listika peyvan a mîna orîjînalê ye*". – wergêr wan hemûyan wiha ravedike û peyra jî di heman beşê wergerê da tiştên weke van gotinan dinivîse: "*qencîya neqenc*", "*ji rê derxistina yên jirêderketî*", "*tiştên bê şewaz bi şewazkirin*" û wana wek listika peyvan dide zanîn... Lê di rastîya xwe da ev hemû hema wisa "*listika peyvan*" nînin, di bin her gotineke weha da ji bo xwendevanê dûhatûyê peyamek veşartî heye...

Belê, ev wisa ye! Lê, dîsa jî, mirov dixweze têbigihîje, ka gelo tevlihevkirina têgehên *Ejdaha* (bi ermenî: *ւժղւհւհւ//աճդա*) û *zîya* di ermenî da destpêka xwe ji ku hiltîne? Dikare ji peyvebendên *ւժղւհւհւ* *օճ//աճդա* *oj* (*marê* gewre) û *ւժղւհւհւ* *վիշապ//աճդա* *vişap* (*zîyayê* gewre) be? An, dibe ku, dîsa jî, ne tenê ev be, lê wisa jî, ew di bin bandora çîrokên farsan da pêk hatibe?!

Dibe ku, paşê wateyên wan peyvan hatibin berovajîkirin, û ew bi wî awayî derbazî farsîya nû jî bûne? Ji ber ku, peyva *ejdaha//ājdaha//اژدها* di farsîya nû da *zîya* dide nasîn?<sup>57</sup> Helbet, hê divê êtîmolojîya peyva *ejdaha//ājdaha//اژدها* di vî zimanî da bê azurûkirin, zelalkirin. Ma ne, eger farsîya nû dumahîya farsîya navîn e (pehlewî), û di farsîya navîn da jî ji bo danasîna wateya "*zîya*" peyva *vişap//vişap* hebûye, wê demê, bi heşmendî, divê wisa jî di farsîya nû da *vişap//vişap* bûya? Û li vir pirs dertê hole: "Bi çî awayî peyva farsîya navîn a *vişap//vişap* di farsîya nû da

<sup>56</sup> Li nasîya 55an binihêrin.

<sup>57</sup> *Персидско-русский словарь*, под редакцией Ю. А. Рубинчика, Москва, 1970 г., стр. 70// Ferhenga farsî-rûsî, bi rêdaksîona Yû. A. Rûbîncîk, s. 1970, rû. 70.

bi peyva *ejdaha//ājđaha//أجدها* hatîye guhartin? Dibe ku ev hema ew buyer e, dema *makdêr (attribute)* li şûna *makber (determined)* tê bikaranîn?”

... Lê, her çi jî bûbe, peyva *ajđaha//wdŋwuhw//ažđaha* di zimanê ermenî da hiç demekê jî bi wateya zîya nehatîye bikaranîn. Ew timê bi wateya *mezin, pir mezin, gewre, tîtan, dêw* hatîye bikaranîn. Û îro jî mirovê bikaribe vê peyvê bi van wateyan va di ferhengên ermenî yê kevn û nû da bibîne.<sup>58</sup>

Û, eger wê demê gotinên Movsês Xorênatsîyê bavê dîroka ermenîyan rast hatibûna tégihîştin û ravekirin, îro rewş dê ji binva cûrekî dinê bûya.

... Û, agahîyek a dinê ya balkêş jî: binihêrin, her çiqasî jî wergêrên “Dîrokê” û xudanê wê – Movsês Xorênatsî nûnerên sazîyên civakî yê cuda bûne, 1500 sal di navbera wan da heye, ew mirovên serdema sosyalîzma sovêti bûne, lê dîsa jî şopên terbe-toreya rewanî ya dîrokî li ser wan tê xuyanê... An, li vir sedemek a dinê veşartîye?...

Lê, heyf, wek ku daneyên dîrokî govanîyê didin, di dîroka mirovahîyê da gelek tişt berovajî rastîya heyî tîn pêkanîn. Wisa jî vê carê, di nava tevahîya pêvajoya dîrokê da li ser bingeha wan çîrok û gogegotan dîtînen lêpovajî û tewş di derbarê netewekê da ragîhandine. Mirov dikaribû bigota, ku li ser bingeha dîtînen wî cûreyî şer û şiltax û buxdan li wê netewê gilî kirine kirine. ...Û ev buxdan û derewana wisa jî bi çewtdîtinek a dinê va hatine xurtkirin.

Û bi demê ra hem derdor, hem jî peyhatîyên medan (kurdên êzdî) bi xwe hîni wan dîtînen lêp û berovajîkirî bûne.

Wiha, anegorî kevneşopîyên wî cûreyî û li ser bingeha wê mîrasê, wisa jî lêgerînêrekî ewqasî keddar, kesayeteke bi pîralî pêşkevî yê dema xwe, Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan jî hinek nîrxandinên xwe li ser bingeha wan dîtînen lêpovajî û tewş ava

---

<sup>58</sup> *Մայիսահանգ Ա.*, Հայերէն բացատրական բառարան, Երևան, 1944 թ. հ. I, էջ 15// *Malxasyants S.* “Ferhenga ermenî ya ravekirinî”, *Yêrêvan*, 1944, berg I, rû. 15; Մուրիսայան Ա., Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան, Եր., 1967, էջ 17// *Sükiasyan A.*, “Ferhenga sînonimên zimanê ermenî”, *Yêr.*, 1967, rû. 17; Հայ-ռուսերէն բառարան, Ե. Գալստյանի խմբագրութեամբ, Եր., 1987, էջ 5.// *Ferhenga ermenî-rûsî*, bi rêdaksîona *Yê. Galstyan*, *Yêrêvan*, s. 1987, rû. 5.; Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Ա. Ղարիբյանի խմբագրութեամբ, Երևան, 1969, էջ 12. // *Ferhenga ravekirinî ya ermenîya hemdemî*, bi rêdaksîona *A. Xarîbyan*, *Yêrêvan*, 1969, rû. 12.

dike, her çiqas jî, ew bi xwe dinivîse, ku "... *dem bi dem di derbarê wan da agahîyên serra-berra hatine dayîn, lê, sed heyf û mixabin, ew agahî li ser bingeha ditinên lêpovajî û tewş û têgîhiştinên şaş hatibûne avakirin...*" – Ango, nêrîna wî bi xwe ji binva cuda bûye, lê, dîsa jî ew tiştên wisa dinivîse.

Çima, gelo? Dibe, ji ber wê, ku:

**a** -ji bo analîz û nirxandinan tenê ew çavkanî li ber destê wî hebûne, yên ku di nav ermenîyan da xwedî giranîyekê bûne û

**b** - dîsa jî ew lawê serdema xwe bûye, û çîrokên dûrî heş û sewdayên mirov û yên nebûyî û nebînayî yên bi wî rengî di nav sazîya terbe-toreya wî ya rewanî û perwerdeya wê demê da rola xwe ya berbiçav listine.

Weha, yek ji wan şaşîyan: di beşê "**Ravekirina êtnonavê marên vîşapazûn**" ê pirtûka xwe da (rû. 38) ew dinivîse: "*Mar – di gelek zimanan da, wek ku di kurdî da, wisa jî di farsî û ermenî da, tê wateya odz//od̂//oj (ev peyva ermenî hemwateya peyva kurdî ya mar e– E. C)....*". Û Têr- Manvêlyan mînakan tîne, ku çawa ermenîyan di jîyana rojane da peyvên "şah-mar" an "çêjika şah-maran" bi kar anîne: "...*bi van gotinan ermenî an nîfirîyan li bûkên xwe yên zimandirêj dikin, an jî zarokên nehs (nesitirî/ netevitî) ditirsandin*".<sup>59</sup>

"*Diyar e, ku jimêjva, ji demên here kevnar va, gelên hawirdorê yên kevnar kurdên vîşapazûn bi netewnavê 'mar' dane nasîn, ji ber ku ew bi xwezayî kîndar in û tola xwe ji kesekî va bernadin.*"

*Divê bê gotin, ku hema ji ber wê jî, ji wan ra gotine vîşapazûn, anga, yên ji tûra zîyan. Heya, eger daneyên dinê jî tunebûna, êdî nav-nûçikên rojane yên wek vîşapazûn-vîşapazûnk jî, wek îzbatîyeke berbiçav, dê ji bo wê bes bûya...*

Ajdahak (Աճախաղ/Aždahak.– E.C.) an Aşdahak (Աշխաղ/Ašdahak. – E. C.) *jî ji bilî 'mar' tişteki dinê nade zanîn*", – Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan dibêje û gotina xwe bi vî awahî didomîne, – *ew jî, ne ku marekî sade, lê yekî mezin, gewre, ejdahayekî pir mezin, zîya-mar, zîyakî wek dêwan, wek ku gelek dewr û zemanan berê heman tişt bavê dîroka me Xorênatsî*

---

<sup>59</sup> Li vir divê bê zanîn, ku peyva *mar* bi wateya peyva kurdî ya *mar* di nav xezîna peyvnan a zimanê ermenî da nînbûye û ew îro jî nîne. Ew, ku ermenî ew peyv bikaranîne, ew di derbarê wê da dibijê, ku zimanê kurdî di nav ermenîyan da hatiye bikaranîn, û gelek peyvên kurdî di nav danûstandina jîyana wan a rojane da hebûne.



vekîrî govanî daye. Va ye: “Ajdahak di zimanê me da tê wateya zîya”<sup>60</sup> (rû. 38).

... Binihêrin, ma ne, anegorî pîvanên normên dadwerî, dibe ku ji bo gotinên li jorê yê di derbarê kurdan da bikaribûna ew di rasîzmê û ksênofobiyayê da tewanbar bikirana!? Lê wî çaxî demne cuda bûne, û kesekî zêde bala xwe nedaye pirsên mafên mirov: wê demê her kesekî li ser bingeha kevneşopîyên heyî nêrîna xwe anîye zimên! Û ev tiştana hîç nebûne asteng jî, ku S. V. Têr-Manvêlyan di derbarê kurdên êzdî da xwedî nêrîneke ewqas erênî û qenc be...

Lê ev pirsana mijara nixandineke dinê ne, û, ji ber wê jî em wana li hêlekê bihêlin û dest bi ravekirina wateyên wan peyvan bi xwe bikin. Li vir divê bê gotin, wek ku liii jorrrê jî hateee gggootin, bi wateya **zîya** di zimanê ermenî da peyva *višap* (*վիշապ/višap*) heye, lê peyva *ajdaha* (*աճառախ/azdaha*), *tê wateya mezin, gewre, ejdahayekî pir mezin, zîya-mar, zîyakî wek dêwan, aristokrat* (ev wateya dawîyê – ya *arîstokrat*, Têr-Manvêlyan bi xwe di pirtûka xwe da anîye). Û, zêde dijwar jî nîne, mirov têbigihîje, ku ev peyv ji nasnavê *medî* – *navê padişahê dawîyê yê Medya kevnar Îştûvêgû/Astîyag saz bûye*– *ji şêwazê wî navî yê bi zimanê ermenî: Uđŋuħuħŋŋ/Aždahak. Ji ber ku Îştûvêgû/Astîyag/Ajdahak bi xwe xwedîyê gelek ji van taybetîyên bi nix û hêja bûye, yê ku li jorê behsa wan hate kirin.*

Divê li vir bê gotin, ku di dîroka gelê ermenî da kevneşopîyên vî rengî paşê, hê dereng jî hebûne û hatine parastin. Wek mînak, ermenî di derbarê partewîyan (yên partî, bi farsî – پارتهما, bi ermenî – *Պարթև/partew*) da jî xwedî dîtineke weha bûne. Partew di dîtina ermenîyan da bi nîgara xwe va mirovên *bejnbilind, talyanî û bi hedem bûne* – *weke lehengan.*

Û ji ber wê jî ew mirov, ên ku hema yek ji van taybetîyan jî bi wan ra hebûye (bi bingehî jî, eger ew *bejnbilind* bûne), ermenîyan ew *partêv/պարթև/partew*, an jî *partêvahasak/պարթևահասակ/partewahasak* navkirine, ango, yê bi bejn û bala xwe va weke *partewan: bejnbilind, talyanî, bi hedam* – *weke lehengan.* Û îro jî ev peyvana di zimanê ermenî da, bi hemû wateyên li jorê hatine gotin, wek rengdêr tên karanîn, û xwende-

---

<sup>60</sup> Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երեվան – 1981, 99//Movsês Xorênatsî, “Dîroka Ermenîstanê”, Yêrêvan – 1981, rû. 99;

van dê bikaribe wan peyvan bi wan wateyên wan va di hemû ferhengên kevn û nû yên zimanê ermenî da bibîne.<sup>61</sup>

Lê ji hêla dinê va, ev tê çi wateyê?

Ma, gelo ev nayê wê wateyê, ku *partew* jî wek *medan*, di kesê *Îştûvêgû//Astîyag–Ajdahak* da, ji bo ermenîyan bi xwe mînaka mirovên *bejnbilind*, *bi dest û pê*, *talyanî*, *bi hedam – weke lehengan* bûne?! Lê ew, ku peyvên *partévahasak/partewahasak* û yên dinê, bi hemû wan wateyên xwe yên li jorê va, di zimanê ermenî da bûne rengdêr, lê peyva *ejdaha/wdñuhwu/azdaha* paşê, hê dereng wateyê neyînî wergirtiye, ew, wek ku tê xuyanê, wek ku li jorê jî hate gotin, ji ber bandora çîrokên farsan ên bêwate û tewş tê, yên ku hinekan bi zanebûn ji ber xwe derxistibûne.... Di bin bandora heman çîrokan da di zimanê ermenî da peyva *vîştaspazûn/վիշտասպազուն/viştaspazun*, a ku tê wateya *'yê ji tûra Vîştasp'*, hatye lêpovajî û çewtkirin û bûye *vîşapazûn/վիշապազուն/vişapazun*, anga, *'yên ji tûra zîyê'*. Li vir, helbet, di vê pirsê da wisa jî wê hewa sîyasî rola xwe listîye, ya ku piştî ji ser text avîtina *Îştûvêgû//Astîagê* padişahê dawîyê yê Medyayê, di nav gel da desthilatdar bûye. Piştî vê êdî dibe mode, ku her kes bixwaze li *vasalê* duh, Qurûşê *xayîn û delkbaz* xweş bê, yê ku bi rêya derbeya xayîname desthilatdarî hildabû destê xwe û di destpêkê da bibû padişahê med û farsan, paşê padişahê yekem ê farsan.<sup>62</sup>

Belê, ev bûyera dîrokî mirov dikare weha, bi kurtahî, bi çend hevokan bîne zimên, lê Qurûş û xulamokên wî dema di nav gel da karê xwe yê reş ê amadekarîya derbeyê pêk anîne, çi tiştê bûyî û nebûyî, çi şer û şiltax, ên ku karibûne li hev bînin, di derbarê *Îştûvêgû* da belavkirine... Heya gelek giregirên malmezînen derdorên padşê jî ji wan gotinên dûrî heş û sewdayên mirov bawer kirine, ji ber ku ew ji neferekî mala padşê, neviyê wî (Qurûş) bi xwe û derdorên wî derketibûne... Helbet, yên çavnebar û xêrnexwaz jî, jixwe, têra xwe hebûne.

Belê, wek ku ji çavkanîyên dîrokî yên kevnar gihîştîye rojên me, derdorê sala 550-ê ya berî bûyîna Îsa, mîrikê farsan ê

---

<sup>61</sup> Di nasîya 58-an da binihêre!

<sup>62</sup> *Qurûş ê II* neviyê *Îştûvêgû//Astîagê* padişahê dawîyê yê Medya kevnar bûye. Mîrdota medî Mandan bi vasalê fars ê bi navê Kambîs ra zewicî bûye. Paşê kurek ji wan ra bûye, ewan navê wî Qurûş danîne. Ev bi xwe jî paşê dibe Qurûşê Gewre, damezirênerê dewleta farsan. Binihêre: Hêrodotos, "Dîrok", I, beşên 107 – 108;

bi navê Qurûş di Medyayê da bi rêya derbeyê desthilatdariyê hiltîne destê xwe. Û, tiştê balkêş jî ew e, ku di wî karî da malmezînen Medyayê, yên ku ji Îştûvêgû/Astîag dilmayî bûne, alîkariya çalak didin wî...

Û, wek ku mirov ji agahîyên wê demê yên di derbarê bûyeran da têdigihîje, wan malmezînen serhildêr di sêrî da diza-nibûne, ku ew tiştê ku Qurûş (torinê Îştûvêgûyê padşahê Medyayê) pêk tîne derbeya hindurîn e, ku desthilat di nava malbetekê da ji kalikê derbazî torinê wî dibe.

Lêbelê encam weke hêvîyên wan dernayê: di nav demajoyeke kin da (di temenê nivşekê da) med ji hemû ray û peywîrên girîng tîen dîrxistin û di *dewleta cîhanî ya akêmênîyan (haxemenîyan)* da tenê peywîrên radeya duyemîn didine wan, lê Medya bi xwe werguhêrî satrapîyêke di rêzê da dibe û weke gelên dinê yên dagerkirî û bindest dayîniyan (xerac û bac) dide dewleta farsan...<sup>63</sup>

Weha, rastî ev e. Danayên dîrokî jî di derbarê wan bûyeran da vê dibêjin.

Lêbelê, wek ku li jorê jî hate gotin, balkêş e, ka ew dîtinên berovajî û tewş di nav dîroknûsî û dîrokanîya ermenîyan da çawa bûne bingehekê ji bo ku dîtineke wisa ya “zanistî” di derbarê gelê kurd û dîroka wî ya kevnar da saz bibe? Û evê dîtinê heya li ser mirovekî mîna S. V. Têr-Manvêlyan jî bandora xwe hiştîye û di wê pirtûka wî da daye der...

Lê naha em bîen ser wê, ka Movsês Xorênatsîyê bavê dîroknûsîya ermenîyan bi rastî di derbarê çî da û çî nivîsîye:

“...*Evan tiştana, wisa jî di destaneyên strankî da tîen gotin. Ev jî, wek ku min bihîstîye, di nav nişteciyên herêma Goxtin a bi şeravê dewlemend da bi dilgermî hatine parastin. Di nav wan da stran hene, yên ku di derbarê Artaşês û lawên wî da dibêjin û wisa jî di derbarê peyhatîyên Ajdahak da (Astîag/Îştûvêgû. – E. C.) bi bîr tînin û ji wan ra bi awayekî lomeyî dibêjin yên ji tûra zîyê, ji ber ku peyva Ajdahak di zîmanê me da tê wateya zîya*”.<sup>64</sup>

---

<sup>63</sup> Геродот, «История», I, 127 – 130//*Hêrodotos*, “Dîrok”, pirtûka I, 127 – 130; Марк Юниан Юстин, Эпитома сочинения Помпея Трога «История Филиппа». Санкт-Петербург, 2005, Книга I, 6.//*Markûs Yunianûs Yûstinûs*, Êpitoma berhema Pompêy Trogûs a “Dîroka Filîpp”, Sankt-Pêtêrbûrg, 2005, pirtûka I, 6.

Di derbarê delkbazî û xiyaneta Qurûş da bi hûrbînî di gotara Ezîz ê Cewo ya “Zerdeşt pêxember: gelo em her tiştî di derarê wî da dizanin?” da – jêder di nasîya 50. da.

<sup>64</sup> Li nasîya 60. binihêrin.

Ango, ji wan ra dibêjin *yên ji tûra zîyê*, lê bi awayekî lomeyî, ji ber ku peyva *Ajdahak/Uđŋuhwŋŋ/Ađdahak* di zimanê ermenî da tê wateya *zîya* (?!). Hew! Lê dîsa, piştî “govandarîya” weha jî, S. V. Têr Manvêlyan bi xwe dinivîse:

“*Çiqas balkêş e û cîyê matmayînê ye, ku îro jî di nav binecîyên bingehîn ên herêma Araratê da peyva Ajdahak, a ku Movsês Xorênatsî bi bîr tîne, dema bi heman dengî tên derbirin, heman wateya wê heye: mezin, gewre, bi dest û pê, talyanî, bi hedam – weke lehengan, arîstokrat. Û ev tê, ku bîranîna çend dewran vejîninê*”. (rû. 38).

Ma, gelo ev nayê wê wateyê, ne ku nasnavê *Ajdahak*, lê peyva *ajdaha*, ya ku ji hêla derbirinê va mîna wê ye, di ermenî da tê wê wateyê, ya ku li jorê di derbarê wê da hate gotin? Helbet, wek ku tê xuyan, li vir pêdivî bi pirseke weha nîne jî, ji ber ku her tişt li ber çavan e!

Balkêş e, ne? Bi gotina Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, peyva *Ajdahak/Uđŋuhwŋŋ/Ađdahak* “*di nav binecîyên bingehîn ên herêma Araratê da*” bi van wateyan tê bikaranîn: **mezin, gewre, bi dest û pê, talyanî, bi hedem – weke lehengan, tîtan, arîstokrat**. Lê dîsa jî ew peyhatîyên *Îştûvêgû//Astîag//Ađdahak* bi ferzdarî wek “*yên ji tûra zîyê*” dihejmêre, lê ne ku wek peyhatîyên (*yên ji tûra*) **lehengên talyanî, tîtanan, arîstokratan**.

Û, ger rastîyê dipirsin, divê wisa bûya, ji ber ku li vir ne ku peyva *Ajdahak/Uđŋuhwŋŋ/Ađdahak* berê wan dide têgeha *zîya*, lê ew, ku ermenîyan hemû *med* bi şaşî *vîşapazûn/ŋhzwŋwŋqnlû* navkirine, şûna ku bibêjin *vîştaspazûn*, angò, wek peyhatîyên **Vîştaspê padişahê Medîya kevnar**. Ji ber vê jî, wek ku ermenîyan hemû *med*, di nav wan da, helbet, wisa jî – *Ajdahakê (Îştûvêgû) padişahê dawîyê yê Medya kevnar ŋhzwŋwŋqnlû/vîşapazûn* hejmartine.

Helbet, li vir, di vê bûyerê da wisa jî dîtînen lêpovajî û çewt rola xwe ya neyînî listine, *yên* ku di çîrokên dîrî heş û sewdayê mirov ên farsan da derketibûne pêş! Û li ser bingeha wan dîtînen hinekan nêrînen berovajî *yên* di derbarê tevahîya netewekê da di bîra mirovan da çandine. Û, wek ku tê xuyanê, ew hemû jî helwesteke li hember padişahê dewleta gelê cînar (a Medyayê) û gel bi xwe hatiye, ya ku bi awayekî cudabêjî-lomeyî anîne zimên. Çima?– Ji ber ku padişahê wê dewletêji ser text avîtine? Ji ber ku ewê dilê padişahê nû xweş bê? Lê, eger ew

hemû ji bo wê kirine, ji bo ku bi psîkolojî li ser medan û peyhatîyên wan bandoreke neyînî bihêlin? Û kurdên êzdî jî (yên duh û îro!) mînaka wê ya here berbiçav in: bi wî awahî ewana di nav wan da komplêksa xwekêmdîtîne û gunehkarbûnê çandîne û bi wî awahî, ji bo ku wana welgerînin ser olên kevneşopî yê nûpeydabûyî, bingeh afirandîne...

Û ew, ku îro hinek êzdî berê xwe ji ol û bawerîya xwe diguhêzin, divê mirov çavkanîya sedemên wê li vir bigere! Lê divê bê gotin, ku, dema S. V. Têr-Manvêlyan bi xwe dinivîse, ku “...her çiqas jî êzdî di rewşeke giran da ne, paşdamayî ne, û bi xwe hindik jî mane, lê dîsa jî ewana ji yê dinê bi taybetîyên xwe yê bi nîrx û hêja vacuda dibin, taybetî, yê ku, bi giştî, li bal peyhatîyên netewên gewre dîyar in”, ew bi xwe jî, bêyî ku wê têbigihîje, wan hemû şer û şiltaxan vala derdixe...

Dibe ku hema ji ber wê jî ev berhema wî ya hêja û giranbuha wisa “*bê baldarî*” li ser dexilên pirtûkxaneyan mabû?.. Ew jî dema di serdema Sovêta da di nav sazîya Înstîtûta Rojhilatzanîyê ya Akadêmîya Ermenîstanê da Beşê kurdzanîyê jî hebûye, û karmendên wê jî kê mînbûne?! Demeke di Fakûlteta Rojhilatzanîyê ya Zanîngeha Dewletê ya Yêrêvanê da beşê Kurdzanîyê karê xwe meşandiye?! Têzên zanistî hatine parastin, gelek gotar û berhemen zanistî hatine weşandin! Lê kesekî hîç behsa vê pirtûkê û xudanê wê nekirine. Çima?

Lê dîsa jî! Ji bo ku mirov têbigihîje, ka ew çirokên dûrî heş û sewdayên mirov destpêka xwe ji ku digirin, em careke dinê berê xwe bidin wan agahîyan, ên ku di derbarê Vîştaspê padişahê nîv-efsanewî yê Medyayê da hatibûne belavkirin.

Wek ku li jorê jî hate gotin, di çavkanîyên wêjeyî û dîrokî yê kevna da navê Vîştasp wek *padişahêkî îdêalî, têkoşerê bawerîya rastîn û durustîyê derbaz dibe, bi taybetî di derbarê lehengîya wî ya leşkerî da tê gotin...* Lê, dîsa jî, di dîroknûsiya ermenîyan da hê jî, wek berê, medan û peyhatîyên wana (kurdên êzdî) li şûna *vîştaspazûn* wek *vîşapazûn* nav dîkin.

Pirs dertê holê: – Çima, ji bo çi?

Û, eger mirov van agahîyan bi yê di derbarê padişahê dawîyê yê Medyayê Astîyag (Îştûvêgû)<sup>65</sup> da bîne bal hev, wê

---

<sup>65</sup> Astîyag/Îştûvêgû/Aşdahak, di çavkanîyên kevna da: Αστούργης (yewnanîya kevna), İstumeğu (akkadî),/ایشتوویگو//Îştûvêgû (farsî). Ew lawê padişah Úvaxaştra bûye. – Hérodotos, “Dîrok”, I, 107– 30; Энциклопедический словарь Брокгауза и

bibîne, ku navê wî di çavkanîyên ermenîyan da wek Ajdahak an Aşdahak hatîye û îrojî tê nivîsîn. Û ev jî ji hêla xwe va diyar dike, ku sedema çîrokên dûrî heş û sewdayê mirovan û tiştên “bûyî-  
nebûyî” yên di derbarê Astîyag/Ajdahak da, hatine gotin, şer û şiltax bûne, yên ku di dema xwe da Qurûşê II û terefdarên wî di dema amadekarîyên derbeyê di derbarê wî da di nav gel da belav kiribûne.

Ji dîrokê diyar e, ku Qurûşê II (di farsîya kevnar da – کوروش//*Kûrûş*) – padişahê farsan ê yekem (559 – 530 b.z.) nevyê Îştûvêgûyê (Astîyag/Ajdahak) padişahê dawîyêyê Medyayê bûye. Kambîsê bavê wî serwêrê herêma farsan a di nava sînoren Medyayê da bûye. Paşê Kambîs dibe zavayê Îştûvêgû. Qurûş di qesra padişahê Medyayê da tê cîhanê, digihîje û perwerde dibe, dibe serbaz, paşê bi xayîntî li dijî kalikê xwe raperînepêk pêk tîne û tê ser text. Û, wek ku li jorê jî hate gotin, berî ku Îştûvêgûyê kalikê xwe – padişahê Medyayê ji ser text biavêje, ew li dijî wî çalakîyên propagandayî yên aktîv pêk tîne, ji bo ku di nav gel û malmezinan da tavîyên (pozîsîon) wî lewaz bike. Ew bi rêya mirovên xwe çîrokên dijî heş û sewdayê mirov û tiştên bûyî-  
nebûyî hebûne, di derbarê kalikê xwe da di nav gel da belav dike. Û, dibe ku, ew tiştên tewş û bêwate di nav gel da wek rastî hatine pejirandin, ji ber ku ewana ji nav derdorên nevyê padişah bi xwe (Qurûş) derdiketibûne, yê ku yek ji endamên malbeta padişê bûye. Û dibe ku ev antîpropaganda di biencambûna derbeyê da rolek a girîng lîstye. Û piştî ji ser textavîtina Îştûvêgû, ev şer û şiltaxana wisa jî di nav gelên cînar da jî belav dibin, bi taybet jî, di nav ên bindest (vasal) da, ji ber ku, wek ku tê zanîn, afrandinên zarkî yên gelêrî sînoran nas nakin û welatekî wan nîne. Dibe ku ev gotegot û çîrokana ji bo hinek berhemên kevnar ên dîrokî bûne çavkanî jî, di nav wan da, wisa jî, ji bo “Dîroka” Hêrodotos.<sup>66</sup>

A, kilîta ravekirina wê çîroka farsan divê mirov li vir bigere, ya ku, wek ku tê zanîn, Movsês Xorênatsî bi biryara Sahak Bagratûnî û bi ferzdarîya wî di dawîya pirtûka yekem a “Dîroka Ermenîstanê” da danîye.

---

Ефрона: в 86 томах (82 т. и 4 доп.) – СПб., 1890—1907, том II, стр. 344, том XXII<sup>А</sup>, стр. 881//Fehenga êntsîklopêdîk a Brokhaûz û Yêfron, bi 86 bergan (82 berg û 4-ên pêvekî) – Sank-Pêtêrbûrg, 1890 – 1907, berga II, rû. 344, berga XXII<sup>А</sup>, rû. 881, bi zimanê rûsî; Մախմուճով Ե. Խ., Քուրդ ժողովուրդը, Երեվան, 1959, էջ 20.//Maxmûdov N. X., “Gelê kurd”, Yêrêvan, 1959, rû. 20, bi zimanê ermenî;

<sup>66</sup> 25. Hêrodotos, “Dîrok”, pirtûka I, 107 – 108;

Lê ev her tenê sedemek e – ji bo çewt û lêpovajîkirina dîtînen di derbarê kurmancên êzdî yên medyayî da.

Sedemeke dinê jî heye. Evê sedemê jî divê mirov hê bika-ribe binirxîne û ravebike. Wek ku tê zanîn, ermenîyan ji *medan* ra, wek ku li jorê jî hate diyarkirin, *mar* (erm. *մար*) gotine û îro jî dibêjin. Ew wisa jî ji Medyayê ra dibêjin Marastan (erm. *Մարաստան*). Di derbarê wateya peyva *mar* da, êdî li jorê hatîye gotin, ew şirove, ya ku S. V. Têr-Manvêlyan anye, heya roja îroyîn di nava ermenîyan da ji hêla hemûyan va wek rastîyeke zanistî tê pejirandin. Lêbelê, ev peyva tu têkilîya xwe bi peyva kurdî ya *mar* ra nîne. Ev herdu peyv tenê yekşewazên hev in (*homonyme*), lê bi wate û jêderên xwe va ji hev cuda ne...

Wisa jî tê zanîn, ku xwenavkirina gelan gelek caran ne weke wî navî ye, yê ku gelên cînar ji bo danasîna wan bikar tînin. Mînak, *alman* bi xwe ji xwe ra dibêjin *doycê* (*Deutsche*), ji welatê xwe ra – Doyçland (*Deutschland*), lê *rûs* ji wan ra *nêmet*s (*немец*) dibêjin û ji welatê wan ra jî – *Gêrmanîya* (*Германия*), hinek gel ji wan ra *gêrman* dibêjin, hineke dinê dibêjin *alman*, û ji welatê wan ra jî – *Almanîya*. Kurd heya îro jî ne bi fermî, bi zimanê gelêrî ji Tirkîyayê ra dibêjin “Rom” (“Roma reş”). Û ev jî anegorî wê rastîyê ye, ku tirk hatine, xaka Vîzansê dagerkirine, ya ku di nav kurdan da wek Rom dihate zanîn (ji navê Împêratorîya Romayê ya Rojhilatê), û li ser navê wê da rengdêra “reş” zêde kirine, ji ber ku zulm û zora wê împêratorîyê, ne ku ji hinekan guhbihîstî bûne, lê li ser xwe hîskirine. Ermenî bi xwe ji xwe ra *hay* (*հայ*) dibêjin, gurgên cînarên wan ên hezarê salan ji wan ra *somêxêbî* dibêjin, ji welatê wan ra jî – *Somxêtî*, rûs ji wan ra *armyanê* (армяне) dibêjin, lê ji welatê wan ra – *Armênîya* (Армения), lê gelên dinê ji wan ra an *ermeni* an *Armeniens* dibêjin. Gurg bi xwe ji xwe ra dibêjin *kartvêlêbî* (ქართველები), ermenîyên cînarên wan ji wan ra dibêjin *vratsî* (վրացի), rûs ji wan ra *grûzînî* (грузины) dibêjin, lê gelên dinê – *Georgians*, an *gurji*...

Li vir pirs dertê holê: “Çima, gelo, gelên cuda heman gelî û welatê wî bi peyvên cuda bi navdikin?”

Pirs di wê da ye, ku her gelek bi heman welatî ra ji terefên cuda va cînartî kirine û bi berek û eştirên wî welatî yên cuda ra têkilîdar bûne. Û, di encamê da, her yekî ji wan hemû gelê wî welatî bi rêya berekek a konkrêt ya wî welatî naskirîye, û hemû

gelê wî welatî bi navê wê berekê bi navkirîye. Û li ser vê bingehê jî, wana wisa jî, anegorî navê wê berekê, ya ku ewana naskirîye, hemû welatê wan bi navkirine.

Û ji vir jî bersîva wê pirsê, ka gelo çima ermenîyan *med* wek *mar* (*uup*) navkirine (û îro jî nav dikin), û anegorî wê jî ji Mediyayê ra *Marastan* dibêjin?

Çima?

Di dema xwe da, dema ermenî ji Frîgîyayê tên û di wan herêmên li ser sînorên Medyayê da dihêwirin, wek ku çavkanîyên dîrokî yên kevnar govanîyê didin, ewana bi *medan* û welatê wan ra ji wî milî va pêwendîyan datînin û wan nas dibin, li ku *mard* mabûne (li xerîteyên Ûrartûyê binihêre, rû. 268 – 269). Û, ji ber ku ermenîyan, cînartî bi *mardan* ra kirine û bi wan ra pêwendî danîne, ji ber wê jî hemû gelê Medyayê wek *mard* pejirandine, lê tevahîya welatê wan, Medya jî – wek *Mardastan*. Her paşê, bi rêya pêvajoyên peyvguhêrîyê dengê **-d**, ji peyva *mard* weryaye, û ew peyv werguhêrî *mar* bûye, lê peyva *Mardastan* bûye *Marastan*.

Li vir mafê xwendevan heye, bipirse: “*Çima ermenîyan ji nişkê va terka Frîgîyayê dan û hatin, li rex Medyayê bi cîh û war bûn?*”

Bersîva vê pirsê di destnivîs û çavkanîyên dîrokî yên kevnar da hene, tenê dimîne, ku mirov bikaribe wan bibîne û bixwîne. Weha: “*Padişahên Ûrartûyê ji bo ku li dijî malmezînen serhildêr rawestin, hêzên komên çekdar ên bi kirê yên skyût (îskît/sît) û kîmmêrîyan bi kar tinin. Û paşê, sala 676-an a berî bûyîna Îsa ewana bi alîkarîya wan wisa jî dewleta Frîgîyayê ji hev belav dikin*”.<sup>67</sup>

Û, bi vî awahî, padişahên Ûrartûyê dewleta Frîgîyayê hildiweşînin, û ev jî, wek ku tê xuyan, dibe sedem, ku ermenî neçar dimînin, cî û warên xwe biterikînin. Lê heya ew li Frîgîyayê bûne, an jî ji bo peydakirina cî û warekî nû li ser rêyan bûne, dewleta Ûrartûyê êdî ji hêla artêşa Medyayê va tê rûxandin, hemû ax, û aqarên wê digihînin Împêratorîya Medyayê, û Ûrartû dibe parçeyekî vê dewleta gewre. Û her tenê paşê, piştî wê, ku penaberên ermenî digihîjin wan deveran, padişahê Medyayê beşekî

---

<sup>67</sup> Большая советская энциклопедия, третье издание, 27 том, Москва, 1977, стр. 72/Êntsiropêdiya mezin a sovêti, weşana sêyem, berga 27, Moskova, 1977, rû. 27.



erdên Ûartûyê, yê ku wî dagerkiribûne, dide wan, ku ew di wan deveran da bi cîh û war bibin! Û, wek ku tê xuyanê, beşê Ûartû yê kafkasî didine penaberên ermenî – Ji ber van sedeman: berê pêşin, li wir kêr mirov mane û, ya duyem jî, ji hêla dewlemendiyên xwe yên xwezayî va ne ewqas kêrhatî bûye, û ji bilî van, rêvebirina wê ne ewqasî hêsan bûye, ji ber ku hingê erd û aqarên Medîyayê pir berfireh hebûne, û wan pêra negîhandîye, ku bi wan erdên ne ewqas kêrhatî va mijûl bibin...

Bi vî awahî, ermenî ji hêla bakûr va dibin cînarên medan.

Û – tişteki dinê jî! Wek ku tê zanîn, ermenî wisa jî di Wanê da (Tûşpa) peyda bûne. Ev jî encama wê bûye, ku ermenî ji bo kar û bazirganîyê çûne wê herêmê... Pêvajoyên heman şewazî di demên dinê û cîhên dinê da jî pêk hatine. Weha, ji dewra X – XI va di Kîlîkîyayê da komeka ermenîyan a biçûk berev dibe. Peyra, di dawîya dewra XI heya destpêka dewra XII, dema ermeniyên Asîya biçûk ji ber sêlçûkîyan direvin û di herêmên Kîlîkîyayê yên çîyayî da xwe diparêzin, hejmara niştecihên ermenî di Kîlîkîyayê da zû digihîje – mezin dibe. Paşê, hê dereng, ji ber êrîşên monxolo-teteran ji Ermenîstanê bi xwe jî hejmarek a mezin a ermenîyan direve vir. Û di encamê da, dawîya dewra XI ermenî li wir dibin dewlet, a ku wek Ermenîstana Kîlîkîyayê tê zanîn... Lê di sedsalên navîn da ermenî li dû peyda kirina kar û bazarên nû ji bo bazirganîyê bi girseyî cîgûhêzî bajarên Bakû û Tîflîsê dibin. Û êdî di sala 1920-î da piranîya nişteciyên wan bajaran ermenî bûne... Û, eger ew hejandinên dîrokî nînbûna, yên ku di destpêka dewra XX di Başûrê Kafkasîyayê da pêk hatin, wê demê ev herdu bajar dikaribûn bi berekê va bibûna bajarên ermenîyan...

Naha em binihêrin, ka di wêjeya rojhilatzanîyê da peyva *mar//ûrup* çawa tê ravekirin. Li vira du nêrînen dijberî hev hene. Eger mirov van nêrînan rast binirxîne, wê bikaribe ravebike û rast têbigihîje, ka kîjan ji wan çiqasî xwedî bingeheên zanistî ne.

Di sêrî da em nêrîna zanîyar-rojhilatzanê sovêti yê navdar Î. M. Dyakonov binihêrin.

Weha, ew çî dibêje: “*Divê bêgotin*, – ew dinivîse, – ku *marên* (*mar-k*) *dîroknûsên ermenîyan divê mirov tenê wek navê medan bizanibe, lê tucar ne wek navê bereka (eşîr) mardan, her çiqas jî ew navana mina hev bin: di zimanê ermenîya kevnar da peyva mar bi xwezayî ji va partewan a mad hatîye, ya ku ji hêla*

xwe va bi xwezayî ji **māda** kevnar tê; ji hêla dinê va **med-aci** têrmîna yewnanî ya **mēdoi** ye di zimanê ermenî da, ya ku şêwazê **\*mādoi** yê xwezayî ye di zaravê wêjeyî yê îonî da. Ev jî heman têrmîna **māda** dide zanîn. Di zimanê rûsî da peyva **“midyane”** ji bilêvkirina yewnanî ya derengîn a **mēdoi** ye, wek **midi**”.<sup>68</sup>

Lê naha jî em binihêrin, ka yek ji zanîyarên navdar ê serdema sovêti yê dinê N. Ya. Marr çi dinivîse: “... navê **medan** ê **māda** yê bi **ā-ê** dirêj digihîje peyva **mard**, wek **kevnêşêwazekê**, lê ji hêla xwe va peyva ermenî ya navê **medan** jî, hema bi xwe **mare...**”.<sup>69</sup>

Li ber çavan e, ku nêrîna N. Ya. Marr bêhtir nêzîkî ravekirina zanistî ye, her çiqas armanca wî ya dawîyê hinekî cuda bûye. Lê bi xwe mêtoda wî ya ravekirina sazûna vê peyvê bi zanistî rast e. Em binihêrin, ka – çima?! Ma ne, ziman bi xwe bi sazîya xwe va matêrîalî ye û, ji ber wê jî, guhartinên di wî da jî matêrîalî ne. Ango, ziman ji sazîya sîstêmî ya awaz û peyvan pêk tê, û di hundirê vê sîstêmê da pêvajoyên peyvguhêrîyê tenê anegorî qanûnên wê yên hundirîn pêk tên. Û, ji ber wê jî, dema hemberhevkirina here sade jî diyar dibe, ku peyvên **mard** û **mar** bi sazîyên xwe yên awazî (**fonêtîkî**) va nêzîkî hev in. Ay, lê, em bibêjin, her varîantên peyvan, ên mîna **mēdoi**, **maδ**, **māda**, **midi** di **“zaravê wêjeyî yê îonî”** da, yên ku Î. Dyakonov di derbarê wan da dinivîse, hîç bi tu awahî nikarin şêwazê bi dengdêrê **-r** bisêwirînin, her çiqas jî em wê bixwazin. Û ji bo vê jî her tenê sedemeke sade heye: di nava sazîya wan peyvan da hîç dengdêrekî ku dengê **-r** bîne bîra mirov, nine. Ji ber wê jî şêwazê **mar** dikaribû tenê piştî pêvajoyên peyvguhêrandinê ji peyva **mard** çêbibûya.

Û ev jî tişteki heşmendî ye: çima divê ermenîyan cînarên xwe bi peyvên nenas ên yewnanî bi navbikirana, dema ku ew bi xwe bi wan ra di nava pêwendîyan da bûne, û ewana bi xwe, bêyî navbeynkarîyêkê hev naskirine. Ji bilî wê, hê nayê zanîn, ka, gelo, ermenîyan çiqasî zimanê yewnanî dizanibûne, yan hîç nizanibûne. Û, ji bilî vê, ermenî ji wê hêlê va cînarên rastedêr ên Medyayê bûne, li ku **mard** mane – ji hêla **Mardastanê** va!

<sup>68</sup> Дьяконов И. М., История Мидии, Москва – Ленинград, 1956, стр. 44.// Дьяконов. Î. М. “Dîroka Medyayê”, Moskova – Leningrad, s. 1956, rû. 44.

<sup>69</sup> Марр Н. Я. Избранные работы, М – Л, 1935, том V, стр. 487//Марр, Н. Я. Berhemên bijarte, М – Л, s. 1935, berga V, rû. 487.

Û, ya dinê jî, wek ku rojhilatzanê navdar A. Mêntêşaşvîlî dinivîse, “*bi bawerîya Hammêrê awûstrî, êzdî peyhatîyên mardên kevnar in, yên ku padişahê farsan Arşakê V ji Farsistanê cîguhêzî Mêzopotamyayê kirye. Bi dîtina wî êzdîyan ola xwe ji zerdeştîyan hildane*”.<sup>70</sup> ... Ma ne, ji bilî van dîtînan û bawerbûnan bi xwe xerîteyên dewleta Ûrartûyê hene: ya salên 715–713-an ên berî bûyîna Îsa, ya dema desthilatdarîya Rûssayê I û ya dema desthilatdarîya Rûssayê II û Sardûrê III (salên 680 – 610-an ên berî b. Î.). Fermo, ka, li van xerîteyan binihêrin (rûpelê 263 – 264). Li vir dîmenekî balkêş dertê holê: hema rast li rex Tûşpayê (Wan) bi tîpên mezin Mardastan hatîye nivîsandin. Û pey dagerkirina xakên Ûrartûyê ra ya ji hêla medan va Mardastan jî ketîye nava sînorên Împêratorîya Medyayê (li xerîteya Medyayê binihêrin, rûpelê 267). Û bi rastî jî, ev bi xwezayî ye: dema ermenî ji Frîgîyayê hatine vê herêmê, ew li wan axan bi cîh û war bûn, yên ku ji wî alîyî va li ser sînorên Medyayê bûne, li ku **mard** mane. Ango ewana li ser axên bi cînarîya **Mardastanê**, welatê **mardan**, dihêwirin (di nav sînorên Împêratorîya Medyayê da!). Ji ber wê jî ermenîyan ew welat (Medya kevnar) di sêrî da wek **Mardastan** naskirine, û **med** jî – wek **mard**. Paşê, hê dereng, di zimanê ermenî da ji peyva *mārd/ւարդ* dengê dawîyê yê **-d** diwere-dikeve, û ew peyva wek **mar/ւար** tê bilêvkirin.

Helbet, li vira dikare ji bo vê derencamê sersedemên derûnî (psîkolojîk) jî hebûne, ji ber ku, peyva *ւարդ/mard* di zimanê ermenî da hatîye (û îro jî tê) wateya *mirov!*? Û, ji bilî vê dikare wê yekê jî rola xwe listibe, ku zimanê ermenî bi sazîya xwe ya rêzimanî ya hindurîn va ji zimanên dinê yên hindewropî cuda dibe, û, di nav wan da, wisa jî, ji zimanê kurdî!...

Divê bê zanîn, ku li vir rêya pêvajoyên peyvguhêrîyê di zimanên dinê yên hindewropî da jî li ser vê bingehê pêk hatine. Ji ber wê jî navên dinê yên medan û Medyayê (hem di zimanê *kurdî*, hem jî di yên *bîyanî* da) ew şêwaz in, ên ku ji peyva *mard* saz bûne. Bi rêya bişavtina dengê **-r** di peyva *mard* da peyva *kurdî* ya *med* û şêwazên dinê yên wek *mēdoi*, *mað*, *māda*, *midî* û ji eva dawîyê jî – peyvên rûsî yên *Mîdîya (Мидья)* û *mîdyanê (мидяне)* saz bûne, yên ku Mînorîskîy behsa wan dike.

<sup>70</sup>*Ментешашвили А. М.*, Курды. Очерки общественно-экономических отношений, культуры и быта. Москва, 1984, стр. 196.//Mêntêşaşvîlî A. M., “Yên kurd. Lêgerîna pêwendîyên civakî-darayî, çand û debê”, Moskova, s. 1984, rû. 196.

Û ya dinê jî: li vir bi xwezayî wisa jî di derbarê wê da dîtineke (hîpotêz) heşmendî dertê holê, ku di nav berekên (eşîr) mediyayî yên dinê da **mard** hem jî di hundirê Medyayê bi xwe da, wek hêmaneke sazûmandar a dewletê, bereka here bi bandor bûye. Ango, di hundirê Medyayê da **mard** yekîneyek a êtnîkî ya mezintirîn bûye. Lê ew, ku ewana (**mard**) hem jî di nav sînorên Ûrartûyê da herêma wan a bi navê **Mardastan** hebûye, ew jî ji ber wê bûye, ku di dema xwe da ji hêla Ûrartûyê va beşekî xaka Medya kevnar hatibûye dagerkirin, û, wek ku tê xuyanê, ewê herêma Medyayê ya dagerkirî, navê xwe (*Mardastan*) parastîye, ji ber ku ew di nav sînorên Ûrartûyê da nîvserbixwe bûye. Û li vir jî agahîya Mêntêşaşvîlî a di derbarê wê da, ku “*bi bawerîya Hammêrê awûstrî, êzdî peyhatîyên mardên kevnar in, yên ku pa-dişahê farsan Arşakê V ji Farsistanê cîguhêzî Mêzopotamyayê kirîye...*”, tê wateya ku **mard** heya wê demê jî, dema ew êdî di nav sînorên împêratorîya farsan da bûne jî, di nav gelê Medyayê da civaka here bi bandor bûne. Û ev yek careka dinê vê dîtine piştrast dike.

Û, weha, diyar e, ku hem jî di nav pêvajoya pêkhatina êtnogênêza kurdên (=med) hemdemî da **mardan** roleke berbiçav listine, ji ber wê jî, mirov bi bawer dikare bibêje, ermenîyan **mard** (wek **mar/med**) û **kurd** yek dîtine. Ermenîyan gotine **med**, **kurd** têgihîştine, gotine **kurd**, **med** têgihîştine.

Lê ew, ku bi nêrîna Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, gelên cînar kurdên ji tûraVîştasp ji **mar** (*uup*) navkirine, ji ber “*ku ew bi xwezayî kindar in û tola xwe ji kesekî va bernadin*”, wek ku tê xuyanê, ji hêla heşmendîyê va tu bîngeheka xwe nîne. Û nêrîna Têr-Manvêlyan bi xwe jî, ya ku ewî di destpêkê da di derbarê êzdîyan da anîye zimên, mînaka vê yekê ya li ber çavan e (û ewî jî, wek ku tê xuyanê, êzdî ne bi gotina hinekan naskirine). Li vir li ber çavan e, ka cudahîyeke çiqas mezin di navbera wan nêrînên wî camêrî bi xwe û wan dîtînên lêpovajî û tewş da hene, yên ku di çîrokên dûrî heş û sewdayê mirov da di derbarê kurmancên êzdî yên **medî** da hatine gotin.

Wek ku di pirtûka Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan bi xwe da jî tê xuyanê, ewî êzdî bi nêzîkva naskirine (heya, dibe ku, ew di nav wan da jî gihîştibe-mezin bube!), ewî çand, rabûn-rûniştin, ol, kevneşopî û deba wan a netewî zanibûne. Xwendevan pêra jî nagîne zendegirtî (matma) bimîne – li ser her gavekê ew tişteki

nû û nenas ji xwe û xwendevanên xwe yên ermenî ra vedike. Weha, çendek ji wan:

*“Kurmancên êzdî, cînarên me yên xêrxwaz ên îro, yên ku di destpêka vê berhema xwe ya sade da me di derbarê wan da bi bîr anîn, şaxekî medên cînarên me yên demekê yên here bi hêz, peyhatîyên Astîyagê ji binemala Vîştasp in”* (rû. 41).

...  
*“Wek ku tê xuyanê, peyhatîyên dawîyê yên Êkbatanê–dewleta demekê ya gewre, kurmancên êzdî di xewn û xiyalên ola pêşîyên xwe ya xwezayperest da bi zorekê xwe ji tevkujîyên xwînrejê ên fanatikên îslamî, wisa jî ji stemkarîyên bêwijdan ên xristîanan, parastine. Lê, ji ber ku ewana bi birûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji wan olan in, ên ku îro desthilatdar in, ji ber wê jî ewana ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelê bê ol hatine pejirandin, heya ji hêla birayên xwe yên ji he-man netewê va jî, yên ku ketine hemêza muhemmedîyan.*

*Û hemû jî weke hev ji wan zivêr in û wan nuxsan dikin”* (rû. 5 – 6).

...  
*“... Xwezayî ye, ku van mercên jîyanê yên pir giran divê bandor û şopa xwe di jîyana gelê kurmancê belengaz da bihiştana û, bi rastî, hiştine jî.*

*Lê, her çi qas jî êzdî di rewşeke giran da ne, paşdamayî ne, û bi xwe kêm jî mane, lê dîsa jî ewana bi taybetîyên xwe yên bi nîrx û hêja va diyar in, ên ku bi giştî li bal peyhatîyên netewên gewre hene”* (rû. 5).

...  
*“... Yên êzdî bi tevahîya dil û rewanê xwe va Xwedê wek sêwirdarê hemûyan ê li asîmanan dipejirînin û ji wî bawer dikin; ew ji desthilatdarîya wî ya asîmanî, mezinahî û zanahîya wî bawer dikin, ew wisa jî bawer dikin, ku Xwedê ji jorva her tiştî dibîne.*

*Mezinahîya ramanî ya ola êzdî di lehengîya bêhempa û durustîya rastîni ya bawermend da ye. Û ev jî hema rastîya vê bawerîya sade, lêbelê, ne ya bêşêwir û bêwate, lê ya bêhempa, ne lêp û bê fen e. Ev ew bawerî ye, ya ku gelek tişt bi lêgerînen wê yên ji dil û girîng va girêdahî ne, û ya sereke jî – pêşveçûna zanistê û ronîkirina dîroka olan”* (rû. 7).

...

“... O, dilmezinîyeke çawa..., rêzdarîyeke çawa li hember nîrxên pîroz ên pêşîyên mirovahîyê! Û ev yek îro li bal netewên gewre û olên wan hîç nîne, yên ku wek mirovên xwedî ramana ronî û pêşverû tîn dîtî, û îro ji dîmenê derva yê olên xwe û siyasetê kor bûne” (rû. 8).

...

“Divê em li xwe mukur bèn, ku êzdîyan bi hinek nîrx û hêjayîyên xwe va ruhê nandarî û mêvanperwerîyê, wek nîrxekî, parastine. Û ew yek pir baş li ser rûyê wan ê jxwerazî tê xuyan, dema ewan bi hezkirineke mezin pêşbazîya mêvanan dikin...

Bila hezar pesin li navê Xorênatsî bin, ku ew îro rewşa jibîrkirî ya biranîna ronî ya paşeroja meye nemir hişyar dike. Weha, ji bo çî min bi dilxweşî xwest gereke biçûk di paşeroja peyhatîyên bedbext ên binemala Viştasp da pêk binim, ên ku ji hêla cîhana bêwijdan va hatine jibîrkirin û heya naha jî bi hêvîya rizgarîya xwe di labîrêntên bilindahîyên çîyan da dijîn” (rû. 42).

Û ev jî hê hemû nîne. Sîon Vardapêt Têr Manvêlyan di pirtûka xwe ya “Kurmanjên yêzîdî” da gotina xwe ya di derbarê nîrx û hêjayîyên jîyana êzdîyan da didomîne, û bi heyr û hijmekarî wana li ber *ermenîyên xwe* vedike, yan jî, wek mînaka jêhînbûnê nîşanî wan dide (ma ne, ev pirtûka wî bi xwe ji bo xwendevanên ermenî hatibûye nivîsîn), û ew bi tu awahî nikare hest û hijmekarîyên xwe veşêre...

Dixwînî û naxwazî bawer bikî, ku ew mirov, ê ku ewqas hêjayîyên bi nîrxên bilind di nav vî gelî da dîtîye, heya li hinek cîhan dilavijîya xwe li hemberî wan hêjayîyan dîyar kirîye, lê di hinek analîzên xwe da dikeve bin bandora hinek çîrokên dûrî heş û sewdayên mirov, şer û şiltax û tiştên jiberxwedexistî?! Mirov hîç naxwaze jî bawer bike! Mirov çawa dikare her gotineke be-rovajîkirî, ne rast û bêwate bawer bike, yên ku li ser bingeha dîtînen lêpovajî û tewş hatine lihevanîn?!.. Çi ye, ji ber ku li cîyekî, di hinek çîrokên dûrî heş û sewdayê mirovan da, di hinek gotînen bûyî-nebûyî da hinek tişt hatine nivîsandin?!

Di derbarê van û gelek tiştên dinê da jî – di Dîyarbûna di rêzê da...

## DÎYARBÛNA ŞEŞEM

*“...ji ber ku ewana bi bîrûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji wan olan in, ên ku îro desthilatdar in, ji ber wê jî ewana ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelê bê ol hatine pejirandin, heya ji hêla birayên xwe yên ji heman netewê va jî, yên ku ketine hemêza muhemmedîyan. Û hemû jî weke hev ji wan zivêr in û wan nuxsan dikin”.*

(Sîon Vardapêt Têr – Manvêlyan, ezdazanê ermenî yê destpêka dewra XX)

### EV DÎTINÊN LÊPOVAJÎ Û TEWŞ GELO DESTPÊKA XWE JI KU HILTÎNIN?..

... Li jorê min nêrînên xudanên berhemên cuda û agahîyên ji çavkanîyên kevnar anîn dîtînen ku di wan da derketine pêş, nîrxandin, ên ku didin xuyan, ku di nav gelên cînar da di derbarê **medan** da dîtînen lêpovajî û tewş hebûne. Ev dîtînen weha yên di derbarê pêşîyên kurdan da, ewên ku di serdemên dîrokî yên cuda da hatibûne sêwirandin, di hemû dîroka wan da (bi taybetî jî ya kurdên êzdî da) wek kuleke kewnegirtî hertim bi wan ra bûne, û, gelek caran, bandora xeter li ser çarenûsa wan hiştine. Ji bo ku mirov wan sersedemên dîrokî bibîne, yên ku ji bo peydabûna wan şaşbînî û dîtînen berovajî heş û sewdayê durust û tendurust ê mirov bûne bingeh, em careke dinê serî li berhemên hinek nivîskar û lêgerîneran bibin û dîtînen wan binirxînin.

Weha, Têr –Manvêlyan di derbarê êzdîyan û bawerîya wan da çi nivîsîne:

*“Her çiqas dem bi dem di derbarê wan (êzdîyan. – E. C.) da agahîyên serra-berra hatine dayîn, – Têr-Manvêlyan dini-vîse, – lê, sed heyf û mixabin, ew agahî li ser bingeha dîtînen lêpovajî û tewş û tégîhiştînen şaş hatibûne avakirin, û min got,*

ku wê balkêş be, eger ez anegorî derfetên xwe, dîroka peyhatîyên Astîyagê medî yê leheng bi kurtahî raberî ermenîyên me bikim... (rû. 5).

Û, wisa jî:

*“Wek ku tê xuyanê, peyhatîyên dawîyê yên Êkbatanê–dewleta demekêye gewre, kurmancên êzdî di xewn û xiyalên ola pêşîyên xwe ya xwezayperest da bi zorekê xwe ji tevkujiyên xwînrêj ên fanatikên îslamî, wisa jî ji stemkarîyên bêwijdan ên xristîanan parastine. Lê, ji ber ku ewana bi bîrûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji wan olan in, ên ku îro desthilatdar in, ji ber wê jî ewana ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelê bê ol hatine pejirandin, heya ji hêla birayên xwe yên ji he-man netewê va jî, yên ku ketine hemêza muhemmedîyan.*

*Û hemû jî weke hev ji wan zivêr in û wan nuxsan dikin.*

*Kurdên ku muhemedî pejirandine, tenê cilên êzdîyan û zimanê wan parastine...” (rû. 5 – 6).*

Û, yeke dinê jî:

*“Mezinahîya ramanî ya ola êzdî di lehengîya bêhempa û durustîya rastîni ya bawermend da ye. Û ev jî hema rastîya vê bawerîya sade, lêbelê, ne ya bêşewir û bêwate, lê ya bêhempa, ne lêp û bê fen e. Ev ew bawerî ye, ya ku gelek tişt bi lêgerînên wê yên ji dil û girîng va girêdayî ne, û ya sereke jî – pêşveçûna zanistê û ronîkirina dîroka olan” (rû.7).*

Helbet, vekirina eyîtîya (xweza/taybetî) rastîn a bîrûbawerîya êzdîtîyê pirsra demê ye. Û ewê jî wê demê bê sêrî, dema ku bi dil û can, lêgerînên kûr û piralî di wî warî da bi fedekarî bên pêkanîn. Û ewê jî, wek ku Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan dinivîse, *“... gelek tişt bi lêgerînên wê yên ji dil û girîng va girêdayî ne, û ya sereke jî – pêşveçûna zanistê û ronîkirina dîroka olan”.*

Li vir mirov dikaribû çî bigota? Bigota, ku her tişt hatîye gotin? Helbet, na!

Dîsa jî, Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, wek kesayetîyeke serdema xwe, nikaribû ji bandora bîrûbawerî û dogmatên olî yên dema xwe der bima. Bi taybetî jî, eger mirov wê li ber çav bigire, ku ew erkdarekî ola xristîyan bûye. Lê, eger ew di demeke weha da di derbarê êzdîyan da dinivîse, ku *“ewana bi bîrûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji wan olan in, ên ku îro desthilatdar in, ji ber wê jî ewana ji hêla hemûyan va bi*



**çavkorî wek gelê bê ol hatine pejirandin...**”, ev di derbarê wê da dibêje, ku ew bi xwe di çi mercan da jî mezin bûbe, çi dogma, qedexe û ferz jî hebûne, lê dîsa jî, ev heşmendîya wî ne tenê ya mirovê serdema xwe bûye, lê wisajî, ya mirovê pêşerojê...

Zazma, eger mirov hesab hilde, ku berî wî jî agahîyên di wê derbarê da hebûne, ku zulm û zordarîya li êzdîyan hatîye kirin, ne tenê ji hêla misulmanan va bûye, ku ji hêla xristîyanan va jî kêma zulm li wan nehatîye kirin. Zêdetirî nîv dewrê berî wî ronaydarê ermenî yê mezin Xaçatûr Abovyan agahîyên balkêş di derbarê wê zulm û zordarîyê da nivîsîye, ya ku li hember êzdîyan hatîye kirin. Û agahîyên wî jî ne tenê di derbarê wê zulm û zordarîyê da bûne, yên ku ji hêla misulman va pêk hatine. Ew wisa jî zanîyarîyên balkêş di derbarê kirên xristîyanan ê dijî êzdîyan da nivîsîne. Û nikare wisa bibûya, ku Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan hay ji wan agahîyan nînbûya, ku ewî ew nexwendibûna û di kurahîya dil û rewanê xwe da neêşyabûya.

Weha, parçeyek ji gotara Abovyan a di derbarê êzdîyan da: *“Zulm û zordarîya giran a ku ji hêla ermenîyan va li îezîdîyan hatîye kirin, di sala 1050-an da pêk hatîye, di serdema nivîskarê ermenî yê navdar Grîgorê Gewre (bi navê Magîstros) da. Wê demê Haykanê torin ê jêhatî û bawermend ê nûnerê padişêh (walî) di Mêzopotamîyayê da bi artêşeke mezin va êrîşî wî welatî kirîye, li ku yên pûtperest diman. Ewî hinek ji wan bi barbarî tunekirin, beşek bi zorê anî ser bîrûbawerîya ermenîyan, lê beşê dinê, berê wan da cîhekî dûr, ew koçberî rojava–kurahîya Mêzopotamîyayê û Sûrîyayê kirin. Di dema me da Reşîd-paşa tiştekî lap berovajî vê pêk anî: ewî ew bêhtir berbi bakur va dan koçberkirin –berbi Rûsîyayê va. Grîgor ê torinê ermenî, yê ku bi karên xwe bi nav û deng bibû, pirzane û jêhatî bû, gelek nivîsên dijî êzdîyan li dû xwe hiştine. Êzdîyên ku ji zulm û zordarîyê filitîbûn, ji xwe ra cîyekî bi ewle, ku lê star bibin, li bal patrikê Sûrîyayê digerin, û di kesê wî da li dijî oldarîya ermenîyan ji xwe ra piştgirî û parastîneke hêztirîn dibînin. Heya di dema me da bi gotina Încîcyaan, şêxê sereke yê êzdîyan divê salê carekê here seredana patrikê Sûrîyayê û bi diyarîyên xwe dilnizmî û spardarîya xwe li hember wî diyar bike...”*<sup>71</sup>

Û, dengê hemû giranîya wan bûyerên reş û heş (trajîk), ên

---

<sup>71</sup> *Хачатур Абовян*, Иезиды, газета «Кавказ», № 9, Тифлис, 28. 02. 1848 г., стр. 4. // Abovyan, “Yên Îezîdî”, rojnameya “Kavkaz”, № 9, Tiflis, 28. 02. s.1848, rû. 4;

ku di vî parçeyê jorê yê gotara Abovyan da diyar dibin, tuyê bibêjî, di danasîna sade ya Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan da tê bihîstin: “... *kurmancên êzdî di xewn û xiyalên ola pêşîyên xwe yên xwezayperest da bi zorekê xwe ... wisa jî ji stemkarîyên bêwîjdan ên xristîanan parastine*”. Û bi rastî jî, ji wan gotinan ew êşa rewanî û zêrandinê tên xuyan, yên ku Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan hîs kirine, dema di derbarê wan bûyeran da xwendîye an bihîstîye.

Lê dîsa jî, ji ber ku, ew lawê serdemekê bûye, ya ku ji bo olên kevneşopî yên desthilatdar ên wê demê taybetmendîyên xwe hebûne, ji ber wê jî ewî nikaribûye, qet na, bi şêwazî be jî, ji nav çarçoveyên ramana bîrûbawerîyê, dîtina wê demê ya di derbarê cihanê da serdest û dogmayên olî derê. Li ber çavan e, li pişt kûrahîya têgihîştina xwe ya heş û sewdayî da ew hîs dike, ku ew, çî ku di derbarê êzdîyan da tê gotin, dereweke pir bi pisporî hinartî ye. Lê, mirovê çawa bikaribe wê di nav çarçoveya wê bîrûbawerîyê û wan dogmayan da şîrovebike, yên ku di sistêma wan da ew wek kesayetî gihîştîye û wek erkdarekî olî, wek ez-dazanekî pêk hatîye?! Bi taybetî jî divê mirov bizanibe, ku di dema wî da gelek mercên dinê jî hebûne, bi taybetî jî – yên derûnî (psîkolojî) û civakî.

Ev tê çî wateyê?

Em carekê jî bi bîr bînin, ku di dema wî da, û heya di rojên me da jî, di nav wan mirovan da, yên ku bawerîya xwe bi *olên kevneşopî yên desthilatdar anîne* (û îro jî tînin), ew nêrîn hebûye, ku êzdî gelekî bê ol e, şeytanperest e. Weha di derbarê wê da Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan bi xwe çî dinivîse: “... *Ji ber ku, ewana bi bîrûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji wan olan in, ên ku îro desthilatdar in, ji ber wê jî ewana ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelekî bê ol hatine pejirandin...*” (rû.6).

Lê, li cîhekî dinê, bi boneyeke dinê, ji bo ku wan helwestên ne mafdar ên li hember êzdîyan, hîç nebe, hinekî nerm bike, ew dinivîse: “*Mirov zendegirtî (matmayî) dibe, cîhan wana mirovên bê ol û bawerî hesab dikir û îro jî hesab dike, lê ew – tevahîya mirovayê*” (rû. 12). Lê, ji bo ku mabesta xwe bibe sêrî, bide xuyan, ku tiştê ku di derbarê êzdîyan da tên gotin, ne rast in, ew serî li gotineke helbestvanê gewre yê rûs **A. S. Pûşkîn** dide, yên ku di bîranînên wî yên “**Rêwîtiya berbi Erzoromê va**”

da hene: “...Di konê gêneral Rayêvskî da begên alayên misulmanan berev bibûn, û govtûgo bi rêya wergêr pêk dihat. Di nav artêşa me da wisa jî gelên herêmên me yên Kafkasîyayê û yên ji binecîyên wan xakan hebûn, ên ku van demên dawîyê hatibûn dagerkirin. Di nav wan da min bi baldarî li yazîdîyan dinihêrî, yên ku di Rojilata Navîn da wek şeytanperest tén naskirin. Derdorê 300 malbat li binpêya çîyayê Araratê dijîn. Ewana desthilatdarîya dewleta rûsî naskirine. Serkarê wan, mirovekî bilind û ebulu, barbaraneke sor lê û kumekî reş li sêrî bû, carna ji bo silav û rêzên xwe bide gêneral Rayêvskîyê serkarê hemû leşkerên sîyarî, dihate bal wî. Min hewl da, ji yê yazîdî rastîya bîrûbawerîya wan bizanibim. Ewî bersîva pîrsa min da û got, ku, ew gotegotên di wê derbarê da, ku, xwedêgiravî, yên êzdî şeytên bawerdikin, çîrokeke vala ye, ku Xwedê yek e, û ew jî wî bawerdikin, ku, rast e, anegorî qanûnên wan, nifîrî li şeytên kirin, tiştêkî ne hêja û ne qenc hesab dibe, ji ber ku ew naha bedbext e, lê, dibe dem bê, û ew bê efûkirin, ji ber ku nabe, ku mirov ji dilovanîya Ellah ra sînoran dayne. – Ez ji bo êzdîyan pîr dilşad bûm, ku ewana şeytên naperêzin, û bi min diyar bû, ku mirov dikare dîtînen wan ên nerast bibaxşîne wan”<sup>72</sup>

Li vir li ber çavan e, ku dîtineke weha di sêrî da bê bingeh e. Û heya îro jî ne li ser asta zanistî, û ne jî li ser asta ezdazanîyê (têologî) ew nehatine nirxandin û qîmetek nedane dîtînen weha û ew nehatine valaderxistin. Ka, binihêrin, rast e, Pûşkîn **“ji bo êzdîyan pîr dilşad bûye, ku ewana şeytên naperêzin”**, lê, dîsa jî, wek ku ew bi xwe dibêje, bi wî **“...diyar bûye, ku mirov dikare dîtînen wan ên ne rast bibaxşîne wan”...**

Ger wisan e, dîsa jî hinek guman û dîtînen Pûşkîn di derbarê **“dîtînen wan ên ne rast”** da mane?

Lê li vira divê mirov tiştêkî ji tevahîya vê gotinê cuda bike: çî ku Pûşkîn dinivîse, ewî bi rêya navbeynkar-wergêr bihîstîye, ji ber ku êzdîyên wê serdemê bi zimanê rûsî neaxivîne. Zimanê rûsî ji bo wan bîyanî û nebînayî bûye, û Pûşkîn bi xwe jî, nikaribû zimanê kurdî bizanibûya. Û ev jî xwezayî bûye. Wê demê, dertê holê, ku ewî bi yê êzdî ra bi rêya wergêr pêwendî danîne. Û evê dawîyê jî ji hêla xwe va dikare, wergera axavtina yê êzdî bi

<sup>72</sup> Пушкин А. С. Путешествие в Арзрум, Избранные сочинения в 17 томах, т. 8, книга 1. Москва, 1995, стр. 468//Pûşkîn A. S., “Rêwîtiya berbi Erzrûmê va”, Berhemên bijarte ji 17 bergan, bergê 8., pirtûka 1. Moskova, 1995, rû. 468.

*alîkarîya wergêrekî dinê pêk anîbe, yê ku axavtina yê êzdî ya bi zimanê kurdî ji bo wî wergerandîye tirkî? Ma ne, yên êzdî, heya eger bi tirkî axivîbin jî, axavtina wan a tirkî pir lewaz bûye. Û, wek ku tê xuyanê, ew “wergêrê” duyem misulman bûye, ji ber ku êzdî (û bi giştî piranîya kurdan) ji Xwedê ra negotîne û îro jî nabêjin Ellah. Ew her dibêjin Xwedê yan Xweda.*

Û têbînîyeke dinê jî: eger Pûşkîn bi navbeynkarîya yekî misulman pêwendî bi yê êzdî ra danîne, wê demê, ne hemû agahîyên di derbarê êzdîyan da gîhandine helbestvanê mezin! An jî ew hatine berovajî û tewşkirin, û ev jî xwezayî ye!

Li ber çavan e, ku ev hemû ji binva nerastîyek e, yan, dîsa jî, hinek kes, bêyî ku wê têbigihîjin, hinek tiştan tevlihev dikin?

Ev hemû ji ku tê? Ma ne, bi sistêmî du têgehên cuda, du bîrûbawerîyên cuda, du dîtinên cuda yên di derbarê sêwirandina gerdûnê da hene! Ji hêlekê va *bawerîya êzîdî* û *êzîdîtîyê* heye – wek tarîqet, ji hêla dinê va – *ola êzdî* û *êzdîfî*?! (di vê derbarê da – bi hûrbînî, di Dîyarbûna yekem da).

Û jinûva pirs dertê holê: “Bi rastî, mirov dikaribû di derbarê nerastîya dîtinên kê da bibêje? Di derbarê nerastîya dîtinên êzdîyan da, yan di derbarê nerastîya dîtinên di derbarê bîrûbawerîya wan da?!”

Divê mirov evê pirsê di çarçeveya demajoya dîrokî da binirxîne, û lêgerînên wê bi hemû merc û rewşên objêktîv û sùbjêktîv va pêkbîne.

Hemû nêrînên di derbarê ola êzdî û şiroveyên di derbarê bîrûbawerîya wê da di bin bandora bawerîyên olî yên kevneşopî (bi gotina Têr-Manvêlyan – “*olên desthilatdar*”!) û pîrîzmaya bîrûbawerîya wan da pêk hatine. Û ji ber wê jî ev hemû nêrîn hîç nikarin objêktîv û sazûmandar bin û, ji ber wê jî, ne pêkan in...

Em ji wê destpê bikin, ku di bawerîya ola êzdî da kesayîkirina (*personification*) ruh û rewanê ne qenc (şeytan), wek ku ew di olên kevneşopî da heye, nîne. Û ev jî bingeha hemû bingehên dîtinên lêpovajîkirî û şiroveyên dûrî heş û sewdayê tendurust e, yên ku di derbarê ola êzdî da hatine hinartin. Û ya balkêş jî ew e, ku Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan jî helwesteke weha di pirtûka xwe da li hember vê pirsê dide xuyan. Ew jî hewl dide, “*perestîna şeytên*” a ji hêla êzdîyan va “*efû bike*”. Û heya “*maf-dardîtina*” wî digihîje wê radeyê, ku dilê mirov bi wî diêşe. Lê ew “*maf-dardîtînanana*”, hemû jî, wek ku êdî berê hatiye gotin, di

nav çarçeveya bawerîya wê olê da pêk tên, ya ku ew bi xwe di nav wê da ye û xizmeta wê dike. Li vir dufelqûna helwesta Têr Manvêlyan a li hember êzdîyan li ber çavan e. Ji hêlekê va ewî di pêvajoya pêwendiyên xwe yên bi êzdîyan ra, wek ku ew bi xwe dibêje, derxistîye zanebûnê, ku “...*mezinahîya ramanî ya ola êzdî di lehengîya bêhempa û durustîya rastînîya bawermend da ye. Û ev jî hema rastîya vê bawerîya sade, lêbelê, ne ya bêşewir û bêwate, lê ya bêhempa, ne lêp û bê fen e. Ev ew bawerî ye, ya ku gelek tişt bi lêgerînên wê yên ji dil û girîng va girêdahî ne, û ya sereke jî – pêşveçûna zanistê û ronîkirina dîroka olan*”. Û ji hêleke dinê va, di nav wê civakê da, li ku ew bi xwe jîyaye, di derbarê êzdîyan û ola wan da dîtînen lêpovajîkirî yên çî rengî bibêjî, hatine belavkirin. Û ji ber wê jî, ew her tiştî dike, ji bo ku, “*gunehê*” êzdîyan qe na hinekî sivik bike, helbet, dîsa jî, di çarçeveya bawerîyên olên kevneşopî yên desthilatdar da. Weha, parçeyek ji nirxandinên wî (helbet, divê bê zanîn, ku ev şiroveyana, wek ku hemû pirtûka wî, ji bo xwendevanên wî yên ermenî hatine nivîsîn): “...*Wek ku hatîye gotin, û ew jî li ber çavan e, ku wê demê, dema evên dawîyê (ruh û rewanên neqenc. – E. C.) ji hêla tevahîya mirovahîyê va bi navên nepak ên weke: antîxrist, şeytan, rewanê neqenc, dogeh, satana ... bi tundî tên nefretkirin, tenê yê êzdî bi hezkirineke heşmendî û bi bawerî li ser asta perestîne ji wanra rêz digire. ...Lê ew wê tu carê di bin bandora tirs û xofê da nake. Na! Lê, mirov zendegirtî dibe (matma dibe), ew wê ji boy navê dilovanîya mirovî dike – ji boy navê hestên pîroz – dilovanî û dilêşîya li hember wî, yê ku ji her tiştî bêpar maye û zêryayî ye.*

*Yê êzdî evê helwesta xwe ya dilpakî û dilovanîyê her bi gotînen felsefî şirove dike*” (rû. 7 – 8).

Li ber çavan e, ku herçiqasî jî Têr-Manvêlyan bi dilovanî û xweşbînî ewê “*gunehkarîyê*”, ya ku nîne, ya ku berî wî ji hêla hinekên dinê va hatîye hinartin, şirove dike, yek e, ew mohra ne mafdar û bêdadîyê heya îro jî dimîne.

Û, heya em nikaribin rehên vê bêdadî û nepakîya dîrokî ya li hember êzdîyan bibînin, li ser bingeha daneyên pêbawer wan derew û şer û şiltaxan bi bingeşîn red nekin û rastîya dîrokî dernexin holê û jîndar nekin, emê nikaribin bi cîhana mayîn ra, wek terefdarên vê ola kevnar û bîrûbawerîya wê ya bêhempa, biaxivin. Emê nikaribin bibin xwedîyên mîrasa wê çanda kevnar,

ya ku hebûna gelê kurd ê pirmîllîonê ye...

Naha em vegerin ser wan mercên rewşî-derûmî (psîkolojî), yên ku êzdî tevahiya wê demajoya dîrokî têda bûne. Ma ne, ew daneyên berovajîkirî, yên ku pisporên bîyanî (heya, carna, hinekên kurd jî!) di lêgerînên xwe da bikartînin, divê ku ewana ji êzdîyan bi xwe, bi taybetî jî, ji erkdarên ola êzdî bihîstîbin? Lê, wek ku tê zanîn, bîrûbawerîya êzdîtiyê pir girtî ye, û li ser her agahîyeke di derbarê wê da qedexeyên cuda hene. Û carna, dema êzdîyan bersîva pirsên bê rawestan û bi baldar ên lêgerîneran, an jî yên nûnerên olên dinê dane, wana di derbarê ola xwe da ji wan ra negotîne: wana her tenê ew pirs nixandine, yên ku bala axavtvanê wan kişandîye, û, ew jî, tenê di nav çarçoveya wan zanînen xwe yên di derbarê bîrûbawerîya ola axavtvanê xwe da, yên ku wana zanibûne. Û ji bilî wê, yên ku bi êzdîyan ra axivîne, wana pirsên xwe li ser bingeha bîrûbawerî û dîtînen li ser sêwira cîhanê anegorî bîrûbawerîyên olên kevneşopî ava kirine û bi agahîyên berovajîkirî yên di derbarê êzdîyan ên ji hinekan bihîstî da li hev hûnane, ji ber ku agahîyên wan ên dinê nînbûne...

Weha, di derbarê wan rûh û rewanên neqenc da, yên ku di derbarê wan da di olên kevneşopî yên xristîyanî û misulmanî da tê gotin, ji êzdîyan pirsîne. Ma ne, di ola êzdî da heya agahîyeke here sivik jî di wê derbarê da nîne. Û, heya, eger yên êzdî hinek zanîyarîyên xwe di derbarê rewanên wî rengî da hene jî, ew bi “saya” pêwendîyên bi nûnerên olên kevneşopî ra ye. Ma ne, êzdî ji gelên derdorên xwe yên cînar dorgirtî nejiyane û îro jî najîn?! Ma ne, pêwendîyên wan bi cîhana mayîn ra hebûne û îro jî hene?! Yan jî di nav wan da erkdarên olên dinê çûne-hatine, bi mabesta mîsionêriyê, ji bo ku bawerîya xwe bi wan bidin pejirandin?! Û ji bilî van hemûyan û ji van jî zêdetir, ma ne, Şêx Adî gelek têgeh û tîrmînen îslamî bi xwe ra anîne nav êzdîtiyê?! Û ji ber wê jî, heya, eger êzdîyan bi axavtvanên xwe ra hinek pirs goftûgo jî kiribin, wana ew di nav çarçoveya bîrûbawerîyên olên kevneşopî da pêk anîne, û hinek caran jî – *weke xwesteka axavtvanan*.

Û hew!

Divê bê zanîn, ku yên êzdî, di nav çarçoveya bîrûbawerîya ola xwe da, heya ku nikaribû jî bihata heşê wan, ku di derdorên Xwedê da dikaribûn ruh û rewanên neqenc jî hebin. Û ji wê zêdetir jî, ku dikaribû Xwedê bi xwe ew sêwirandibûna. Ji ber wê jî ewan wisa berxwe dane û nexwestine nefretê li rewanekî pîroz

bikin û gotinên bêre ji wan ra bibêjin, yê ku di baweriyên kevneşopî da wek *rewanên neqenc, şeytan, satana, lûsîfêr* tên binavkirin.

– *Tiştêkî wisa çawa dikare bibe?*—Yên êzdî zendegirtî dibin. Ma ne, bi têgihîştina wana, di pantêona xwedavend û pîrozîyên êzdîyan da kesayîbûna ruh û rewanên neqenc nîne. Eger neqencî û nepakî hene, ew tenê di nav mirov da hene. Û ji ber wê jî hinek erkdarên ola êzdî wisa tevlihev dibin, û bi tirs û xofekê dipirsin: “*Tiştêkî wisa çawa dikare bibe, ku Xwedê rewanê neqenc bisêwirîne?*” (Helbet, eger gotin di derbarê Xwedê da ye – bi têgihîştina êzdîyan!)

Hem jî, ma ne, wek ku li jorê hate gotin, di pantêona xwedavend û rewanên bihurtî û pîroz a bawerîya êzdîtîyê da têgeha rewanê neqenc û kesayîkirina wî nîne... Helwesteke wisa li dijî rûmet û hestên êzdîyan ên olî bû. Lê ewana li dijî nûnerên wan olên kevneşopî çî dikaribûne bikirina, ên ku Têr-Manvêlyan wana wek “*olên desthilatdar*” nav dike?... Ji ber wê jî ew ji her nîrxandineke wisa ya di derbarê pirsên wisa da zendegirtî dibin. Û ewana ew hemû pirs jî, her bi nûnerên baweriyên xristîyanî û misulmanîyê ra, ew jî bi neçarî, govtûgo kirane! Lê di nav êzdîyan da axavtinên wisa wek êrîşên bêhurmetîyê û bêrêtîyê li hember hemû rewanên bihurtî û pîroz dihatin dîtin. U ew jî, jixwe, guneh bû!..

Di pantêona pîrozîyên ola êzdî da hemû xwedavend û rewanên bihurtî û pîroz tenê nûnerîya destpêka qenc dikin. Û, ya here pîroz jî, ya ku êzdîyên îro ji ola xwe ya kevnar parastine û gîhandine rojên me, dibe ku, hema ev e!

Jê hêla xwe va her rewaneke pîroz Xudanê malbatekê, binemalekê, berekekê an tiştêkî dinê ye. Ji ber wê jî yên êzdî wan rewanan wek “*Yên ji me çêtir*” nav dikin, û ji vir jî – peyva “*Meçêtir*”! Û ji bo ku van hemûyan tê bigihîjin, mirov divê di malbata êzdîyan da çavê xwe li cîhanê vekiribe û di hewa bîrûbawerîya ola êzdî da gihîştibe û perwerde bûbe, terbe-toreya xwe, wek ku Têr-Manvêlayan dibêje, di “*xewn û xiyalên*” wê ola kevnar a bi sur û sêr da dîtibe.

Dema êzdîyan gotine, ku mirov ji dêya xwe êzdî dibe, û ne ku dibe êzdî, dibe ku mabesta wan hema ev bûye!

Di derbarê êzdîtîyê da li ser asta danasînê gelek gotar, her weha, lêgerînên zanistî, bîranîn, vegotinên zanyaran ên cuda ha-

tine weşandin, lê di wana da ev bîrûbawerî wek olekê hatye nîrxandin (helbet, wek *êzîdîti//êzîdîyatî!*), a ku li ser bîngeha bîrûbawerîya Şêx Adî sazûye û di rastîya xwe da nêzîkî îslamê ye. Ji bo vê berhema xwe ya lêgerînî min bi bîngehîn ev çavkaniyên jêrê hîlbijartine: pirtûka Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan a navborî, berhema zanîyarê rûs ê navdar V. F. Mînorskîy ya “Yên kurd. Têbînî û bîranîn”<sup>73</sup> û pirtûka lêgerînerê înglîz ê navdar Êndryû Kollînz a “Frêştayên jorda hatî”<sup>74</sup> (Andrew Collinz, “From The Ashes of Angels”).

Ji bo çi?

Di sêrî da, ji ber ku ev berhemana ji hêla nêrînên nû û mêtoda analîza lêgerînî va ji yê dinê cuda dibin. Di lêgerînên van pisporan da şopên bîranîna di derbarê bîngehên kevnaer ên di vê olê da dîyar in. (Helbet, goveka lêgerînên vê berhemê tenê bi nivîsên van pisporan bi sînora nabe – evana her tenê yê bîngehîn in!).

Li jorê êdî di derbarê S. V. Têr-Manvêlyan û pirtûka wî da bi hûrbînî hatîye gotin. Ji ber wê jî, li vir wê li ser hînek aspêktên lêgerînên Êndryû Kollînz, wisa jî têbînî û dîtinên zanistî yê V. F. Mînorskî bê axavtin.

Dema Êndryû Kollînz hewl dide, ku wateya peyva *yêzîd* ravebike û, her çiqas, bi bîngehîn nêrîn û agahîyên cuda tîne, yê ku heya dijberî hev in jî, û, qey bibêjî, ew bi xwe jî terefdarê hîc nêrînekê jî nîne, lê, dîsa jî, mirov dikare di wê pirtûka wî da raman û agahîyan bibîne, yê ku berê mirov didin dîtinên orjînal.

Heya mirov dikaribû bigota, ku di nav lêgerînerên ola êzdî da ew yek ji wan mirovên pir kêr e, yê ku nêzîkî ravekirina navê vê ola gelê kurd a kevnaer bûne. Ew bi hîsa xwe ya zanistî serva diçe, ka rastîya vê olê di çi da ye, lê, li ser rêya ravekirina wê rastîyê ji wî ra berbest çê dibin, ji ber ku ew lêgerînên xwe di warê ola êzdî da ne ku ji hundirva pêk tîne, lê li ser bîngeha agahîyên ji berhemên pisporên dinê. Lêgerînên wî wisa jî li ser bîngeha guhartin û “rêformên” têkilîdarî navê Şêx Adî û di bin prîzmaya ol û bawerîyên dinê da pêk tên.

Weha, ew bawerîyên olî yê êzîdîyê çawa şirovedike:

---

<sup>73</sup> Минорский В. Ф., Курды. Заметки и впечатления, Петроград, 1915, стр. 23// Mînorskîy V. F., “Yên kurd. Têbînî û bîranîn”, Pêtrograd, 1915, rû. 23.

<sup>74</sup> Эндрю Коллинз, «Падшие ангелы», Москва, 2008, стр. 187//Wergera rûsî ya pirtûka Êndryû Kollînz a bi înglîzî: AndrewCollins, “From The Ashes of Angels”, Moskova, 2008, rû. 187.



“...Berekên êzdîyan, ên ku ji hev cuda û girtî dijîn li dû sê bawerîyên yazata, yazd an yêzad yên cuda diçin, lê ew di nava yekîtiyekê da ne û, eger ji farsî wergerînin, tê wateya: “frêşte”. Ev bawerîyana di hinek navçeyên Kurdistanê da hene”.<sup>75</sup>

Di pirsra ravekirina navê Êzdî (wek nave Xwedê) da, derdorê 90 salî berî Êndryû Kollînz zanyarê rûs ê navdar V. F. Mînskîy, bêyî ku bi zanistî wê şirove bike, têbînîyên balkêş pêş dixe. Ew dinivîse, ku ew nav (di nivîsa wî da - *ezuduïcmbo//yêzîdîyetî*) “navekî gelêrî ye. Lê di rastîya xwe da tê dîtîn, ku ew nav ji peyva îranî ya kevnar a Ezda tê, ango, Xwedê”.<sup>76</sup>

Rast e!

Lê ne ku tê dîtîn, ne ku ew “peyva îranî ya kevnar” e, lê bi zanistî hatîye piştrastkirin (bi hûrbînî li jorê, di Dîyarbûna yekem da binihêrin!), ku ew peyveke kurdî ya konkrêt e û îro jî kurd wê peyvê tê digihîjin û dikarin ravebikin, ka ew ji ku tê: Êzdî<Yêzdî<Yê ezdayî.

Divê bê gotin, ku bi prênsîpî şaşîya hemû lêgerîneran, ên ku bi zimanê kurdî, dîrok û çanda kurdî va mijûl bûne û îro jî mijûl dibin, di nav wan da, wisa jî, yên ku bi olê va mijûl in, ew e, ku ewana li hemû tiştên kurdî di bin prîzmaya farsî da nihêrine û îro jî dinihêrin. Dema analîzkirina bingeheên destpêkî yên zimanê kurdî, wek qanûn, di bin destê wan da hertim jî mînakên farsî hebûne, ewana bi wan jî hemû tiştên kurdî şirove kirine. Lê, ma ne, hemû hêjayî û nirx û heya zimanê wêjeyî yê dewletê yê fermî wek mîras ji farsan ra ji medan maye, û wana ew hemû di nav derdorên bîyanî (ên farsî) da bikaranîne...

Û di derdor û mercên nû da, di nava pêşveçûna dîrokî da gelek nirxên destpêkî yên medî-kurdî hatine guhartin, reng û rûçikê wan hatîye xeyîrandin û bi şêwazekî nû ji nûva hatine watedarkirin. Hemû peyvên zimanê medî û ziman bi xwe jî, di nav tevahîya xwe da, li ser zarê farsan hatine werguhartin û xeyîrandin.

Û, li şûna wê, ku zanîyar analîza peyv û têrmînên kurdî li ser bingehe û qanûnên hundirîn ên zimanê kurdî pêkbînin, ewana hiltînin û wan analîzan li ser bingeha şêwazên berovajîkirî yên zimên pêk tînin. Helbet, ewana heya radeyekê ne di zanebûna wê da jî bûne, ku ew bi xwe şêwazên berovajî û tewşkirî ne, yên ku

<sup>75</sup> Li nasîya 74. binihêrin.

<sup>76</sup> Li nasîya 73. binihêrin.

di zimanê farsî da hatine parastin.<sup>77</sup>

Çima?

Dibe ku, ji ber wê, ku berî wana hemû analîz, ên ku di warê zimanê kurdî da hatine kirin, ew li ser bingeha matêrîalên farsî û di bin prîzmaya sazîya wî zimanî da hatine pêkanîn. Ji ber ku di bin destê wan da mînakên dinê nînbûne?! Wisa hêsan bûye?! Ma ne, yên êzdî peyhatîyên medan ên rastedêr in! Erê, dikare, di navbera bi dehan dewran da ewan gelek tişt winda kiribin, gelek tiştên wan hatibin guhartin jî!? Lê, dîsa jî, gelek şêwaz û sazîyên zimanî (*konstruktion*) di zimanê kurdan da hatine parastin, lewra ku kurd peyhatîyên rastedêr ên medên kevnar û xwedîyên çanda wan in!...

Naha jî em bîen li ser pîrsa belavkirina dîtînen lêpovajî û çewt ên di derbarê êzdîyan da.

Ya Êndryû Kollînz, ew di derbarê vê da nêrîna xwî ya cuda heye: “...*Navê şeytanperestîyê ji rêwîgerên ewropî gihîştîye yêzîdîyan, her çi qas, bawerîya wan hîç jî bi wan gotînen dûrî heş û sewdayê mirov nayê makkirin (nirxandin)*”.<sup>78</sup> – Helbet, wek prênîsip, heya radeyekê, ev rast e. Rast e, ku Êndryû Kollînz bi bawer e, hemû nêrîn û dîtînen di derbarê êzdîyan da ji nezanî û kêmhêşîyê tîen. Lê, xwedîyên wan nêrîn û dîtînan ne ewropî ne. Ewropî her tenê belavkirên wan dîtînan û nêrînan bûne (ew berovajîkirî bûne, yan ne ewqasî). Ewana ew ji nûnerên wan olan bihistine, yên ku ji hêla Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan va wek “*olên desthilatdar*” tîen binavkirin. Helbet li vira jî wan dîtînen lêpovajî û tewş rola xwe listine, yên ku piştî “*rêformên*” bi navê Şêx Adî va têkilîdar, derketine holê.

Di derbarê wê da, ka xudanên van nêrîn û dîtînen lêpovajî û tewş kî ne, agahîyeke balkêş a anegorî rastîyê li bal Xaçatûr Abovyan heye – di gotara wî ya “*Yên îezîdî*” da: “...*ji vî gelî ra (gotina wî di derbarê êzdîyan da ye. – E. C.) şeytanperest gotine, her tenê ji ber wê, ku gelên cînar, ên ku bi fanatîzma xwe va dîyar*

---

<sup>77</sup> Мамоян А. Д., Грамматические категории существительного и основы индоевропейского праязыка в курдском, С.-Петербург, 2007, стр. 15 – 19.// Мамоян А. Д., “Taybetmendîyên rêzimanî yên navdêr û bingehên destpêkî yên mak-zimanê hindewropî di kurdî da”, S.-Pêtêrbûrg, 2007, rû. 15 – 19.

<sup>78</sup> Эндрю Коллинз, Падшие ангелы, Москва, 2008, стр. 188//Wergera rûsî ya pirtûka Êndryû Kollînz a bi inglîzî: Andrew Collins, “From The Ashes of Angels”, Moskova, 2008, rû. 188.

*in, ji wan nefret kirine û ew bendî tişteki danenîne. Wana nika-ribûne wateya ferzên wan rast tê bigihîjin û felsefeya wan a exlaqî hemêz bikin. Û ya ku wan civakên weha yên çors, lê yên xwedî hest û ramanên kur, ji gelek cînarên wan cuda dikin jî, ji xwe ew ferzên wan û felsefa wan a exlaqî ne”.*<sup>79</sup>

Her çiqas demajoyeke ji sed û pêncî salî zêdetir di navbera Êndryû Kollînz û Xaçatûr Abovyan da heye, lê ev parçeyê ji gotara Abovyan wan bingehan bêhtir bi objektîvî dide xuyan, ên ku bûne sedema belavkirina wan dîtînen lêpovajî û tewş di derbarê êzdîyan da.

Lê, her çiqas, Êndryû Kollînz gelek dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê kurdên êzdî da tîne, û gelekên ji wan di bin pirîzmaya bîrûbawerîya Şêx Adî û îslamê bi giştî da şirove dike, lê dîsa jî ew derencamên balkêş derdixe holê.

Weha, dîtînen wî:

*“Navê êzdîyan xwezaya bawerîyên wan diyar dike, yên ku bi bingehîn li dora şewazên cuda yên rewanên firêşteyî yên deverî kom bûne. Ji gelek hêlan va ev nava dikare wek “yên firêşteyî” bê wergerandin, û di destpêkê da bi vî navî, wek ku tê xuyanê, hemû bawerîyên kurdan ên firêşteyan hatine binavkirin”.*<sup>80</sup>

Di wê derbarê da, ka navê ola êzdî û bîrûbawerîya wê ji ku tê û çawa sazûbûye, min êdî li jorê gotîye, lê li vir nêzîkbûna Êndryû Kollînz bi xwe balkêş tê xuyan. Li vir nayê zanîn, ka ewî şewazê “*bawerîya firêşteyan*” ê bi rûsî di orîgînalê têksta xwe da (ya bi zimanê înglîzî) çawa navkirîye. Lê eger mirov bibêje, ku wergera wê pirtirîn (maksîmûm) nêzîkî nimûneya wê ya bingehîn (orîgînal) e, wê demê bi xwe têrminîna Êndryû Kollînz a “*frêşteyî*” rê dide, ku mirov bibêje, her çiqas, ewî zimanê kurdî nizanibûye, dîsa jî, li ser bingeha wan matêriyalan, ên ku li ber destê wî hebûne, li ser rêya ravekirina wateya wê peyvê ya rastîn ewî geveke balkêş avitîye. Lê vir, wek ku li jorê jî hatibû gotin, ya ku ji wî ra dibe asteng ew e, ku berî wî êdî têgîna (kontsêpt) lêgerînên êzdîtîyê hebûne, û ew wê di bin pirîzma bingehên destpêkî (sûbstrat) yên farsî da şirove dike. Helbet, wek ku êdî li jorê bi êtîmolojî hatibû şirovekirin, têrminên *Êzîd* û *êzîdî* tu pêwendîya xwe bi ola êzdî ra nînin. Ji ber ku peyva xurû kurdî

<sup>79</sup> Li nasîya 71. binihêrin.

<sup>80</sup> Li nasîya 78. binihêrin.

ya *Êzdî* yek ji navên Xwedê ye. Weha, wek u li jorê êdî hatye gotin, qewlên ola êzdî dibêjin: “*Hezar û yek navên Xwedê hene, Êzdî jî navekî Xwedê ye!*”, bi rêya analîzkirina dîrokî-hemberhevkirinî û bi xwe sazîya navê Êzdî (wek navekî Xwedê) ya peyvsazîyê di zaravê kurmançî yê zimanê kurdî da hatîye dîtîn. Û li ser wê bingehê yên êzdî xwe *êzdî//ezdayî* nav dikin, û wateya wê jî mirov dikaribû wiha şîrovebikira: *xwedêperest, yên ku li dû rastîya Xwedê diçin*, an jî *mirovên Xwedê*. Û ev bêhtir nêzîkî wan wateyan e, yên ku mirov, dema wê peyvê dixwîne, an jî bi zarkî dibêje, têdigihîje. Ango, eger mirov wateya peyva *Êzdî //Ezda* rasttir bîne şêwazekî, ew tê wateya Xwedê, lê yên êzdî// ezdayî – *xwedêperest, yên ku li dû rastîya Xwedê diçin*, an jî *mirovên Xwedê*, yan jî, eger mirov bi şêwazê têrminîna Êndryû Kollînz a “*frêşteyî*” vesêwirîne, dikare bibêje – “*yên xwedayî*”.

Divê bê gotin, ku, her çiqas Êndryû Kollînz di nivîsên xwe da dîtînen balkêş tîne zimên, lê dîsa jî, ola êzdî û bîrûbawerîya êzdîtîyê di çarçeveya bîrûbawerîya Şêx Adî û dîroka ola îslamê ya di derbarê frêşteyan da dinirxîne. Weha, ew çî dinivîse: “... *yêzîdîyan hewl dane, dîtînen xwe yên di derbarê Melekî Tawis da, yên ku orîjînal û di gelek waran da bi nakokî ne jî, di nav dîroka îslamê da biparêzin...*”<sup>81</sup> – Wek ku tê xuyan, mîna lêgerînerên dinê, Êndryû Kollîz jî di bin pirîzmaya bîrûbawerîya îslamê da li tevahîya sazîya *bîrûbawerîyên êzdîyan* dinihêre. Û nêzîkbûneke dinê jî nikaribû hebûya, lewra ku piştî hatina Şêx Adî û rêformên bi navê wî ra têkilîdar, kirasê îslamî di stûyê wê ola gelê kurd a kevnar da danîne.

Lê ev jî ji hêla xwe va di wê derbarê da dibêje, ku dîsa jî Êndryû Kollînz, ê ku wek kesayetîyekê di nav hewa û di bin bandora bîrûbawerîya oleke kevnepî û ferzên wê da gihîştîye, nikareibûye ola êzdî bi cûrekî dinê nas bike û bide nasîn, bi taybet jî, dema ewî lêgerînen xwe ne ku di warê matêrîalên ola *êzdî* da, lê li ser bingeha matêrîalên *êzdîtîyê* pêk anîne. Lê, dîsa jî, her çiqas di bin destê wî da tenê agahîyên lêpovajî û tewş hebûne, ew jî ne yên di derbarê *êzdîtîyê* da, ew carna nêrîn û dîtînen balkêş tîne zimên.

Û, her çiqas pêwîst e, ku mirov ji keda lêgerînerên warê zanista olan ra rêz bigire, lê, bi dîtîna min, divê mirov li *êzdîtîyê*,

<sup>81</sup> Di nasîya 78. da – rû. 189.

wek yek ji bîrûbawerîyên cîhana kevnar, ji hêleke dinê va û bi çavekî dinê binihêre. Ji bo ku mirov êzdîtîyê, ewê ola gelê kurd a kevnar a berî zerdeştîyê têbigihîje, divê ku ew demeke dirêj di nava êzdîyan da bijî. Ew divê bîrûbawerîya wê olê ji hundirva tê bigihîje, û, hem jî, divê ramana xwe ji bandora wan ferzên bîrûbawerîya olên kevnepî azad bike (qe na, ji bo demekê!), yên ku ewî zarotîya xwe di merc û hewayaya wan da derbazkirîye, an jî paşê di sistêma wan da perwerde bûye. Heya piranîya erkdarên ola êzdî yên îro xwezaya rastîn a êzdîtîyê tê nagihîjin, ji ber ku ewana li ser bingeha bîrûbawerîya olî ya bîyanî û dûrî ola êzdî perwerde bûne, ya ku Şîxadî di dewra XII da ji derva anîye nav vê ola kevnar.

Dema mirov bi zanistî bingehên êzdîtîya berî Şêx Adî û ya pey wî ra dinirxîne, dibîne, ku ew du bîrûbawerîyên ji hev cuda ne. Û ji ber wê jî dê rasttir bibe, eger mirov navê wê ola kevnar wisa bihêle, wek ku bi xwe kurdên êzdî xwe û ola xwe nav dikin – (*yê/ya/yên*) *êzdî*, *êzdîtî*/*êzdîyatî* û *ola êzdî*. Lê ew çî ku piştî rêformên têkilîdarî navê Şêx Adî saz bûye – *êzdîtî*/*ola êzdî*, an jî, wek ku hinek lêgerîner bi zimanên bîyanî dinivîsin – *yêzîdîzm* // *lola yêzîdî*, divê cuda bê nirxandin. Lewra ku ew tu pêwendîya xwe bi vê ola gelê kurd a kevnar – *êzdîtîyê* ra nîne, ewana du bîrûbawerîyên ji hev cuda ne, ji ber ku *êzîdîtîya* îro ne *êzdîtîya* resen e, mirov her bi mercî dikare wê *êzdîtî* nav bike, ew jî – *êzdîtîya* di kirasê îslamê da. Ji ber ku Şêx Adî ne ku êzdî, lê misulman bûye. Heya ewî di dema xwe da, wek ku xudanên nivîsên cuda agahîyan didin, perwerdeya ola îslamê dîtîye, ewî bi rêya rêforman *êzdîtî* derbazî ser rêlsên (rexên rêya hesinî) îslamê kirye. Û, ji ber wê jî ewî, nikaribû di bin prîzmaya îslamê da li *ola êzdî* û, bi giştî, li *êzdîtîyê* nenihêrîya. Berî ku Şêx Adî bê nava êzdîyan, ewî nikaribûye di derbarê wan dîtînen lêpovajî û tewş û şer û şiltaxan da nizanibûya, yên ku di derbarê wê olê û terefdarên wê da hatibûne belavkirin. Dibe ku, ewî bi xwe jî têra xwe ew bihîstibûne, ji ber ku, ewana di hawîrdorên îslamî da li ser her gavekê rastî mirov hatibûne, û, dibe ku, ewî bi xwe jî ji wan gelek bawer kiribe. Û, dibe ku ew pirtûk, ên ku wek *pirtûkên pîroz ên ola êzdî* tên navkirin (“*Meshefa reş*” û “*Kitêb El-Cilwe*”), berevokên têkstên wan gotegotan bin, ên ku di nava wê pêvajoyê da hatine hinartin. Û, eger mirov bawer bike, ku,

xwedêgiravî, Şêx Adî hatîye, ji bo ku *êzdîyan* û *êzdîtîyê* rizgar bike, ev çîrokek e, û yên ku ew hinartine, dibe ku wan bi xwe jî heya dawîyê jî wê bawer nekirine...

Û, eger mirov ji vê çîrokê bawer bike, bi xwe wê tenê xwe bixapîne!..

Dem pêra gihîştîye, ku mirov her tiştêkî bi navê wî bide nasîn. Mirov nikare wê ji ber çavan biavêje, ku Şêx Adî ne tenê misulman bûye, lê wisa jî erkdarekî ola îslamê bûye, û di nav gel da belavkirina bîrûbawerîya ola îslamê erka wî bûye, ji ber wê jî ewî nikaribî ji bo vê olê serê xwe biêşanda, ya ku di nav misulmanan da wek şeytanperestî dihat (û îro jîtê) dîtin...

Û li vir, bi xwezayî, pirs dertê holê: "*Wê demê çi berbingeh û sedem ji bo hatina Şêx Adî ya Lalişê, li nav êzdîyan hebûne?*" Yan jî: "*Şêx Adî bi xwe li dû çi helwestê bûye?*"

Wî çaxî, dema Şêx Adî perwerdeya olî ya îslamî dest tîne, di wê serdemê da di cîhana îslamî da demên ne yekawa yên bi alozî û tevlihev hebûne: wê demê li deverên cuda şax û tarîqetên îslamê yên nû peyda bûne. Û, dibe ku, ji ber wê jî pey dawîkirina xwendina xwe ya medreseya olî ra, ewî, wek oldarekî, di cîhana îslamî da nikaribûye warekî bibîne, li ku bikaribe hêz û zanînen xwe bikar bîne, û xwe bi êzdîyan ra gîhandibe?! Û kar jî ji bo wî balkêş bûye, û, dibe ku, ewî dê bikaribûya, qe na, bi awayekî rewşa êzdîyan, a bi çarenûsî giran, hinekî sivik bikira – bi rêya nêzikî hev kirina *êzdîtîyê* û *îslamê*?! An, bê deng û hes, bêyî ku helwesta wan li dijî xwe rake, wana bike *nava kirasê îslamê*?

Lê, eger ew hemû di sêrî da baş hatibûye ramankirin, plan-kirin, û hemû derfet hatine bikaranîn, ji bo ku ewê di jîyanê da pêk bînin?!..

Û, dîtinek a dinê jî! Li vir bi xwezayî pirs dertên holê: "*Ma ne, wek ku êdî li jorê hatîye gotin, eger bîrûbawerîya ola êzdî ji bo mirovên bîyanî û yên ne ji vê olê girtî ye, û qedexe li ser her agahîyeke wê hene, wê demê gelo helwesta êzdîyan li hember Şêx Adî çawa bûye? Ma ne, dema êzdîyan bersîva pirsên nûnerên olên dinê dane, ne ku di derbarê ola xwe da gotine, lê tenê di nav çarçeveya zanînen xwe yên di derbarê ola axavtvanê xwe da û anegorî wan pirsan şirovekirine, yên ku bala wî kişandine?!*" Û, ger wisan e, wê demê, dîsa jî, ewana divê gelek tişt li ber Şêx Adî venekiribin?! Û, dibe ku ji ber wê ye, ku ew bingehên bîrûbawerîya ola êzdî, yên ku li ser zarê kal û pîrên me, kalên

kalên me hatine parastin, bi bingehîn ne weke wan in, ên ku hinek erkdarên ola êzdî yên hemdemî ji gel ra dibêjin?

Çima?

Li vira dikarin du dîtîn hebin: *an pêşiyên me li ber Şêx Adî hemû rastîya bîrûbawerîya ola êzdî venekirine, an jî Şêx Adî dilsozê wê ola pêşiyên xwebûye, ya ku ewana demeke ne ewqasî zêde berê pejirandibûne, û ewî li ber bîrûbawerîya ola êzdî guh û rewanê xwe girtibûne, û, ji xwe bawer, pêvajoya îslamîkirina êzdîyan domandîye?!*

Dikare, hinek pirsbikin: “Lê êzdîyan...?”

– Hiç..!

Ma, ewan kurdan çi kirine, ên ku di dema xwe da bi destê zorê îslam li wan hate ferzkirin, dema li ber çavê wan, ên ku nexwestine wê olê bipejirînin, yan çarmixê xistine, yan jî dardakirine û wisa li ber çavê her kesî hiştine, ji bo ku gel çavtirsayî bibe?!...

Û van demên dawîyê êdî di nav kurdan da mirov hene, û di nav wan da, wisa jî erkdarên ola îslamê, yên ku van hemûyan têdigihîjin û watedar dikin û qîmetekî dîrokî didin wan bûyerên trajîk.

Ji bîra min neçûye....Sala 2004-an di Ameda paytexta Kurdistanê da ez beşdarî Konfêransa zanistî ya navnetewî bûm. Pirs-girêkên zimanê kurdî di rojeva konfêransê da bûn: rêziman, rastnivîs, alfabê, mafê perwerdeyî, pirs-girêkên perwerdeyê û yên pisporan... Ez li wir rastî komek erkdarên ola îslamê yên kurd hatim. Hevdîtina me li ser daxwaza wan pêk hat. Ewana bi dilgermî ji bo wê dilşadiya xwe dîyarkirin, ku ewqas kurdên êzdî beşdarî konfêransê bûne (zanyarên navdar ên weke Ordîxanê Celîl, Celîlê Celîl, Zera Elî Yûsûpova û xudanê van rêzan)...

Piştî demekê axavtin hat ser pirsê bîra dîrokî ya kurdan, li ser pirsê pêwendiyên di navbera nûnerên ol û baweriyên cuda... Dema sohbeta me berbi dawîyê va çû, me biryar da, ku êvarê li cîyekî berev bibin, xatirê xwe ji hev xwest û em çûn cîyê xwe... Yekî ji wan, ê ku cîhên min û wî nêzîkî hev bûn, nêzîkî min bû, em bi hev ra berbi salonê va çûn, û ewî di rê da got:

“...Û, dizanî, birayê min, tiştê ku herî zêde dilê mirov pê diêşe, çiye? Îro piraniya peyhatiyên gorîyên êkspansiya îslamîkirina Kurdistanê di derbarê wan pêşiyên xwe da jibîrkirine, û heya, hiç nebe, tê jî nagihîjin, an jî ji bo ruhê ewên pakrewanbûyî

*bi bîr jî nayînîn, an ji bo ruhê wan dirozgeyeke rehmxwastinê pêk nayînîn... Bi dîtina min, em – kurd, bi hemû pakrewanên xwe ra (ew leheng bûne, yan – gorî!), berê pêşin divê van pêşeyên xwe yên zêryayî bi bîr bînin û dirozgeyekê ji bo ruhê wan bixwînin... Em divê wana bi hemû pakrewanan ra bi bîr bînin, ên ku bi lehengî jîyana xwe ji bo mafê gelê xwe û rizgarîya welatê xwe feda kirine... Ev deynê me yê mirovî û netewî ye, helbet, eger em dixwazin vegerin ser rehên xwe yên netewî”. – Ewî gotina xwe bidawî kir, û ji me her kesek berbi cîyê xwe va çû...*

Danişîna konfêransê ya di rêzê da destpê bû...

Û her carê, dema ez vedigerim ser vê pirsê, gotinên bi wate û kûr ên wî erkdarê olî yê rêzdar tên bîra min.

...Her çi jî hebe, dibe ku wê balkêş be, eger mirov bizanibe, ka êzdîyan çawa bîrûbawerîya Şêx Adî pejirandine? – Çawa?! Rewş wê demê bi nakokî û aloz bûye. Ji ber ku êzdîyan li hember bandora êrîş û çewisandinên îslamîyan li berxwe dane û xwe ne spartine wan, erkdarên ola îslamê ew rewş bikar anîne, ku peyva *Êzdî//Ezda*, ya ku di zimanê kurdî da yek ji navên Xwedê ye, ji hêla dengkirinê (derbirinê) va nêzîkî an mîna navê *Yezid ben Mûawya Ebû Sifyanê* xelîfê erebên misulman bûye, û di bin vê “sîwanê” da terefdarên wan bê deng û hes ketine nava êzdîyan û ola wan ji hundirva werguhartine û berê wê dane aliyekî dinê!/? Û, bi wî awahî, êzdî bi berekêva hînî bîrûbawerîya Şêx Adî bûne, û ewî jî gav bi gav di nav êzdîyan da sazûmanîya xwe danîye, têgeh û sazîyên xwe avakirine (*şêx, qewal, feqîr, terêq û yên dinê*). Û li ser van hemûyan ra jî ewî bi wateyî *Mala Adîyan* avakirîye. Hemû erkdarên olî (*terêq*) jî ji wir dihatin, û wek nûnerên wê Malê dihatin zanîn – *...Terêq ji Mala Adîyan*. Û, dibe ku, ewî bi xwe jî hêvî nedikir, ku yên *êzdî* wê wisa bi hêsane gelek *hêmanên (derem/êlémént)* îslamê bipejirînin?! Û, her çiqas, êzdîyan gav bi gav gelek tiştên ji bîrûbawerîya wî pejirandine, ew wek serkêşê olî naskirine, lê dîsa jî, nikaribûne gelek peyvan bînin zimên, ên ku wî (Şêx Adî) anîne nava *êzdîtyê*. Û heya hinek êzdî, yên ku ji mêjva welatê xwe terikandine, û bîrûbawerîya Şêx Adî pêra negîhandibûye di nav wan da bi kûrahî belav bibe û li ser ruh û rewanê wan bibe desthilatdar, bi çavekî dinê li wan pêvajoyan dinihêrin... Û hema wisa, di cîhekî vala da nîne, ku Xanna Omerxalî bi dilnizmî dinivîse, ku: “*Ji bo ku yêzîdîtî bika-ribe hînî mercên dîrokî yên nû bibe, kesayetîya Şêx Adî pêkera*



(faktora) sereke bûye. Û, her çiqas, bîr û bawerîya wî di karê rêformkirina êzdîtiyê da roleke girîngtirin jî listîye, carna heya helwesta êzdîyan bi xwe jî li hember kesê wî ne cûreyekî (yekawa) ye... ”<sup>82</sup>

Dema mirov van gotinan dixwîne, bêyî rayê wî, ev pirsana dertên holê:

– DemaXanna Omerxalî dinivîse “*hînî mercên nû bûn*”, mabesta wê çi ye?

– Ew bi gotina: “*rêformkirina êzdîtiyê*” û “*rola girîngtirin a bîrûbawerîya Şêx Adî*” di wan rêfoman da, çi tê digihîje?

– Mirov gotinên “... *helwesta êzdîyan bi xwe jî li hember kesê Şêx Adî ne cûreyekî ye*” çawa têbigihîje?

Helbet, ji bo van û pirsên dinê êdî li jorê bersîvên rastedêr û ne yekser hebûne.

Lêbelê, divê bê gotin, ev berhema bi xwe, heya radeyekê, tomerîya hemû bersîvên van pirsan û yên dinê ye – hem yên rastedêr, hem jî yên ne yekser.

...Lêbelê, em bîr ser pirsê helwest û çalakîyên êzdîyan ên pey wê ra, dema Şêx Adî di nava wan da peyda bibûye. Berî hatina wî, helbet, êzdî di rewşeke giran û bêçare da bûne. Û di rewşeke weha da, di vê cîhana bêwijdan û di nav wan mercên nû da çi ji destê êzdîyan dihat, ku nekirine, dema tenê li dû wan diketin, ew biçûk dixistin, nûxsan dikirin û li hemberî wan tevkujî pêk danîn?

Lê bi hatina Şêx Adî ra, her çi jî hebe, ji bo wan şanseke peyda bûye: hîç nebe, bi fizîkî tune nebin û, anegorî merc û derfetan, hinek parçeyên biçûk ên rewan û bawerîya xwe biparêzin. Ji ber ku wê demê derfetên wan ên hîlbijartinê nînbûne. Tenê rêyek a wan hebûye: *an tune bibin, an tune bibin!*

Weha, di berhemên lêgerînerên bîyanî da di derbarê rewşa êzdîyan a wê demê da çi agahî hene:

### Êndryû Kollînz:

“... *Hîç şik û gumanek nîne, misulmanan yên êzdî ne tenê mirovên bê ol û bawerî ditine, lê kafîrên neqenc hejmartine, yên ku divê bê merhemet bîrî tunekirin, eger dest ji bawerîya xwe*

---

<sup>82</sup> *Ханна Омархали*, Йезидизм. Из глубины тысячелетий, С.-Петербург, 2005, стр. 45//*Xanna Omarxali*, “Yêzîdîtî. Ji kurahîya hezarsalan”, S.-Pêtêrbûrg, 2005, rû. 45.

bernedin û neyên ser ola îslamê”.<sup>83</sup>

### **Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan:**

“... kurmancên êzdî di xewn û xiyalên ola pêşîyên xwe ya xwezayperest da bi zorekê xwe ji tevkujîyên xwînrej ên fanatîkên îslamî, wisa jî ji stemkarîyên bêwijdan ên xristîanan, parastine. Lê, ji ber ku ewana bi bîrûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji wan olan in, ên ku îro desthilatdar in, ji ber wê jî ewana ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelê bê ol hatine pejirandin, heya ji hêla birayên xwe yên ji heman netewê va jî, yên ku ketine hemêza muhemmedîyan.

Û hemû jî weke hev ji wan zivêr in û wan nuxsan dikin...”  
(rû. 5 – 6).

### **Xaçatûr Abovyan:**

“Zulm û zordarîya giran a ku ji hêla ermenîyan va li îezîdîyan hatiye kirin, di sala 1050-an da pêk hatiye, di serdema nivîskarê ermenî yê navdar Grîgorê Gewre (ê bi navê Magîstros) da. Wê demê Haykanê torin ê jêhatî û bawermend ê nûnerê pa-dişê (walî) di Mêzopotamîyayê da bi artêşeke mezin va êrişî wî welatî kirye, li ku yên pûtperest diman. Ewî hinek ji wan bi barbarî tunekirin, beşek bi zorê anî ser bîrûbawerîya ermenîyan, lê beşê dinê, berê wan da cîhekî dûr, ew koçberî rojava –kurahîya Mêzopotamyayê û Sûrîyayê kirin.

Di dema me da Reşîd-paşa tişteki lap berovajî vê pêk anî: ewî ew bêhtir berbi bakur va dan koçberkirin –berbi Rûsîyayê va.

Grîgor ê torinê ermenî, yê ku bi karên xwe bi nav û deng bibû, pîrzane û jêhatîû bû, gelek nivîsên dijî êzdîyan li dû xwe hiştine. Êzdîyên ku ji zulm û zordarîyê filitî bûn, ji xwe ra cîyekî bi ewle, ku lê star bibin, li bal patrikê Sûrîyayê digerin, û di kesê wî da li dijî oldarîya ermenîyan ji xwe ra piştgirî û parastineke hêztirîn dibînin. Heya di dema me da bi gotîna Încîcyaan, şêxê sereke yê êzdîyan divê salê carekê here seredana patrikê

---

<sup>83</sup> Эндрию Коллинз, Падшие ангелы, Москва, 2008, стр. 190/Wergera rûsî ya pirtûka Êndryû Kollînz a bi înglîzî (Andrew Collins, “From The Ashes of Angels”), Moskova, 2008, rû. 190.

*Sûrîyayê û bi dîyarîyên xwe dilnizmî û spasdarîya xwe li hember wî diyar bike... ”<sup>84</sup>*

Li vir divê bê gotin, ku di navbera pêkanînen Haykan û Reşîd-paşa da, yên ku wan li hember êzdîyan pêk anîne, cudahî tenê ji hêla erdnîgarîya bi zordarî koçberkirinê va heye, wekî dinê ewan herdu jî weke hev bi pêkanînen stemkarî û zulm û zordariyê û tevkujiyê tevgerîyane...

Û weha, piranîya êzdîyan, bêyî ku bi xwe jî wê hîs bikin, ketine nav du sistêmên nixrên rewanî yên cuda, û hema bi wê jî, ketine navbera du agiran. Lêbelê ewana di hundurê qalibên bîyanî da çiqasî karibûne, ewqasî jî destpêka xwe ya rewanî parastine. Lê beşekî êzdîyan, ên ku hê ji dused salî zêdetir berê ji ber zulm û zordarî, stemkarî û tevkujiya ji hêla dagerker û mijovdaran Kurdistan terikandine, welatê xwe winda kirine, lê nixr û hêjahîyên xwe yên rewanî, bila ew ne hemû bin jî, parastine...

Li vira nakokî li ber çavan e: Abovyan dinivîse, ku ermenîyan *bi destê zorê berê êzdîyan dane çîyekî dûr, ew koçberî rojava – kûrahîya Mêzopotamîyayê û Sûrîyayê kirin, lê Reşîd-paşa tişteki tam berovajî vê pêk anî, ewî yên êzdî koçberî bakûr kirin, berbi Rûsîyayê va.* Li ber çavan e, ku hîn nayê zanîn, ka ji van herduyan ji hêla tunekirina êzdîyan a barbarî û yên zêndî mayî bi zordarî anîna ser bawerîya xwe va, kê di barbarîya xwe da bêhtir çalak bûye... Lê tişteki ji Reşîd-paşa ra bêhtir li hev hatîye: ewî beşekî êzdîyan berbi bakûr va koçberkirine û nêzîkî Rûsîyayê kirîne, wan jî desthilatdarîya Rûsîyayê pejirandine û bi wê yekê jî gelek tevkujiyan rizgar bûne,...

Lê, yek e, paşê erkdarên olî, sistêma Şêx Adî û qewalan xwe bi wan ra jî gîhandine...

Va ye, divê mirov şiroveya wê pirsê, ka gelo çima *carna heya helwesta êzdîyan bi xwe jî li hember kesê Şêx Adî ne ye-kawa ye*, li vir bigere?!

Û, her çi jî hebe, di bin sîya rêformkirina êzdîtîyê da û bi nêzîkirina wê bi îslamê ra, kurdên êzdî demekê di welêt da karibûne gelek nixr û hêjahîyên netewî biparêzin û heya di gelek warên jîyanê da tavî (mewzî) û asûnên xwe xurt kirine. Lê, her çiqas êzdîyan zêde bala xwe nedanê, ku bîrûbawerîya wan hatîye

---

<sup>84</sup> Хачатур Абовян, Иезиды, газета «Кавказ», №9, Тифлис, 28. 02. 1848 г., стр. 4. // Абовян, “Yên Îezîdî”, rojnameya “Kavkaz”, №9, Tiflis, 28. 02. s. 1848, rû. 4;

*rêformkirin* û zêde nêzîkî îslamê bûye, dîsa jî wan nikaribûne demeke dirêj xwe ragirin.

Weha, di derbarê wê da Êndryû Kollînz çî dinivîse:

*“Demên bihurî yên yêzîdî gelekî bi bandor bûne û di beşên Kurdistanê yên cuda da herêmên berfireh di bin destê wan da bûne. Lê bi berekêva, di encama zulm û zordarîya li ser wan, hejmara wan kêm bûye, û naha ji wan berekan (êl û eşîr) tenê komên cuda di Îraqê da, di çîyayên Kurdistanê Tirkîyayê da, wisa jî ji wir ber bi başûr va, li derdorên Cebel Sîncarê, wan çîyayên tek-tenê di xîzgehên Îraqê da mane (eger mirov wî navî wergerîne, tê wateya Çîyayê Çivîkan). Komên êzdîyan ên biçûk di navenda Kurdistanê da hatine parastin, hem jî li Kafkasîya Rûsîyayê, li bakûrê Sûrîyayê, li Libnanê, Anatolîyayê û li Îranê ew hene. Naha hejmara wan weke ji sedî pêncê binecîyên Kurdistanê ye, û, her çiqas diçe, ew hejmar kêmtir dibe”.*<sup>85</sup>

Û dîsa:

*“Balkêş e, ku pirtûka pîroz ya yêzîdîyan (li vir, bi rastî jî, ya yêzîdîyan û ne ya êzdîyan e. – E. C.) a Meshev-reş (di pirtûka wî da weha hatîye nivîsar. – E. C.) bi zimanê kurdî yê kevnar kermancî hatîye nivîsîn (dibe ku, li vir mabesta wî zaravê kermancî ye? – E. C.). Serdema nivîsîna vê pirtûkê binecîyên herêmên Hekkarîyê yên çîyayî bi vî zimanî axivîne. Ev devera ji derîya Wanê berbi başûr va, nêzîkî wan cîyan e, yên ku, wek ku tê gotin, Çikilê Bihuştê li wirbûye. Ev herêm bi kevneşopî di nav gel da wek birca navendî ya Şêx Adî tê zanîn. Û, her çiqas jî êzdîyên vê demê dibêjin, ku ew li deşta Bekaayî ya Libnanê ji dêya xwe bûye, yek e, ew wek Adî el-Hekkarî dihat naskirin, ango, Adîyê ji Hekkarîyê”.*<sup>86</sup>

...Tevlihevîyeke wisa di nêrînên di derbarê êzdîyan da heye, ku mirov zendegirtî dimîne! Her tiştêkî, ku têkilîdarî mijara êzdîtîyê ye, lêgerîner (hem ên bîyanî, hem jî yên kurd!) wan hemûyan berovajî didin xuyan. Ewana hemû tiştan, ên ku têkilîya wan bi wê olê ra hene, bi bîrûbawerîya Şêx Adî şirovedikin. Lêbelê, lêgerîn lap tiştêkî dinê îzbat dikin. Divê bê gotin, *êzdîtî* berî Şêx Adî hebûye, lê ji hatina wî û virva û bi wan *rêforman*,

<sup>85</sup> Эндрию Коллинз, Падшиеангелы, Москва, 2008, стр. 190/Wergera rûsî ya pirtûka Êndryû Kollînz a bi înglîzî: Andrew Collins, “From The Ashes of Angels”, Moskova, 2008, rû. 190.

<sup>86</sup> Di heman cîyî da, rû.192.

ên ku bi navê wî va têkilîdar in, ew ol êdî tişteki dinê ye, û, heya, eger hinek nîşanên *êzdîtîya rastîn* pêra mabin jî, ew jî, di kirasê îslamê da ne. Û ev jî hîç ne *êzdîtî* ye... Lê ew, çî ku pirtûkên pîroz ên êzîdîyan "*bi kurdîya kevnar*" hatine nivîsîn, helbet, dewra XII a piştî bûyîna Îsa ji bo ewropiyên îro, heya radeyekê, demeke pir kevn e. Îro jî di deverên Kurdistanê yên cuda da mirov dikare ne tenê rastî "*zimanekî*" (bixwîne – zarav!) kurdî yê wisayî "*kevnar*" bê.

Û, bi giştî, ew, çî ku Êndryû Kollînz di beşê "**Rehdara êzdîyan**" ê pirtûka xwe da dinivîse, tişteki berovajî rastîyê ye. Weha, em çî dixwînin: "*Wek ku tê xuyanê, Şêx Adî bawerîyên ku êdî di nav berekên kurdan da hebûne, vejîyandine, lêbelê em nizanin, ka di nav wan mirovan da bawerîyên olî yên ewqas nebînayî çawa sazûne. Kosmogonî (zanista bîrûbawerîya olî ya di derbarê Gerdûnê da. – E. C.) û mîfologîya êzdîyan bi tu awahî têkilîyên xwe ne bi xîstîyanîyê û ne jî bi misulmanîyê ra nînin, lê mirov bi mînahevbûna di navbera wan û bîrûbawerîyên farsan da zendegirtî dimîne, bi taybetî jî bi bawerîyên wan û mogan (rahîb). Yên êzdî ji regekî cuda yê dûalîzmê bawer dikin, ew weke hev cî didin hem qencîyê, hem jî nepakîyê. Ev jî mîna bawerîyên mogan a têkoşîna bêrawestan a di navbera ahûran û rewanên neqenc (şeytan) da ye – ev bawerîyana ji bo bîrûbawerîyên dûalîstî yên Rojhilata Navîn bûne bingeh. Ev tê wê wateyê, ku mirov dikare êzdîyan peyhatîyên mogan bi-hejmêre? Wek ku tê xuyanê, erê, ji ber ku ew bawer dikin, ku bi înkarnatsîya (ji nûva vejîyanbûn) Melek Tawîs, a ku dê pêk bê, wê mirovekî bi navê şêx Medî, an jî Mahdî bê cihanê – bi bedeneke dinê (avatar), û di reh û tamarên wî da wê xwîna serok û rêberên Medya Kevnar biherike. Ew, ku êzdî yek ji terefdarên ola mogan ên dawîyê ne, tu şik û guman nîne. Zanîyar bi bawer in, ku hema bandora mogan, û ne ya zerdûştîyan, li ser pêşveçûna ola êzdîyan hebûye*".<sup>87</sup>

Û ev hemû jî, yek bi yek, berovajî rastîyê ye! Nabe, ku mirov *êzdîtîyê*, êdî em di derbarê *êzîdîtîyê* da nabêjin, bi bîrûbawerî, ferz û qanûnên ola mogan û zerdeştîyê şirove bike. Heya, eger mirov bikaribe hinek hêmanên bawerîya êzdîtîyê û ola mogan an jî yên zerdeştîyê bi hinek destpêkên giştî şirove

<sup>87</sup> Di nasîya 85an da binihêrin.

bike jî, ew hê nayê wê wateyê, ku êzdîtîyê ew ji wan hildane.

Li vir mirov çî dikaribû bigota? Helbet, ev hemû dûrî rastîyê ye! Ma ne, lêgerîner îro ewê dibînin, çî ku heye, çî ku bi wan va tê xuyanê, ango taraqên (qat) berovajîkirî. Lê ewê, ya ku di bin wê da veşartîye, nikarin bibînin. Ewan wê bingehê nabînin, a ku karibûye di kirasê îslamê da bê parastin û bigihîje rojên me. Û, berovajî wê, parastina wan bingehan bi navê Şêx Adî va girêdidin. Û li vir jî her tişt berovajî rastîya dîrokî tê gotin. Ew, a ku pêşîyên kurdan karibûne bi zorekê di wan pêvajoyên heyî yên îslamkirinê da biparêzin, ew keda wan e. Û rêformên têkilidarî navê Şêx Adî jî bûne sedema windakirina hemû dewlemendîyên ola êzdî. Ji bo ku mirov van hemûyan hîs bike û tê bigihîje, divê ew di malbata êzdîyan da hatibe cîhanê, gihîştibe û terbe-tore bûbe. Divê ewê/î herroj ew hemû dîtibe û hîskiribe, bi çî kal û pîrên me pê jîyane û îro jî dijîn. Û ewê li vir, li ber çavên xwe bibînin, ku ew, çî ku kal û pîrên me dibêjin, ji gotinên şêxan cuda ye. Ku ewana heya gelek dua-dirozgeyên ku şêx dibêjin, têngahîjin. Ku ya wan, dirozgeyên xwe hene, têngahîştina xwe ya ramani, cîhana xwe ya rewanî heye, ya ku bi giştî ji ya şêxan cuda ye... Lê, ay, kurdên misulman, gelek tiştan ji wan têdigihîjin, bi taybetî jî kurdên Rojava û yên Başûrê Kurdistanê, yên ku di dema xwe da perwerde bi zimanê erebî dîtine.

Bi vê boneyê, wê pir di cîh da bûya, eger mirov hinek nêrîn û dîtînen ezdazanê xristîyanîyê Têr-Manvêlyan li vir banîyana, ên ku wî di derbarê erkdarên ola êzdî da gotine. Wek ku êdî hatîye gotin, Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan di dema xwe da di nav êzdîyan da maye, cînarîya wan kirîye (heya, dikare, di nav wana da mezin jî bûbe!), di warê ol, çand û deba wan da lêgerîn pêk anîne, û pirtûka “Kurmanjên yêzîdî” jî bûye berhema çavdêrîyên wî yên zanistî-lêgerînî. Û ev gotinan, ên ku ewî sed û pênc sal berê nivîsîne, bi piranî rastîya sazîya hîyêrarşik a ruhanîya (rewanîya) ola êzdî derdixê holê.

Weha, ew çî dinivîse: *“Divê mirov şêx tenê bi wateya teng a olî, ji hêla rewanîyê va tê negihîje, lê wisa jî divê mirov ewî wek pişkiner (kontrolkar), wek yê ku serperîştîyê dike, têbigihîje...*

*...Her çiqas radeya şêxan û şêxtîyê bilind e, lê pîr, wek mînaka rastîn a bawerîya olî, pîroztir e, ew tê hezkirin û nêzikî dil û îdêlên gel e. Mînak, dema dixwazin pîrozbûna ocaxa yekî,*

*an jî dixwazin qencî û başîya wî bidin xuyan, ji bo makkirina wî peyva pîr bikar tînin. Mînak, ocaxa mirovê han wek ocaxa pîran e ...bila pîrê te hebe, bê pîr nemîne!...Pîr di tomerîya xwe da tê wateya pîroz, paqij, dilovan. Pîr bi giştî ji hêla hemûyan va tê perestîn (hebandin), ji ber bi exlaq û bi şan û şerefbûna xwe, weke hev ji hêla hemûyan va bi heşmendî hêjayî rûmetdayînê û şanazîyê dibe” (rû. 14 – 15).*

Lê naha jî em vegerin ser pîrsa mînahevbûna *kosmogonî û mîfologîya êzdîyan û bîrûbawerîyên farsan*, ên ku Êndryû Kollînz qala wan dike. Divê bê gotin, ku nêzîkbûneke weha ye-kalî ye û ne anegorî heşmendîya pêşveçûna çandên cuda ya di nava çarçoveya dewleta giştî (ya Medyaê) da ye. Eger mirov bi wî awayî nêzîkî pîrsê bibe, wê demê, ne ku bawerîya êzdîyan mînanî yên farsan in, lê, berovajî vê, yên farsan mîna yên êzdîyan in. Ji ber ku yên êzdî peyhatîyên medên kevnar ên rastedêr in...

... Lê çanda farsan a rewanî di nav çarçoveya çanda med-yayî ya giştî da pêşva çûye, û gelek taybetmendîyên wan ên hev-beş, dikarin, berî her tiştî, encama pêşveçûna li ser bingeha destpêkî ya medyayî-giştî be. Ma ne, ew tişteki bê bingeh nînbûye, ku ermenîyên cînar *kurd* wek *med* naskirine, û, berovajî wê, *med* jî – wek *kurd*. Lê, her çi qas, farsan bi rêya derbeya navxweyî dewleta medan ji hundirva dagerkirine, û bi şewazî “mîratxurên” Medîyaê bûne, dewleta xwe li ser bingeha wê avakirine, lêbelê ermenîyên cînar bi tu awahî ew wek *med* nas nekirine û îro jî nas nakin û ji wan ra negotine û îro jî nabêjin *med*.

Di derbarê qencî û nepakîyê da: di nava bîrûbawerîya *êzdîyê* da di *Mala Xwedê (pantêona pîrozî û xwedavendan)* da têgeha nepakîyê nîne. Pêşîyên wan tişteki wisa ji ber xwe dernexistine, û tişteki wisa nayê ber heşê wan jî, ji ber wê jî, ya ku di olên kevnepî da heye, ewana wê napejirînin û nas jî nakin. Mala Xwedê û çi ku li wir û derdorên wê hene, tenê destpêka qenc e, lê destpêka nepak tenê di mirov da heye. Û ji ber di jîyana xwe ya di vê cîhanê da pêkanîna tiştên nepak, mirov di jîyana xwe ya axiretê ra (a pey mirinê, cîhana wîalî ra) li ber Yekê Jorîn ji bo wan sûcan, ên ku wî pêk anîne, bersîvê dide...

Lê ew, ku Êndryû Kollînz dibêje, xwedêgiravî, mogan (rahîb) hinek bandor li ser ola êzdîyan hiştine, wek ku tê xuyanê, encama wê bûye, ku ew li êzdîyê wek oleke berî rêformên têkilîdarî navê Şêx Adî nanihêre. Ew di bin prîzma bîrûbawerîya

Şêx Adî û olên kevneşopî da li wê dinihêre. Êzdîtî bi xwe ola gelê kurd a kevnar a berî Zerdeştîyê ye. Terefdarên vê olê ne ku tenê ji hêla nûnerên olên kevneşopî va zulm û zordarî dîtine, lê her weha ji hêla mogan (rahîban) û nûnerên ola zerdeştîyê va jî...

Lêbelê, Êndryû Kollînz di dîtînen xwe da bi bawer e, û bi heman bawerîyê jî didomîne:

*“Bawerîya yêzîdîyan bi xwe jî hebûna van têkilîyan pişt-rast dike, ku Şêx Adî mog (rahîb) bûye. Wek ku di pirtûka Vîgraman a “Colanga mirovahîyê” da tê gotin: “Daneyên dîrokî hene, ku ew (Şêx Adî) di dewra X da jîyaye (dîrokeke bi gengeşî ye) û mog bûye, yê ku ji Helebê (ji Sûriyayê) revîyaye, li ku bawerîya mogan bi zulm û zordarîyê ra rûbirû bûye”. Hema ewî ola êzdîyan û pirtûkên pîroz sêwirandine, û hema rewanê wî divê roja dada dawîyê (qiyamet – roja heşrê. – E. C.) vegere – ji vir jî gotina pêxemberîya di derbarê wê da, ku Melek Tawisê bikeve nîgara Şêx Medî an Mahdî”.*<sup>88</sup>

Helbet di nav kurdan da çîrokên weha dîsa hebûne. Di yekê ji wan da jî weha tê gotin: **“Rojekê wê rabe Madî, dinyayê bê ser dînê sultan Şîxadî!”** Li vira mirov dikare bibêje, ku ewana, yên ku çîrokên vî rengî belavkirine, an bi dîroka kurdan a kevnar a dema Medyayê ra baş nas bûne, an jî, dibe ku, ewana xwestine, li ser bingeha ji hêla bihîstinê va mînahevbûna peyvên Adî û Madî//Medî (Medya), bi awayekî dengdaneke hemnetewî (netewî-gîştî) bidin navê Şêx Adî û bîrûbawerîya wî. Û çiqasî jî ev wek *êtîmolojîya gelêrî* bê xuyan, divê mirov li wê di goveka tomerîya hemû dîtînen ku analîza zanistî da derketine binihêre: ji hêla dîrokî va (bi wateya dîroka olan), olzanîyê (têologî), û, helbet, ji hêla zimanzanî-êtîmolojî va...

Û ev jî yek ji wan berhemên afirandarîya gel a di derbarê vê ola kevnar da ye, ya ku di nav mij û dûmana dîrokê da hatye pêçan.

Di derbarê kurdên êzdî û ola wan da nêrînen cihêreng hatine gotin û gelek tiştên cuda hatine nivîsin, lê tu kesî, heya Şêx Adî bi xwe jî, bîrûbawerî û terefdarên vê olê û civaka wan a êtnîkî-bîrûbawerî heya dawîyê nas nekirine...

Emê jî heya dawîyê nas nekin, lewra ku zanist bê dawî û

---

<sup>88</sup> Di nasîya 85an da – rû. 193.



derîya bê binî ye, û mirov di dîroka xwe da her û her berbi zanebûnê va meşîya ye – ji bo zêde bizanibe...

Û li ser vê rêya zanebûnê rûpelekî surên dîrokê yê balkêş jî benda me ye...



## DÎYARBÛNA HEVTEM

Rastî yek e, lê her kesek  
wê rastîyê weke xwe dibîne.  
(Gotina pêşîyan)

### ...DENGVEGERÊN “RÊFORM” Û GUHARTINAN Û GOTINA RASTÎYÊ

Piştî çavdêrî, lêgerîn û watedarkirina hinek pirsên *êzdîtîyê*—ola gelê kurd a kevnar û weşandina gotara xwe yekem – “Êzdîtîyê”, ez bendê bûm, ku hinekê nirxandinan pêk bînin (te-ref, an dij, hîç ferq nake!). Lê ji wan, herçên ku ew gotar xwendibûn, tenê hinekan name ji min ra şandin, hinek nêrîn û helwestên xwe yên rojane anîn zimên, lêbelê, kesekî necêriband di çapemenîyê da ewê pirsgirêkê binirxîne... Û herçên ku, divîya bû, bi vekirî li ser wan pirsgirêkan govtûgo bikin û nêrînen xwe di derbarê vê mijarê da bînin zimên, dengê ji wan derneket...

Her çi jî hebe, ez bi bawer bûm, ku ew bêdengî dê dirêj nekişîne, her çi qas mercên psîkolojîk li ser vê rêyê dibin asteng jî, wê rojekê bê, û emê li ser wê mijarê gotinên xwe ji hev ra bibêjin...

Lê gelek pirs, ên ku bi mijara êzdîtîyê va pêwendîdar bûn, li ser her gavekê, di nav her govekekê da daxwaza bersîvên zanistî dikirin...

Û di vê navberê da min çavdêrî û lêgerînen xwe domandin, û encam jî – çi ku di vê pirtûkê da heye, derketîye holê. Yek ji wan jî pirsê wan gotinên lêp û tewş bû, ên ku di derbarê *êzdîyan* û *ola êzdi* da hatibûn gotin û nivîsîn...

Gelo ewan nerastî û şer û şiltaxana destpêka xwe ji ku digirin?

Bêdadî û nerastî jî weha dibe? – Min bi xwe ji xwe dipirsî, hewl dida, ku bersîvekê bibînim. Piştî demekê min di çavkanîyên kevnar da agahîyên balkêş dîtin û bersîvên hinek pirsan ji wan anîn der (Di vê derbarê da bi hûrbînî di Dîyarbûna VI da!)...

Lê dîsa jî pirsekê tavetî nedida min. Min dixwast têbigihîjim, ka gelo di çavkanîyên cuda da ewqas agahî hene, çima

heya naha kesekî bala xwe nedaye wan, û ev rewşa têgihîştin û watedarkirina *êzdîtîyê* ya kevneşopî (tradîsîon) dîsa weke xwe didome...

Belê, bersîv di çavkanîyên kevnar da hene, lê mirov çawa dikare wana di pratîkê da, di goveka jîyana *êzdîyan* a îroyîn û *êzdîtîyê* da ravebike? Min hîs dikir, ku pêdivî bi govtûgoyekê heye. Lê çawa? Mirov dikare ji çi û ji ku destpêbike? Ez rê û rêbazên bi zanistî ravekirina pirsê digerîyam û...di întêrnêta da du gotar liber çavê min ketin, ...min ew bi baldarî xwendin û dît, ku ji bo dîtina bersîva hinek pirsan mirov dikare bi nirxandina van gotaran bibîne.

...Ma ne, ev nêrînana li cîhekî vala derneketine holê (û ya sereke jî, evê yekê nûnerên *êzdîyan* bi xwe dibêjin, ne ku yên bîyanî), ji bo ku xudanên wan gotaran dîtî û ramanan bînin zimên, bingehê hebûye?! Çavkanî û jêderên pirsên vê mijarê li ku veşartîne, û sedemên peydabûna wana bi vî rengî çi ne?

... Dîyarbûna van gotaran careke dine jî da xuyan, ku ji bo rastîya ola gelê kurd a kevnar – *êzdîtî/êzdayetîyê* bê têgihîştin, dive ravekirin û ronîkirina wan pirsgirêkan, ên ku di nava sedê salan da ketine ser hev, derengî nekin.

Û rehên wan pirsgirêkan jî diçin-digihîjin kurahîya dîroka kevnar...

Û, eger heya van demên dawîyê ew pirsgirêkana di nav gel da dihatin govtûgokirin, lê îro êdî ew di berhemên lêgerînî yên cuda, gotar û weşanan da tînin nirxandin. Û ji van nirxandinan dertê holê, ku ew pirsgirêkana, yên ku heya îro hatine û tînin destnîşankirin, bersîva wan heya dawîyê nayê dayîn?

Binaxeyên van pirsgirêkana li kî derê ne? Mirov divê bersîvên van pirsgirêkan, ên ku îro rû dane, li ku bigere?

Ew ji ber çi ye, ku mirov bersîvên wan pirsgirêkan li wir digerin, li ku ew nikarin hebin?

Ev bi şaşîti pêk tê, yan...?

Ji bo çi em rastîyê ji hev ra nabêjin?

Em ji çi ditirsin?

...Û min hewl da, li ser bingeha encamên çavdêrî û lêgerînên xwe, yên ku êdî li ber destê min hebûn, bersîvên van û pirsên dinê, bigerim...

## EM ROJEKÊ DIVÊ JI HEV RA RASTÎYÊ BIBÊJIN?<sup>89</sup>

### -I-

Demekê berê li ser rûpelên malpera [mezopotamya.gen.tr](http://mezopotamya.gen.tr) gotara Newaf Mîro ya “Êzdî çima wê peyvê bikar nayînin?”<sup>90</sup> hatibû weşandin. Min ew gotar bi baldarî xwend û bêyî rayê xwe vegeŕiyame rojên bihurî yên havîna 1994-an.

...Em, grûpeke kurdên Yekîtîya Sovêtê, çûbûn Şamê – mêvanîya rêberê gelê kurd birêz Abdullah Ocalan. Piştî du rojan ji bo me pilanek hate danîn: em divê biçûna nava gel. Berî derketina ser rê, birêz Ocalan gote me: “*Hûn hatine vir, baş e, lê nabe, ku neçin Kurdistanê – nav gel. Herin, hem bila gel we nas bike, hem jî hûn gelê xwe bibînin. Ma ne, hûn di nav vî gelî da mezin nebûne?!*” – Ewî got û komek dost û heval bi me ra danîn, û me berê xwe da Başûrê Biçûk (Rojava).

Di nava koma ku bi me ra hatibû, welatparezekî bi navê Elî hebû. Ew kurdekî êzdî bû. Di rê da, dema em ketin gundekî, Elî got, ku li wir malbeteke dostên wî heye, û pêşniyar kir, ku em herin mêvanîya wan, li wir bêhnekê vedin, paşê rêya xwe bidomînin...

Em ketin hewşê, camêrekî rûspî em pêşwazî kirin. Ew derdorê 65 – 70 salî hebû. Elî em dan nasîn, got, ku em ji Sovêtê hatine, ku em mêvanên Serok in. Û di dawîyê da jî lê zêde kir, ku sê ji me kurdên êzdî ne...

Divê we her bidîta, ka çawa di çavên wî da pirîskên ro-nahîyê dîyar bûn...

Piştî demekê ji me ra çay û şîrinayî anîn, û di nav axavtinê da yekî ji wan, ên ku bi me ra hatibûn, çay li ser xwe da rêt û qêrîya: “Hey, Şeytan...!” – Ez ji kesekî lêborînê naxwazim, ku vî navî dinivîsim, ji ber ku ez bi bawerim, û pêşîyên min jî bi bawer bûne, ku tu pêwendîya wî navî bi me – êzdîyan ra nîne. Ku ew di nav olên kevneşopî da heye, lê di nava ola êzdî da – na, ku

---

<sup>89</sup> Rojnameya “Pênûsa nû”, hejmar – 24– <http://www.penusanu.com> ; <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/gotareka-giring-balks-ji-pensa-mamoste-ezz-cewo-h2173.html>

<sup>90</sup> <http://www.mezopotamya.gen.tr/cand-kultur/zd-cima-w-peyv-bikar-naynin-h2079.html>

nûnerên olên dinê rojane wî navî bi kartînin!... Û, eger em helwesteke wisa li hember vî navî bidin xuyan, em bi otomatîkî wan şer û şiltaxan, ên ku avîtine êzdîyan, piştrast dikin û li ser xwe dipejirînin... Ji xwe daxwaza neyarên vê ola gelê kurd a kevnar jî ev bûye, ewan bi vê rêyê bi mîlîonan kurd neçar kirine, ku ew berê xwe ji ola xwe biguhêzin...

Naha em bên ser wê, ka piştî wê çî qewimî... Piştî vê gotinê, teyê bigota ava sar li ser xwedîyê malê da kirin, reng jê çû, dest lê lerizîn... Elî jî sar bû û bêdeng ma, yên dinê li çavên hev nihêrîn... Me jî, emên ku ji Sovêtê hatibûn, matmayî li wan dinihêrî... *“Ma, çî bi van hat?”* – Min bi xwe bêdeng ji xwe ra got. Yekî ji koma me bi xeyd li ser wî da çû: *“Mal ava, – ewî got – ma tû tênegihîştî, ku ev mala ya êzdîyan e, û di nav mêvanên me da jî hevalên êzdî hene?”* Ewî hevalî lêborîna xwe xwest, mîna mirovekî, yê ku sûcekî giran kiribe. Lê, dîsa jî, em heya dawîyê tê negihîjtin, ka çima... Min berê jî ji hinekan bi sivikayî bihîstibû, ku di nav êzdîyên Kurdistanê da rewşeke wisa heye, û ez tenê matma bibûm... Min ber xwe neda: *“Çî bûye, camêrno, çî ji me?”* – Û ez vegeerîyam ser xwedîyê malê: *“Çîma, keko, ma, ew nav di nav ola wan da heye, û ew jî wî navî tûnî zimên, çî ji me, hûn ji bo çî dixeyîdin?!...”* – Û, ji bo ku mijara axavtinê bidim guhartin, min got, ku dixwazim derêm û destê xwe bişom... Ez rabûm, xwedîyê malê bi min ra derket hewşê. Hema ku em pişt dêrî ketin, ewî milê min girt, bi çavên tuje hêsir, bi kelogirî pirsî: *“Kurê min, bi rastî tu êzdî yî?”* – Min bersîva wî bi erênî da. Ewî gotina xwe domand: *“Îja wê halê me çawa be, gelo?...”* – Min gotê, ku kurdên resen, ên ku li ser ola pêşîyên xwe mane, em bi xwe ne, ku ji vir û pêva rewş dê baştir bibe... Û ji ber ku ji bo wê axavtinê, ya ku hinekî berê di malê da pêk hatibû, ez zêde ne amade bûm, hem jî rewş ne ew bû, min mijar guhart ser rewşa kurdên êzdî yên Yekîtîya Sovêtê, min got, ku di nav me da tiştêkî wisa nîne... û em vegeerîyane malê...

Piştî ku em ji Sûrîyayê vegeerîyan Moskovayê, me dest bi amadekarîyên weşana rojnameyê kurdî kir. Û di destpêka 1995-an hejmara yekem a wê rojnameyê ya bi navê *“Axîna welat”* derket... Wê demê karê me ewqas pir bû (rojnamegerî, karên tevgerî û civakî, pêwendîyên bi sazî û rêxistinî ra û yên dinê), ku, ji bo gelek pirsên dinê zêde dem nedima. Lê dîsa jî, ez dem bi dem di ramana xwe da vedigerîyam ser wê mijarê, û her

carê jî ji bo pirsê **“Çima, gelo, li bal êzdîyên welêt li hember wî navî helwesteke wisa heye?”**– Min bersîvek nikaribû bidîta. Û min bi ramanî analîz dikir (helbet, dîsa dem bi dem!), rewşa kurdên êzdî yên Yekîtiya Sovêtê û yên welêt hemberî hev dikir... Min didît, ku di vê pirsê da ya me û êzdîyên welêt li hev nagire. Çima? Çima êzdîyên bal me ji wî navî sil nabin, lê yên welêt helwesteke wisa didin xuyan? Çima? Min di destpêkê da nikaribû şiroveya wê bidîta... Piştî demekê min xwest bersîva wê di civaka me da, di gundê me, di malbata me da bigerim.

Wek ku min di gotara xwe ya “Êzdîti”<sup>91</sup> da nivîsî bû, gundîyên me berî dûsed salî zêdetir ji ber zulm û zordariyê welatê kal û bavan terikandibûn û hatibûn, li ser axa Ermenîstana îro bi cîh û war bibûn. Û, wek ku tê xuyanê, wê demê ew “rêform” û guhartinên Şêx Adî (Şîxadî) xwe tam bi wan ra negîhandibûne... û, dibe ku, ji ber wê jî di gundê me da tenê ocaxên pîran hebûne...

Helbet, ev pirsê jî bi serê xwe mijareke lêgerînê ya cuda û taybet e...

Tê bîra min, heya dawîya salên şêstî – nîveka salên hevtêyî yên dewra XX jî gundên adirbêcanan (gundîyên me ji wan ra *ecem* digotin) hinekan kerên xwe bi qenzîl (hêşinahîk e, bîna wê nêzîkî ya sîran e, gundîyan bi wê tîrşîn digirtin), hurmîyên kûvî, selik û zembîl, şivên germaşivê bar dikirin, ji bo zarokan jî fitik û fiq û tiştên dinê hildidan, li ser du rêzeçîyan ra derbaz dibûn, dihatin, digihîştin gundê me û herçê tiştên ku anîbûn, bi ceh, genim û tiştên dinê ra diguhartin û vedigerîyan gundên xwe... Ew mirovne pir belengaz bûn, roja çûyîna ser mezelan jî dihatin gundê me û xêr berev dikirin, ji neferên xwe ra dibirin. Dema tişt jî ji bo firotanê danîn, pîrejinên gund gunehê xwe li wan danîn, xwarin-vexwarin didan wan... Û, weke naha tê bîra min, dema kalemêrên gund bi wan ra nîvlaqirdî-nîvcidî bazar dikirin, û bazara wan “li hev nedigirt”, digotin: “*Ay kişî, Ellahê te ji te razî be, eger tu hinekî arzan bikî, wê çî bibe?!*” – Lê, eger ew dîsa li ser ya xwe diman, wana dîsa nîvlaqirdî digotinê: “*Ka, bîne, bîne, belkî şeytanê te di şeverşê da li pêşîya te derê!*”

Ango, êzdîyên gundê me dizanibûn, ku Ellah jî şeytan jî yên wan in!..

---

<sup>91</sup> <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/li-ser-ola-zdt-h2140.html>

Wisa jî, dema em, zarokên taxa me li hev berev dibûn û me di xerabeyê avahîyê kevn ê mala Qeroyê Heso da difîst, mezinên me ditirsîyan, ku ew xanîyê hizhizî dikare rojekê li ser me da tep bibe, û em di bin da bimînin... Û dayika min jî ji xalê minî Etar hîvî kiribû (du lawên wî jî di nav me da hebûn), ku tişteki bike, me bitirsîne, ku em êdî berbi wir va neçin... Xalê min çi kir, çi got û negot, em neditirsîyan. ...Ewî çend rojan navber da wan gotinên xwe û rojekê jî di nav axavtina xwe da, wek ku bê ma-best, got: “Hûn dizanin, nepakên wan, – ewî destê xwe berbi alîyê wan çîyan va kir, ji ku ecem dihatin gundê me, – hatine û xwe di wan xerabeyan da veşartine!” – Û, hew! Sibetirê, kesekî me berbi wir va neçû.

Me jî wê demê dizanibû, ku ew tiştne ne qenc in, lê çi ne, me nizanibû. Û me serê xwe diêşand, ka, gelo ew nepak çi ne, ew yên kê ne?! Paşê me digot, dibe ku ew bi wan eceman ra hatibin gundê me... Û her çiqas dem bihurî, mezinan ji me ra şirove kirin, û ew têgeha wê peyvê bi wateya xwe ya rast va li ber me vebû, û tirsê me jî bi wê ra zêde bû...

...Û, tişteki balkêş jî: dema kalikê min kuloça sersalê ker dikir, di destpêkê da digot: “Ev para Mêrê Rojê!” – Ewî peyva Şems bikar nedanî (di vê derbarê da bi hûrbînî – di Dîyarbûna I da). Dema ewî sibê zû derê malê vedikir berê xwe dida rojhilatê û dest bi dirozga xwe dikir, digot: “Ya, Mêrê Rojê!...” Lê êdî îro yên ku gotina Mêrê Rojê bikartînin, kêmbûne, peyva bîyanî ya Şems êdî cîhê xwe di axavtina me ye rojane da girtîye... Û roj bi roj rengê êzdîtiya resen û rastîn, tê guhartin! Ev jî sedemên xwe yên obyektîv û sûbyektîv hene...

Û yeke dinê jî: dema xwendekarîya zanîngehê, me demekê wisa jî dersên zimanê farsî dîtîn. Û ji wir min dizanibû, ku fars ji horî-melekan ra frêştê (فرشته) dibêjin, û wisa jî min dizanibû, ku ev peyveke îranî ya giştî ye, lê li şûna wê hemwateyên wê ya erebî derbazî nava êzdîyan bûne: *melek*, *milyaket*... Lê ew çawa pêk hatîye, sedemên wê çi bûne, wê demê min nikaribû bizanibûya... Û dem bihurîn,... û sala 1979-an ez bûm serwêrê (dîrêktor) dibistana gundê Dêrikê (Cercerîsa berê, ya navçeya Aragatsê ya Ermenîstana Sovêtê). Xanimeke êzdî ya pir hêja li wir dima, navê wê Gulîzera Filît bû... Em teze çûbûn wî gundî, û di xanîyê wan da diman. Rojekê min hinek belgeyên avahîyê dibistanê yê nû dane wê, ku biparêze. Piştî du rojan min jê pirsî: “Meta



Gulîzer, te ew belge çawa kirin, destê zarokan negihîtê?” Ewê li min vegerand: *“Min danîye cîyekî wisa, kurê min, ku destê firêşteyên Xwedê negihîjê!”* – Ez zendegirtî mam, min jê pirsî: *“Metê, ma te ew peyva firêşte ji ku anî?”* – Ewê got: *“Çawa, kurê min, pîrika min bi kar dianî, ez jî li ber destê wê mezin bûme!...”* – Lê, wek ku tê zanîn, ger îro ji êzdîyên me bipirsîn, wê nikaribin bibêjin, ka ew çi peyv e û wateya wê çi ye.

Min ji bo çi wisa ji dûr va destpê kir? Ji bo ku em tê bigihîjin, ka me nav û têgehên ola xwe yên resen çawa windakirine û, li şûna wan nav û têgehên xurû kurdî yên ola meye kevnar, çawa yên bîyanî hatine nava me, ka ew komplêksa tirsê û xwebiçûkdîtîne çawa di nav kurdên êzdî da çandine û li wan ferz kirine?! Eger em vê tê bigihîjin, emê wisa jî têbigihîjin, ka çawa û di çi rewş û mercan da kurdan bi giştî berê xwe ji ola xwe guhastine... Û, eger em van hemûyan tê bigihîjin, wê demê, emê bi têgihîştîna wan guhartinan binihêrin û êdî helwesta me ya jî li hember hev cuda be...

Ji bo ku ev hemu bi dîmenê xweyî rastîn li ber me vebe, lêgerîn û lêkolînên zanistî yên pîralî pêwîst dikin. Ew çi ku hatîye serê gelê kurd û, bi taybet jî, serê kurdên êzdî û êzdîyê, di rojekê da pêk nehatîye, ew di pêvajoyeke dîrokî ya demdirêj ra derbaz bûye û ew îro jî hê didome... Û, eger em wê pêvajoya dîrokî ji bo xwe ravebikin, emê ne tenê rastîya vê ola gelê kurd a kevnar têbigihîjin, lê wisa jî – rastîya gelê kurd bi giştî! Di dîrokê da tu tiştêk jî wisa bê şop winda nabe, hinek tişt bi zanebûn, hinek jî bi nezanî tîne veşartin, hinek tişt li pişt perdeya bi dest daxistî ya dîrokê va, an jî di bin sîya hinek tiştan da mane. Her tenê dimîne, ku em bixwazin û bikaribin sedemên wan hemûyan bigerin û bibînin, ewê perdeyê bidine alîyekî, sîyê jî ser wan rastîyan belav bikin û tevahîya rastîya dîrokî derxine ronahîyê... Û ji bo wê jî, pêwîst e, ku em bingeheên rastîn ên wan bûyerên dîrokî bibînin.

Wek ku tê zanîn agahîyên dîroka mirovahîyê di çavkanîyên demên cuda da hatine parastin, û ji ber gelê kurd jî parçeyekî vê mirovahîyê ye, di derbarê paşeroja wî da jî gelek agahîyên kêrhatî divê di nav çavkanîyên dîroka mirovahîyê da mabin. Gelek ji wan di nava lêgerînên di derbarê dîroka gelê kurd da jî hêla zanîyarên cuda va hatine bikaranîn... Lê gelek çavkanî jî hene, yên ku hîç jî dest negihîştine wan, an jî, eger hatine bikaranîn jî, ew bi mabesteke dinê bûye... Ji bo wê jî ezê li vir her

tenê hinek agahîyan ji çend berhemên lêgerînê pêşkêşî bala xwendevanê xwe bikin, û emê wana bi hev ra binirxînin.

Weha, ew agahî:

### **S. V. Têr-Manvêlyan, ezdazanê ermenî yê destpêka dewra XX:**

*“... kurmancên êzdî di xewn û xiyalên ola pêşiyên xwe ya xwezayperest da bi zorekê xwe ji tevkujîyên xwînrejê ên fanatikên îslamî, wisa jî ji stemkarîyên bêwijdan ên xristîanan, parastine. Lê, ji ber ku ewana bi bîrûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji wan olan in, ên ku îro desthilatdar in, ji ber wê jî ewana ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelê bê ol hatine pejirandin, heya ji hêla birayên xwe yên ji heman netewê va jî, yên ku ketine hemêza muhemmedîyê.*

*Û hemû jî weke hev ji wan zivêr in û wan nuxsan dikin...”*<sup>92</sup>

Ez dibêjim, ev gotinana, pêdivîya xwe bi şîroveyan nînin. Tenê, wek agahî bibêjim, kesê ku pirtûka Têr-Manvêlyan bixwîne, wê bibîne, ku ew di derbarê êzdîyan da ne ku tenê li ser bingeha nivîsên hinekan nirxandinên xwe pêk tîne, lê ew bi xwe jî di nav êzdîyan da demeke dirêj mabûye (heya, dibe, mezin jî bûbe!), ew nas kirine, her çi qas di hinek nirxandinan da ew ketîye bin bandora nêrînên ne obyektîv, ên ku berî wî hatine nivîsîn jî...

\*\*\*

### **Xaçatûr Abovyan, ronaydarê ermenî yê nîveka dewra XIX:**

*“... ev gela her tenê ji ber wê sedemê şeytanperest navkirine, ji ber ku helwesta gelên cînar, ên ku bi fanatîzma xwe va diyar in, li hember wan ne qenc bûye, wana ew nefret û bêrûmetkirine...”*<sup>93</sup>

Ev gotinan jî pêdivîya xwe bi şîroveyekê jî nînin, her tişt bi zelalî hatîye gotin.

---

<sup>92</sup> Մին Վարդապետ Տէր-Մանուկեան, Եզիդի կորսման, Ախալցխա, 1910, էջ 5 – 6//Sion Vardapet Têr-Manvêlyan, “Kurmanjên yêzîdî”, Axaltsxa, 1910, rû. 5 – 6, bi zimanê ermenî.

<sup>93</sup> Абовян, Хачатур, Иезиды, газета «Кавказ», № 9, Тифлис, 28 февраля 1848 г, стр. 4.// Abovyan, Xaçatûr, “Yên Êzîdî”, rojnameya “Kavkaz”, № 9, Tiflis, 28-ê sibata 1848-an, rû. 4, bi zimanê rûsî.

\*\*\*

### **Êndryû Kollînz, zanîyar-lêgerînerê înglîz ê serdema me:**

“... *Hîç şik û gumanek nîne, misulmanan yên êzdî ne tenê mirovên bê ol û bawerî, lê wek kafîrên nepak dîtine, yên ku divê bê merhemet bèn tunekirin, eger dest ji bawerîya xwe bernedin û neyên ser ola îslamê*”.<sup>94</sup>

Wek ku tê xuyanê, ev jî pêdivîya xwe bi şîroveyan nîne.

\*\*\*

### **Gertrûda Bêll, lêgerîner-rêwîya înglîz:**

“...*7-ê Gulana 1909-an. Ez îşev mêvana Elî Beg ê oldarê mezin ê şeytanperestan im. Lê, divê bê zanîn, bi rastî ew ne wisan e, neyarên wan bi wî awayî ew navkirine*”.<sup>95</sup>

Li ber çavan e, ya ku wan dîtînen jorê yên çar mirovên cuda digihîne hev, ew e, ku ew herçar jî xwedî heman nêrîne ne, û ew jî ev e: “*Ew, çi ku di derbarê êzdîyan da hatîye û tê gotin, hemû jî ji ber helwesta wan gelan derketîye holê, yên ku bi fanatîzma xwe ya li hember êzdîyan va dîyar in...*”

Û ya dinê jî, ya ku, bi dîtina min, kêmtir girîng nîne, eger em van gotînen lêgerîneran rast binirxînin û rast ravebikin, emê tê bigihjin, ka ew kurd, ên ku îro êdî misulman in, di çi rewşeke giran da bûne, çi bêdadî û malwêranî hatîye serê wana û ji ber çi zulm û zorê bi neçarî dest ji ola pêşîyên xwe ya kevnar berdane...

\*\*\*

### **Alêksandr Sêrgêyêvîç Pûşkîn, helbestvanê rûs ê mezin ê dewra XIX:**

Eger ew herçar dîtînen jorê weke hev yekawa û zelal hatîne dîyarkirin, lêbelê ya helbestvanê rûs ê mezin, Pûşkîn, ji ya

---

<sup>94</sup> Эндрю Коллинз, Падшие ангелы, Москва, 2008, стр. 190//Wergera rûsî ya pirtûka Êndryû Kollînz a bi înglîzî: Andrew Collins, “From The Ashes of Angels”, Moskova, 2008, rû. 190.

<sup>95</sup> Gertrûda Bêll (Gertrude Bell), Nameyên rêwîtiyê (arşîv), Weşanên Zanîngeha Nyûkaslayê (Newcastle), Bîtaniya Mezin, 2014; [http://www.gerty.ncl.ac.uk/letter-details.php?letter\\_id=1697](http://www.gerty.ncl.ac.uk/letter-details.php?letter_id=1697)

wan cuda dibe. Ya wî, bêhtir pirsên wî çêbûne, wisa jî xwesteka wî ya zanebûna mijarê û helwesta wî ya dilovanîyê li hember êzdîyan diyar dibe.

Weha ew çî dinivîse:

*“...Di konê gènêral Rayêvskî da begên alayên misulmanan berev bibûn, û govtûgo bi rêya wergêr pêk dihat. Di nav artêşa me da wisa jî gelên herêmên me yên Kafkasîyayê û yên ji bineciyan wan xakan hebûn, ên ku van demên dawîyê hatibûn da-gerkirin. Di nav wan da min bi baldarî li yazîdîyan nihêrî, yên ku di Rojilata Navîn da wek şeytanperest tèn naskirin.*

*Derdorê 300 malbat li binpêya çîyayê Araratê dijîn. Ewana desthilatdariya dewleta rûsî naskirine. Serkarê wan, mirovêkî bilind û ebulu, barbaraneke sor lê û kumekî reş li sêrî bû, carna ji bo silav û rêzên xwe bide gènêral Rayêvskîyê serkarê hemû leşkerên sîyarî, dihate bal wî.*

*Min hewl da, ji yê yazîdî rastîya bîrûbawerîya wan biza-nibim. Ewî bersîva pirsê min da û got, ku, ew gotegotên di wê derbarê da, ku, xwedêgiravî, yên yazîdî bi şeytên bawerdikin, çîrokeke vala ye; ku Xwedê yek e, û ew jî wî bawer dikan; ku, rast e, anegorî qanûnên wan, nifirî li şeytên kirin, tiştekî ne hêja û ne qenc hesab dibe, ji ber ku ew naha bedbext e, lê, dibe dem bê, û ew bê efûkirin, ji ber ku nabe, ku mirov sînoran ji dilovanîya Ellah ra dayne. Ez ji bo êzdîyan pir dilşad bûm, ku ewana şeytên naperêzin, û bi min diyar bû, ku mirov dikare dîtînen wan ên nerast bibaxşîne wan”.*<sup>96</sup>— Ev bîranên rêwîtiya xwe Pûşkîn sala 1829-an nivîsîne.

... Li ber çavan e, ku dîtineke weha ji binî va bê bingehe e. Û heya îro jî ne li ser asta zanistê, û ne jî li ser asta ezdazanîyê (teologî) dîtînen weha bê helwest û qîmetdayîneke zanistî mane. Heya naha bingehên wan dîtînen ne rast nehatine ronîkirin... Ka gelo ev dîtînen ne rast ji çî çê dibin, ka rastî kîjan e û li ku ye?

Ka, em binihêrin!

Rast e, Pûşkîn *“ji bo êzdîyan pir dilşad bûye, ku ewana şeytên naperêzin”*, lê, dîsa jî, wek ku ji bîranînen wî yên rêwîtiyê diyar dibe, *“...ku mirov dikare dîtînen wan ên ne rast bibaxşîne wan...”*

---

<sup>96</sup> Пушкин А. С. Путешествие в Арзрум, Избранные сочинения в 17 томах, т. 8, книга 1. Москва, 1995, стр. 468/Pûşkîn A. S., “Rêwîfî berbi Erzurûmê va”, Berhemên bijarte ji 17 bergan, bergê 8., pirtûka 1. Moskova, 1995, rû. 468, bi zimanê rûs

Dertê holê, ku dîsa jî hinek guman û dîtînên Pûşkîn li ser “*dîtînên êzdîyan ên ne rast*” mane?

Û ji bilî vê: ya ku Pûşkîn dinivîse, ewî bi rêya wergêrekî navbeynkar bihîstîye, ji ber ku êzdîyên wê serdemê bi zimanê rûsî neaxivîne. Zimanê rûsî ji bo wan bîyanî û nebînayî bûye. Û Pûşkîn bi xwe jî, nikaribûye zimanê kurdî bizanibe, û ev jî xwezayî bûye. Wê demê, dertê holê, ku ewî bi yê êzdî ra bi rêya wergêr pêwendî danîne (ew bi xwe jî di derbarê wê da dinivîse). Û ev wergêr jî ji hêla xwe va dikare, wergera axavtina yê êzdî bi alîkarîya wergêrekî dinê pêk anîbe, yê ku axavtina yê êzdî ya bi zimanê kurdî ji bo wî wergerandibe tirkî? Ma ne, yên êzdî, heya eger bi tirkî axivîbin jî, axavtina wan a tirkî pir lewaz bûye. Û, wek ku tê xuyanê, ew “*wergêrê*” duyem misulman bûye, ji ber ku êzdî (û bi giştî pîranîya kurdan) ji Xwedê ra negotine û îro jî nabêjin *Ellah*. Ew her dibêjin *Xwedê yan Xweda*...

Û dîtineke dinê jî: eger Pûşkîn bi navbeynkarîya yekî misulman pêwendî bi yê êzdî ra danîbe, wê demê, ne hemû agahîyên di derbarê êzdîyan da gîhandine helbestvanê mezin, an jî ew agahî weke helwesta xwe gîhandine wî!

Li ber çavan e, ku ev hemû ji binva nerastîyek e, ku li holê ye, yan, dîsa jî, hinek kes, bêyî ku wê têbigihîjin, hinek tiştan tevlihev dikin?

Ev hemû ji ku tê?

Ma ne, bi sistêmî *du têgehên cuda, du bîrûbawerîyên cuda û du dîtînên cuda di derbarê sêwirandina cîhan û gerdûnê da hene!?* Ji hêlekê va *ola êzîdî û êzîdîtî* (wek terîqet) hene, ji hêla dinê va jî – *ola êzîdî û êzîdîtî?!..* Û li vira pirs dertê holê: “*Bi rastî, mirov dikaribû di derbarê nerastîya dîtînên kê da bigota? Di derbarê nerastîya dîtînên êzdîyan da, yan di derbarê nerastîya dîtînên di derbarê wan da?!*”

Divê mirov evê pirsê di çarçoveya demajoya dîrokî da binirxîne, û lêgerînên di vî warî da bi hemû merc û rewşên obyektîv û sûbyektîv va pêk bîne.

Hemû nêrînên di derbarê ola êzdî û şiroveyên di derbarê bîrûbawerîya wê da di bin bandora bawerîyên olî yên kevneşopî û di bin prîzmaya bîrûbawerîya wan da pêk hatine. Û ji ber wê jî ev hemû nêrîn bi tu awahî nikarin obyektîv û sazûmandar bin û, ji ber wê jî, nikarin pêkan bin...

\*\*\*

**Zanîyarîyên Xaçatûr Abovyan** ên balkêş, bi wan gotinan bi sînior nabin, ên ku min li jorê anîbûn.

Di derbarê êzdiyan da dîtînen wî yên cuda dîsa hene.

Lê di nav hemûyan da zanîyarîyeke wî heye, ya ku bi balkêşî û orjînalîya xwe va ji hemû gotinên wî yên dinê cuda dibe. Ew di gotar wî ya “*Yên îezîdî*” da di sala 1848-an da hatîye hatye weşandin û ji bo lêgerînên warê ola êzdî, bi taybetî jî, ji bo rasttêgihîştina bîrûbawerîya êzdiyan pir girîng e. Di wê da bi zelalî tê xuyanê, ka çawa di dîrokê da du ol û bawerîyên cuda tevlihev kirine. Û, dema mirov wê bi baldarî dixîne û rave dike, hemû sedemên şaştêgihîştina rastî û taybetîyên ola gelê kurd a kevnar dertên holê...

Weha:

### **Xaçatûr Abovyan:**

*“Navê îezîdî nefret û xof dikir û îro jî dike dilê hemû gelên asîyayî û heya dilê erebên dirinde jî, yên ku îezîdî di nav van da jî dijîn”.*<sup>97</sup>

Mirov li vir her dikare zendegirtî (matma) bibe. Çi dîtineke nebînayî û danasîna ne objêktîv! Ma, gelo tiştên weha dikaribûn pêk bihatana? Ma ne, di nav wan da êzdî di rewşa zulm û zordarîyê da bûne, di bin êrişên bê navber da bûne, û wana bi zorekê karibûne xwe ji tevkujî û xezayê rizgar bikin!? Di vê rewşê da, gelo êzdiyan dikaribûn di nav wan der-doran da navekî wisa derxistana? Em li vir careke dinê gotinên ezdazanê xirîstîyanî S. V. Têr-Manvêlyan bi bîr bînin: “... *kurmancên êzdî ji bo ku xwe ji tevkujîyên xwînêrêjî yên fanatikên îslamî, wisa jî ji stêmkarîyên bêwijdan ên xristîanan rizgar bikin, bi dijwarî di xeyalên bawerîya pêşîyên xwe ya xwezayîperest da xwe parastine*”. – Weha, ev bûye rewşa rastîna a bawermendên ola êzdî, piştî ku li ser ger û aqarên dîrokê olên kevneşopî peyda bûne!

...Û, ji nişkê va, tiştên weha! – Dertê holê, ku navê wan mirovan, ên ku bi zorekê ji tevkujîyên xwînêrêjî û stêmkarîyên bêwijdan filitîbûne, “... *nefret û xof dikirin û îro jî dikin dilê hemû*

---

<sup>97</sup> *Абовян, Хачатур*, Иезиды, газета «Кавказъ», № 8, Тифлис, 21 февраля 1848, стр. 3// Abovyan, Xaçatûr, “Yên îezîdî”, rojnameya “Kavkaz”, № 8, Tiflis, 21. sibata sala 1848-an, rû. 3, bi zimanê rûsî.

*gelên asîyayî û heya dilê erebên dirinde jî, yên ku îezîdî di nav wan da jî dijîn?”*

Tiştêkî nebînayî!

Nerastîyên çawa!?

Derew û bêbextîyeke çawa!?

Û ew jî li ser bingeha dîtinên ne rast sazûyê!

Fermo, bibêjin, ka li vir rastî li ku ye?

Êzdîno, belengazno! Bi rastî, di heşê mirov da cîh nabe!

Tiştêkî wisa çawa dikaribû bibûya?! Ma ne, ev êzdî bi xwe bibûn armanca êrîş û cerdên ereban û misulmanên dinê, wisa jî stêmkarîyên bêwijdan ên xaçperestan, û zulm û zordarîyeke nebînayî li wan dibû. Û ji bo ku xwe ji tunekirinê rizgarbikin, hebûna xweye fîzîkî, ola xwe ya kevnar û reng û rûçîkê xwe yê netewî biparêzin, wana meskenê xweyê kal û bavan ji dijminan ra hiştine û revîyane nava rêzeçîyayên bilind û hasê! Û, ji nişkêva navê wan “...*nefret û xofê dike dilê hinekan!?*” ... Û, ku ... ew heya di nav ereban da jî hene!? – Ma tiştên weha çawa dikaribûn hebûna?!

Erê, kurdên êzdî, wek ku karibûne, wisa jî ber xwe dane û çiqasî karibûne, xwe parastine. Erê, wana ji bo rizgarîya xwe, ji bo bi fîzîkî parastina xwe têkoşiyane. Lê ku wê demê (û îro jî!) ewana dê bikaribûna di nav erebên misulman da îdare bikirana, û, heya *xof û nefret* bikirana dilê wan!? Hiç nakeve heşê mirov! Ev tiştêkî ne rêal e! Ev hiç ne heşmendî ye! Ma, gelo dikaribû tiştêkî wisa bibûya, ku, wek ku S. V. Têr-Manvêlyan dibêje, ewana, yên ku “... *ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelê bê ol hatibûne pejirandin*”, û “...*hemû jî weke hev ji wan zivêr bûne û ew nuxsan kirine*”, *tirs û xofê* bikin dilê gelên cînar?

Nakeve heşê mirov!

Di derbarê wê da, ku ev nêrîn nikare rast be, li bal Xaçatûr Abovyan bi xwe govanîyên balkêş hene. Weha, ew çî dinivîse: “... *ev gela her tenê ji ber wê sedemê şeytanperest bi navkirine, ji ber ku helwesta gelên cînar, ên ku bi fanatîzma xwe va diyar in, li hember wan ne qenc bûye, wana ew nefret û bêrûmet kirine...*”

Wê demê ev agahî ji ku tê? Ma, gelo, li vir Abovyan (û gelekên dinê jî!) navê *êzdî* û yê *êzîdî* tevî hev nake?!...

Û, eger, heya me nikaribûye rehên vê bêdadî û nepakîya

dîrokî ya hember êzdîyan (û hemû gelê kurd) bibînin, li ser bingeha daneyên pêbawer ew derew û şer û şiltaxana bi bingehîn red nekirine û rastîya dîrokî dernexistîye holê û jîndar nekirîye, emê nikaribin bi cîhana mayîn ra, wek terefdarên vê ola kevnar û bîrûbawerîya wê ya bêhempa, biaxivin. Emê nikaribin bibin xwedîyên mîrasa wê çanda kevnar, ya ku hebûna gelê kurd ê pîrmîllîonê ye.

Û, eger em îro rabin û tenê di nav çarçoveya rêformên Şêx Adî da êzdîtîyê binirxînin, emê bi wê yekê dîrok û şaristanîya gelê xwe ya dewlemend a hezare salan binax bikin, û ew hebûna şaristanîya gelê me wê bê şop winda bibe...

Naha jî em vegerin ser wan mercên rewşî û derûnî (psîkolojî), yên ku êzdî tevahîya wê demajoya dîrokî di nav da bûne. Ma ne, ew daneyên berovajîkirî, yên ku pisporên bîyanî (heya, carna, hinekên kurd jî!) di lêgerînên xwe da bikartînin, divê ku ewana jî êzdîyan bi xwe, bi taybetî jî, ji erkdarên ola êzdî bihîstibûna? Lê, wek ku tê zanîn, bîrûbawerîya êzdîtîyê pir girtî ye, û li ser her agahîyeke di derbarê wê da qedexeyên cuda hene. Û carna, dema bersîva pirsên bê rawestan û bi baldarî yên lêgerîneran, an jî yên nûnerên olên dinê dane, êzdîyan di derbarê ola xwe da jî wan ra negotîne: wana her tenê ew pirs nîrxandine, yên ku bala axavtvanê wan kişandine, û, ew jî, tenê di nav goveka wan agahîyên di derbarê bîrûbawerîya ola axavtvanê xwe da, yên ku ewana zanibûne. Û jî bilî wê, axavtvanên wan bi xwe pirsên xwe li ser bingeha bîrûbawerî û dîtinên li ser sêwira cîhan û gerdûnê yên olên kevneşopî û, wisa jî, li ser bingeha agahîyên berovajîkirî yên di derbarê êzdîyan da, yên ku wana jî hinekan bihîstine, ava kirine, ji ber ku agahîyên wan ên dinê tunebûne û nikaribûne hebin jî...

Weha, di derbarê wan rûh û rewanên neqenc da jî êzdîyan pirsîne, ew, ên ku di derbarê wan da di olên kevneşopî yên xristîyanî û misulmanî da tê gotin. Ma ne, di ola êzdî da heya agahîyeke here sivik jî di wê derbarê da nîne. Û, heya, eger yên êzdî hinek zanînen xwe di derbarê rewanên (ruh) wî rengî da hene jî, ew bi "saya" pêwendîyên wan ên bi nûnerên olên kevneşopî ra bûne. Ma ne, êzdîyan jî gelên derdorê xwe yên cînar dorgirtî nejiyane û îro jî najîn?! Ma ne, pêwendîyên wan bi cîhana mayîn ra hebûne û îro jî hene?! Yan jî di nav wan da erkdarên olên dinê çûne-hatine, bi mabesta mîsîonêrîyê, ji bo ku bawerîya xwe bi



wan bidin pejirandin?! Û ji bilî van hemûyan û ji van jî zêdetir, ma ne, Şêx Adî gelek têgeh û têrmînên îslamî bi xwe ra anîne li nav êzdîtîyê?! Û ji ber wê jî, heya, eger êzdîyan bi axavtvanên xwe ra hinek pirs goftûgo jî kiribin, wana ew di nav çarçoveya bîrûbawerîyên olên kevneşopî da pêk anîne, û hinek caran jî – *weke xwesteka axavtvanan*.

Û hew!

Divê bê zanîn, ku di nav çarçoveya bîrûbawerîya xwe ya olî da, heya ku nikaribû bihata heşê êzdîyan jî, ku di derdorên Xwedê da dikaribûn ruh û rewanên neqenc jî hebin. Û ji wê jî zêdetir, ku dikaribû Xwedê bi xwe ew sêwirandibûna. Ji ber wê jî ewan wisa li ber xwe dane û nexwestine nefretê li rewanekî pîroz bikin û gotinên nûxsankirinê ji wî ra bibêjin, yê ku di bawerîyên kevneşopî da wek *rewanên neqenc, şeytan, satana, lûtsîfêr* tên navkirin.

– *Tiştêkî wisa çawa dikare bibe?* – Yên êzdî zendegirtî dibin. Ma ne, bi têgihîştina wana, di pantêona xwedavend û pîrozîyên êzdîyan da kesayîbûna (pêsonîfikatsîon) rewanên neqenc nîne. Eger neqencî û nepakî hene, ew tenê di nav mirov da hene. Û ji ber wê jî hinek erkdarên ola êzdî wisa tevlihev dibin, û bi tirs û xofekê dipirsin: “*Tiştêkî wisa çawa dikare bibe, ku Xwedê rewanê (ruh) neqenc bisêwirîne?*” (Helbet, eger gotin di derbarê Xwedê da ye!).

Ma ne, wek ku li jorê hate gotin, di pantêona xwedavend û rewanên bihurtî û pîroz a bawerîya êzdîtîyê da têgeha rewanên neqenc û kesayekirina wan nîne... Helwesteke wisa li dijî rûmet û hestên olî yên êzdîyan bûye. Lê ewana li dijî nûnerên wan olên kevneşopî çî dikaribûne bikin, ên ku, wek ku Têr-Manvêlyan dibêje, “*olên desthilatdar*” bûne?... Ji ber wê jî ew ji her nirxandineke wisa ya di derbarê pirsên wisa da zendegirtî dibin. Û ew hemû pirs, ên ku ewana neçar bûne li ser wana govtûgo bikin, an jî di derbarê *rûhê neqenc* da bibêjin, ewana her tenê bi neçarî, ew jî bi nûnerên bawerîyên xristîyanî û misulmanîyê ra pêk anîne! Lê di nav êzdîyan da axavtinên wisa wek êrîşên bêhurmetîyê û nuxsanîyê li hember hemû rewanên bihurtî û pîroz tê dîtîn, ji ber ku di ola *êzdîtîyê* da têgeha ruh û rewanên neqenc nînbûye û îro jî nîne, helbet, eger gotin di derbarê *êzdîtîyê* da ye, û ne ku *êzîdîtîyê* da...

Hemû xwedavend û rewanên bihurtî û pîroz di pantêona

pîrozîyên *ola êzdî* da tenê nûnerîya destpêka qenc dikin. Û, ya here pîroz, ya ku êzdîyên îro ji ola xwe ya kevnar parastine û gîhandine rojên me jî, dibe ku, hema ev e!

Ji hêla xwe va her rewanekî pîroz Xudanê malbatekê, bi-nemalekê, berekekê an tiştêkî dinê ye. Ji ber wê jî yên êzdî ji wana ra **“Yên ji me çêtir”** dibêjin, û ji vir jî peyva – **“Meçêtir”**! Ango, ewana ji me çêtir in, û, wek di olên kevnepî da, di êzdîtîyê da rewanên (ruh) ketî û ne qenc nînin...

Û ji bo ku van hemûyan têbigihîje, mirov divê di malbata êzdîyan da çavê xwe li cîhanê vekiribe û di hewa bîrûbawerîya ola êzdî da gihîştibe û perwerde bûbe, terbe-toreya xwe di *“xewn û xiyalên”* (wek ku Têr-Manvêlayan dibêje) wê ola kevnar a bi sur û sêr a kal û bavên xwe da dîtibe.

Dema êzdî dibêjin, ku mirov ji dêya xwe êzdî dibe, û ne ku dibe êzdî, dibe ku mabesta wan hema ev e!?

\*\*\*

Piştî vê mirov çi dikare bibêje?

Ola êzdî bi bîrûbawerîya xwe va, bi dîtina xwe ya li ser sêwrandina cîhan û gerdûnê va û bi sazîya pantêona xwedavend û pîrozîyên xwe va û, ya sereke jî, bi têngihîştina têgehên qencî û nepakîyê va ji olên kevnepî cuda dibe...

Ji bo wê jî, em ên kurd (hem ên êzdî, hem jî yên dinê) divê rastîya vê ola gelê xwe ya kevnar rast ravebikin û nas bikin. Em divê hewl bidin, herdu demajoyên vê ola gelê xwe ya kevnar (yên berî û piştî Şêx Adî) bi dîrokî nas bikin û ji hev cudabikin. Û ji bo ku felsefeya jîyanê, ya sêwirandina cîhanê û ya qencî û neqencîyê ya netewa gelê kurd bidin vejîn, divê rastîya ola êzdî ya kezî û pîroz, a berî rêform û guhartinên Şêx Adî vejînin...

Û ev jî deynê me yê li hember wijdana netewî û rûmeta mirovî ye...

Lê, heya ku ev yeka pêk bê, min dixwest bala xwendevanên xwe bikişanda ser hinek dîtînen Têr-Manvêlayan ê ezadazanê xirîstyanî yên di derbarê nîrx û hêjahîyên êzdîyan da. Ew dîtînan jî ewî li ser bingeha çavdêrîyên xwe yên zêndî sed û pênc salan berî me nivîsîne. Û, eger em bi hev ra wan dîtînan hemberî vê rewşa êzdîyan ya niha bikin, emê bibînin, ka ji ber sedema êrîşên derûnî, metirsîyê tevkuji û tunekirinê di nav beşekî gelê me da ew nîrx û hêjayî çawa hatine lewazkirin û li ser bingeha

komplêksa tirsê û xwebiçûkdîtîne ew bi têgeh, têrmîn û navên bîyanî va hatine guhartin.

...Û ew, çi ku di gotara Newaf Mîro da derketîye holê (ya “Êzdî çima wê peyvê bikar nayînin?”), her tenê encama û şopa wan êrîş, stêmkarî, tevkujiyan in, ên ku sedê salan li hember êzdîyan hatine meşandin. Û, eger ev rewş rast bê tê bigihîjin, emê rastîya gelê xwe rast watedar bikin û, li şûna hev tewanbarkirinê bi têgihîştîni û li ser bingeha netewî yekîtîya xwe xurt bikin...

Mirov ku wê pirtûka navborî ya ezdazanê xristîyanî dixwîne, têdigihîje, ka êzdî (û, wisa jî hemû kurd) berê kî bûne û îro gihîştine çi rewşê û bûne kî.

Fermo, naha jî em bi hev ra çend parçeyan ji pirtûka Têr-Manvêlyan a “Kurmanjên yêzîdî” bixwînin:

*“...Mirov zendegirtî (matmayî) dibe, cîhan wana mirovên bê ol û bawerî hesab dikir û îro jî hesab dike, lê ew – tevahîya mirovayê”* (rû. 12).

\*\*\*

*“...Ew (yê êzdî. – E. C.) hez dike û jêra bûye hînbûn, ku ji jorva, ji bilindahîya olîmpî va li gelên dora xwe binihêre...”* (rû. 23)

\*\*\*

*“Divê bê gotin, ku kurmanc (li vir mabest dîsa êzdî ye. – E. C.) serbilind hatîye cîhanê, di her gaveke wî da, di her liveke wî da, di axavtina wî da ruhê wanî serbilindîyê tê xuyan”.* (rû. 23)

\*\*\*

*“... her çiqas jî êzdî di rewşeke giran da ne, paşdamayî ne, û bi xwe kêm jî mane, lê dîsa jî ewana bi taybetîyên xwe yên bi nîrx û hêja va diyar in, ên ku bi giştî li bal peyhatîyên netewên gewre hene”* (,rû.:5).

...Wekî dinê, tiştê ku em ji hev ra bibêjin, dîsa hene, lê vê carê ewqas jî bes e.

Ez hêvîdar im, ku emê li ser vê mijarê hê biaxivin.

\*\*\*

Û piştî demekê ji pêwendîyên me yên bi xwendevanan ra çê bûn û piştî pevguhartina dîtin û nêrînên me, ji bo nîrxandinê

mijareke balkêş jî vebû, ya ku di rêzê da benda xwendevanên  
hêja ye...

... Bi rastî jî, jîyan tiştêkî nebînayî ye, her ku diçe, ew bi  
xwe mijarên nû ji bo goftûgo û gengeşiyên nû destnîşan dike, û  
her carê mijarên nû, û balkêş ji bo nirxandinan vedibin...



## EM ROJEKÊ DIVÊ JI HEV RA RASTÎYÊ BIBÊJIN?<sup>98</sup>

### -II-

...Min di dawîya beşê yekem ê vê gotarê da nivîsî bû:  
“...*Wekî dinê, tiştê ku em ji hev ra bibêjin, dîsa hene, lê vê care ewqas jî bes e.*”

*Ez hêvidar im, ku emê li ser vê mijarê hê biaxivin”.*

Û bi rastî jî, min xwe ji bo wê amadekiribû, heya hinek pirs ji bo nirxandinê cuda kiribûn, lê, wek ku di nav gel da tê gotin, *şemî ji înyê zûtir hat.*

Piştî weşana beşê yekem, di navbera min û hinek xwendevanên me da pêwendî çê bûn, hinekên ji wan bi tirs nêzikî rastîyê dibûn: ewana digotin, ku, erê, ev rastîya me ye, lê îro ev rastî ji kê ra pêwîst e, ku gel hînî rewşa xwe ya wî şewazî bûye?! Helbet, li ser vê, ya ku min got jî, ev bû: “... *Wek ku tê zanîn, piraniya gelê me îro misulman e, lê ew nayê wê wateyê, ku em divê li ser dîroka gelê xwe ya berî îslamê, li ser ola gelê xwe ya kevnar lêgerînan pêk neynin û rastîyê ji hev ra nebêjin... ku, ji bilî vê di nav gel bi xwe da li ser vê mijarê govtûgoyekê rû daye, gelek êdî daxwaza rastîyê dikin û heya gelek rêyên pratîk jî tînin zimên (helbet, her yek bi cûreyê xwe!)... ku mafê me nîne, ji gel ra rastîyê nebêjin. Ku, wê sîcekî giran be, eger em îro rastîyê ji gel veşêrin, ku, yek e, zû-dereng, di pêşerojê da wê hinekên dinê van rastîyan bibînin û ji gel ra bibêjin...*”

*Ji bilî wê, gel bi xwe jî gelek tiştan têdigihîje. Em bi wê yekê kê dixapînin?”*

Divê bê gotin, kesekî ji wan jî nexwast, ku ji navê xwe tiştêkî bibêje yanê binivîse, ku ew tişt pêşkêşî xwendevanan bibin. Ji wan nivîskarê kurd ê navdar, mamostayê hêja Wezîrê Eşo (naha êdî bihuştî!) piştî xwendina gotarê makkirineke zanistî ya kurt, lê bi wate, bi nivîskî şandibû ser rûpela min a Fêysbûkê:

“... *Min gotara te ya berfireh ser ola ezdiya û nava zemîn da guhêrandina wê da xwend. – Mamostayê hêja dinivîse, – Ez ne pisporê ola êzdîtiyê me, lê weke kurdzan dikarim bibêjim, ku*

---

<sup>98</sup> Rojnameya “Pênûsa nû”, hejmar – 25 – <http://www.penusanu.com> ; <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/mamoste-ezz-cewo-nivs-h2221.html>

*te lêkolîneke kûr û balkêş û nemaze ya ser çend şêweyên ola kurdan a kevnar bi cî aniye, ku karekî pir aktûel e. Bi wê tu bala pisporên ola êzdîyê dikşîni ser şirovekirina çend pirsan ên ku hetanî îro bi temamî nehatine zelalkirinê yanê jî şaş hatine komêntarkirinê...*

Bi rastî, nivskarê rêzdar neketye nava şiroveyên hûrbînî, dibêje, ku ew ne pisporê ola êzdî ye, lê bi wê gotina xwe ya kurt û cewharî jî, wek kurdzan, gelek tişt gotye, yên ku dikarin ji pisporan ra bibin rêber di karê wanî lêgerînî da. Mirov dikare bibêje, ewî bi şerazayî destê xwe danye ser pirsgirêkê û bi zanistî şêwazek dayê û formûle kiry, ku ew "...karekî pir aktûele"... ku "*divê mirov bala pisporên ola êzdîyê bikişîne ser şirovekirina pirsên ku hetanî îro bi temamî nehatine zelalkirinê yanê jî şaş hatine komêntarkirinê...*" – Bi rastî jî, ev gotina mamostayekî zanyar e! Ew bi xwe jî dibêje, ku pirsgirêk hene û ew divê bêne zelalkirin...

Ji gotina rast ra çi dikarî bibêjî?!

Lê tiştê ku, bi rastî, ji hêvîyên mirov derbaz dikirin, helwesta xwendevanên me yên dinê bû: piştî weşana vê gotarê gelek xwendevanan bi name û şêwazên dinê helwest û nêrînen xwe dianîn zimên. Mînak, helwesta Besa Evdal a ji Ermenîstanê (ya ku niha li Rûsîyayê dijî) jî nêzîkî ya hinek rewşenbîrên me bû. Ew dinivîse: "*Gelo ev rastî ewqasî me lazim bûn? Me ji xwe ra serê xwe kiribû ber xwe, û emrê me wisa derbaz dibû. Gelo çiqasî rast e, ku em vê birîna xwe vekin? Erê kalkê minî rehmêtî jî hinek tişt digotin, ewî jî gelek xeberên erebî nedixebitandin, û ez naha teze fem dikim... Lê dîsa jî, gelo evê hê zêde me ji hev dûr nexe?*"

Ji bo van pirsana mirov çi dikaribû bigota? Helbet, heya cîhekî (tenê heya cîhekî!) mirov dikaribû serê xwe bikira ber xwe û bijîya. Lê, wek ku tê xuyanê, ya me bûye weke mînaka: "*...Bavo min diz berdaye, naha ew min bernade!*"

Binihêrin, ji her alîyan va rêya windakirina bingehên êzdîtîyê ya rastdêr tê meşandin (ew bi zanebûn be, an bi nezani!), her carê vekirî hinek gav tîn avîtin, ên ku ji bo resenîya vê ola gelê me ya kevnar dikin xeterê, û bi tehlûke ne. Min di gotara xwe ya "Êzdîti"<sup>99</sup> û beşê yekem ê vê gotarê da hinek cudahîyên

---

<sup>99</sup> <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/gotareka-dewlemend-di-der-bar-ola-zdt-de-h2140.html>

bingehîn ên di navbera *êzdîtîyê* û *êzîdîtîyê* da anîne zimên (ji ke-remaxwe ra, baş bala xwe bidin cudahîya di navbera van herdu peyvyan da!). Û eger hinek lêgerîner û nivîskarên bîyanî (û ne tenê yên bîyanî), bêyî ku vê cudahîyê bibînin, li ser bingeha ji hêla derbirinê (gotinê) va nêzîkî hev bûna (lê ne yekbûna!) van herdu peyvyan (*êzdîtî* û *êzîdîtî*) cudahîya di navbera van herdu olên ji hev cuda nedîtine û îro jî nabînin. Îro (dîsa bi zanebûn an bi nezani) rêya bi *êzîdî* kirina *êzdîyan* tê meşandin. Mînak, gelek kurdên êzdî vê yekê tê digihîjin, û helwesta wan jî li ber çavan e. Û evê yekê lêgerînerên pispor nikaribûne nebînin. Mînak, wek ku tê xuyanê, mabesta Xanna Omerxalî ev bûye, ku ewê di pirtûka xwe ya “Yêzîdîtî. Ji kurahîya hezarsalan” da nivîsiye: **“Ji bo ku yêzîdîtî (üezüdüzm) bikaribe, hîni mercên dirokî yên nû bibe, kesayetîya Şêx Adî pêkera (faktora) sereke bûye. Û, her çiqas, bîrûbawerîya wî di karê rêformkirina êzdîtîyê da roleke girîngtirîn jî lîstîye, carna heya helwesta êzdîyan bi xwe jî li hember kesê wî ne yekawa (cûreyekî) ye...”**<sup>100</sup>

Ango, ev tê çî wateyê? Ma, gelo, ev nayê wê wateyê, ku di nava êzdîyan da hemû jî rola Şêx Adî di nava karê guhartinên ola êzdî da bi cûreyekî nabînin?.. Û li şûna hinek vê bibînin û bersîvekê jêra bibînin, heman tiştî dubare dikin, ne bese, hela di ser da jî ew bi vê helwesta xwe rê li ber tevlihevîyan vedikin...

Fatima Bîrgul ji Stenbolê dinivîse: “Mamoste, ez ji Batmanê me, gelek dostên min ên *êzîdî* hene. ...Yanî, ji miqala te dertê, *êzîdîtî* berî Şêx Adî jî hebûye?”

– Xanima hêja, ez nizanîm, gelo *êzîdîtî* berî Şêx Adî hebûye, yan na, lê *êzdîtî* jî xwe ya berî wî bûye, ew ola gelê kurd a berî zerdeştîyê ye û tu têkilîya wê bi tariqatên sedsalên navîn nîne. Ewa ku hûn dibêjin *êzîdîtî*, wek ku êdî min di gotarên berê da nivîsiye, tişteki dinê ye, hîç kesekê nikaribe wê û *êzdîtîyê* bi-gihîne hev. *Yên êzîdî* ew bûne, yên ku, wek ku Xaçatûr Abovyan jî dinivîse, di nav ereban da jî hebûne (li jorê, di beşê I ê “Em rojekê divê ji hev ra rastîyê bibêjin” da binihêre)...

Dizani, gelek caran em bersîva hinek pirsan di cîhekî dinê da digerin, bi taybetî jî, li wir, li ku ew nikare hebe...

Heya em ji bo xwe cudahîya di navbera *êzîdîtî* û *êzdîtîyê* zelal nekin û bingehên wê cudahîyê tê negihîjin, emê rastîya ola

<sup>100</sup> Ханна Омархали. Йезидизм. Из глубины тысячелетий, С.-Петербург, 2005, стр. 45.//Xanna Omarxali, “Yêzîdîtî. Ji kurahîya hezarsalan”, S.-Pêtêrbûrg, 2005, rû. 45.



xwe ya kevnar tê negihîjin û hertim li dû kêşa hineke dinê bikulin...

Hetemê Paşê ji herêma Svêrdlovskê ya Fêdêrasiyona Rûsiyayê dinivîse: *“Dersdar, erê tu rast dibêji, lê sistêma Şixadî jî em xweyî kirin. Binihêrin, çika nivîskar Eskerê Boyîk çî dinivîse: “Ew guhastinên bingeîn, ew hed-seda Şixadî, şagirt û peyhatiyê wî, anîne nava wê civakê, êzdîtîyêra bûn him, qewet, hev-girtin û bawerî, wê hed û sedê nêzikaya hezar salî ev bawerî di nav dorpêça dîndijminatîya hişk, xwexwatiya fanatîke kor, agir û bahozên dîroka Rojhilatê ya xezebda parast”*.<sup>101</sup> – Em gerekê vê jî bibînin, ne!?” – Ew nameya xwe serhevda tîne?

Hetemê hêja, birayê delal, li vir pirs di çî da ye, dizanî? Em herdu (mamosta Esker û ez) li ser du tiştne cuda dinivîsin, mabestên me cuda ne. Eger mamosta Esker armanc kirîye, di derbarê rola Şêx Adî da binivîse, bê guman, mabesta wî dîtina wan tiştên erênî ye, yên ku dibe ku wê demê di nav vê tevgera olî da hebûne... Û wisa jî, ya ku oldarên îro (terêqên ji Mala Adîyan) dixwazin û li me ferz dikin jî, ev e... Ji ber wê jî ev derketîye holê.

Belê, dema ku em hewl didin, vê bibînin, her carê pirsek dertê holê: Gelo, *“sistêma Şixadî” êzdîtî parastîye, yan..?*

Lê, ji bilî vê, divê bê zanîn, ol tenê ya oldaran (terêqan) nîne, ew di sêrî da ya bawermendan (mirîdan) e, paşê...

Lê, dîsa jî, wê baş bibûya, eger te binihêrîya, ka mamosta Eskerê Boyîk di dawîya heman gotara xwe da çî nivîsîye:

*“Ez ne alimê bawerîya êzdîtîyême, ne oldarim, ne têologim, nivîskarekî kurdîm û zanebûnên min jî derheqa vê bawerîya kurdistanî awqasin, ku karibim efrandinê xweda rastîya wê bawerîyê bi rastî dîyarî xwendevanê xwe bikim... Usane, eger nivîsêda fikira kêm-zêde, an jî hidûdên dogmên olê der hebin bira zanyar, oldar û têolog min biborînin.*

*Lê wek nivîskarekî ji civaka kurdên êzdî ne mafê min heye, ne jî wijdanê min temûl dike derheqa van pirsgirêkada neni-vîsim”*.

Ango, ev tê çî wateyê? Gelo ev nayê wê wateyê, ku mamosta Eskerê Boyîk bi xwe jî ewê nêrîna xwe wek gotina dawîyê li xwendevanan ferz nake. Ji ber ku ew bi xwe jî, ew tiştê ku bi xwe dinivîse, wek rûnê helandî napejirîne, an jî, bi xwe jî

---

<sup>101</sup> Eskerê Boyîk, “Êzdîtî û pêwistîya guhestinan”, rojnameya “Rya teze”, № 13 (4892), s. 2013.

heya dawîyê di wan da ne bawer e...

Lê, dizanî, birayê delal, tiştê herî balkêş di vê gotarê da ne ev e jî?! Eger te gotar heya dawîyê bi baldarî xwendibe, mamosta Esker berî xwemukurhatinê tiştên pir balkêş dinivîse, û, bi dîtina min, divê mirov giranîya bala xwe bide ser wan.

Fermo, ka em wî parçeyê gotara wî bi hevra bixwînin:

*“...Pirsgirêka here dijwar, ku vê demê ji her tiştî pirtir çareserîyê dixwaze, nexweşîyan civakêda pêşda tîne ew teribandina hinek xetên hed û seda êzdîtîyê yên sorin ku naha, bêhtir li derveyî welêt pêk tên.*

*Ji bo parastina vê civakê gerekê gelekî fesal, bi zanebûn nêzikî vê pirsgirêkê bibin. Ne bihêlin “çawa dibe bira bibe” ne jî riya teribandinê bihêlin “firebe”.*

*Bûyerên dîrokî didin kîvşê ku ew xetên sor ne ewqas ji bo betalbûna olê, lê di nav dewranên dijwarda ji bo xweparastina civaka êzdîyan berk û hişk hatine danîn.*

*Hişkaya wê civak û ola, ku Êzdî navda dijîtin, êzdî mecbûrî hişkayê wan xetên sor kirin.*

*Bûyerên dîrokî didin xuyan, ku dema Şîxadî û peyra jî hinek civakên dinê hatine û li nav êzdîyanda helyane.*

*Strûktûra civakê, sistêma perwerda olî-civakî, çînên ol-darî, tifaq û paqij jiyana civakê, xwerin-vexwerinên qedexekirî guhestinan dixwezîn.*

*Ji çevkanîyên dîrokî, zargotinî, ji têkstên bawerîya êzdîtîyê, tê xanê ku dema Şîxadî jî ew guhastin-rêform di êzdîtîyêda ji aliyê rewşenbîrya pêşketî, xwendîda hatye pêk anîn. Şîxadî, şagirt û peyhatyê wî gişk jî şexsyetên dîrokî, di rojhilatêda bi nav-deng, xwedî kiryamet, zanebûn, filîsofên xwedênasîyêye kûr, xwendî û bi rastî jî rewşenbîr-rêvebir û pêşewitîyê civak û netewa xwe bûne.*

*Şaşîye bifikirin, ku ew pêvajoyê bi biryarekê, bi konfêransekê pêk bê. Guhartin dem û lêkolîniên demdirêj dixwaze.*

*Eger rêvebirî û rewşenbîrya êzdîyan wê înisîyatîvê hilnede destê xwe, jiyane bi xwe guhartina bike”.*

Di sêrî da bibêjim, ku rêz û hurmetên min ji her nêrîneke her mirovekî ra heye, heya eger ew nêrîn ne rast be jî. Ji ber ku di jîyanê da nêrînên ji sedî sed rast nînin. Tiştêk di nava hinek pêwendîyan da rast e, di cîhekî dinê da – na!

Ji bilî wê, eger nêrînên ne rast jî nîn bin, wê gelekî dijwar

be, ku mirov rastîyê bibîne û nas bike.

Belê, wek ku ji bo her olekê, wisa jî ji bo ola êzdî “hinek xetên sor ên hed û seda olî” hene. Lê divê em ji bo xwe zelal bikin, ka ji wan kîjan yên ola *êzdî* ne û kîjan ên wan in, ên ku îro di nav me da di derbarê wan da tê ferzkirin.

Bi rastî, di rewşa êzdîtiyê ya îro da nikare, ku mirov, wek ku mamosta Esker dibêje, “*Ne bihêle “çawa dibe bira bibe” ne jî rîya teribandîne bihêle “firebe”*”.

Binihêre, birayê delal, min dixwest, li vir bala te û xwendevanan bikişînim ser du xalên here balkêş, ên ku di vî parçeyê gotara mamosta Esker da hene, ezê paşê bibêjim, ka çima mirov nikare ne *bihêle*, ku “*çawa dibe bila bibe*”, ne *jî bihêle*, ku *rêya teribandîne “fireh bibe”*.

Bi dîtina min divê mirov nirxandinê ji wan herdu xalên vê gotarê yên here balkêş û bi prênîsip girîng destpê bike. Yek ew e, ku mamosta Eskerê Boyîk dinivîse: “*...Bûyerên dîrokî nîşan didin, ku dema Şîxadî û peyra jî hinek civakên dinê hatine û li nav êzdîyanda helyane*”.

Bi rastî, min, û wisa jî gelekên dinê, dê bixwestana, ku wisa bibûya. Lê rastîya dîrokî ya objêktîf ne wisan e, û ew reng û rûçikê êzdîtiyê yê îroyîn tiştêkî berovajî vê xwestinê diyar dike. Erê, rast e, mamosta rast dibêje, ku *hinek civakên dinê hatine nava êzdîyan*, lê ewana ne ku di nav êzdîyan da helyane, lê gelek taybetiyên rengê xwe, yên *ne êzdîti*, dane *êzdîtiyê*. Û ya ku di emcamê da derketiye holê jî, êdî ne *êzdîtiya kezî ya pîroz* e, ew *êzdîti* ye... Û, ka gelo ev çiqasî *êzdîti* ye, li ber çavan e! Û divê em vê ji bo xwe zelal bikin û tê bigihîjin ...

Ya duyem, di gotara mamosta da tê gotin, ku “*Ji çevkanîyên dîrokî, zargotînî, ji têkstên bawerîya êzdîtiyê, tê xanê ku dema Şîxadî jî ew guhastin-rêform di êzdîtiyêda ji aliyê rewşenbîrîya pêşketî, xwendîda hatye pêk anîn. Şîxadî, şagirt û peyhateyê wî gişk jî sexsyetên dîrokî, di rojhilatêda bi nav-deng, xwedî kiryamet, zanebûn, fîlîsofên xwedênasîyêye kûr, xwendî û bi rastî jî rewşenbîr-rêvebir û pêşewitîyê civak û netewa xwe bûne*”.

Dibe ku di nava vê nivîsa mamosta da parçeyê herî girîng, yê ku derî li pêşîya dîtin û têgihîştina rastîya demajoya Şêx Adî û ya pey wî ra vedike jî, ev e. Her çiqas li vir hinekî sergirtî hatîye gotin, lê mirovek, ê ku pirî-hindikî dîroka sedsalên navîn zanibe,

wê tê bigihîje, ka Şêx Adî wê demê (sedsala pêncan a koçî) di-  
karibû çî xwendin dest anîbûya. Wê demê rewşenbîriya pêşketî û  
xwendî di çî sazîyan da perwerde bibûye, felsefeya wan a olî-  
bawerî çî bûye? Wisa jî, ya şagirt û peyhatiyên wî...

Ji bo wê jî, dema em dibêjin *êzdîtî* ola gelê kurd a kevnar  
e, yên dijberî me van pirsên hanê didin pêş me:

– Eger êzdîtî ola kurdan a kevnar e, lê ev peyv, têrmîn û  
têgehên weha, yên ku di vê olê da hene, hûnê çawa şirove bikin:  
*Şems, Şêşims, Sultan Êzîd, cunnet, cehneme, ruh, cin, milyaket,  
melek, Tawisî Melek, şêx, Nasrêddîn, Sicadîn, Melek Ferfxeddîn,  
Şêxûbekir, Ebûbekir, Cinteyar, Şîxadî (Şêx Adî), similayî (bismil-  
layî), Rebê alemê/Rebilalem, Xulîqellah, Xaliq?..*

Helbet, bersîva vê jî heye.

Ji bo wê jî ew êzdîtîya serdema Şêx Adî bi rengê xwe va  
pir nêzikî îslamê bûye, heya gihîştîye radeyekê, ku wek  
tarîqateke wê bûye... Û ji ber wê jî êzdîtîya wê demê bi gelek nav  
û têgehên îslamî va hatiye-gihîştîye me. Heya hemû navên  
Xwedê û Xwedawendên ola Êzdî wergerandine erebî, angò  
«eba'» (عباءة) ya îslamî lê kirine. Û ev jî xwezayî ye, ji ber ku  
Şêx Adî perwerdeya ola îslamê destaniye, ne ya ola êzdî. Heya  
radeyekê ev bîrûbawerîya Şêx Adî, ya ku oldarê serdema wî tenê  
bi zarkî fêr bûne (oldarên êzdî dibêjin, “ew oleke sînem-devterî  
ye û li ser balgî digihîje hinek oldarên şaraza û pispor”), di nav  
xwe da bêhtir nêzikî îslamê ye, ne ku – êzdîtîyê. Ji ber wê jî ew  
tenê di nava çarçeveya teng a oldaran da maye û heya jî hêla  
hemû oldaran va jî nayê tégihîştin. Lê êzdîtîya berî Şêx Adî, ya  
ku bêhtir gelêrî bûye, di nav gel da, di nav zargotina me ya gelêrî  
da, bi şewazê qewl û beytan, lorîkan, gotinên dema merasîm û  
torenan, dirozge û dilovanîyan da hatiye parastin...

Em her tenê li van nav û têgehên binihêrin, ên ku hê jî di  
nava êzdîyan da zêndî mane: *Mêrê Rojê, Yekê jorîn, Xudanê  
malê, Ziyayê zer, Memê Şivan, Gavanê Zerzan, Mamereşan, bu-  
huşt, dojev, firêşte, rewan*. Em wisa jî dikarin nav û têgehên dinê  
yên pîroz binihêrin. Eger ev ne navên xwedewandan û têgehên  
bawerîya êzdîtîyê ne, lê êdî çî ne? Her çiqas jî di nava sedsalan  
da dikare hinek tişt di wan da hatibin guhartin, lê dîsa li ber çavan  
e, ku evana bingehên kevnar ên vê ola êzdî didin xuyan!

Û bi vî awahî, piştî rêformên Şêx Adî hêdî-hêdî, bi berekê  
va peyvên xurû kurdî bi hemwateyên wan ên erebî tèn guhartin.

Em li van herdu komên peyvay binihêrin:

**yên kurdî:**

Xweda/ê

rewan

bihuşt

raman

dojeh

firêşte

ol

Roj

bi hêvîya Xwedê

**yên erebî:**

Ellah, Rebb, Xuliqellah, Rebbilalem/  
Rebê Alemê

ruh

cunnet

fikir

cehnime

melek/milyaket

dîn

Şems

înşallah!

... Êdî em di derbarê nexwendîtîya olî ya hinek oldarên me da nabêjim, ên ku li ser şîn û xêrên mirîyan li şûna drozgeyên ola êzdî bibêjin, heya ayetên Qurana pîroz dibêjin û hay jî pê nînin... (bi hûrbînî – di Diyarbûna I-ê da).

Ev, çî ku li jorê hate gotin, di derbarê rewşa êzdîyan a duh da bû. Lê îro? Îro, wek ku birayê hêja Newaf Mîro di gotara xwe ya “Êzdî çima wê peyvê bikar nayînin?” da dinivîse, ku “*Bi hatina Ewropa re, êzdiya derfet hebûye, û pêre jî deng û rengê wan ji aliyê raya giştî û ji aliyê rewşenbîran ve hatiye dîtîn û nasîn*”, heya cîhekî raste. Lê tenê heya cîhekî! Bi rastî îro di Ewropayê da merc û derfet ji bo êzdîyan peyda bûne, gelek sazî, komele û navend hatine avakirin... Lê piranîya wan îro wan rêform û guhartinan, kurtir dikin, ên ku Şêx Adî di dema xwe da destpêkirine, wan di nav gel da bêhtir belav dikin û bi wê yekê *êzdiyê* bêhtir ji bingeha xwe ya *resen* dûr dixin. Ango, ewê pêktînin, çî ku erkdar û belavakrên bîrûbawerîya Şêx Adî pêra negîhandibûne heya dawiyê bibin sêrî... Dibeku ji ber wê jî, lêgerîner û pispora ola êzdî û ya ji binemala pîran Xanna Omerxalî di pirtûka xwe da dinivîse: “*Ji bo ku êzdî bikaribe, hîni mercên dîrokî yên nû bibe, kesayetîya Şêx Adî pêkera (faktora) sereke bûye. Û, her çiqas, bîrûbawerîya wî di karê rêformkirina êzdiyê da roleke girîngtirîn jî listye, carna heya helwesta êzdiyan bi xwe jî li hember kesê wî ne yekawa ye...*”

Lêgerînera hêja rast dibêje, bi rastî jî, hinek êzdî, yên ku ji

mêjva ji neçarîyê welatê xwe terikandine, û bîrûbawerîya Şêx Adî pêra negîhandibûye di nav wan da kûr bibe û li ser ruh û rewanê wan bibe desthilatdar, bi çavekî dinê li wan pêvajoyan dinihêrin... Û, divê neyê jibîrkirin, ku ev jî ew êzdî ne, yên ku hinek pirîskên êzdîtîya resen hê jî di kurahîya ruh û rewanê wan da hatine parastin.

Û, eger yekî di kûraya ruh û rewanê wî da hinek ji wan pirîskên êzdîtîya resen hê jî zêndî mabin, wê ji bo wî balkêş be, ka, gelo, dema Xanna Omerxalî dinivîse “*hînî mercên nû bûn*”, mabesta wê çi bûye? Ew bi gotina: “*rêformkirina êzdîtîyê*” û “*rola girîngtirîn a bîrûbawerîya Şêx Adî*” di wan rêforman da, çi tê digihîje? Mirov gotinên wê yên “*... helwesta êzdîyan bi xwe jî li hember kesê Şêx Adî ne cûreyekî (yekawa) ye*” çawa têbigihîje?

Helbet, ev pirsana hirêtorîk in û bersîva wan di wan bi xwe da heye!

Û li vir pîrsek jî girîng e, ku ew mirova wan tiştan dinivîse, ne tenê di malbata pîrên êzdîyan da çavên xwe li cîhanê vekirine û mezin bûye, ewê wisa jî xwendina xwe li ser wê mijarê pêkaniye, û ew pirtûk jî berhema karê wê ye zanistî ye.

...Mirov nikare heya dawîyê têbigihîje! Hinek bawer-mendên êzdî zêde tê jî nagihîjin, ka rol û cîhê Şêx Adî di nava ola êzdî da çi bûye û her tenê wek dogmayekê dipejirînin. Lê hinek jî dizanin, ku piştî hatina Şêx Adî û rêformên wî ji rengê destpêkî yê êzdîtîya kezî û pîroz pir kêmtîşt maye, ku heya van demên dawîyê jî gelek kal û pîrên me gazinan dikin, ku ew wan qewl û beytên ku şêx dibêjin, bi xwe tê nagihîjin. Ay, lê gelek kurdên me yên misulman, yên ku ji Başûr an Rojavayê Kurdistanê hatine û zimanê erebî dizanin, wan tê digihîjin û dikarin bibêjin, ka li ku çi gotin hatine guhartin...

Û yeke dinê jî: van salên dawîyê stranek tê gotin – a “*Şerfedîn e!*...”. Û tiştê balkêş jî li vir ew e, ku di stranê da tê gotin: “*Şerfedîn e, Şerfedîn e, Şerfedîn e, dîne min e!*...”. Min ku cara yekem ev strana bihîst, ez zendegirtî bûm û min xwest bizanibim, ka ev çi ye û ji ku tê. Bi rêya pêwendiyên xwe yên bi êzdîyên welêt, Ewropa û Sovêta berê ra, ez pê hesiyam, ku ew stran di rastîya xwe da weha bûye: “*Şerfedîn e, Şerfedîn e, Şerfedîn e, ji dîne min e!*...”, ango, ne ku Şerfedîn bi xwe dîne, lê ew ji dîne stranbêj e. Dîsa min ji oldarên şareza pîrsî, ka gelo di nava

pantêona ola êzdî da xwedavendek, an pîrozîyeke wisa heye, ke-  
sekî nikaribû ji min ra bibêje, mak bike. Min dîsa pirtûka Xanna  
Omerxalî, ya ku min li jorê behsa wê kiribû, hilda û lê nihêrî... Û  
di wê da ferhenga têrmîn û navan heye, lê di wê da jî ew nava  
nîne...

Helbet, li vir hîç girîng jî nîne, ka ew nava heye an – na.  
Ma berê ew hemû nav û têgehên erebî-îslamî di ola êzdî da  
hebûne? Helbet – na! Lê ew bi rêya rêformên Şêx Adî û pey wî  
ra anîne nava êzdîtîyê. Û ev nava jî dikare demeke hê dereng,  
hinekên din anîbin... An ew di nava *êzdîyan*, ne ku di nav  
*êzdîyan* dahebe (ji kerema xwe, careke dinê baş bala xwe bidin  
van herdu peyvan!). Pirs di wê da ye îro hinekên di pirsên ola  
êzdî û bi giştî yên ezdazaniyê (têolojîyê) da pêxas dibêjin: “Dinê  
min Şerfedîne, miletê min *êzîdî ye!*” De were û xwe ji vê nezanî  
û nexwendîtîya olî biparêze... Êzdîyên belengaz jî, ev hezar û  
sêsed sal e înkâr û qedexe bûne, dixwazin, çi dibe, bila bibe, navê  
wan bê bihîstin, ew *êzdî* dibe, *êzîdî* dibe, çi dibe, bila bibe, ferq  
nake! Û ewqas komele, sazî û navend hene, lê kesek bersîveke bi  
heşmendî û wate nade van, û rêklamên ku di întêrnêta da ji navê  
*êzdîtîyê* tê belavkirin, karê bi*êzîdî*kirina *êzdîyan* didomînin...

Û ya dawîyê: dibe ku hinekan *êzîdî* pejirandibin (ewên  
ku Abovyan behsa wan dike, yên ku heya di nav ereben da jî  
hene), wek ku mafê me nîne, em ji kurdên sunnî, yên şîî, yên  
elewî, yên nexşbendî, yên xristîan û yên dinê ra tişteki bibêjin,  
wisa jî – ji wan ra. Bila ew *êzîdî* bin. Heya eger di xwezayê da  
*êzdî* û *êzdî* nemabe jî, yek e, ew êdî ne *êzdî* ne...

Ya ku divê *êzdî* hevza xwe jê bikin jî, ev e!

Û eger hinek bixwazin wê ola pêşîyê xwe vejîyan bikin,  
divê ji bo wê karekî kêrhatî bikin, ne ku pêvajoya rêformkirina  
*êzdîtîyê* di van rojên me da jî bidomînin...

Û ji vir jî bersîva wê pirsê dertê holê, ka, gelo di vê rewşê  
da mirov dikare “*Ne bihêle, ku “çawa dibe bila bibe”, ne jî  
bihêle, ku rêya teribandîne “fireh bibe”?*”

## DERENCAM

...Me berbi cîhana kevnar va rêwîfî-êkskûrseke (*lat. Excursus*) dîrokî pêk anî, xwendevanên hêja. Me bingeh, merc û sedemên pêkan ên peydabûna dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê gelê kurd da nirxandin – ji dema medên kevnar ên pêşîyên me heya van rojên me...

Ew, ku ji bo vê pirtûkê mêtoda lêpîrsîna zanistî-rojnamegerî hatîye hîlbijartin, tişteki ji nedîtîva nînbûye. Ji bo ku rastîya dîrokî derxin ronahîyê, pêwîst bû lêgerînen zanistî yê bûyerên dîrokî bihatana pêkanîn– ji demên kevnar destpêkirî heya destpêka dewra XX-an. Ji ber ku, divîya bû, li vir di warê dîtînen lêpovajî yê di derbarê ola gelê kurd a kevnar – êzdîtîyê û ewê civaka êtnîkî-bawerî da lêgerînan pêk bînin, a ku li dora wê avabûye.

Û li ser vê bingehê rêyên jinûva zêndîkirina rastîya dîrokî hatine dîyarkirin.

Bi van hemûyan ra tevahî di dema lêpîrsînê da hinek rûpelên dîroka kevnar a gelê kurd jinûva hatine lêgerîn – ji demên padişahîya Medyayê va. Ji bo wan analîzan, ên ku di vê pirtûkê da hatine pêkanîn, bi piranî jî encamên lêgerînen zimanzanî-êtîmolojî bûne bingeh.

...Ji hêla dîrokî va gelek bingeh, merc û sedemên pêkan ên peydabûna dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê gelê kurd da, ji demajoya kevnar a dîroka gelê kurd va heya vê serdemê hatine lînenandin...

Di pêvajoya amadekarîyên lêgerînan da gelek zanîyarîyên di derbarê bûyerên rêal da, û wisa jî dîtînen lêpovajî û tewşyên di derbarê pêşîyên kurdan – medên kevnar û ola gelê kurd a kevnar a berî zerdeştîyê – êzdîtîyê dahatine dîtînen. Ew hemû bi wateya xwe ya dîrokî va pir balkêş bûne, ji ber wê jî hem bi tomerîya xwe va û hem jî her yek cuda di vê berhemê da hatine lînenandin û ji bo lêgerînenê wê mijarê yê bingehîn bûne matêrîyalên destpêkî.



Û ji bo vê, zanîyarî, dane, bûyerên dîrokî û dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê êzdîyan û pêşîyê nwan da hatine hemberhevkirin û analîzkirin. Û hewl hatiye dayîn, ji bo ku li ser bingeha encamên wan analîzan û di nav çarçoveya rastîyên wê demê da, ji hêla pêşveçûna dîrokî ya civaka mirovahîyê va, terefên bingehîn û taybetîyên wê olê û diyarkirina taybetîyên sereke yên ola êzdî û bîrûbawerîya wê, bingehên bawerîya wê derxînin zanebûnê û ravebikin.

Armanca vê pirtûkê ew bûye, ku li ser ravekirina bingeh û sedemên peydabûna dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê vê olê da, di kontêksta dîroka kevnar a gelê kurd dadîyar bikin – ji demên padişahîya Medyayê heya peyhatîyên rastedêr ên vê şaristanîya kevnar – êzdîyên van rojên me. Û li ser vê bingehê ser-sedemên peydabûna wan dîtînen lêpovajî û tewş ên di derbarê vê ola gelê kurd a kevnar da hatine ravekirin, ên ku ji wan şiroveyên lêgerîner û olzanên bîyanî (û ne tenê yên wan) yên di derbarê vê ola kevnar a bi sur ûsêrda bûne bingeh.

Û ji bo vê jî, di vê lêpîrsînê da agahîyên bêhempa û pir hêja yên ji pirtûka “Kurmanjên yêzîdî” ya ezdazanê (têolog) ermenî Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan (ê destpêka dewra XX) hatine nirxandin. Matêrîalên vê pirtûkê ji hêla dewlemendîya agahî û daneyên xwe û, bi bi giştî, wek gotineke zanistî, bi naveroka xwe ya pirrengî va, pir hêja ne. Ev hemû û nêzîkbûna xudanê pirtûkê bi xwe ya ravekirina matêrîalan ra, her weha metoda analîzên wî, bingeha matêrîalî ya destpêkî ya vê berhemê dewlemend kirine. Bi vê ra wisa jî agahîyên çavkanîyên kevnar ên ermenîyan di nava pêvajoya analîzê da hatine bikaranîn. Û di nav wan da jî, zanyarîyên pirtûka bavê dîroka ermenîyan Movsês Xorênatsî (“Dîroka Ermenîstanê” dewra V a pey bûyîna Îsa) girîng bûn. Di pêvajoya lêpîrsînê da wisa jî agahî, nêrîn û encamên lêgerînên hêja yên zanîyarên rûs, kurd û yên dinê yên navdar hatine nirxandin. Ew berhemên Xaçatûr Abovyan, Diyakonov Î. M., Ekrem Cemîl Paşa, Êndryû Kollînz, Marr N. Ya., Maxmûdov N. X. (Nadoyê Xudo), Mînorskîy V. F. û yên dinê bûne, wisa jî – bîranînen rêwîtiyê yên helbestvanê rûs ê mezin Alêksandr Pûşkîn û rêwîya înglîz Gertrûda Bellê...

Di vê berhemê da, ji bo analîzan û şiroveyên cihêreng, hinek parçe ji pirtûka S. V. Têr-Manvêlyan hatine bikaranîn.

Çima hema pirtûka vî erkdarê ola xristîanî ewqas bala min kişandîye? – Lewra ku ew çî ku wî di derbarê êzdîyan da, wek parçeyekî gelê kurd û peyhatîyên rastedêr ên medên kevnar, nivîsiye, li ser bingehên çavdêriyên wî yên wê demê (105 sal berê!) hatine pêkanîn. Û ew çavdêrî di nav dîroka lêgerînên ola êzdî û êzdîyan da ji hemû agahîyên dinê cuda dibin... Ew bi serê xwe di vî warî da kesekî tenê ye, yê ku li êzdîyan bi çavekî zanistî yê objêktîv nihêriye, û di bin kirasê wan guhartin û rêformên Şêx Adî da êzdîtiya resen dîtîye... Û îro jî, ew matêriyalana ji bo nixandînan zanistî û analîza rexneyî yên wan dîtinên lêpovajî û çewt bûne bingeh, ên ku di cîhana kevnar da li ser bingeha çîrokên dûrî heş û sewdayê mirov û gotinên dinê yên bêwate û bêkêr hatibûne sêwirandin...

Û li ser bingeha van û gelek çavkanî û daneyên dîrokî yên dinê, di evê pirtûkê da hem jî peydabûna wan çîrok û gotinan ji hêla min va bi zanistî hatine ravekirin û bingeh û sedemên saz-bûna hemû dîtinên bêwate, tewşû bêkêr, yên li ser bingeha wan sêwirandî hatine şirovekirin...

Ev her gavên destpêkê ne, yên ku li ser rêya lêgerînên zanistî yên vê ola kevnar û bîrûbawerîya wê hatine avîtin – di kontêksta pêşveçûna civakê ya dîrokî û pêvajoyên civakî-siyasî û olî yên wê demê da. Hinek gavên ku di warê nixandînan taybetîyên vê olê yên pîralî û di nav tomerîyekê da hatine avîtin, ji bo avakirina bingehê, ji vir û pêvadamandina lêgerînên vî warî ra dikarin bibin destpêkekê. Û bi lêgerînên wê olê va, wek ku Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan dibêje, bi rastî, “...gelek tişt girêdahî ne, û ya sereke jî – pêşveçûna zanistê û ronîkirina dîroka olan”.

Li vir lêgerîn hem di kontêksta pêvajoyên pêşveçûna civakî da, hem jî ji hêla awayên pêşveçûnên civakî, çandî û olî yên civaka êzdîyan (a êtno-konfêsiyonalî) va hatine pêkanîn. Di nav wan lêgerînan da wisa jî cîhekî girîng ji bo wê bîrûbawerîyê bi xwe hatîye veqetandin, a ku ji bo avabûna civaka êzdîyan bûye bingeh. Di dema lêgerînan da ne tenê analîzên civakî, dîrokî, wisa jî yên zimanzanî-êtmolojî hatine pêkanîn, û bi saya wê jî gelek sersedemên peydabûna dîtinên lêpovajî û tewş û nêrîna mejûyê nexweş û dûrî heş û sewdayên mirov ên di derbarê vê olê da hatine ravekirin. Û analîzên vî rengî di nava tomerîya xwe ya komplêks da encamên xwe dan...

Analîzên zanistî yên dane û matêriyalên dîrokî û yên agahîyên wan çavkanîyan, ên ku li jorê di derbarê wan da hate gotin, wisa jî bingehên bîrûbawerîya êzdîtiyê – wê ola gelê kurd a kevnar, ên ku di nav gel da hatine parastin, di zargotina gel – afirandina wî ya zarkî da, di rabûn-rûniştina wî ya kevnepî da, di dua-dirozge û jîyana rojane da, govenîya wê didin, ku:

– yên êzdî, wek ku hemû gelê kurd, peyhatîyên rastedêr ên medên kevnar in; ewana ola pêşîyên xwe – *êzdîti* perestine;

– navê ola êzdî ji navê Xwedê– *Êzdî//Ezda* tê, yê ku peyveke têkel e, û ev jî ji hêla xwe va ji peyverêza *yê ez dayî* saz bûye, ango, *yê ku ez dame, sêwirandime*; û êzdîti ola gelê kurd a berî zerdeştîyê ye;

– lê peyva *Êzîd//Yezîd* ji navê xelîfêkî cîhana îslamê – *Yezîd ben-Mûawiya ben- Ebû- Sifyan benî-Ûmeyya* tê. Yên êzdî ew wek *sultan Êzîd* nav dikin. Û ev jî, tu têkilîya xwe bi ola gelê kurd a kevnar – êzdîtiyê ra nîne;

– di dîroka ola êzdî da du serdemên cuda hene: serdemek ya berî Şêx Adî bûye, ya dinê – ya pey Şêx Adî ra. Û ev ola, piştî rêformên têkilîdarî navê Şêx Adî, êdî *êzdîtiya* di *kirasê îslamê* da ye, lê ya berî wan reforman ew *êzdîtiya kezî ya pîroz* bûye;

– Her çi jî hebe, beşekî kurdên êzdî, yên ku welatê xwe zêdetirî dused salî berê terikandine, gelek taybetî û hêman, nîrx û hêjahîyên *ola êzdî* parastine;

– daneyên di derbarê lêpovajî û tewşkirina agahîyên dîrokî û teknolojîyên qirêj ne ku tenê di serdemên dîroka mirovahîyê yên nû û nûtirîn da rastî mirov tîn; ew wisa jî di dîroka kevnar a mirovahîyê da hebûne; û dîroka kurdên êzdî û pêşîyên wan – medên kevnar, her tenê parçeyekî wan bûyerên wê demê ye;

– hemû dîtinên lêpovajîkirî yên di derbarê êzdîyan û ola wan da destpêka xwe ji demên têkçûn û hilweşîna padişahîya Medîya kevnar hiltînin;

– hemû agahîyên ji ber xwe derxistî (hinartî) û dîtinên lêpovajî û tewşên di derbarê pêşîyên kurdên êzdî da bi giranî rola xwe ya neyînî di karê peydabûna agahîyên bêwate û vala ên di derbarê ola wan a kevnar da listine. Û evan agahîyana jî ne ku tenê di jîyana gelê kurd da roleke çarenûsî ya ne qenc listine, lê wisa jî, sed heyf, ku gelek caran ji “*lêgerînên*” hinek zanyar û nivîskarên bi nav û deng û xwedî bandor ra bûne bingeh;

– ev pirtûk jî gavek e, li ser rêya lêgerînên êzdîtiyê yên piralî; ji vir û pêva jî lêgerînên zanistî yên vê ola kevnar, a ku yek ji olên bi sur û sêr û dergerdûnî (êkzotîk) yên cîhana kevnar e, wê bidomin. Ji ber ku, her çî jî bûye, evê olê û bîrûbawerîya wê gelek taybetiyên xwe heya rojên me parastine, û ewê bi gavekê jî me nêzikî têgihîştin û ravekirina bingehên wê yên destpêkî bikin; û ji bilî vê, lêgerînên bingehên bîrûbawerî û dîtinên di derbarê sêwira cîhanê û gerdûnê da wê pêk bên, ji ber ku li ser bingeha wan ola êzdî û civaka êzdîyana êtnîkî-bawerî avabûne; û ev hemû bi hev ra wê di gelek cîhanda derfetan biafirînin, ku mirov pêvajoyên dîrokî yên wê demê û wan guhartinan têbigihîje, yên ku pey rêformên Şêx Adî yên dewra XII ra pêk hatine;

– ji bo ku bi giştî, di nava tevahîya xwe da hemû cudyî û taybetiyên vê bîrûbawerîyê û civaka êtnîkî-olî, ya ku li ser bingeha wê ava bûye, bi her alîyan va bên lêgerandin, divê ew matêriyal û encamên wan lêgerînan, ên ku heya îro berev bûne, di nava sîstêmeke hevbeş da bên analîzkirin; ji bilî vê divê wisa jî nêrîn, dîtin, gotin û lêgerînên zanistî yên cuda bi zanistî bên nirxandin. Ev hemû jî wê bingehê zanistî ji bo lêgerînên vî warî yên pêşerojê saz bikin; ji bilî van hemûyan, wisa jî hê divê lêgerînên ezdazanî (têolojî) bên pêkanîn, ji bo ku hemû taybetiyên vê olê bên ravekirin;

– lê, ji bo ku hemû taybetmendiyên vê olê, yên ku wê ji olên kevneşopî cuda dikin, di nava tomerîyeke hevbeş da bên lêgerîn û, wisa jî, wan hemûyan jinûva derxin zanebûnê, divê mirov hêzên ezdazanan û pisporên warê dîroka olan a berfireh bîne bal hev; wisa jî zanîn û dîtinên erkdarên olî yên xwendî û zane dê pêwîst bibin. Û bi vî awahî mirovê bikaribe, bingehên vê ola kevnar, ên ku di bin kirasê îslamê da hatine parastin, û deremên (hêmanên) bîyanî, eger ne hemû be jî, ji hev vebijêre; li ser vê rêyê jî gava yekem dikaribû amadekirina mijarnameya planî ya ji bo gengeşiyên zanistî bihata amadekirin; û li ser vê bingehê jî dikaribûn amadekarîyên lidarxistina sîmpozyûm û konfêransên zanistî yên li ser vê mijarê bihatana lidarxistin.

## PÊVEK AYEKEM

### EZDAZANÊ XRÎSTÎYANÎ YÊN ÊZDÎ Û ÊZDÎTÎ ÇAWA DÎTINE Û NAS KI- RINE?

(...Û dîmenên nebînayî!)

... Di nav êzdîyan da bikaranîna deynnameyê hema-hema nîn e, li şûna wê, ew bawerîya xwe bi wê sozê tînin, a ku wan daye hev: ew deynnameyê wek nîşana bêbawerîyê dibînin. Di nav wan da selef (faîz. – E. C.) nîn e: li ber diravên bi deyndayî va ew selefyan hildandin (ew pir bin, an hindik!). Ji ber diravên deyndayî va hildana selefyan guneh e, û sûcekî giran tê dîtîn...

(Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan,  
ezdazanê ermenî yê destpêka dewra XX)

Wek ku li jorê jî hate gotin, di pirtûka Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan a “Kurmanjên yêzîdî” da ne tenê agahîyên wisa hebûne, her wiha yên ku ji hêla analîza zanistî ya dîrokzanîyê û ezdazanîyê va balkêş jî cihê xwe girtine. Di wê da wisa jî gelek agahîyên balkêş di derbarê netewzanîyê (êtnografî) û çandê da hene, wisa jî yên di derbarê deb (jîyana rojane), rabûn-rûniştin, pîşesazî û bijîşkîya gelêrî û gelek-gelek tiştên dinê da hebûne, yên ku ji hêla naskirin û zanebûnê va gelekî balkêş in.

Ew agahî wê ne tenê ji bo zanîyaran balkêş bin, lê wisa jî ji bo mamostayên dibistanan ên sade, ew ji çî netewê an bîrûbawerîyê dibin, bila bibin. Ewê wisa jî bi taybetî ji bo peyhatîyên êzdîyan yên îro bi xwe pir balkêş bin. Ji ber ku gelek ji van taybetîyên netewî-olî, piştîewqas dem û pêvajoyên dîrokî winda bûne. Ewana, bi taybet jî, di bin bandora wan zordarî, êriş û stemkarîyan da hatine jibîrkirin û winda bûne, yên ku ji hêla nûnerên olên kevneşopî vali hember êzdîyan hatine meşandin. Di karê windabûna taybetî û nîrxên resen yên êzdîtîyê wisa jî rêform û guhartinên têkilîdarî navê Şêx Adî rola xwe ya neyînî listine. Ji bo vê, wisa jî rewşa êzdîyan a penaberîyê karê xwe yê reş kirye, dema êzdî di nav civakên bîyanî da jîyane.

Û li vir min her tenê dixwest, hinek çavdêrî û têbînîyên Têr-Manvêlyan ên di derbarê kurmancên êzdî, yên peyhatîyên Îştûvêgû//Astîagê leheng ê xwedî bi hezaran hespan da, pêşkêşî bala xwendevanên hêja bikira.

Bila xwendevan bi xwe van rêzên ezdazanê xristîyanîyê ye destpêka dewra XX bixwîne û, di bin prîzmaya çavdêrî, analîz, dîtîn û ramanên xudanê vê pirtûkê da ji bo xwe jîyana kurdên êzdî ya dewlemend û tije taybetmendîyên cihêreng û êkzotîk veke –ew ola wan a kevnar û bi sur û sêr. Lê, eger piştî xwendina vê berhemê û van agahîyên balkêş ên ji pirtûka S. V. Têr-Mavêlyan pirs derên holê, an li bal xwendevan nêrîn, ramanû dîtînen orîgînal û balkêş çê bibin, ew bixwazin tişteki li ser van hemûyan da zêde bikin, an tişteki şirove bikin, dikarin wana bi vê navnîşanê bişînin: [kordamad@yahoo.com](mailto:kordamad@yahoo.com). Wisa jî ew dikarin nêrînen xwe di çapemanîyê da jî bînin zimên. Ezê bi vê tenê dilşad bibim, ji ber ku her bi vî awayî mirovê bikaribe hemû hêlên vê ola gelê kurd a kevnar û êkzotîk derxe ronahîyê. Û ev ola, bi rastî jî, oleke bi sur û sêr e, wek ku di gotineke Rûsîya kevnar da ji bo tiştên bi sur û sêr, ên ku mirov tê nagihîje, tê gotin: **“Wisa li hev alyaya ye, wisa di dava sûr û sêran da veşartî ye, wek dîroka medên kevnar”**.

Ji ber ku di vê berhême da bi bingehîn gelek encamên balkêş ên çavdêrî û têbînîyên zanistî yên Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan ên di derbarê ola êzdî û bîrûbawerîya wê da êdî hatine dayîn, gelek hêlên jîyana pirawaz a êzdîyan, wisa jî taybetîyên wê jîyanê yên civakî, netewzanî, çandî û debî derî wan hemûyan man. Ji ber wê jî li vir wê encamên çavdêrîyên xudanê pirtûka *“Kurmanjên yêzîdî”*, raman û dîtînen wî bêyî şirove û guhartin pêşkêşî bala xwendevan bînin kirin. Bi vê wê derfetên xwendevanan çêbibin, ji bo ku bi xwe bi wan agahîyan ra nas bibe, ên ku di derbarê deba jîyanê û rabûn-rûniştina wan da ne, di derbarê pîşesazî û bijîşkîya gelêrî û gelek tiştên dinê da ne. Û ev hemû wê ji hêla naskirin û zanîna wê cîhana rewanî ya xweser, ya xwedî taybetîyên nebînayî û bi sur û sêr va pir balkêş be.

Di derbarê van hemûyan da, li jêrê, ji pirtûka Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan a *“Kurmanjên yêzîdî”*!

## Tore û kevneşopîyên malbatî yê êzdîyan

...Tişteki nebînayî ye, mêrê kurmanc (mabesta wî *êzdî* ne. – E. C.) bi bawer li ser bingeha qewîn a pîrozîya malbatê sekîniye – ya wî, jîneke wî heye, û jîyana wî heya dawîyê bi wêva girêdayî ye. Ê ev di nav pêwendîyên mêr û jinê da pevgirêdaneke pîroz e. Ew sond dixwin û soz didin, ku ewê di bin banê wê malê da, ya ku çarenûsê para wan derxistîye, wek du stûneyên di bin wî banî da bijîn, û bi hevra nîrê xwe bikişînin.

Ji bo yê êzdî tişteki pir xerîb (bîyanî) e, heya ew nikare bibihê jî, ku ji ber wê, ku jin ji rêya xwe derketîbe, ne di gura mêrê xwe da be, pêvajoya jihevcihêbûna mêr û jinê hatibe destpêkirin. Ew nikare bide heşê xwe jî, ku dikare wisa bibe, ku jin xiyanetê ji pîrozîya nivîna jin û mêrtîyê û rûmeta xwe ya pîroz a dayîkê ra bike, ji ber ku ewana bi sûra pêwendîyên jintî û mêrtîyê dijîn û wê îdêayê dipejirînin û bawer dikin, ku ruhek (rewanek) di kesên jin û mêr da bi cîh bûye.

Jina kurmanc wisa jî alîkara mêrê xwe ya herdemî ye – hem di karên rênçberîyê da, hem jî di hemû karên biçûk û mezin ên cotkarîyê da, ji bilî nêçîrvanîyê, ya ku her tenê karê mêr e. Jin rêvebira karên mala xwe yê hindurîn e, ew kevanî ye, dayîk e, terbîyedar e û ya ku ji bo wan hemû karan biryarê dide û pêk jî tîne, ew bi xwe ye (rû. 16 – 17).

### Jîyana jinê û cîhê wê di nav civaka êzdîyan da:

Dema, malbetek dixwaze lawê xwe bizewicîne û ji bo wî bûkekê digere, amadekarîyên çûyîna xazgînîya wê tê kirin, divê bê gotin, ew bûkê anegorî wê hildibijêrin, ka ew keça ciwan çî hêjayîyên wê hene, û ew ji çî malbatê ye – malbat çiqas bi nav û deng be, dot jî ewqasî bedew e... Lê, dîsa jî, divê neyê jîbîrkin, ku jinên bedew, bi taybet, keçên ciwan, di nava berekên kurmancan da bêhtir xwedî şans in û hêjayî rêzgirtinê ne, ne ku di nav gelên dine da. Ew hem jî bêhtir azad in.

...Jinên êzdî yê ciwan, wisa jî keçên wan, ji bilî wê, ku gerdena xwe bi rext û rişmeyan, zendên xwe jî bi bazinan û guhên xwe bi guharan dixemilînin, ewana hem jî rojên şahî û geşt û seyranan bêvilên xwe bi stêrkên (qerefilk/xizêm. – E. C.) bi brilliant (almast/elmas. – E. C.) ji herdu alîyên va dixemilînin. Ji bo vê jî,

hê di zarotîyê da bêvilên wan ji herdu alîyan va qul dikin, ji bo ku wan qerefilkan bi derzîyên wan bi wan va bikin.

Di nav bedewên kurmancên ciwan da hûnê yekê jî nebînin, a ku li ser enîya wê xalên bi destçêkirî (kutayî) nînbîn, û ew xalana kevana enîya wan dinitirînin. Ji bilîku ewana enîyên xwe bi xalên şêwazê stêrkan dinitirînin, wisa jîwan bi dest û gaz û gerdenên xwe va dikin..., û bi wan mirovên derdorên xwe heyr û hijmekar dihêlin.

Yek ji teybetîyên kesî yên jinê, yên ku ew bi wana mirov heyr û hijmekar dihêlin, hema ew xemla wan xalan e...

Û ji bilî van, yek ji taybetîyên keçên kurd ên ciwan, ew e, ku ew çîpên nigê xwe ji serfêza gûzekan hinekî vekirî dihêlin. Û ewan wan derên nigên xwe bi çend rêzên morî-mircanên rengîn dixemilînin. Wisa jî gerdena mermerî (ango, wek mermer sipî. – E. C.) û stûyê keça kurmanc a ciwan bi wan xemilandî ne, û hem jî poxikên zîvîn û morîyên xas û biha û yên çavan, ên ku wan ji çavên nepak biparêzin, serêgulîyên wê yên hûrvegirtî va dardakirî ne, û ew hemû bi rextê gulîyên hûrvegirtî ra berbi jêr va dişûlikin – berbi navkêlka wê va.

Bi devzendkên milên cil û libasên wan va morîyên bi şirik in, û dema ew destê xwe dihejînin, zingezingeke ahengî ji wan şirikên zîvîn dertê û axavtvanên xwe heyr û hijmekar dihêlin. Divê bê gotin, dema keç û bûkên ciwan diaxivin an distirên, ew dengana tevî dengên wan ên zîz û tenik û stranên wan ên bi xweşawazî yên bi “lo-lo-lo!” dibin.

Di nav jinan da bi taybet jî karûbara reş pir tê qîmetkirin. Ewana wê wek morîya sêrê bi xwe va dikin, ji bo ku ew morî wan ji çavên nepak biparîze, û ya sereke jî, ji bo wan ji tehlûkeya bandora xortên çavderî biparêze ....

... Dirûn û hûnana bi dest, bi taybet jî, daxistina tevn û xalîçe û yemenîyan ji bo jina kurd (mabest dîsa *êzdî* ye. – E. C.) tiştêkî rojane yê ji rêzê ye: ew hez dike, dema ku karê xwe yê nav malê bidawî dike, dema xwe ya azad bi dirûn û desthûnanê va mijûl bibe. Ew ji tivtika (pûrt) bizinê konên reş ên pir çê û qewîn dihûnin, û ew jî xwedî taybetîyên xwe yên bêhempa ne, pencên tavê û dilopên baranê ji wan ra derbaz nabin. Heya, eger sêlav jî bikişe, hîç dilopek jî wê ji konê kurdî ra derbazî hindûr nebe.

Lopên kurdî yên dualî, yên ku wek “*yemenî*” tên zanîn,



yek parçe, qul-qulkî û xweşik in. Wana ji bo firotinê ne ku tenê derdixin herêmên navendî yê Rûsîyayê, lê, her weha, dibin welatên dereke jî. Wisa jî xalîçeyên kurdî yê nerm û lopên zîlî baş qîmet dikin...

Di nav hezar jinên kurd da mirov dijwar bikaribe yekê bibîne, ya ku nikaribe serbest karê tevn û teşîyan pêk bîne, lê, berovajî vê, di nav hezar jinên ermenî da dijwar jinek hebe, ya ku bizanibe wî karî pêk bîne, bi taybet jî di nav evên vê dawîyê, yê arode (tembel) û modehez da. (*Dîsa bînim bîra xwendevanên hêja, ku Têr-Manvêlyan van hemûyan ji bo xwendevanên xwe yê ermenî dinivîse! – E. C.*)

Jina êzdî hez dike, bê navber bi karê malê va mijûl bibe û heya dema ew di nav civakê da be, an diçe ger û geştê jî. Heya dema ew diçe mala cînêr, an diçe konê wan, timê bi karekî va mijûl e. Ew hema-hema bi destevala neçe cîhekî, ji bo ku heya deqeke dema xwe ya zêrîn a kar winda neke. Hûnê bibînin, an goreyekê dihûne, an jî teşî û kulîyên hirîyê di dêst da, dirêse û diçe. Divê bê gotin, ku ew carna radiweste û bi serbilindî, bi hezkirin li xwezayê dinihêre, lê paşê, destxweda, didomîne teşîya xwe bade. Û li ser teşîyê jî gulokeke mezin a rîs berev bûye. Ew teşîya xwe hema wisa, bê navber... di hemû dema rêwîtiya xwe da badide.

Jina êzdî di warê şîrmeyandinê, dewkılanê û penêrgirtinê da pisporeke çê û zane ye: toyê wan ê bi tam, mast, toxavk, rûn, penêr, bi taybet jî penêrê eyêr ê di nav toraqê da cîhê pesinandinê ne. Ev penêra, dibe ku, ji cûreyên penêrên holandî yê buha çêtir be – hem bi tema xwe û, hem jî, bi giştî.

... Ewana (jinên êzdî. – E. C.) pir ji paqijiyê hez dikin – her çiqas ew merc, ên ku ew tê da dijîn, pir hişk û dijwar in, ewana di xanîyên kevn ên hizhizî da, di bin konan da dijîn, lê dîsa jî tiştê ku ew hez dikin û ji mirov daxwaz dikin, paqijî ye.

Kevanîya malê ji xwe ra kirîye hînbûn (adet), her çî jî hebe, her hevtê bi hemû jin û keçên malbatê va tevahî hemû cil û rûberên nivînan berev dikin û diçine ber çêm, cewê, an ser kanîyê, daw-delîngên xwe hildidin jorê, ber-pêsrên xwe vedikin cilan dişon û bi xwe jî xwe dişon, û hîç bala xwe jî nadinê, eger mirovek ji nişkêva li bal wan ra derbaz bibe.

Ewana li şûna sabûnê *çoxan* û *gilê* bikar tînin. Rûberê nivînan û cilên binî bi *çoxanê* dişon: dema di beroşê da av

destpêdike bikele, ewana hinek çoxana hişkkirî diavêjin navê, û bi wê avê jî rûberên nivînan û cilên dinê yên sipî dişon (çoxan hêşnahîyeke bi strî ye, taybetîyên wê yên sabûnê hene û ji wê gelek li çîyayên me digihîjin, hema vê jî gelekî berev dikin, hişk dikin û diparêzin), lê mirov xwe bi gîlê dişon, bi taybetî jî porê xwe pê dişon (gîl – axeke zer e, pelên wê taybetîyên xwe yên wisa hene, ku di navbera çend saetan da di nav ava germ da nerm dibin û ji wan herîyeke taybet çêdibe. A, hema bi wê herîyê jî porê xwe dişon).

Piştî ku mirov xwe bi gîlê dişo, beden û porê wî bêhtir nerm dibin, ne ku piştî şuştina bi sabûnê. Divê bê gotin, ku jinên me jî êdî ji zûva dest pêkirine porê xwe bi gîlê bişon.

Pîreka êzdî nizane û hez jî nake, ji derdoran şerm bike: wisa jî ew şerm nake, ku di nav civakê da vekirî zaroka xwe ya ber bistên bimijîne. Û ji bo wê hîç ferq jî nake, ka ew li ku ye û di nav çi civakê da ye.

Bikaranîna dergûşê (landik) ji bo wan tişteki xerîb e, ji ber ku ewana hîn bûne, zarokên xwe serbest, bê teng û ber mezin bikin– bi taybet jî, li ser erdê – bi gîrodarîyeke sade...

Ewana jîyaneke nerm û hêsan hez nakin, bi teybet jî, di karê terbiye-toreya zarokan da.

Dayikên êzdî hertim jî bêyî alîkarîya bijîşkên jinan pispor (pîrik) zarokên xwe tînin cîhanê. Pirê caran ew di nav xwezayê da pêk tê – li çîyan, di gelî û gebozan da..., hîç ferq nake: te hew dît, dayka nû ji zarokê azadbûyî, zaroka xwe ya tezebûyî di nav der-dawên (pêş) dêreyê xwe da pêçaye, daye ber hemêza xwe, vedigere malê (rû. 17 – 22).

### **Felsefeya êzdîyan a jîyanê:**

#### **ka, divê mirov çawa bijî û mirovbûna xwe çawa biparêze?..**

Mirov avijîya xwe li wê hevberîyê tîne, ya ku di navbera êzdîyan da heye. Eger ewana bi hev ra carekê-duyan nan û xwê xwaribin, êdî dibin mirovên hev ên nêzîk, ew dibin dostên hev, û herdu alî jî bi bawer in, ku bawerîya di nava wan da ya herî çê ye.

... Di nav êzdîyan da bikaranîna deynnameyê hema-hema nîn e, li şûna wê, ew bawerîya xwe bi wê sozê tînin, a ku wan

daye hev; ew deynnameyê wek nîşana bêbawerîyê dibînin. Di nav wan da selef (faîz) nîne: li ber diravên deyndayî va hildana selefan (ew pir bin, an – hindik!) guneh, û sûcekî giran tê dîtin... *Û pey van hemûyan ra, xirîstîyanên şaristanî, yên ku wek bawermend jî tîn zanîn, kurdan bêwijdan, bêruh hesab dikin. Ma, gelo ew bi xwe bi rastî xwedî bawerî ne? Bawerîya ne rastîn ne pêkan e, ew mirî ye. Rastî ew e, ku em, ên xirîstîyan, em bi giştî xwedî bawerîyeke teorî ne, ya hinartî, lê ya wana – pêkan û zêndî ye.*

Ewana, bi giştî, evîndarê bedewîya bêhempa ya xwezayê û hunerê ne: ewana hez dikin li bilûrê bidin, ji govend û stranan hez dikin..., stranên kurdî bi piranî dilşewat û melûl in.

Şivanên wan kerê pêz bi serawayên bilûrê û xweşbînîyan û fite-fitan berbi wargehên çêre va dibin.

Mêrê êzdî hez dike, çekê bi xwe ra bigerîne û baş lê xwedî derdikeve û ew diparêze. Çeka wî hertim bi wî ra ye, wek hevalê wî yê herî nêzîk û parçeyekî bingehîn ê bedena wî.

Hê jî bikaranîna şûr û mertalan di nav wan da heye, bi taybet jî ji çekên kevnar hez dikin, li ser radeya rêzgirtinê, wek nîşana bîranîna bêhempa ya pêşîyan û ruhê wêrek û leheng a gelê xweyî serbilind diparêzin.

Ew hez dike û jêra bûye hînbûn, ku ji jorva, ji bilindahîya olîmpî li gelên dora xwe binihêre...

Divê bê gotin, ku kurmanc hema di destpêkê da serbilind ji dêya xwe bûye, di her gaveke wî da, di her liveke wî da, di axavtina wî da ruhê wanî serbilindîyê tê xuyanê .

Di zikmakî da pir têgihîştî û laqirdîhez in. Têgihîştîbûna wan bi taybet jî di nav hejmartinê da tê xuyanê. Her çiqas haya wana ji hejmarzanîyê nîne jî, ew nizanin, hejmêrkê (teknîka hejmartinê a sade – E. C.) bikar bînin, lê, dîsa jî, ewana bi serfirazî û pir bi zû hejmarên dehezaran dihejmêrin, heya ji pîsporên hejmarzanîyê jî çêtir. Helbet heya naha karê wan bi hejmarên pirhezare û mîllîonan ra çê nebûne.

### **Têbînî:**

*Helbet, ev nêrîna Têr-Manvêlyan a di derbarê êzdyan da balkêş e, lêbelê, ev nêrîna wî di wî warî da tenê nîne... Lewra jî, ji bo ku zelal bibe, ka, gelo karê êzdîyan bi hejmarên pirhezare û mîllîonana ra çê bûye, an – na û hem jî ji bo wê, ku mirov bi xwe jî li ser wê pîrsê bikaribe bibe xwedî nêrîneke rast, ez dibêjim, hêja ye, ku em li vir nêrîna zanîyarê inglîz Êndryû*

*Kollînz a di wê derbarê da jî bînihêrin û wan herdu nêrînan hemberî hev bikin. Ji bo van gotinan jî, wek ku tê xuyan, li ber destê Êndryû Kollînz agahîyên cihêreng ên pêbawwer hebûne. Weha, ew çi dinivîse:*

*“Di derbarê kevnariya berekên êzdiyan da di zargotina wan a kevnar û gotinên pêşfîyên wan da jî gelek agahî hene, ji ber ku ji bo hejmartina temenê cihana me ewana serdemên demdirêj bikar tînin. Ewana bi bawer dibêjin, ku hevtê û du Ademên cuda hebûne, her yek ji wan deh hezar salan jîyaye. Û wê demê li ser cihana me mirov nejiyabûne. Êzdî bawer dikin, ku mirovên dema me peyhatîyên Ademê dawîyê yê hevtê û duyem in, û ew jî tê wê wateyê,...ku temenê cihanê millîonek çarsed û çil hezar sal e. Rastîtiya weha bi serê xwe di derbarê tiştekî da jî nabêje, lêbelê, ev hejmarên mezin (...) wana ji arîkê hilnedane. Lap berovajî wê – ewana dengvegerên serdewranên stêrkzaniyê yên pir kevn in û govenîtiya zanînen hejmarên gerdûnî (ûnîvêrsal) ne, yên ku di çîrokên cihêreng ên gelên tevahiya cihanê da hene” (Эндрю Коллинз, Падшие ангелы, Москва, 2008, стр. 207//Wegera rûsî ya pirtûka Êndryû Kollînz a bi înglîzî: Andrew Collins, “From The Ashes of Angels”, Moskova, 2008, rû. 207).*

\*\*\*

... Ewan (êzdî. – E. C.) dijminên xwe yên nemam û neçê tucar nahêvşînin, hez dikin, tola xwîne bi xwîne hilînin, lê bi wê ra, wisa jî, li hember wan, yên ku bi rastî gunehê xwe mikurtên, dilnizm û xweşbîn in. Bes e, ku dijminê mirovekî an ê dinê bibêje, ku dixwaze serî li ocaxa wan bide û bixwaze pêwendîyên aşfîyane bidomîne. Û di demeke wisa ya diyar da ewana amade ne, bi bêhna fireh demên bihurî yên xemgîn jibîr bikin. Û heya hêsir di çavên wan da, bi dilekî vekirî dijminê xwemukurhatî pêşwazî bikin û bi hezkirineke dilnizmî ji wî hez bikin.

Ewana ji dadgehên dewletê hez nakin, û tucar serî li wan nadin. Li şûna wan ew serî li dadgehên navbeynkar didin, ji bo ku ew şuxulên wan bi rêvebibin û sererast bikin, tenê, eger şuxulê wan pîrgiran be, ew serî li serekê berekê (serekeşîr) didin: ji xwe, ew jî hîç tiştekî bêyî şêwrê pêk nayne.

Yê êzdî tucar ji gotina xwe nayê xarê, û ev ji her sînoran derbaz dibe, heya digihîje asta ernûsîyê. Û ji ber wê jî, hîç kes nikare wan ji ya wan bîne xarê. Gotina *tirs* ji bo wan nîne, ewê mirinê bipejirînin, ne ku tirsonekîyê.

Heya zarokên wan jî derba dijimin bendî tiştekî danayînin, bi xwînsarî lê dinihêrin... Hem mêr, hem jî jin, ji zarokîyê va fêrî hûnera bikaranîna çekan dibin.

Bi dîtina wan, eger mirov li dijî bawerîya xwe here, ew tirsonekî ye: û evê yekê hemû jî dizanin. Ermenî an fars, ji bo ku bidin xuyan, ka mirovek çiqasî bi bawer li ser ya xwe sekinîye, dibêjin: “parsûya (parxana) kurdan bi wî ra heye!” – ew jî tê wê wateyê, ku ew pir li ser gotina xwe da dikeve, mirovekî bi biryar û xwedî gotin e (rû. 22 – 26).

### **Kevneşopîyên hespxweykirinê û cirîdê...**

Ewana hespên cirîdê – kihêlên kurdî, baş xwedî dikin, wan dihêvşînin û diparêzin – hema weke kevneşopîyên înglîzan, heya, dibe ku ew kevneşopî di nav kurdan da berî wana jî hebûye. Divê bê gotin, bi saya bênavber domandina dorguhêrîyê, gênolojîya (şecere) hespan tê parastin.

Û tiştekî zendegirtinê (matmayînê) ye, ku nasnameya hespên çê bi misogerî hatine û tînan parastin. Dema kirîn-firotanê, nimûneyeke (kopîya) nasnameyê bi hespê ra didin xwedîyê wêyî nû, ew jî, ne tenê bi binnûsekê (îmze) tê bawerdarkirin (îzbatkirin). Kihêlên kurdî dîroka xwe ya rastîn û gênolojîya (şecere) reha xwe hene.

Ji bo hespê kihêl, eger nasname nîbe jî, zêde pirsgirêk nîne, lê ji bo hespa mê (mihînê) ew pir girîng e.

Cenûya yekem a hespa (mihîna) firotî digihîje wî, yê ku ew firotîye, her piştî ku cenûyê didine xwedîyê wêyî berê, ew kopîya nasnameyê dide xwedîyê nû.

Bêyî nasname, heya eger ew hesp wek agir be jî, ew tu qîmetê xwe nîne. Bi wî awahî, dîroka her hespekê, agahîyên reha wê, sal bi sal, di dewr û zemanan da nivîsandina gênolojîya her nivşekê jî tê domandin.

Rojên şahî û geşt û seyranan, hem jî dema cirîdê nasnameya her hespekê li stuyê wê va darda dikin. Ewê nasnameyê wek sêgoşeyekê xweşik qat dikin û di nav çermê şagrêna dipêçin û didirûn, bi navenda wê sêgoşeyê va jî morîyê hêşîn a çavan, an yeke dinê didirûn, ya ku, an di xekeke zêrîn an jî ya zîvîn daye.

Hespên kihêl bi bedena xwe ya bi cûrekî taybet ji hespên dinê cuda dibin: her beşekî bedena wan bi hev ra di nav ahengîyekê da sêwirîne.

Taybetîya sereke ya hespên kihêl ên rastîn ew e, ku: serê

wanî biçûk û ştafi ye, guhên wan biçûk û tûdirêjkî ne, çavên wan zêndî û geş in, stuyê wan şêwazê kevanê ye, zêde ne dirêj e, bijûyên wan kin û tenik in, sînga wan wek ya qazan e, çîpên wan zirav in, simên wan gulover û hişk in, rengê wanî reş e, beşê dêla wan a goştî ji sê vêrşokan zêdetir nîne (vêrşok pîvana dirêjahîyê ya rûsan a kevn e, weke 4,445 sm. e), mûyê wê kurt û sêrek e. Bi giştî paşila kihêlê kurdan ê beza gilover û ji piştî wî mîna zînan bilindtir e...

Mêrê kurmanç hespê kihêl ê rastîn ne tenê hez dike, ew ji bo wî tiştêkî pîroz e... (rû. 26 – 28).

### **Bijîşkîya gelêrî di nav êzdîyan da**

Mêrê êzdî di warê birînkewîyê (birînqenckirinê) da pisporêkî çêtirîn e, bi taybet jî, di pîrsa qenckirina birînan da – birînqutkirina dest an nigan, ên ku hêvîya qenckirina wan namîne. Ew nexweşîyên hindur û hemû sedemên wan baş dizanin. Ew hemû reh û reyîşkên hêşnahîyan, gîha û kulîlkan, ên ku kêrî qenckirina nexweşîyan tên, nas dikin: dizanin, ka kîjan ji wan çi taybetîyên xwe hene, navên wan çi ne, divê wana çawa amade bikin û bikarbînin. Helbet, hemû jî – anegorî kevneşopîyên kevn ên pêşîyan.

Ewana dest û pêyên şikestî, wisa jî yên ji cî derketî, bi serfîrazî û zû qenc dikin, ew ên mirovan, an ên pez û dewarên malê bin, ferq nake. Ê ew wisa dikin, ku yên nexweş zêde neêşin û nezêrin.

Dema li wî pêwîst be, bizanibe, ka ajalê (heywan) malê çend salî ye, an jî, çi nexweşîya wî heye, eger ji bo bijîşk cêribandina pisporî pêwîst e, lê ji bo êzdîyê pisporê karê xwe, pêwîst e her bi sivikayî lê binihêre, an jî destê xwe bidê, û ji bo wî her tişt zelal e, tê zanîn. Ew temenê ajalên bi diran an strûyên wan, lê nexweşîya wan bi çav û zimên têderdixe...

Dema cenûya hespê dibe yeksalî, girêyên goşt ên zêde yên di fîncên wan da dibirin-derdixin û destxweda jî bi şîşa li ser êgir sorkirî daxdikin-dikizirînin, û bi saya vê jî piştî 3-4 rojan ew birîn qenc dibin.

Mirov zendegirtî dibe, di nava gelên asîyayî da tenê di nav kurdên êzdî da ev şêwazê qenckirina hespan yê ewqas bi kêr tê

zanîn, wek ku li Ewropayê da di nav înglîzan da. Ev şêwazê qenc-  
kirinê pir kêrhatî ye: pey vê ra êdî ew tehlûkeya, ku dema bezê  
hesp dikare bînçikyayî bibe û bikeve, ji holê radibe. Û, divê bê  
zanîn, ew tehlûkeya ji bo hemû hespên cirîdêjî heye.

Hespên ku ew girêyên goşt ji fîncên wan derxistine, ser-  
best û bê astengî bêhna xwe hildikişînin û dadikişînin, ji ber ku  
hem dema cirîdê, hem jî dema karên giran ew girêyên goşt, ege-  
rew dernexistibin, diwerimin û fîncên hespan digirin  
(dixitimînin). Di demên weha da, eger heya ew nabe sedema mi-  
rina di kêlîyekê da jî, lê, dîsa, dibe sedema pir tengavbûn û îşken-  
ceyê ji bo hespên belengaz.

Qe çiqas hespên çê, kihêlên giranbuha (pir bi qîmet), yê  
ku ji fîncên wan ew girêyên goşt dernexistine, di cîh da bîn-  
çikyayî bûne û îro jî bînçikyayî dibin.

Ji bo êzdîyan xesandina ajalên malê yê nêr, tiştêkî rojane  
ye. Ew wan dixesînin, ku ew ji bo barguhêzîyê ji bo erd şovkirinê  
bêhtir kardar bin, û, wisa jî, ji boy ku malê goştî bêhtir kok bibin.

Şêwazê xesandinê yê cuda hene... Û ajalê xesandî piştî  
hevtêkê êdî ne ku tenê tam qenc dibe, lê wisa jî disteqire (hêsa  
dibe), hartîyê nake.

Ewan wisa jî nexweşîyên hindurîn û yê zikêşîyên ajalan  
zû qenc dikin, wisa jî nexweyan tevekê –ya dev û siman.

Êzdîyê ku xwedî cêribandin e, yan bi nihêrandineke bi sur  
û sêr, an jî bi bandoreke hindurîn dikare bi sêra xwe li ser ajalê  
harbûyî bandorbike û wî/wê bisteqirîne, û ew jî heyawê radeyê,  
ku netenê harbûnaxwejibîrdike, lê wisajî piravaş dibe û destê wî  
mirovîdialêse, yê ku ew hêsa kirîye.

Eger jinişkêva golika çêlekê an mangeyekê, an berxa  
mîyekê dimire, û, eger ewana nahêlin, ku kesek nêzîkî wan bibe,  
ku wan bidoşe, bi xwezayî şîr di gahanê wan da dimiçiqe, wê  
demê bi lez gazî dostê ajala yê nêzîk, kurmancê êzdî yê pispor  
dikin. Ew bi awayekî dike sive-siv, dike fite-fit, û bala wê ajalê  
diguhêre alîyê xwe, bi awayekî bandorî ser ajala harbûyî dike û  
wê tîne bal xwe. Dema ew tê bal yê êzdî, ew di destpêkê da wê  
maka ku golik an berxa xwe winda kirîye, bi sivikayî tîmar dike,  
û ew dihêle ku golika (berxa) makeke dinê nêzîkî wê bibe. Piştî  
deqeyekê-du deqeyan ew êdî bi hezkirin nêzîkî hev dibin, wek  
ku, tuyê bibêjî, ew ne ya makeke dinê ye. Û piştî vê kevanîya  
malê nêzîkî wê dibe û bi hêsane wê didoşe.

Ew wisa li ser wê makê bandor dike, ya ku golik an berxa xwe winda kirîye, ku ew heya post an eyarê golika (berxa) xwe a biqesel dagirtî bi hezkirin dialêse û dipejirîne (rû. 29 – 33)...

### **Se ji bo mirov ne tenê dost e...**

Di dewr û zemanan da ji ber girêdanî û kêrhatî bûna xwe ya bê sînor se ji hêla mirovan va hêjayî xwedîderketin û parastinê bûye. Lê di nav tu gelî da li hember se ewqas hezkirineke bi dil, dilovanî û xwedîderketin nîne, çiqas di nav kurmancên êzdî da. Ewana bi guhdarîyeke mezin li tajîyê nêçîrê xwedî derdikevin û bi taybet li wan dinihêrin...

Dîyar e, ku serfirazîya nêçîrê bi bingeîn têkilîdarî tejtîyan e, yên ku di hunerê nêçîrvanîyê da pir pispore in. Bi saya hewlên kurdên nêçîrvan û bênhildana baş, bezîn û çingkirina sivik a seyên wan, dijwar e ku tiştê nikare ji ber wan bireve û bifilite—ew bizina kûvî be, pezkûvî be, xezal be, kêwrûşk be, an ajaleke kûvî ya dinê be.

Maleke êzdîyan nîne, ya ku tejtîyekî an çend tajîyên nêçîrê yên perwerdekirî xwedî neke. Divê bê gotin, ku seyên wisa yên nêçîrê pir buha tên firotan,... ji ber ku ewana seyên xwe baş perwerde dikin.

Zivistanê qolikên (bêmil) rîs ên sivik li wan dikin, yên ku bi taybetî ji bo wan dihûnin. Ew di malên xweyîyên xwe da dimînin.

Yên êzdî xiştê dikin stûyê tejtîyên nêçîrê, ji bo ku ew xwe ji guran biparêzin (xişt bazbendeke ji serva tenoke ye, ji binî va jî çerm e, ji alîyê derva strîyên hesinî yên tûj li pêva hene).

Ewana ji tajîyan ne kêmtir jî ji seyên şivanan ên mezin û gurêx hez dikin û wana baş xwedî dikin. Ev seyana ne ku tenê dikarin kerîyên pêz ji dizan û gurên dirinde biparêzin, lê gelek caran heya hirç jî xeniqandine, bi alîkarîya şivanan bi xwe, yên ku hema dema pevçûnê ya here germ bi zîrekî ji paşva êrîşî rewirê dirinde dikin, ew makehirç be an dêlegur, hîç ferq nake. Ji êrîşên ji dualîyan va rewir lewaz dibe û bi hêsane ji hêla seyên gurêx û şivanê çê va tên girtin. Ê gelek caran ewana rewir zêndî girtine, di nav wan da wisa jî – hirçên mezin... Lê îro, dema bikaranîna çeka agirîkirinê bûye karekî asayî, bûyerên vî rengî pir kêmbûne.



Hema di pevçûna di navbera du mirovan da (dûêlo), hem jî dema nêçîrê, mirovê nikaribe di cîhanê da yekî mîna mêrê êzdî çê û jêhatî bibîne.

Çi ku li ber wan derê, ew nêçîra wê jî dikin: ew bi serbestî heya nêçîra kûlanan (kerên kûvî), gakuviyan, hirçan, rûviyan, kêwrîşkên kûvî û rewirên dinê dikin.

Yek e, hîç yek ji van jî nikare xwe ji şivdara nêçîrvanê çê yê çîyan, wisa jî ji seyên nêçîrê yên gurêx û perwerdekirî veşêrin, an bifilitin... (rû. 33 – 35).

### **... Û di derbarê karê perwerdeya kurmancên êzdî da**

Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan bi rêalî wê rewşê tê digihîje, ya ku bi çarenûsî para êzdîyan derketîye. Û ew dilxweş dibe, ku, her çiqas ew mercên jîyanê pir zor û dijwar bûne, lê dîsa jî êzdî hemû nîrx û hêjahîyên xwe yên mirovî diparêzin. Weha, ew çî dinivîse: *“Mirov çiqasî dilxweş dibe, ku rewşa wan a belengaz a ji ber karê wanî rênçberîyê yê salên dirêj, bi jîyana wane koçerîyê ya tuje bûyerên nebînayî nikaribûne ruhê wan ê şervan ê leheng û nîrx û hêjayîyên wan ên dinê winda bikin... Ji ber rewşa sîyasî ya ne baş ev gelê hanê yê kevnar ne ku tenê heya naha ji çand û perwerdeya desthilatdaran bêpar maye, lê wisa jî nivîs û xwendina wî bi xwe jî nîne, her çiqas ew xwestina wî ya jîyanî ya here ji dil bûye. Û ji ber çarenûsa xwe ya bedbext ew ji hev bela bûne û di gelî-geboz û şikevtên rêzeçîyayên bilind da bi awayekî xwe parastine. Li vir ewana tenê hêvîya xwe dane ser nêçîrvanîya xwe, rênçberîyê, hûnera xweye bi dest sêwirandinê, û bi wî awahî zimanê xwe yê dê û ola xwe ya bi reng û awazên xweser parastine”.*

Û, helbet evana hemû jî bandora xwe li ser helwesta Têrmanvêlyan hiştibûne, û, ji ber wê jî, dema agahîyeke baş di derbarê êzdîyan da digihîje wî, dilê wî baristan dibe, û ew dilxweşîya xwe tîne zimên: *“Dema bi van ramanên xwe yên melûl min amadekarîya xwe dikir, vê dîroka xwe ya biçûk a di derbarê rewşa êzdîyan a zêryayî û wê helwesta mirovahîyê ya bêwijdan û bêşêkir da, ya ku nikare bê efûkirin, ser hev da bînim, min bi dilşadî di rojnameyekê da xwend (“Mşak”, 1910, hejmar 4-an), ku Satênîk xanima Pahlavûnî bi gotara xwe ya ji Îgdîrê bi*

lezgînî radigihîne, ku swêdî êdî bi pratîkî bûne pêşengên çalakîya dilovanîyê li hember êzdîyan.

Ew bi dilxweşî dinivîse, ku ji Swêdê êdî xanimeke swêdî verêkirine, ji bo ku di Îgdîrê da mala zarokan ji bo êzdîyan veke. Û ji bo vê armancê ewê êdî serî li hukumetê daye. Ez piştî du rojan wisa jî di hejmara 8-an a rojnameya fermî ya “Kavkaz”-ê da dixwînim, ku ew xanima swêdî bi walyê Yêrêvanê birêz Tîzên-haûzên ra danûstandinan pêk tîne, ji bo ku pirsra vekirina mala zarokan a swêd û êzdîyan bi erênî çareser bike.

Ma, mirov çawa zendegirtî nemîne, gava dewleteke biçûk ya li perê Ewropayê, ji cîyekî ewqasî dûr bi dilovanîya mirovî bala xwe berbi wan peyhatîyên netewa gewre yê bedbext va diguhêrin, ên ku bi hezarsalan hatibûne jibîrkirin. Lê gelên asîyayî yê gewre bi dewr û zemanan ew bi nêzikva zanibûne, hinek pêwendîyên wan jî bi wan ra hebûne, lêbelê li hember vî gelê bedbext, lê yê pir hêja û xwedî paşerojê ewqas bi nav û deng, a ku ya hebûna hemû mirovahîyê ye, wisa jî li hember roja wan a îro ya belengaz lap bê nan û xwê (bêşêkir) derketine.

Dilê mirov baristan dibe, ku van demên dawîyê bi daxwazîya nûnerê giştî (walî) yê dewleta meye dilêş û gewre yê li Kafkasîyayê, graf (kont) Vorontsov-Daşkov dibistana seretayî ya êzdîyan a yekem êdî vebûye. Ew nêzikî kilafeyên (xirabeyên) dêra me ya demekê ya navdar û xweşik a Karmradzorê, di gundê kurdayî çîyayî – Zorê da vebûye. Ev gund di newala çîyayên Bardox daye, ji çîyayê Masîs berbi rojava va, avên çavkanîyên wî gundî pir sar in, hewa wan deveran hênik û xweş e...

Lêbelê ev hemû ji bo çareserkirina pirsgerêkên bê hed û hesab hindik e. Di sêrî da divê lêgerînên bingehîn di warê zimanê wan ê xweşawaz û dewlemend da, di warê hunera wan a bi dest sêwirandinê, di warê ola wan a nebînayî û bêhempa da pêk bînin. Wisa jî divê lêgerînan di warê rabûn-rûniştina wan a kevneşopî, sazîya civakî, çêkirina xurekên şîrî, hunerê bijîşkîyê û xwedîkirina ajalên malê da pêk bînin. Ev hemû ji demên berî dîrokê yê kezî (yê destpêneketî) da di nava pêşveçûna demê ya bêrawestan da hatine û gihîştine van rojên me. Û ev jî, dibe ku bibe pîrseke girîng ji bo lêgerînên çand û zanîstê û ewê wisa jî pîr kêrî zanîsta vejîyanbûyî û li ser rêya pêşveçûnê û hunera profesîonal bê. Û gelo kî divê bi giştî bala xwe bide van hemûyan,

*eger ne nivîskarê dilpak û ew çapemenîya bi pisporîya xwe bawer û ya dilsoz?*

*Û kî, û kengê divê ji bo sêwirandina xwendin û wêjeya xwe ya xweser serê xwe biêşîne, ji bo evên ji binemala (tûra) Vîştasp, ên ku hema di sêrî da xwedî taybetîyên xwezayî yên nebînayî ne? Kî divê alîkarîyê bide wan, ji bo ku ew siyaseta xwe ya xweser bi rêvebibin?*

*Nizanim!... ” (Rû. 35 – 37).*

Her çiqas ev pirsên Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan hirêtorîk bên xuyan jî, dîyar e, ku ew bi biryar formûlekê digere, ka, gelo, êzdî berê kî bûne û, bi rayê çarenûsa nepak çi hatîye serê wan. Lê, eger xwendevan bixwaze rastîyê bizanibe, hê di destpêka pirtûka xwe da evî ezdazanê er xaçparêz şêwazek daye bersîva wan pirsan. Ewî bi şanazî daye zanîn, ku: “... *her çiqas jî êzdî di rewşeke giran da ne, paşdamayî ne, û bi xwe kêm jî mane, lê dîsa jî ewana bi taybetîyên xwe yên bi nirx û hêja va diyar in, ên ku bi giştî li bal peyhatîyên netewên gewre hene*” (rû.:5).



## PÊVEKA DUYEM

### ÊKSPANSÎYA BIEREBKIRINA KURDISTANÊ DI-DOME?

(An, ew kî ne, yên ku karê Umer bên Xettab di nav kurdên êzdî da didomînin?)

“Ya ku bi pêûsê hatîye nivîsîn,  
bi bivir nayê birîn!”  
(Gotina rûsan)

#### 1. Li şûna pêşgotinê

Bi rastî, ji bo ku ez vê gotarê li ser hev da bînim, hinek tiştên biçûk mabûn, lê... bûyerên Şengalê rû dan, û destê min li rûyê min da hatin, dest li min sar bûn, û min nikaribû tiştekî binivîsim... Min wê demê got, ku di van rojên reşe heş da wê li hember gelê me bêhurmetî be, heya wê li hember pakrewanên gelê me û penaberên me yên malwêran, ên bê cîh û star û sergedan sêcekî rewani yê giran be, eger mirov li ser van pirsan gotinekê jî bibêje yan binivîse. Min digot, ku ez ê vê pirsê bihêlim, heya demeke hê dereng, heya gelê me ji van bûyerên hanê yên malwêran li ser xwe da tê... Lê, vê carê jî, wek ku di nav gel da tê gotin, şemî ji îniyê zûtir hat. Di întêrnêta da, li ser rûpelên Fêysbûkê (Facebook) li ser gotinên Tehsîn begê û Vîan Daxîlê agahî hatine belavkirin, ku nûnera Êzîdiyan a li Parlemênta Îraqê Vîyan Dexîlê gotîye, ku êzdî kurd in! ...Lê Mîr Tehsîn Begê di kanaleke têlêvîzîyonê ya erebî da êriş birîye ser Vîyan Daxîlê û gotîye, ku ew (Vîan Daxîl) nûneratiya “êzîdiyan” nake, ku “êzîdî” jî ne kurd in...

Dr. Vîyan Dexîlê jî li ser vê mijarê di malpera *xendanê* da ragihandîye, ku ew nikare tu gotinekê li ser Mîr Tehsîn begê bibêje, ji ber ku ew mîrê Êzîdiyan e...

Û ewê daxwaz ji xwîşk û birayên xwe yên êzdî kirîye, ku ji ber van gotinan dilgiran nebin.

– Em, wek êzîdî kurdên resen in û ziman û qewlên me yên

ola êzîdî jî bi kurdî ne, – ewê gotibû ...

Gelek beşdaran nêrîn û helwestên xwe di bin wan agahîyan da nivîsîbûn. Helbet, ez jî bêdeng nemam, ji hêla xwe va min jî li her cîhekî bi çend rêzan nêrîna xwe anî zimên. Weha, yek ji wan: “*Dizanin, gelî rêzdaran, pirs di wê da ye, ku mîr rast dibêje – gotina wî di derbarê êzîdîyan da ye (ê-z-î-d-î), ne ku di derbarê êzdîyan da (ê-z-d-î). Bala xwe bidinê, hûn dinivîsin êzdî (ê-z-d-î)... Û ya rast jî ev e, em êzdî ne, ne êzîdî. Êzdî kurdên resen in, ola wan ya gelê kurd a berî zerdeştîyê bûye, lê êzîdî ... ewê jî mîr bi xwe dibêje...*

*Bi dîrokî bi gelê me listine, xapandine, û evên ku ne kurd- ne êzdî ne, weke berxa du makan bimije, hem mîrtîya êzdîyan hildane destê xwe, hem jî (wek ereb) destê Seddam maç kirine û ji destê wî xwarine...*

*Ji bo wan, ên ku bala wan berbi vê pîrsê heye, fermo, gotarek:*

<http://www.pen-kurd.org/kurdi/ezize-cawo/ezditi.html>  
<http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/gotareka-dewlemend-di-der-bar-ola-zdt-de-h2140.html> <http://www.ezdinas.com/ezditi/>

*Silav û rêz!*”<sup>102</sup>

...Li ser vê pîrsê hê jî gengeşî û govtûgo didomin, heya tê gotin, ku kurê mîr gotîye, ku bavê wî nexweş e, hinek jî dibêjin, ku mîr ev daxuyanî di bin bandora hinek rewşenbîrên derdorên hinek partyên siyasî da daye, hinekan bi dil xwestin bawer bikin, ku ev çi hatîye gotin, ne bi dil hatye gotin (xwezî-î-î!), ku mîr di dema xwe da terefdarê tevgera azadîxwaz a Başûrê Kurdistanê bûye...

Helbet, ev jî rastîyek e, lê...

Hinek hewl didin, bidin bawerkirin, ku Tehsîn begê ew ji ber wê gotîye, ji ber ku hêzên kurd ên Başûrê Kurdistanê li êzdîyan xwedî derneketine, û ew bûye sedem, ku cîhadîyên “Dewleta Îslamî” tevkujîya êzdîyan pêk bînin... Gelo?! Ma, hîç Tesîn begê bi xwe tiştêkî wisa gotîye?.. Heya, eger gotibe jî, xwe kurdûn û kurdîti ne milkê hinek rayedarên Başûrê Kurdistanê û hinek fermanarên pêşmergeyan tenê ye? Ji bilî wê, çima ew

<sup>102</sup> [https://www.facebook.com/gul.seven.353/posts/317040808482585?comment\\_id=317200538466612&offset=0&total\\_comments=11](https://www.facebook.com/gul.seven.353/posts/317040808482585?comment_id=317200538466612&offset=0&total_comments=11)

gêrîllayên YPG-ê, yên ku ji bo Şengalê û şengalîyan jîyana xwe gorî kirin û pakrewan bûne, ne kurd bûne? – Çima Tehsîn beg ewqasî jî tê nagihîje, ewqasî jî nexweş e?!..

Balkêşîya vê pirsê digihîje wê astê, ku heya hinekan, qaşo, piştgirîya xwe ji bo mîr (an ji bo gotinên wî?! ) dîyar bikin, di Fêysbûkê da li şûna fotowênayên xwe yê mîr danîn – helbet, hinekan bi têngihîştina pirsê (tenê ji bo wê, ji ber ku navê wî mîr e, û ew gotin ji devê wî derketine?!), hinekan jî bi zanebûn – wek helwest! Û ev jî hate têngihîştin...

Lê, ka, em hinekî hestan û helwestên derûnî li alîyekî daynin û pirsê bi objêktîvî di nav çarçeveya heşmendîya dîrokê da bi zanistî binirxînin...

Di sêrî da, ka em bi hev ra bersîva vê pirsê bidin, ka gelo: “Çima mîr tenê dibêje, ku êzîdî ne kurd in, an jî ew pirs pirseke nû ye?” Eger – na, wê demê divê em sedemên wê bigerin û bibînin, ka: “Ev pirs ji ku tê, çi bingehên xwe hene?” – Yanê na, xwe wisa nabe, mirov vê rêalîte wisa yekalî red bike, ew jî wê demê, dema êdî îro di nava me da, qaşo, olzan û ezdazan (têolog) derketine, yên ku amedekarîya xwe dikin û hewl didin, “îzbat bikin” û me bidin pejirandin, ku êzdîtî ne tenê ola kurdan e, lê, ew wisa jî, ya ereban e (?!)...

Va ye, divê mirov bersîva pirsê li vir bigere!

Ma ne, ev mirov, ên ku vê helwestê didin xuyan, an piştgirîya wê dikin, û ew, ên ku bi biryar dijî vê dertên, xwe dîn nebûne?... Şûna ku em şerê mîr an hinek kesên dinê bikin, ka, hela em hewl bidin, têbigihîjin, gelo ew pirs ji ku tê û, gelo, çi bingehên wê yên objêktîv û sêbjêktîv hene, û wana têbigihîjin.

Ji bo vê em binihêrin, ka çî li ber destê me heye:

– berê jî, kî çûbe hinek war û deverên der-dorên Lalişê, Mûsilê û Şengalê, wê dîtibe, ku li wir hinek êzîdî (ne êzdî!) hene, yên ku dibêjin, ku ew ne kurd in û heya bi kurdî jî baş naaxivin;

– hê di sala 1975-an da yekî ji binemala mîran hatibû Ermenîstan û Gurcistanê, navê wî Bazîd bû, ewî bi xwe wek mîr Bazîd xwe dida nasîn. A, di nasekarta ewî “mîrî” da nivîsî bû, ku êzîdî (ê-z-î-d-î) ji 24 bavan wê da digihîjin ereban û ew erebên sipî ne, ji emewîyan e, ola wan jî êzîdî ye. Û, wek ku dihat gotin, heya ewî bi xwe jî rêxistinek jî bi navê “Beyt – ûl Emewî” damezirandibûye; û tiştê ji vê jî balkêştir ew e, wek ku gelek êzdiyên Ermenîstanê bi bîr tînin, ku hê salên 60-î yên dewra bihurî ewana

heman tişt ji devê hinek şêxên binecîh jî bhîstine. Û ew jî mirovne navdar û di nav gel da xwedî hurmeteke mezin bûne...

– paşê, hê dereng yekî dinê jî ji binemala mîran hat, yê ku bi navê mîr Muewîya xwe dida nasîn, û helwesta wî jî hema weke ya ewê berî wî bû;

– ... navê kurê mîr bi xwe jî prints (mîrza) mîr Enwer Muewîya ye...

Mirov çî dikare bibêje?

Helbet li vira du dîtin dikarin hebin: an mîrên *êzdîyan* (rasttir - ên *êzîdîyan*!) ji erebên binemala muewîyan ên mirovên Muhemmed Pêxember in, an jî, nûnerên binemala mîrên Êzdîyan in, lê, anegorî rewşa heyî, bi armanca ku rêzdarî û tavîyên (mewzî) xwe di nav civakê da xurttir bikin, û xwe bidin bin sîya erebên emewî, xwe wek ji wê binemalê dane xuyan.

Û di dîroka mirovahîyê da pêvajoyên vî rengî di nav gelek gelan da jî pêk hatine. Di gelek welatên misulman da erkdarên olî xwe wek ji binemala Muhemmed pêxember didin nasîn, ji bo ku di nav terefdarên xwe û civaka bawermendan da rêzdarîya li hember xwe û tavîyên (mewzî) xwe xurttir bikin. Û, ya balkêş jî ew e, ku ji bawermendan hîç kesekî pirs nedaye û îro jî nade xwe: *“Ka çawa dikare bibe, ku erkdarên olî yên fars, ûzbêk, qazax, qirgîz, teter, tacîk, turkmen, adirbêcan an jî yên kurd ji binemala Muhemmed Pêxemberê ereb bin?”*

Lê, dîsa jî, pey ewqasî ra pirs dertê holê, ka evan camêrana û kurdên êzîdî çî digihîne hev!? – Ya ku îro divê bê ravekirin û têgihîştin jî ev e!

Û pey ewqasî ra hinek ji nav me derketine, ji me ra dibêjin, ku em ji van gotinan bawer nakin, ku mîr (û ew, ên ku li dû şopa wî diçin) ji ber hinek şert û mercan wisa dibêjin...

Û ev helwesta jî weke ya hinek oldarên misulman ên kurd e!..

Binihêrin: ji navê îslamê Kurdistan dager kirine, seranser wêran û talan kirine, tevkujîya kurdan pêk anîne (û ne tenê carekê!) û îro jî ew didome, lê dîsa jî hinek oldarên kurd ên îslamî dixwazin me bidin bawerkirin, ku ev ne îslama rast e, ku ewên wan tiştan tînin serê me, ne misulmanên heq in!...

Çawa dibe, em ji kê bawer bikin? Ma ne, ewên wan tiştan pêk tînin, piranî ne (%85-90), û hema ew piranî jî bi xwe ji xwe ra dibêjin, ku ew in – ew bi xwe îslamîya heq in, ku kurd kafir



in, ku heya eger di cîhanê da misulmanek jî hebe, dê kurdan misulman nehejmêrin, ku her wê demê kurd dikarin misulman bên hejmartin, eger di cîhanê da hîç misulmanek jî nemîne...

Û dema pey ewqasî ra hinek oldarên kurd kirine serê xwe û hewl didin, gel bidin bawerkirin, ku ew ne îslama heq e, ku îslama heq tiştêkî dinê ye, bi mafdarî pirs dertê holê:

– Naha em ji kê bawer bikin – ji kirên îslamîyan, ên ku ji sedsala VII-an heya îro tevkujiya me pêk anîne û îro jî tînin, yan ji gotinên wan mellayên me?!

Îjar, werin û binihêrin, hela ser da jî em dibêjin, çira em heya naha jî bindest mane?!

Divê bê zanîn, ku, eger îro mîr van gotinan dibêje, ew hema wisa bê bingeh nîn e. Û divê mirov bikaribe evê rave bike, bingehên wê bibîne û tê bigihîje – ne mîr nexweş e û heşê xwe xwarîye, ne jî ewî ew gotin di bin bandora hinek derdorên siyasî da anîne zimên. Na!

Divê mirov nexweş be, ku ji van gotinên di derbarê nexweşiya mîr da bawer bike...

Ji bo ku ew dîmenê ku min li jorê anîbû, tam bibe, em li ser wan agahîyan jî rawestin, ên ku hê nîveka sedsala XIX ronaydarê ermenî Xaçatûr Abovyan di gotareke xwe da nivîsîne. Û, dibe ku, piştî wê bêhtir zelalî bikeve vê mijarê. Weha Abovyan çî dinivîse: “*Navê îezîdî nefret û xof dikir û îro jî dike dilê hemû gelên asîyayî û heya dilê erebên dirinde jî, yên ku îezîdî di nav van da jî dijîn*”.<sup>103</sup>

Gelo kesekî ji xwe pirs kirîye, ka, Abovyan evan gotinan di derbarê *êzdîyan* da, an – *êzîdîyan* da dinivîse? Gelo êzdî wê demê (û, heya îro jî) dikaribûn di nav ereban da (wek êzdî!!!) bijîyana? Ma, gelo tiştên weha dikaribûn pêk bihatana? Ma ne, di nav wan da êzdî di rewşa zulm û zorîyê da bûne, di bin êrîşên bê navber da bûne – êrîşên tevkujiyê û tunekirinê, û tenê hinek ji wan bi zorekê karibûne ji tevkuji û xezayê bifilitin!?

Di vê rewşê da, gelo *êzdîyan* dikaribûne di nav erebên misulman da bijîyana û heya nav û dengêkî wisa derxistana – tirs û nefret bikirana nava wan? Tiştê wisa nakeve serê mirov... Jixwe, kurdên êzdî (û ne tenê ew!) baş dizanin, ka çî çî ye. Lê dîsa jî, ji

---

<sup>103</sup> *Абовян, Иезиды, газета «Кавказъ», № 8, Тифлис, 21 февраля 1848 г., стр. 3// Abovyan, “Yên îezîd”, rojnameya “Kavkaz”, № 8, Tiflis, 21 sibata sala 1848-an, rû. 3, bi zimanê rûsî.*

bo ku em bikaribin bersîveke zelal bibînin, em binihêrin, ka ez-dazanekî ermenî-xrîstîanî yê destpêka dewra XX – Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan êzdî di rewşeke çawa ye rêal (rastînî) da dîtine û di derbarê wê rewşê da çi nivîsye: “... *kurmancên êzîdî, – ew dinivîse, – ji bo ku xwe ji tevkujîyên xwînrejî yên fanatikên îslamî, wisa jî ji stêmkariyên bêwijdan ên xristîanan rizgar bikin, bi dijwarî xwe di xeyalên bawerîya xwezayîperest a pêşîyên xwe da parastine*”<sup>104</sup>

Weha, ev bûye, rewşa rastîn a bawermendên ola êzdî, piştî ku li ser ger û aqarên dîrokê olên kevneşopî peyda bûne!

Ango, çi dertê holê?

Ma gelo ev nade xuyan, ku Abovyan behsa *erebên êzîdî* yên sunnî dike (an jî – behsa misulmanên dinê yên jî vê tarîqatê), û gotina wî hîç jî ne di derbarê êzdîyan da ye. Û, wek ku tê xuyan, jî ber ji hêla bilêvkirinê va navên *êzdî* (ê-z-d-î) û *êzîdî/yezîdî* (ê-z-î-d-î) hinekî mîna hev bûne, her du nav tevlihev kirine?!...

Helbet, ji bo vê wisa jî sedemên objêktîv ên dinê hebûne...

Û dibe ku li bal xwendevanên hêja hinek pirs peyda bibin, û di dîrokê da ji bo wan pirsan jî bersiv hene...

Li vir mirov çi dikare bibêje?

Dibe ku, ev bawerî (ya sultan Êzîd, anga, ya Yezîd Bêna Mûawîya ebî Sifyan) piştî rêformên Şêx Adî (an bi wan ra) anîbin nava êzdîyan, wek ku hinek dibêjin, ji bo ku ew êzdîyên ku zêndî mane ji tunekirinê biparêzin, an...?

Lê belê, nêrîneke dinê jî heye: lê, eger Şêx Adî, wek erk-darekî ola îslamê yê wê demê yê xwendî, di wê serdema jî bo îslamê aloz da (dewra V a hîcrî), bi xwe jî dixwaze di nav misulmanan da civaka wan saz bike, yên ku pey bîrûbawerîya wî diçin?! Ango – tarîqeta xwe! Ma ne, wê demê jî bo îslamê rewşek a ne yekawa hebûye?! Û wî çaxî gelek erkdarên olî yên wê serdemê tarîqatên xwe saz kiribûn, wek mînak, Ebdul Qadirê Gêylanî – tarîqata Qadirîyan. Û, dikare, wê demê hewldanên Şêx Adî neçûne sêrî, û ew bi komeke terefdarên xwe va, yên ku di nav wan da Êzîd (Yezîd Bêna Mûawîya) xwedî rêzdarîyeke mezin bûye, tên, di nav êzdîyan da (an bi cînartîya wana) bi cîh û war

---

<sup>104</sup> Մինն Վարդապետ Տէր-Մանուէլեան, Եզդիի կուրմանծ, Ախալցխա, 1910, էջ 5 – 6 և 42// Sion Vardapêt Têr-Manvêlyan, “Kurmanjên yezîdî”, Axaltsxa, 1910, rû. 5 – 6 û 42, bi zimanê ermenî.

dibin, ji ber ku li wir ji salên zaroktîya wî va ew (Şêx Adî) nas-kirine?<sup>105</sup>

Lê, eger ew çalakîyek bûye, ya ku hinekan li ser pilankirin û pêkanîna wê serê xwe baş êşandine?..

Pirs in, pirs in, pirs!

Û, min jî digot, ka çima hinek “*êzdîyên*” navçeyên nêzîkî Lalişa pîroz, Şengalê û Mûsilê dibêjin, ku ew ne kurd in, ereb in, û xwe jî *êzîdî* nav dikin.

Hemû bingeş hene, mirov bibêje, ku bi rastî jî ew (an jî, hinek ji wan) berê-pêş va ne kurdên êzdî bûne. Dibe jî, ew ereb bin, ên ku li dû şaxekî îslamê û Yezîd Bê Mûawîya (sultan Êzîd) diçin. Dibe, ku ew girseya misulmanên sunnî ne (bi giranî jî – yên ereb!), yên ku dû bîrûbawerîya Şêx Adî çûne, bi wî ra cîguhêzî wê herêmê bûne?! Ma ne, wê demê (lo, hema îro jî!), di nav çarçeveya “întêrnasîonalîzma” îslamî da gelek tişt dikaribûn pêk bihatana? Û, di encamê da, di navbera wan û kurdên êzdî da pêvajoyên li hev bandorkirinê pêk hatine (*diffûzion*)?! Û, weha, ji encama bişavtina di nav hev da (sîntêz) a *êzdîtiyê//êzdayîtiyê û êzîdîtiyê*, ew derketîye hole, ya ku îro di nav me da heye?!..

Eger na, wê demê, mirovê çawa bikaribe hebûna ewqas *têgeh*, nav û *têrmînên misulmanîyê* di *ola êzdî* ya vê demê da şirove bike?

Balkêş e, hinek kurdên sovêtî, yên ku çûbûne herêmên nêzîkî Lalişa pîroz, Şengalê û Mûsilê, û rastî wan *êzîdîyan* hatibûn, û bi *rastî* zendegirtî û dilkovan bibûn, ku ew “*êzdîyana*” destpêka xwe ya kurdî napejirînin. Helbet, wê demê min got, ku, dibe ew erebên misulman in, ên ku li dû Şêx Adî (an bi wî ra) hatine wê herêmê. Û wisa jî min di wê da şopa siyaseta rêjîma Seddam Huseyn didît...Helbet, pêkerîya (*faktor*) siyaseta dewletê heya radeyekê rola xwe listîye. Lê, dikare, ku tiştekî dinê jî hebûye: Seddam Huseyn piştgirîya *êzîdîyên ereb* dike (ya hevqewmîyên xwe!), û *kurdên êzdî* jî xwe li wî girtine, ji bo ku, hîç nebe, karekê ji wî bibînin, û xwe bidin ber parastina wî. Ma ne, dawîya dawîyê, di nava dewr û zemanan da li bal wan û *êzîdîyan* gelek tiştên hevbeş peyda bibûn: *Şêx Adî, bîrûbawerîya wî, sazîya şêxan û tiştên dinê*...

Divê bê gotin, ku pêvajoyek a vî cûreyî van dehsalên

<sup>105</sup> Feqî Huseyn Saxniç, “Şêxadî”, kovara “Laliş”, 2004, № 21, rû. 24 – 26.

dawîyê di nav kurdên misulman da jî derketibû hole. Wê demê, dema ku Îraq di nav agirê çalakîyên leşkerî yên hêzên hevpeyman ên navnetewî ên dijî Seddam Huseyn da bû (salên 90-î yên dewra bihurî û destpêka 2000-an), Tirkîyayê hewl dida, ku alîkarîya darayî bide birayên xwe yên turkmen. Û ya balkêş jî ew e, wek ku mirovên li wan herêman bûne mêvan û, wisa jî hinek kurdên Başûrê Kurdistanê bi xwe digotin, ku gelek kurdên Kerkûkê, ji bo ku ew jî di wê rewşa teng da alîkarîya wisa bistînin, wê demê xwe turkmên dane nivîsandin (ma, gelo kes dixwaze ji birçîya bimire?!).

Helbet, ev çalakîya kurdên misulman a formal û taktîkî maye, û dirêj nedomandîye.

Di rewşeke weha da, kurdên êzdî neçar mane, xwe li rêjîma Îraqê bigirin. Û ji bo vê, her weha, sedemeke dinê ya objêktîv jî hebûye: ew helwesta birayên wan ên misulman bûye li hemberî wan. Kurdên misulman, bi wê helwesta xwe ya dij-êzdî, kurdên êzdî ber bi hemêza rêjîma Îraqê va defandine. Û bi demê ra evê rewşa duawa û ne dîyar li ser nîgara êzdîyan a froyîn bandora xwe hiştîye.

Helbet, di dîrokê da dikarin bûyerên cihêreng pêk hatibin. Lê ji bo ku bersîva pirsên heyî yekawa bê dayîn, di vî warî da lêgerînên kûr û pîralî pêwîst dikin. Lê li vir jî mirov dikare vekirî û bi bawer bibêje, ku di navbera ola gelê kurd a kevnar – *êzdîti//êzdayetîyê* û navê Yezîd/Êzîd (Sultan Êzîd) da tu pêwendîyek jî nîne.

Û, wisa jî, bi dîrokî çî pêwendî jî pêk hatibin, an – na, lê *ola êzdî*, di rastîya xwe da, tu pêwendîyên xwe bi wan tarîqat û şaxên pêkan ên misulmanîyê ra nîn e. *Êzdîti* ola gelê kurd a berî zerdeştîyê ye. Û ew têrmîn, ên ku li ser bingeha dîtinên lêpovajî û tewş saz bûne, di bingeha xwe da tu pêwendîya xwe bi têgeh û navên vê ola gelê kurd a kevnar – *êzdîtiyê* û bîrûbawerîya wê nînin.<sup>106</sup>

Eger hinek bixwazin bi gotina *êzîdîti (yêzîdîzm)* bîrûbawerîya tarîqetên misulmanan, ên ku dû Sultan Êzîd (Bên Mûawîya) diçin, têbigihîjin, wê demê heya dawîyê mafê wan heye, wan têrmînan bikar bînin, yên ku têgehên wê tarîqetê

---

<sup>106</sup> Bi hûrbînî: <http://www.pen-kurd.org/kurdi/ezize-cawo/ezditi.html> ; <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/gotareka-dewlemend-di-der-bar-ola-zdt-de-h2140.html>

destnîşan dikin: *êzdîtî (yêzîdîzm), ola êzîd, yên êzîdî, yê êzîdî, ya êzîdî*.

Lê, eger gotina wan di derbarê *êzdîtîyê/êzdayetîyê*, ola gelê kurd a berî zerdeştîyê da be, divê van têrminan bikar binin: *êzdîtî/êzdayetî, ola êzîdî, bîrûbawerîya êzdîtîyê/êzdayetîyê, pîrozgehên êzdîtîyê/êzdayetîyê, yên êzîdî, ya êzîdî, yê êzîdî* û yên dinê.

Û, ka gelo heya lêpovajî û tewşkirina daneyên dîrokî çî pêvajoyê hatine û buhurîne û, ka gelo, ji bo wan guhartinên wê demê çî şert û merc bûne bingeh, ew jî xwendevanê di lêgerînên dema pêş da bibîne.

Lê naha em di vî warî da gavekê jî ber bi pêş va herin, û wê gelek tiştên balkêş li ber xwendevanên hêja vebin...

## 2. Rastî nexweş dikeve, lê namire...

...Dema ez di rêzegotarên xwe yên li ser pîrsgirêkên ola gelê kurd a kevnar – êzdîtîyê da li ser wan guhertin û “rêfoman” radiwestîyam, ên ku di pêvajoyên cuda yên dîrokî da di wê da pêk hatine, min taybetmendiyên wan pêvajoyên dîrokî û rewşa êzdîtîyê ya îroyîn di nav çarçevaya pêşveçûnên dîrokî da dinirxandin, min got, dibe ku, pîrsgirêkên sereke yên ku îro berev bûne, li ser wan bi gelemperî hatîye govtûgokirin, û me gotina rastîyê ji hev ra gotîye.<sup>107</sup>

Lê, wek ku tê xuyanê, hê zû ye, ku mirov di vê pîrsê da xala dawîyê daye. Wek ku tê xuyanê heya gelê kurd hebe, heya beşê vî gelî yê xwedîyê vê bawerîya hera kevnar – *êzdîtîyê* hebe, ev pîrsa wê ha jî bê govtûgokirin...

Û ev jî tişteki xwezayî ye – heya di derbarê olên kevneşopî yên here sîstêmkirî da jî îro govtûgo û gengeşî hene, ew ku ma, oleke wek *ola êzîdî* ya kevnar, ya ku bi bingeha xwe va jî olên kevneşopî cuda dibe, ya ku di nav bera sede salan da dû wê ketine, herçê bawermendên wê zêrandine, tune kirine, beşekî mezin bi zora şûr welgerandine ser oleke dinê, yên dinê, bi fen û fêlbazî ketine nav wana û bi hezar delk û dolaban di raman û gîyana wan da ew ola jî hundir va berovajî kirine... Di derbarê vê da jî min

---

<sup>107</sup> <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/gotareka-dewlemend-di-der-bar-ola-zdt-de-h214-0.html> ; <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/gotareka-giring-balks-ji-pensa-mamoste-ezz-cewo-h2173.html> ; <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/mamoste-ezz-cewo-nivs-h2221.html>

di gotarên xwe yên berî vê da bi hûrbînî dîtî û nêrînên xwe anîne zimên...

Li vir divê ez li xwe mukur bêm, ku dema min cara yekem hinek nakokî di navbera *têgihîştina êzdîtîya* rastînî û pêkanîna wê ya rojane da, ya ku îro hinek oldar (terêq) li gelê me ferz dikin, dîtî, ez ne bi bawer bûm, ku govtûgoyên me dê ewqas kûr û dûr herin. Wê demê li min dihate xuyan, ku xilaz, her tişt qedîyaye, ku êzdîtîya resen bi şêwazê xwe yê destpêkî va winda bûye, ku mirovê nikaribe heya şopên wê jî bibîne.

Û, helbet, wê demê ew heya radeyekê rastî bû, lê belê, vê carê jî hate piştrastkirin, ku di jîyanê da hiç tiştek jî wisa bê şop winda nabe...

Gotara yekem, a ku min bi vê mijarê nivîsî, bi serê xwe her hewlek bû, ku bala gel, oldar û pisporan bikişînim ser wan têgeh, nav û têrmînên erebî-îslamî yên ku îro di nava ola êzdî da li ser her gavekê rastî mirov tên. Û wê demê min li wan hemûyan di bin prîzmaya zimanzanîyê da dinihêrî. Û, bi rastî, wê demê min digot, ku, eger, em wan peyv û têgehyan wergerînin (an veogerînin) kurdî, an jî, rasttir dibû, ku mirov bigota, orîjînalên kurdî yên wan peyvên erebîkirî bibînin, dê her tiştê bê şûna xwe. Heya, çi gunehê xwe veşêrim, min digot, qey Şêx Adî (Şixadî) her tenê nav û têrmîn kirine erebî-îslamî. Ku ewî her tenê bi şêwazî kirasekî îslamî li êzdîtîyê kirye, û, eger, mirov bikaribe wî kirasî ji ser êzdîtîyê hilîne, dê êzdîtîya kezî ya resen û pîroz derê hole...

Romantîka!..

Lê her çiqas çû, her çiqas xwendevan û lêgerîner beşdarî goftugoyan bûn û dîtînen xwe anîn zimên (spas, ji bo wan!), ewqas rewşa rastîna a vê ola gelê me ya kevnar gav bi gav li ber min vebû...

Lê belê, wek ku min êdî gotîye, destpêk pir bi awayekî dinê bû. Di destpêkê da ez pir bê hêvî bûm, min digot, ku wê ji min ra li hev neyê, bersîvên pirsên sereke bibînim, ji bo wê jî gotînen min ên destpêkî ne katêgorîk bûn, min pir bi fesal nixandîna dikirin û yek bi yek rastî mak dikirin... Lê dema hinek gotarên hinek rewşenbîran derketin holê, êdî hinek nixandînen wan li ber destê min hebûn, bawerîya min di nêrîn û dîtînen min da xurttir bû...

Û piştî demekê, her carê tiştekî nû derdiket hole, her carê

destpêka rêyeke nû ronî dibû, û min jî bawer nedikir, ku mirovê bikaribe ewqas tişt, ewqas rastî di nav gel da bibîne. Û pirs di wê da ye, eger, mirov biçûya nava gel, bixwasta bi pirs-pirsyaran tişteki bibîne û rave bike, dibe ku ewqas tişt venebûna, çiqas di goftûgoyên serbest, ên bê çarçeve da vedibin. Di van gengeşîyan da bêyî rayê mirov gelek rastî derdiketin holê... Heya carna beş-daran bi gotinên giran ew nêrîn pêşbazî dikirin, ên ku ji yên wan cuda bûn. Ewana heya dilê hev diêşandin (helbet, ne bi zanebûn!), lê yek e, ewê kelê bi xwe ra gelek rastî derdixistin hole...

Weha, yek ji wan goftûgoyan.<sup>108</sup> Ew di dema xwe da di Fêysbûkê da pêk hat û hemû hêviyên min derbaz kirin...

Dema ev gvtûgo pêk hat, min destxweda ew ji ber girt (kopî kir), ji ber ku carna malper tên dadan, an di întêrnêtê da nivîs wînda dibin, min ew di pêveka vê gotarê da danî, ji bo xwendevan bikaribe bi xwe bi hêsane wê govtûgoyê di nava tevahîya xwe da bixwîne. Lê piştî bûyerên Şengalê hîç mijarekê jî bala min nedikişand, raman û gîyana min her bi wê tevkujiyê û malwêranîyê hatibûn hingavtin, ya ku hatibû serê gelê min. Paşê êrîşên hovane yên DAÎŞ-ê li ser Kobanê pêk hatin, û dest bi berxwedana Kobanîyan û ya hemû gelê kurd a bêhempa bû... Ji bo wê jî, ez bi derûnî ne amade bûm, destê min nedigirt jî, tişteki dinê binivîsim, ji ber vê jî, wek ku min êdî li jorê jî anîye zimên, karê min ê ser vê mijarê demekê rawestîya. Tenê ji bo demekê, ji ber ku yek ji girîngtirîn pirsgirêkên gelê me îro hê jî ev pirs dimîne!...

Û piştî demekê ez careke dinê vegeyîyam ser vê mijarê, min xwest, wê govtûgo-gengeşîyê di întêrnêtê da vekim û binihêrin, ka, gelo, dîsa kesekî nêrîna xwe anîye zimên, ka, gelo tişteki lê zêde nebûye? Û, tişteki nebînayî (ecêb!) – ji govtûgoyê hemû axavtinên kekê Dîma (Pîr Dîma) hatibûn resîtkirin (silkirin), jê avîtine, ji bilî ya destpêkî: “ *Mixabin, gelek shashi ten dubare kirin. Afirandina dinyaye anku kosmogoni li qewlen ezdiyan da tên ditin u serhatîyen cem ulmdaren ezdyan* ”. – Hew! Ji bilî vê hûnê peyvekê jî ji axavtina kekê Dîma li wir nebînin.

Erê, her çiqasî ew gotinên vî camêrî li wir nemane jî, lê jixwe bersîvên min – bersîvên rastedêr ên wan gotinên wî yên

---

<sup>108</sup>[https://www.facebook.com/tosn.ozmanian/posts/10204253867132698?commentid=10204256717243949&offset=0&total\\_comments=3](https://www.facebook.com/tosn.ozmanian/posts/10204253867132698?commentid=10204256717243949&offset=0&total_comments=3)

“windabûyî” mane?! Ji ber ku gotinên min ên di Fêysbûkê da hîç kes nikare resît bike, ...ji bilî min, ango, tenê xwedîyê her gotin-nivîsekê dikare guhartinan bike nav wê, an jî wê resît bike! Helbet, eger bi bernameyeke taybet kilîşkênên (hacker-hekir) pispor hewl nedin. Ev jî bi serê xwe sûcekî dinê ye!

Her çî jî hebe, mala Xwedê ava, ew jî mane!...

Xwendevanê bi xwe jî bi bawer bibe, ka, bi rastî, pêkhatina vê govtûgoyê çiqasî girîng e... Lê li vir min dixwast, bala xwendevanan bikişînim ser çend tiştên balkêş, ên ku dertên pêşîya me:

- **Ya yekem:** îro ne tenê kurdên êzdî, lê wisa jî hemû kurd (êzdî-ne êzdî!) bi giştî dixwazin ola xwe ya kevnar nas bikin û bidin naskirin. Û ev jî, pîvana bilindbûna asta xwetêgihîştina netewî ya gelê kurd e!

- **Ya duyem:** pirsra ola gelê kurd a kevnar – êzdîtîyê, îro wisa jî di rojeva lêgerîner û pisporan da ye. Û rewşenbîrên kurd jî (û ne tenê ew) dixwazin rastîya vê olê nas bikin.

- **Ya sêyem:** ji hêlekê va di nav gel da yên ku dixwazin rastîya ola xwe ya berî “rêformên” Şêx Adî nas bikin, aktîv dibin, lê ji hêla dinê va hinek older bi aktîvî hewl didin, ku ew “reform” di nav êzdîyan da kûrtir bibin û bi wî awahî dixwazin, bi *êzdîyan* bibin sêrî...

Berî ku hinek nirxandinan li ser wan govtûgoyan pêk bînim, bibêjim, ji xwendevanan jî nêrîn û nirxandinên balkêş gi-hîştine ber destê min, heya hinekan fotowêneyên balkêş bi nirxandinên xwe yên balkêş va şandine, û ezê wan jî pêşkêşî bala xwendevanên hêja bikim...

Dibe ku hinek xwendevanên me di dema xwe da, dema ew goftûgo hê nehatibûye nivîşkankirin (seqetkîrin), xwendibin jî, lê ji ber ku bi her xwendinekê ra mirov tiştêkî nû dibîne, wê her carê pêdivîya xwendineke teze ya bi çavekî taze hebe, û xwendevanê bixwaze dîsa û dîsa wê goftûgoyê bixwîne, û dibe ku ya çêtir jî ev e, ez wê goftûgoyê, bi tevahîya wê va, di pêveka vê gotara xwe da datînim. Lê, ji bilî vê, min, wek beşdarekî wê govtûgoyê, wek xwendevanekî, dixwast li vir hinek nêrîn û dîtînen xwe banîyana zimên.

Weha:

Xwendevan bi xwe dikare bi bawer be, li vir govtûgo bi pirsêke pir “bê guneh” destpê dibe: rewşenbîrekî kurd ê hêja, kekê *Ali Gurdilî*, ji bo carekê jî balê bikişîne ser pirsra ola gelê



kurd a kevnar – êzdîfîyê, hinek agahîyên di derbarê wê da weşandibûn, helbet, li ser bingeha tiştên ku berê hatibûne weşandin...

Lê belê, tiştê ku me hevî jî nedikir, demeke dirêj jî nebihurî, govtûgo ber bi alîyekî dinê va zivirî, û her çiqas çû, ew gengeşî germtir bûn (ew di pêveka vê gotarê da ye, hûn dikarin wê li wir bixwînin!).... Her çiqas di wê goftûgoyê da min bersîvên hinek pirsan dane jî, lê dîsa, min dixwest careke dine jî li ser hinekên ji wan rawestîyama.

Lewra jî, ezê ewê govtûgo-gengeşîyê di pêvekê da ji bo xwendevanên heja bihêlim, lê bi xwe vedigerim ser wan pirsan, ên ku, bi dîtina min, ji bo têgihîştina ola gelê kurd a kevnar – bi giştî, û helwesta hinek oldar û rewşenbîran – bi taybet, pir girîng in.

Di sêrî da divê bê zanîn, ya ku netavetîyê dide mirov, ew e, ku di nav me da hê jî hinek mirov hene, yên ku hemû prênîpên zanîstê, ezdazaniyê (têolojîyê), mîsîonêrîyê danîne hêlekê û bi biryar hewl didin, me bidine bawerkirin, ku reş sipî ye, û sipî jî – reş e...

Û ya here balkêş jî ew e, ku ne her carê ye, ku ew yek ji wan ra li hev tê. Heya gelek caran di nav gengeşîyan da ew bi xwe nepêkantiya gotinên xwe didine der. Dema ew gengeşî bi zarkî be, wê demê karê wan hinekî hêsantir dibe, ewê bikaribin gotinên xwe bizivîrin. Lê, eger ew gengeşî bi nivîskî pêk tê, vê carê wê çawa bibe? Wê demê, her çiqas jî bixwazin gotinên xwe yên nivîskî resît (sîl) bikin, yek e, şopên wê dimînin...

Divê bê gotin, çand û toreyeke govtûgoyên weha heye – mirov çi nivîsî, ew divê li gotinên xwe xwedî derkeve. Û, armanc çi dibe, bila bibe, divê mirov di nav xwe da wêrekîyê bibîne, xwedî li gotinên xwe derkeve. Ger şaşîyeke mirov jî hebe, divê mirov xwe mukur bê, û wan di jîyanê da sererast bike. Lê, eger mirov piştî pêkhatina govtûgoyê sererasatkirinekê pêk tîne (êdî ez di derbarê resîtkirinê da nabêjim!), baş dibe, hîç nebe, ku ew beşdarên goftûgoyê û xwendevanan agahdar bike...

Mînak, min wê demê hê nizanibû, ku wê hemû axavtinên kekê Dîma ji nişkê va ji nav govtûgoya giştî “winda bibin”, hê 5-ê tîrmehê (s. 2014) min di nav axavtinên xwe da hinek sererastkirin pêkanîn (ew jî yên teknîkî!) û destxweda jî min lêborîna xwe bi hinek şiroveyan va weşand.

Weha ew:

*“ Ez ji xwendevanan û beşdarên vê govtûgoyê, ji bo şaşî û kêmasiyên teknîkî, yên ku di nivîsa min da derketibûn, lêborîna xwe dixwazim... Ew govtûgo bi awayekî zindî (online) pêk hatîye, ji ber wê... Ji bo wê jî min ew şaşî û kêmasiyên teknîkî sererast kirin, ji bo têgihîştin û şiroveyên ji hev cuda derneyên holê. Silav û rêz!”*

...Tiştê ku bûye, êdî bûye!

Lê dîsa jî, her çi qas dema pêkhatina wê govtûgo-geşeşîyê min bersîvên pirsên heyî dane û mijar ravekirîye jî (fermo, di pêveke da binihêrin!), lê dîsa, wek ku min êdî gotye, li wir hinek pirs hene, yên ku pêwîstîya xwe bi ravekirineke taybet hene.

Û di nava vê çarçeviyê da gelek pirsên bingehîn ên vê mijarê, anegorî van bûyerên dawîyê (fermo, di pêşgotina vê gotarê da binihêrin!), wê bi dîtineke nû bèn makkirin. Û ev makkirina nû jî wê gelek terefên vê pirsê yên tarî ronî bike.

Weha, dema Pîr Dîma di govtûgoyê da li ser pirsê têgihîştina têlojîyê diaxive, dibêje:

*“... Ezditi dineki vekiribu di dema xwe da. U ezditi ne tene bawerya kurmaciaxevean bu, le bele gelek erebiaxeve u aramiaxeve ji bune ezdi. Shashe meriv ezditiye bike qalibe neteweke. Ezditi ne zerdeshiye, ezditi derweshiye u derweshi ji ne misilmanetiye. Isa cuhu bu le bo xristyanan Xwedeye u Mihemed bo hemu misilmana pexembere. Bo wan nebuye problem, le ezdyen natonalizma "kurdi" dajon hema ve pirse va mijul dikin...”*

Her çi qas bersîva vî beşê axavtina kekê Dîma anegorî rêalîta wê demê hatîye dayîn (ew di pêveka wê gotarê da heye!), lê piştî van bûyerên dawîyê, daxwîyanîyên Tehsîn begê, di nav çarçeviya bûyerên berî wê da jî (fermo, di pêşgotina wê gotarê da jî binihêrin!), dîmenekî balkêş dertê hole: li vir dijwar nîne, mirov bibîne, ku ev jî xelegeke pilana bi rêya misulmankirina kurdan mîyaserkirina êkspansîya erebî ye di Kurdistanê da ye...

Binemala mîran bi biryar dixwaze me bide bawerkirin, ku em ereb in, û ev têza jî, ya ku dibêje: *“... Ezditi dineki vekiribu di dema xwe da. U ezditi ne tene bawerya kurmaciaxevean bu, le bele gelek erebiaxeve u aramiaxeve ji bune ezdi...”* rêyek e, ji bo ku bi “zanistî”, lê hinekî bi awayekî dinê evê rêçê (ya mala mîran) lêgalîze bikin...

Binihêrin, kekê Dîma li ku dixê!

Wek ku tê zanîn, ola êzdî di nav tu gelekî dinê da nîne, ewên ku di nav ereban da hene, ew misulmanên sunnî ne, yên ku pey şopa Yezîd Bê Mûewîya diçin, anga *êzîdî* ne... Û li ser bingeha vê mînahevbûnê jî evên dawîyê ketine nav *êzdîyan*, rewşa wan a bêçare bikaranîne û ji berekê va *êzîdîtî* (ê-z-î-d-î-t-î) li wan dane pejirandin. Û weha, li ser bingeha “têolojîya” lêp (sexte) jî bo ku herçê êzdîyên paqij mane jî bi *êzîdî* (ê-z-î-d-î) bikin, anga bi rêya *êzîdîtîyê*, bierebbûnê li wan ferz bikin... Eva jî rêyek e, ji bo ku bi taktîkî gotinên Tehsîn begê û yên berî wî rast û mafdar bidin derxistin û bidin fermîkirin...

Bala xwe bidinê, jixwe, bi demê ra, piştî hatina Şêx Adî, gav bi gav hemû têgeh û têrminên îslamê *dê-fakto* li êzdîyan dane pejirandin (rasttir dibe, ku mirov bibêje – êzdî gav bi gav fêrî wan kirine)... Û îro gelek êzdî hay ji xwe jî nîn in, ku, her çiqas, ew bi rû va, bi zar napejirînin jî, lê bi objêktîvî ew pejirandine û vekirî jî bo ku di nav *êzdîyan* da ewê *êzîdîtîyê* biparêzin, bi biryar têkoşinekê dimeşînin. Û ev jî, bi serê xwe, trajêdfiyak e ji bo gelê me. Mînakeke vêya jî axavtinên Yilmazê hêja ye. Û ew jî tenê mînakek e, lê yên ku di nav gelê me da bi vî cûreyî hatine fêrkirin, îro bi hezaran hene. Dibe bi dehezaran bin jî ew!...

Her çiqas xwendevanê vê axavtinê jî di pêvekê da bixwîne, dîsa jî ezê her tenê parçeyekî ji wê pêşkêşî bala xwendevanên hêja bikim: “...*Eger em Shixadî ji Ezditiye derxin tenê ji ber ku ew "erebê misilmane" (nêrinek shash), wê chaxê divê em Siltan Êzîd jî derxin û dev ji dînê Ezditiyê berdin. Ji ber ku navê "Êzîdî" jî navê "Siltan Êzî(d)" tê, Siltan Êzîd jî Yezîdê kurê Muawî kurê Bavê Sufyane. Kokek din ya navê "Êzîdî" tune. Ku navê "Ezîdî ji "yazata" "yezdan" "Ezda" tê ... ev hemû ji fantasya hin merivan derketiye bingeha vê êtimolojiyê tune..." – Û, piştî ku axavtina xwe dibe sêrî, ev camêra van nêrînên xwe weha şirove dike: “...*û dixwazim bêjim ez ne pisporê êzdîtîyê me, qasî ez gorî aqil û bihîstina xwe dikarim bêjim ev e. ...*”.*

Her bijît!

Yilmaz ne tenê di axavtina xwe da bi giştî rastîya rewşa êzdîtîyê ya îro li ber me raxist, lê, wisa jî, rastîya van zanebûnan dîyar dike, yên ku di nav gel da desthilatdar in.

Wisana e, helbet, xwe ewî camêrî ew ji ber xwe dernexistine, hinekan ew zanîn û bawerî di dema zarotîyê da jêra gotine... Ew hemû jî hinekan di dema xwe da li pêşîyên me dane ferz kirin,

dema rewşeke neçar li holê bûye, dema êrîşên tunekirinê û qedexa li ser ola êzdî hebûne, û van pêşîyên me jî ji nivşê pey xwe ra gotine, û wisa hatîye gihîştîye serdema me... û, evê jî anîye gîhandîye van tevlihevîyên van rojan.

Wek ku tê xuyanê, bingehên dîtin û helwestên kekê Dîma û yên kekê Yilmaz ji hev cuda ne. Eger kekê Yilmaz van tiştan dibêje, ji ber ku hinekan di dema xwe da wisa ji wî ra gotine (ew bi xwe dibêje: “...û dixwazim bêjim ez ne pisporê êzdtîyê me, qasî ez gorî aqil û bihîstina xwe dikarim bêjim ev e...”), lê ya kekê Dîma tiştêkî dinê ye: ew bi xwe ji malbeta oldarên êzdtîyan e (ew jî ji malbeta *pîran!*), xwendineke wî ya erebî jî heye..., lê li şûna ew van cudahîyan bibîne û tê bigihîje, evan tiştên hanê derdixe holê. Eger ew rastedêr jî nabêje, ku êzdî ereb in, lê ew ola ku tenê di nav kurdan da heye, dike ya kurd û ereban. Ji xwe di cîhanê da gel li ser bingeha bawerî û îdêolojîyan kom dibin – digihîjin hev, û ev beşê gelê kurd jî tenê ye, yê ku li ser bingeha ola netewî maye, û kekê Dîma jî vê bingehê bi ereban ra par ve dike (û ji vê heya bierebbûnê jî, tenê gavek dimîne!), û, tiştê balkêş jî ew e, ku heya zarê wî nagere jî, ku navê kurdan bide, wan wek “kurmançaxêv” nav dike û wan zanîyarên êzdtîyan, ên ku dixwazin bi zanistî bingehên êzdtîyê û rastîya dîrokî rave bikin, di “... *nasionalîzma kurdî*” da tewanbar dike...

Ka, ji kerema xwe ra, bînin bîra xwe, kê welatparêzîya kurdî wek nasionalîzm nav kirine û îro jî nav dikin?!...

Gelo mirovê bikaribe di cîhana zanistê, yan di ya ezdazanî-têologîyê da, an jî di cîhana sîyasî da tiştêkî weha bibîne?

Evê jî em dihêlim ber dada xwendevanan!

Wekî dinê mirov dikare çi bibêje? Nizanin! Heşmendî, rûmet û wijdan li ber tiştên weha bêzar dimînin...

Wekî dinê?

Wekî dinê, dibêjin: “Rastî nexweş dikeve, lê namire!” – Lê, wek ku tê xuyanê, rastîya me pir dirêj nexweş ma... Ewê kengê rabe li ser pêyan? Evê jî dîrokê bide xuyan. Lê ku ew rastî wê rojekê derê holê, tu şik û guman nîn e!...

Naha jî em binihêrin, ka li ser vê mijarê dîtin û ramanên xwendevanan çi ne, û wana ji bo me çi amade kirine!

### 3. Û xwendevan jî li dû şopa êzdîtîya kezî ya pîroz in! (Bi xwendevanan ra di galêrîya wêneyan da...)

Di vê navberê da, wek ku berê jî, pêwendîyên min ji gel û xwendevanan qut nebûne. Xwendevanan hemû gavên min (û yên me!) şopandine û îro jî dişopînin... Di vî warî da ew çavdêriyên wan û, heya gelek caran, nêrînên wan ên rexneyî û pêşniyarên wan çavên me li ser gelek rastîyan vekirine û îro jî vedikin. Ewana hinek tiştan destnîşan dikin, nêrînên xwe tînin zimên, dikevin nava gengeşîyan, dipirsin, pêşniyar dikin, dixeyîdin û ... berê me didin wan tiştan, ên ku, dibe ku heya vê dema dawîyê çavên me jî pê neketibûne...

Weha, ji wan name û wêneyan, ên ku ji min ra hatibûn, min ên *Faiq Sebrî (Bişêrî/Bakûrê Kurdistanê)*, *Reyhan Batê Şengulê (Amed/Bakûrê Kurdistanê)*, *Bazîd Resûl (Duhok/Başûrê Kurdistanê)*, *Ebdî Silo (Qamuşlo/Rojavayê Kurdistanê)* û *Besa Etar (Yêrêvan/Ermenîstan)* hilbijartin, lê nameyên ku naverok û helwestên wan weke hev bûn, min ew gîhandine hev, kirine yek (ji bo ku çend cîhan heman tişt dubare nebe) sererast û rêdakte kirin (ez hêvîdar im, ku xudanên wan nameyan wê bi têgihîştinî nêzîkî “*desttêwerdanên*” min bibin!) û wan bi wî awayî pêşkêşî dada xwendevanan dikim.

Di sêrî da bibêjim, ku xwendevanan ne ku wêne bi xwe, jêderên (link) wan ên întêrnêfî ji min ra şandibûn. Lê, ji bo ku wisa nebe, wek ku axavtinên wê govtûguya ku min li jorê behsa wê kiribû, ew wêneyan jî di întêrnêtê da “winda bibin”, min ew ji ber girtin (kopî kirin) û bi jêderên wan ên ji ÊzîdîPrêse va di gotara xweya “Êkspansîya bierbkirina Kurdistanê didome?” da weşandin.<sup>109</sup>

***Lê naha jî, fermo, em bi alîkarîya xwendevanên xwedîyên wan dîtîn û wêneyên balkêş berê xwe bidin fotalêrîya wan.***

---

<sup>109</sup> <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/li-ser-bierebkirina-kurdistan-h2240.html> ; [http://www.amidakurd.net/quncikniviis/ek\\_spansiya\\_bierebkirina\\_k\\_urdistanê\\_didome\\_2](http://www.amidakurd.net/quncikniviis/ek_spansiya_bierebkirina_k_urdistanê_didome_2) ; <http://www.xendan.org/kurdi/drejaWtar.aspx?NusarID=12&Jmara=165> ; Rojnameya “Pênûsa nû”, hejmarên 31, 32, 33 – <http://www.penusanu.com>

## **FOTOGALÊRÎ**

AY, ÊZDÎ EV BÛNE!

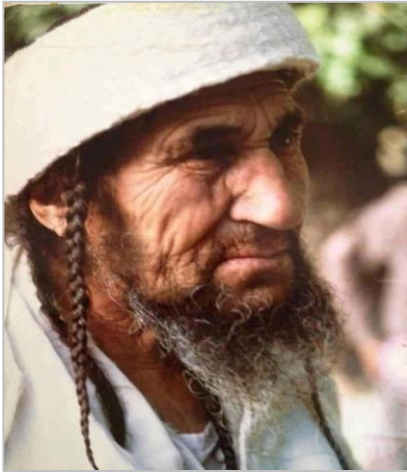
Her gelek, bi taybetî jî oldarên wan, bi cil û wergirtina xwe ji hev cuda dibin. Û wergirtin jî hema wisa tenê cil nîn in, bi wê wergirtinê rewan û gîyana her netewekê dertê pêşîya mirov...



A, BI VAN CIL Û LIBASAN VA EV ÊZDÎTÎ YE!  
 Em jî bibin parazvanên vê çanda netewî, wê vejîyan bikin  
 û bikin parçeyekî xemla netewî yê hêja!



A, EV KALÊ ÊZDÎ BI RÛ Û GULÎYÊN XWE VA SEM-  
 BOLEKE NETEWA KURD A RESEN E!



**Balkêş e ne – mêr û  
 rû û gulî? Dema em  
 biçûk bûn, kalên me  
 digotin:**

**– Lawo, xwe ez ne  
 biçûk im, min rû-gulî  
 spî kirine!**

**Me bi xwe jî ji xwe  
 ra digot:**

**– Çima gulîyên  
 mêran jî hene?!**

**Dertê, ku hene! Ev jî  
 taybetîyeke reng û  
 şêwazê me yê netewî  
 ye!**



**MIROV ÇI DIKARE BIBÊJE, A, EV ÊZDÎ NE!  
Êzdî divê hem ola xwe nas bikin, hem ferzên êzdîtiyê bi-  
zanibin, hem jî bi wergirtin û nanxwarina xwe va êzdî  
bin! Wekî dinê êzdîti çawa dibe? Ma, gelo, tenê bi gotinan  
– ez êzdî me, mirov dibe êzdî?**



**EV JÎ RENGEKÎ ÊZDÎYAN E!  
Êzdîti bi reng û awazên xwe va xweş e!**





**HEMÛ JÎ BI CILÊN XWE VA ÊZDÎ NE!**  
Û êzdî jî ji yên ne êzdî bi vê cuda dibin!



MA MIROV BI RÛ-GULÎYÊN ÊZDÎYAN, LÊ BI CILÊN  
EREÎ VA ÇAWA ÊZDÎ DIBE?  
**Belê, weha nabe – divê bi rû û gulîyên êzdîyan ra wergir-  
tin jî ya êzdîyan be!**



DE, ÎJAR WERE Û LI VIRA ÊZDÎYAN Û ÊZÎDÎYAN JI  
HEV CUDA BIKE!

Mirov ji bo vê çi dikare bibêje?! Her tişt tevî hev bûye...  
Her daxweza vejînê û bi biryarbûnê wê bikaribin van  
nirxên netewî ji yên bîyanîyan vebijêrin û wan ji win-  
dabûnê rizgar bikin!







**MA ÊZDÎTÎ JÎ WEHA DIBE?! CILÊN EREBÎ WEGIR-  
TINE Û XWE GUPEVE KIRINE!**

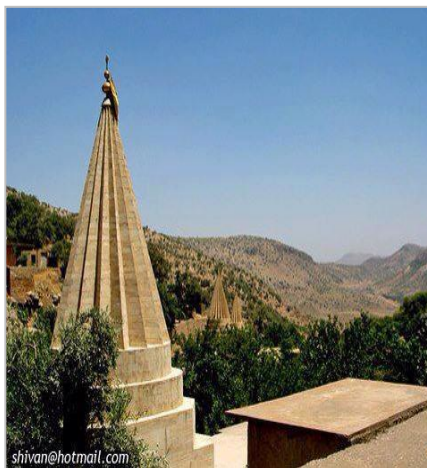
Ev şewazê han reng û rûçikê êzdîtyê çiqasî dixeyîrîne! Bi rastî, dilê mirov ji xwe sar dibe!



MA ÊZDÎBÛNA VAN DI EGALÊ EREBÎ DA YE?!  
Helbet, na, ev her tişt e, tenê ne êzdîfî ye!



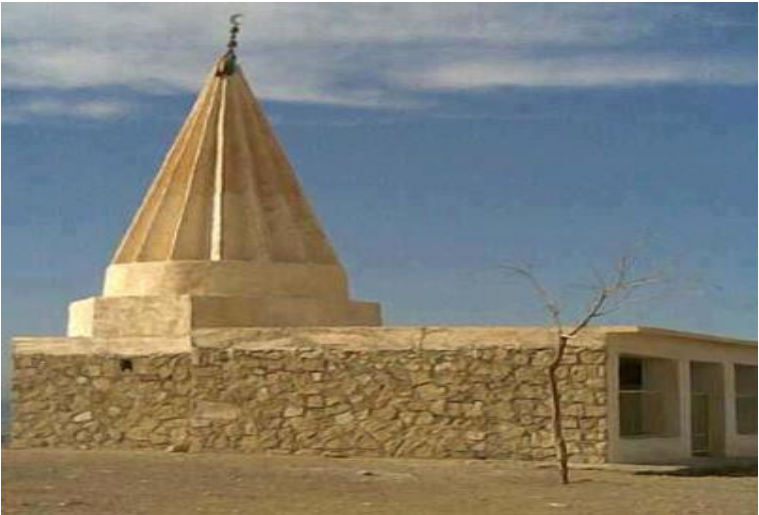
A, DIVÊ EV BE LI SER TÛJIKÊ QUBEYA ÊZDÎYAN!  
Ya dêrên xristyanan xaç e, ya mizgevtên misulmanan hêker e  
(heyva kerî), ya êzdîyan jî ev e! Û êzdî ji wê ra çi dibêjin?  
Dibe ku ev nîşana agir û rojê ye, yan...? Em ê li hêvîya şî-  
royeyên rewşenbîr – zanyar û oldarên xwe yên zane bin!





LI SER TUJIKÊ QUBEYA ÊZDÎYAN HÊKER (HEYVA  
KERÎ) ÇI DIKE?  
Bila vê pirsê jî zaneyên me bibersivînin!





## BANGA SEDDAM JI BO KÊ YE – JI BO ÊZDÎYAN E, YAN JI BO ÊZÎDÎYÊN XWE?!

Binihêrin, ew rûvîyê pîr ji *êzîdîyên* xwe ra dibêje, ku ew xwe ji kurdan biparêzin, ku ew hindik in, ewê têk herin! Çima?

Seddam mirovekî sade nîn bûye, di bin destê wî da ewqas zanyar, siyasetmeder, oldar, ezdazan (têolog) û pisporên dinê kar kirine, ma ewî nizanibûye, ka kî kî ye? Bersîva vê pirsê jî em hêvîya zanyar û lêgerîneran dihêlin!

Balkêş e, yên ku evê banga Seddam li Almanyayê di nav ciwanên kurd ên êzdî da belav dikin, kî ne û armancên wan çi ne?





**GOVTÛGOYA DI FÊYSBÛKÊ DA BI XWE<sup>110</sup>**  
**(Bê sererastkirin, wek ku hebûye, tê weşandin)**

Ali Gurdilî

Ji Kozmolojîya Êzîdîyan

Di pirtûka Mizhefa Reş de Xwedê, ji cewahîra xwe înciyekê sipî û bi navê Anfar çûkeke diafirîne. Xwedê înciyê datine ser pişta vê çûkê û di ser de çil (40) sal derbes dibin. Piştra di heft (7) rojan de, heft ferîşteyan diafirîne.

Navê ferîşteyên yekemîn ku, wî roja lehdê/yekşemê afirandibû, datîne Azazîl. Vaye; ev melek, Tawisî Melek e. Xwedê, Tawisî Melek dike melekê herî bilind û raser. Xwedê piştra şekil da heft (7) ezmanan.

Piştra ser rûyê erdê, rojê û heyvê afirand...

<http://www.felsefevan.org/ji-kozmolojîya-ezîdîyan.html>

**Дима Пир** (Dîma Pîr)

Mixabin, gelek shashi ten dubare kirin. Afirandina dinyaye anku kosmogonî li qewlen ezdiyanda ten ditin u serhatyen cem ulmdaren ezdyan.

**Азиз Мамоян** (Azîz Mamoyan/Ezîz ê Cewo)

Gotina min ji bo kekê Dîma ye: Çima em vekirî nabêjin, ku ev tiştên wan pirtûkan da nivîsî ne û ya ku di qewlên êzdîyan da hene, di nav wan da cudahî heye. Û yên ku vê cudahîyê bibînin û yek bi yek mak bikin jî xwendîyên ji binemalên oldarên êzdîyan in, yên wek Xanna Omerxalî û Pîr Dîma... Rojekê divê cudahîya navbera van mirovan û ên dinê bê xuyan? Û yek jî: di nava wêjaeya zanistî ya kurdî da bi şaşî li şûna peyva kosmogonî ya kozmolojî bikar tînin. Ev du peyvne du warên dîtina gerdûnê yên cuda ne. Û ne bes e, ku Kekê Dîma ew rast bikar ane, her weha divê ew bê dazanîn jî. Û ya dawîyê jî, gotarek ji bo xwendînê: <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/mamoste-ezz-cewo-nivs.htm>

---

<sup>110</sup> [https://www.facebook.com/tosn.ozmanian/posts/10204253867132698?Comment\\_id=10204256717243949&offset=0&total\\_comments=3](https://www.facebook.com/tosn.ozmanian/posts/10204253867132698?Comment_id=10204256717243949&offset=0&total_comments=3)

### **Ali Gurdilî**

Ji bo kekê **Aziz Mamoyan** : Di navbera peyva <kozmogonî> û <kozmolojî> ê de rast e ku hinek ferq hene. Peyva <k1ozmolojiyê> bi awa û rêbazên zanistî li bûyera gerdûnê dikole. Peyva <kozmogonî> jî, bêtir derbarê çêbûna gerdûnê û çavkaniya wê de, şiroveyanîfade dike. Metna li jor, şiroveyeka Menzel e, û ji xebateka Sabiha Banu Yalkut hatiye wergerandin/wergirtin. Derheqê van mijaran de, pirsgerêka me ya herî mezin, heta vê dawiyê jî tunebûna metnên ilmî bû. Çimku, êzdayetî herdem wekî oleke nepen û veşartî hatiye dîtin. Lê nîqaşa van mijaran, baş e û wisa dike ku em bêtir li ser wan difikirin. Belam, yên ku dê lêkolînên resen pêk bînin helbet ku zanyarên êzdî bin, dê gelekî baştir be...

### **Азиз Мамоян** (Azîz Mamoyan/Ezîz ê Cewo)

Kekê hêja Elî Gurdilî, dema min bal kişandiyê li ser cudahiya peyvên <kozmogonî> û <k1ozmolojiyê>, mabesta min konkrêt kesek nînbûye, ev di nav wêjeya zanistî da bûye qanûnekê, lê eger hinek dizanin û nadin zanîn, ev êdî pirseke dinê ye. Naha pirsra lêkolînên ola êzdî. Eger em bibêjin, ku îro êdî ola êzdî ne oleke veşartî û nepenî ye, em xwe dixapînin. Êzdîtî ne ew e, ya ku Şixadî rêform kirye û kirasekî îslamê lêkirye, êzdîtîya kezî û pîroz ya berî Şixadî ye, ya ku îro lêgerîner nikarin bibînin jî, ev e... Ev jî pirseke pêşerojê ye û pirseke giran û girîng e... Belê, tu rast dibêjî, ku vî karî jî divê zanîyarê êzdî pêk bînin, lê aliyê xwedîderketinê va divê hemû kurd, bi netewî lê bibin xwedî... ji ber ku ev hebûneke rewanî ya hemû gelê kurd e...

### **Ali Gurdilî**

Spas kekê **Aziz Mamoyan** bo têbiniya te. Bêguman, ez tenê wekî xwendevanekî ola êzdayetiyê meraq dikim û dixwînim. Ez dixwazim ku fêr bibim. Di vê yekê de jî, heta ji destê min tê, ez xwe ji wajbaweriyên olên serdest, dûr dikim. Lê helbet, di van mijaran de, pêdiviya me bi helwestek netewî û bi rêbazên zanistî heye, da ku em bi azadî bikaribin ola êzdayetiyê baş fêr bibin. Ligel rêz silavan...

### **Дима Пир** (Dîma Pîr)

Keke heja Eziz, ez li vir naxwazim bikevme niqashanda. Ez qedre dîtin u fikra hemu kesi digrim. Pirsra kosmogoni u kosmoloji da ji we ra qayilim. Le ditina min derheqa Shixadida cu-daye. Meriv nabe ezditiye bike du para u beje ya Shixadi u beri

wi, chimki ezditi bey Shixadi tuneze. Her kes dikare lekolin bike u bigere ka chi hebu beri wi. Heger yek karibe ezditiyeke bey Shixadi cheke gereki terka ezditiye bide u dineki nu cheke u bi-hebine. Bo bawermendeki ezdi qet ne giringe chi hebu, chimki wi baweri heye u ne hewce kolana tishten kevnare. Ev ji bo bebaweran u lekolinere kevnarye giringe. Nabe em din u teolo-giye li gori ditinen materializme binirxinin. Dema hun bi vi rengi behsa Shixadi dikin hun gereki hesabe xwe bi bawermenden ez-dira ji bikin, ku bo wan ew ne tene shexseki dirokiye, le libseke ku Xwede xwe bi renge wida dahir kiriye. Din li ser bawerye hatiye ava kirin u ki bawerya xwe pe nayine ev mafe wiye. U disa pirsek heye ku nahele mirov bash ji ezditiye fehmi bike - ev nati-onalizm u nijedperestiye ku sedsala 20 chebuye. Ezdiyen ku wek nationalisten kurd difikirin Shixadi wek dijimn dibinin, le ew pir shashin. Ye Bixwaze Shixadi ji ezditiye cuda bike u resh bike bi-sernameke, chimki ew beranberi veye ku Isa ji xristyane cuda bike, yan ji Mihemed ji misilmantye.

**Азиз Мамоян** (Azîz Mamoyan/Ezîz ê Cewo)– ji bo **Ali Gurdiî**

Her bijît, kekê hêja, spas ji bo helwesta te! Em hemû kurd dê dest bidin destê hev vezerin ser bingeha xwe ya netewî, rehên xwe nas bikin! Ji xwe naha ji bo yekîtiya netewî mercên dîrokî afirîne. Di vî warî da bila ev jî bibe keda me. Silav û rêz!

**АзизМамоян** (Azîz Mamoyan/Ezîz ê Cewo)

Dem baş, kekê Dîma!

Gelekî spas, ji bo nêrîna teye berfireh. Û eger te tiştêkî dine binivîsya, ezê matma bûma. Dema min di destpêkê da xwend, ku tu dibêjî: «Ez qedre dîtina u fikra hemu kesi digrim», di dilê min da tîrsek çê bû, ku dibe tu ...dîtina xwe heya dawîyê neynî zimên... Lê, na, her bijît! Naha û paşê jî mirov dikare, wek ku tu dibêjî, «qedre dîtina u fikra hev bigire», lê gotina rastîyê ji hev ra bibêje...

Lêbelê, birayê delal, di nirxandina te da tiştêkî nayê têgi-hîştin: li vir pîrsa dîtina rastîya dîrokî têkilîya xwe çi bi *natsîonalîzm u nijedperestîya sedsala bîstî heye?* Û ya dinê jî, ku tu ne anegorî rastîyê şîrove dikî, ew e, ku *welatparêzên* kurd (ewên ku dagerkerên Kurdistanê wan *natsîonalîst* navdikin!) Şixadî wek dijimn dibinin.

Divê bê zanîn, kekê hêja, ew bi dilê me be yan – na, giranîya gelê kurd îro misulman e, û ji vê hêlê va, heya radeyekê, Şîxadî bêhtir nêzîkî ruhê wan e, ne ku êzdîtîya kezî, ya pîroz û bihurtî ya kevnar... ya berî zerdeştîyê!

Ya ku hinek nikarin bibînin, an jî, didin xuyanê, ku nabînin, ev e.

Û dixwazim bidim zanîn, tu helwesteke me ya nehînî ne li hember tu ol û tarîqatan, ne jî li hember mirovên weke Şîxadî, Evdil Qadirê Geylanî û yên dine yên serdema wan nine. Evana mirovne serdema xwe yên mezin bûne. Hema, dive mezinaya wan di rastîya wan da bê nirxandin – ka ew kî bûne, bîrûbawerîya wana çi bûye, xwendina wan çi bûye! Û ne bi xiyalî, an jî li cîhekî dine....

Wekî dine hîç hewce nake, ku mirov şiroveyên cuda pêk bînin. Kesek naxwaze Şîxadî ji êzdîtîyê cuda bike, em bixwazin-nexwazin, ew rastîya rewşa meye îroyîn e. Lê mafê tu kesî nine ola netewekê ya kevnar (êzdîtîyê) qurbana kesekî dîrokî bikin, ew çiqas mezin dibe, bila bibe, kî çiqasî jê hez dike, bila hez bike. Êzdîtî temenê xwe yê çendik çend hezar salan heye, lê eva serdema Şîxadî hezar salek jî nine...

Dubare dibêjim, em nabêjin, ev baş e, ev xerab e! Em dibêjin, eve v e, ew jî ew e! Hew!

Zanist çi ye? Ma ne, ew e, ku mirov li ser bingeha zanînan û heşmendîyê li bingeheên rastîyê digere û wan derdixe ronahîyê û dide zanîn. Li vir mabest û armanceke dinê nine! Tu kes naxwaze, ne kesekî, ne jî tişteki dine ne reş bike, ne jî biçûk bêxe... Divê mirov bi bîna fireh li ser pîrsgirêkên heyî govtûgo bike... Û hîç hewce nake, nakokîyan derxin hole, wan nakokîyan kûr bikin û dîwarekî li pêşîya govtûgoyan û pêşveçûna zanîstê hiljenînin...

Û ez bi bawer im, ev pirtûka te, ya ku ji bo weşanê amade dibe, wê ne ku bibe xalekê (nuxte) di dîroka zanîstê da, lê wê bibe bêhnokekê (vêrgûl) û derîyekî nû ji bo govtugoyên nû veke.

Silav û rêz!

**ДимаПир** (Dîma Pîr)

Keke Eziz, meriven teolojye nizanin nikarin ji din fehm bikin. Ezditi dineki vekiribu di dema xwe da. U ezditi ne tene bawerya kurmaciaxevean bu, le bele gelek erebiaxeve u aramiaxeve ji bune ezdi. Shashe meriv ezditiye bike qalibe neteweke. Ezditi



ne zerdeshtiyê, ezditi derweshiyê u derweshi ji ne misilmanetiye. Isa cuhu bu le bo xristyanan Xwedeye u Mihemed bo hemu misilmana pexembere. Bo wan nebûye problem, le ezdyen natonalizma "kurdi" dajon hema ve pirse va mijul dikin. U li vir pirse peyda dibe: gelo kara wan chi heye? Dirok u teoloji ji hev cudane. Silav u rez!

### **Yilmaz Algin**

Apê Tosin, Xalê Aziz, Pîr Dîma silav. facebook ne cihê nîqashên wisa ye, lê dilê min dixwaze hin nêrînên xwe bêje.

Wek ez dizanim hemû qewlên me ilmê Shixadî bi xwe ye. kî Shixadî ji Ezditiye derxe, gerek hemû qewl jî derxe. Pishtî wê tishtek namîne. Ew nêrîna ku Shixadî dixwast Ezidi bike misilman, bingeha wê tune, berovajî wê, Shixadî Ezdiya ji Islamê parast. Ezidi îro di bin bandora diroknivîsên ne-ezidi de mane, loma ji Shixadî di charchoveya "Sufizme" shirove dikin, ku wek "îslama mîstîkî" tê binavkirin. lê ew dewrêsh bû û ew di esasê xwe de ne îslame.

Dewrêsh bawer dikin ku her mirov, ew ji chi dînê be jî, dikare nezîkatiya xwe bi xwedê re bi bike. Shixadî bi vî felsefeyî nêzîkî îslamê jî bû. ev felsefe him di nivîsên (qasîdên) Shixadî berî hatina wî na ezidyan diyar dibe, him jî di qewlan (ilmê Shixadî) de diyar dibe. ilmê Shixadî ilmekî pir hêjaye, tu kî û nefret hemberî dîn û miletên din tune. ew mirovekî pir bi ehlaq bû, hemû jiyana li dijî nefsa xwe (asketizm) sher kiriye ji bo xatirê baweryê.

Eger em Shixadî ji Ezditiye derxin tenê ji ber ku ew "erebê misilmane" (nêrinek shash), wê chaxê divê em Siltan Êzîd jî derxin û dev ji dînê Ezditiyê berdin. Ji ber ku navê "Êzîdî" ji navê "Siltan Êzî(d)" tê, Siltan Êzîd jî Yezîdê kurê Muawî kurê Bavê Sufyane. Kokek din ya navê "Êzîdî" tune. Ku navê "Ezîdî" ji "yazata" "yezdan" "Ezda" tê ... ev hemû ji fantasya hin merivan derketiye bingeha vê êtîmolojiyê tune. Qewlên me vî tishtî bash didin famkirin: 1) Eger Xwedê kir em Ezidine, LI SER NAVE SILTAN ÊZÎ NE (!!!), em ji ol u ekanê xwe razîne (shehda dînî) 2) Siltan Êzî(d) bi xwe padshaye, hezar û yek nav li xwe danaye, navê mezin her xwedeye" 3) Qewlê mezin : Siltan Ezi(d) = Ezîdê Muawî.

Ez bawerim zanayên di nava Êzîdyan wê di pêsherojê de bigihêjin encamên rast û Ezidi bêtir ji Êziditiyê bidin famkirin.

## Yilmaz Algin

19 июняв 14:31

... û dixwazim bêjim ez ne pisporê êzdîtiyê me, qasî ez gorî aqil û bihîstina xwe dikarim bêjim ev e. Bi silvavên germ.

**Азиз Мамоян**(Azîz Mamoyan/Ezîz ê Cewo)

19 июняв 14:55

Dubare spas, kekê Dîma! Te bi xwe bersîva hemû pirsan da. Rasttir dibû, ger mirov bigota, te mabesta xwe diyar kir. Lêbelê, tu tiştêkî dibêjî, ya ku rê li pêşîya wan "têorîyên" nû vedike. Wan tiştan hûn dikarin nûnerên gel û bawerîyên dinê ra bibêjin. Ne ji êzdîyan ra! Ew, ku êzdîtî ne dînekî vekirî bûye, tu ji her mirovekî êzdî (ne êzîdî!) ra bibêjî, wê bersîva te bide... Ê vekirîbûna vê olê wê demê derket holê, dema, wek ku tu dibêjî, «gelek erebiaxeve u aramiaxeve» bi Şîxadî ra hatin nav êzdîyan. Ew nebûn êzdî, lê gelek êlêmêntên bîyanî (xerîb) anîn nava êzdîtiyê û rengê xwe dane vê olê û rengê wê guhartin...

Ya dine, kekê hêja, dema têolojîya ji bingeha dîrokî qut dibe, nigên wê li hewa dimînin. Tu bi têolojî li pîrsê binihêrî, an bi dîrokî, bawerî şewazekî ramankirin û têgihîştina gerdûnê ya civakî ye, ji bo wê jî, dema mirov pîrsgirêkên olî-bawerî derî rêalîta civakê dinirxîne, nikare rast ravebike. Helbet, dibe ku tu bi xwe jî van hemûyan baş dizanî, ji bo wê jî wisa bi şarezayî êzdîtiyê dikî ola kurmançîaxêvan (ewên ku, devê te nagere, bibêjî – kurd) û ereban.

Erê, rast e, piştî hatine Şîxadî di rêalîte da wisa bûye. Lê gelo ev çiqasî êzdîtiyê ye?...

Ku êzdîtî ne zerdeştî ye, min bi xwe li jorê nivîs ye, dubare dibêjim, êzdîtî ola gelê kurd a berî zerdeştîyê bûye, temenê wê çendik çend hezar sal in. Ê wê demê ereb û aramiaxeve, ên ku tu dibêjî, li ku bûne, seranserê Kurdistanê êzdîtî bawerîkirine, û wê demê di nav tu gelekî dinê da êzdîtî nînbûye. Ê bersîva vê jî ne ku têolojî tenê dide, lê – bi dîrokê ra tevayî, di nava pêvajoyên dîrokî da. Ger tenê bi têolojî wê pîrsê binirxînin, wê çi derê hole? Ew ola kevnar berî serdema Şîxadî nînbûye?... Ev ola gelê kurd a kevnar kengê bû ya ereban, kê ew anî wê rewşê? Ê ev mirov, ên ku şûna ku wê bigerin û bibînin, berê gel didine kialî? Ê, dibe ku ew bê bingeh û armanc nine, ku hinek missionêr derketine, û di nav gel da belav dikin, ku êzdî erebên sipî ne? Ev me kuda dibe? Êkspansîya bi erbîkirina Kurdistanê didome? Ê bi destê kê?

Min di gotareke xwe da nivîsye, ku dibe ku di xwezayê da êzdîtî, wek ew ola kevnar, îro bi koma bawermend û oldarên xwe va nemabe jî, lê mafê kesekî nine, wê dîroka gelê kurd a rewani (ruhî) binax bike. Belê, em dive bibêjin, ka çi anîne sere gelê me û ola wî ya kevnar. Ka îro em gîhandine çi rewşê, lê divê em paşeroja (rabirdû) çanda rewani ya gelê xwe nekin qurbana êkspansîya dagerkeran.

A, ya ku dive em bibînin jî, ev e!

**Дима Пир** (Dîma Pîr)

19 июня в 15:25

Ezditi eve tishte bav u kale me hebandine u ser esase qewlan hatiye danin. Ezditya xiyali ya ku hun dibejin em nas nakin. Heger ezditiya hun dibejin nishani me bikin em geleki ji we razi bin. Le bawer bikin, ezditya hun dibejin u ya kal u bave me li gori qewlen ezdiyan hebandine ne yeke. U tishteki din ji, din shuxule oldaraye u teolojiye kare oldaraye. Dixtor gereki dixtorye bike, nampej nan bipeje. Befeydeye meriv behsa neurokirurgiye u kardiolojiye bike tevi aborinas yan ji fizik.

**Дима Пир** (Dîma Pîr)

19 июня в 15:26

Li ser ve ez niqashe bi dawî tinim. Biminin di xweshyeda!

**Азиз Мамоян** (Azîz Mamoyan/Ezîz ê Cewo)

Belê-ê! Ev nirxandinên Yîlamzê hêja, wek ku dibêjin, bû gurzê sere lodê. Binihêrin, hemû tiştê ku me heya naha gotye, di vê nirxandinê da heye, hema ... bi şiroveyeke dine. A, ji zarê bawermendekî *êzîdîya* rastîn a îro ev e ! Gelo piştî vê govtûgo (nîqaş) pêwîst dikin? Wek ku tê xuyanê, erê! Ji ber ku eva ku bi zarê êzdîyekî sade, yê ne older û ne jî ezdazan (têolog) hatye gotin, ew dîmenê vê olê ya rastîn dide xuyan!

Yılmaz, birayê dela, geleki spas, bi rastî nirxandinên te pir hêja ne, ji ber ku ew nirxandin ji nav gel dertên. Dizanî pirs di çi da ye? Pirs di wê da ye, ku her kesê me, yê ku xwe ra dibêje *êzdî* yan jî *êzîdî*, wek ku ew bawerî lê dane naskirin, ew wisa jî wê dizane. Ma xwe kesek tiştêkî ji ber xwe dernaxe? Me di zaroktîya xwe da çi bihistye, em çi fêr bûne, ew jî di heşê me da maye. Naha, wek ku min di gotina xwe ya berî vê da jî anîbû zimên, ewa ku îro heye, ya ku îro di nav gelek-gelekan da desthilatdar e, û bûye bawerîya wan e, kesek tiştêkî li dijî wê nabêje. Lêbelê, ew nayê wê wateyê, ku dive em lêgerînan di warê dîroka ola gelê

xwe ya berî Şîxadî da pêk neynin. Ev bi serê xwe ne rast e û dişube dîktatorîyê. Fermo, kî Şîxadî û bawerîya wî dipejirîne, bila bipejirîne. Ma em tiştêkî kurdên sunnî, şîî, xristîyan û yên dine ra dibêjin? Helbet – na! Lê li vir pirsgirêkî di çi da ye? Çi ye, eger hinek Şîxadî û Sulatan Êzîd bawer dikin, êdî mafê kesekî nine qala ola gelê kurd a kevnar – *êzdîtîyê* bike? Tiştêkî ecêb e, wê demê, ew çima nabêjin, ku divê misulman (şîî, sunnî, nexş-bendî û yê dine) behsa ola xwe nekin?!

Binihêrin, Yilmazê hêja bi xwe nivîsye "Êzîdî" ji navê "Siltan Êzî(d)" tê, Siltan Êzîd jî Yezîdê kurê Muawî kurê Bavê Sufyane. Lê, gelo ev Sultan Êzîd kî bûye? Gelo çiqasî rast e, ku navê *ola êzdî* bi vî navî va girê didin? Ewa ku Yilmaz red dike, "*ku navê Ezîdî ji "yazata" "yezdan" "Ezda" tê ... û dibêje, ku ev hemû ji fantasya hin merivan derketiy, bingeha vê êtîmolojîyê tune"*, rast e, nave *êzîdî* tu pêwendîya xwe bi nave "yazata" "yezdan" "Ezda" nine. Lêbelê, nave *Êzîdî* yek ji navên Xwedê ye û ji hêla êtîmolojîyê va ew û navên jorgotî ji bingehêkê tên. *Êzîdî* û *êzîdîtî* du bawerîyên ji hev cuda ne. Qewlekî *ola êzdî* da (ne yê *ola êzîdî* da!), tê gotin: "Hezar û yek navên Xwedê hene, Êzîdî jî navekî xwedê ye!" Bala xwe bidinê dibêje Êzîdî û ne Êzîdî. Her navekî Xwedê di kurdî da tê ravekirin, ango, wateya xwe heye. Dibêjin: "Xwedê cîhan sêwirand, kesekî Xwedê nesêwirand, Xwedê xwe da ye!" Navê Xwedê yê dine jî, Êzîdî ye, yê ku ji peyverêza "*yê ez dayî*", ango, "*yê ku ez dame*" tê. Binihêrin: "*Yê xwe daye*" û "*Yê ez dame*". Navên xwedê dine jî hene: *Pa-dişahê padişahan, Yekê jorîn, Yê bê heval* û yê dine... Naha li vira pirs di çi da ye? Kesek nabêje dest ji *êzîdîtîyaya* xwe berdin, kesek nabêje, Şîxadî ji *êzîdîtîyê* derxin, an Sultan Êzîdî! – Çawa dibe? Bêyî wan *êzîdîtî* nabe! Lê ji bilî vê û derveyî vê *êzîdîtî* heye, û ev jî berî Şîxadî û Sultan Êzîd hebûye. Hûn dikarin vê nepejirînin, lê hûn niklarin bibêjin, ku *êzîdîtî* nine, an jî yên ku *êzîdîtîyê* dipejirînin, ji wan ra bibêjin – wê nepejirînin!... Bi vê helwesta xwe hûn maf didin wan, ên ku tevkujîya *êzdîyan*, *êzîdîyan* û yên dine pêk anîne... Tiştêkî nebînayî ye! Kê ewqas maf û hêzê dide van mirovan, yên ku li dijî dîroka kevnar a netewekê dertên?

Û, eger gelek bawermendên *êzîdî* ne di vê ferqê da ne, û hinek tişt ne bi zanebûn dibêjin jî, lê hinek hene, yên ku van tiştan bi zanebûn derdixin pêş...

Pirs dertê hole: "Armanca wan çi ye?"

Silav û rêz!

[Azîz Mamoyan](#) (Azîz Mamoyan/Ezîz ê Cewo)

Ez ji xwendevanan û beşdarên vê govtûgoyê, ji bo şaşî û kêmasîyên teknîkî, yên ku di nivîsa min da derketibûn, lêborîna xwe dixwazim... Ew govtûgo bi awayekî zindî (onlyne) pêk hatye, ji ber wê... Ji bo wê jî min ew şaşî û kêmasîyên teknîkî sererast kirin, ji bo têgihîştin û şirovaeyên ji hev cuda derneyên holê.

Silav û rêz!



## HELWESTA BÊSÎNOR A ASTA ABSÛRDÊ Û NEDÎTINA RASTÎYAN<sup>111</sup>

### Li şûna pêşgotinê

Ew pirs, ka, gelo çima mirov berê xwe ji reha xwe ya newewî diguhêze, heya bi xwe ji xwe cuda dibe, hê ji mêmê va ez mijûlkirime. Hê sala 1989-an (26 sal berê!) di poêma xwe ya “Dojeh” da min nivîsîye:

“...Fesil, bi fesil, bi alav hatin  
Bînayên Îsa, Mehmed û Hûda,  
Ruh û sewdayê mirov hingavtin,  
Ya Mehmed beşek gelê min hilda...

Û beşê din jî, j'nekarîya xwe,  
Wa vî alî-wî alî bi xwe j'xwe ta bû,  
Xwest gelê xwe tam bigihîne xwe,  
Dît, ku nikare, ji xwe cuda bû...

...Û eva yeka îro bûye sedem,  
Ji bo hinekên, kirêt û nemerd  
Du birayên hev – xweşmêrên hêle,  
Rakin dijî hev bê text, tac û erd...”

Belê, ev cudaxwazîya (seperatîzm) hindurîn (ez ewê “jixwecudabûn” nav dikim!) di dîroka gelê me da jimêj va jê ra bûye hevrêwî...

Çima?  
Sedem çi ye?  
Bingehên vê ji ku tên?

Van û gelek pirsên dinê tavetî nedidan min, min dixwest bersîvekê bibînim, lê digerrîyam, lê di gelek cîyan da bersîv nîvhero û nivîşkan dima.

---

<sup>111</sup> [http://www.amidakurd.net/qunciknivis/helwesta\\_besinor\\_a\\_asta\\_absurdê\\_û\\_neditina\\_r\\_astiyan](http://www.amidakurd.net/qunciknivis/helwesta_besinor_a_asta_absurdê_û_neditina_r_astiyan) ; <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/helwesta-bsnor-a-asta-absrd-nedtina-rastyan-h2250.html>

Û dem dibihurîn, dîsa ewan pirsana dîsa serî hildidan û daxweza bersîvan dikirin... Di hinek gotarên xwe da min hewl daye, ku, eger ne tam be jî, bersîvekê ji wan pirsan ra bibînim...

Ji wan gotaran ya bi naveroka xwe va here berfireh û bi mijarê va dewlemend gotara min a **“Êkspansîya bierebkiirina Kurdistanê didome?”** bû.<sup>112</sup>

Lê, wek ku dibêjin, jîyan di cîhekî da raneweste, ew tim û tim dilive, diherike, tê guhartin, pirsên nû bi xwe ra derdixe holê, bersîvan ji bo wan daxwaz dike, û mirov neçar dike, ku ew beşdarî lêgerîn û dîtina bersîvên wan pirsan bibe.

Û li vira jî dê di derbarê hinek ji wan pirsan û bersîvên wan da bê axavtin...

Belê, hîç pîrsek jî divê bê bersîv nemîne.

Û evê yekê jî jîyan bi xwe li me ferz dike!..

## I

### Çima, gelo?..

Vê care jî, ya ku bû sedem, ez berê xwe bidim vê mijarê, ew gotara Hoşeng Broka a ‘Êzdaname’: Çîroka ‘Xwedayekî sextekar’! bû...

Bi rastî, di destpêkê da min xwest bi xudanê vê gotarê ra li ser pirsên olî govtûgo bikim. Heya ez ji bo wê li ser sernivîsekê jî rawestîyam, û ji bo destpêkê ev şêwazê wê jî derket hole: **“Gelo destûrmendîya kê heye, di derbarê amatorî û sextekarîyê da biaxive?”**

Çima?

Lewra ku, eger mirov dest diavêje pîrsekê û xwe rast û destûrmend (competent) dibîne, divê ferqa di navbera xwe (wek lêgerîner) û yên dinê da (wek siyasetmedar) bibîne. Erk û jêderên helwestên van her du katêgorîyên kesana cuda ne. Siyasetmedar ji bo bi rêyên siyasî çareserîya pîrsgirêkên gelê xwe bibîne, rê û rêbazan digere, lê lêgerîner jî, ji hêla bi zanistî bi karê wan ra bibe alîkar, bi berpîrsîyarîya xwe radibe.

---

<sup>112</sup>[http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ek\\_spansiya\\_bierebkiirina\\_k\\_urdistanê\\_didome\\_1](http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ek_spansiya_bierebkiirina_k_urdistanê_didome_1); [http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ek\\_spansiya\\_bierebkiirina\\_k\\_urdistanê\\_didome\\_2](http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ek_spansiya_bierebkiirina_k_urdistanê_didome_2); <http://www.xendan.org/kurdi/drejaWtar.aspx?NusarID=12&Jmara=165> û R’ojnameya “Pênûsa nû”, hejmarên 31, 32, 33. – <http://www.penusanu.com>



Ev herdu divê hev temam bikin, ne ku rabin dijî hev û bi hev ra bêne gulaşê...

Di jîyanê da hîç tiştekan jî ji sedî sed (absolyût) nine, divê mirov ewqas jî li ser rastbûn û destûrmenîya xwe ferz neke, ji ber ku, yê ku divê wê bibîne û bipejirîne jî, civaka kesên pispor bi xwe ye.

Her tişt di jîyanê da di nav pêwendîyan da ye. Ji bilî vê, hê jî kesek ne amade ye, û nikare jî, yekawa bersîva pirsên olên gelê kurd ên kevnar – êzdîtîyê û zerdeştîyê, bide. Ji bo vê lêgerîn û lêkolînên zanistî yên kûr û berfireh pêwîst in.

Ev pêvajo ye!

Lê dîsa jî, îro di hinek tiştan da mirov dikare gotina xwe ya zanistî bibêje – bêyî ku xala dawîyê deyne... Ew êzdîtî (yan êzîdîtî), ya ku hinek wisa yekalî, zêde wek daxuyanî, ne wek gotineke zanistî ferz dikin, di rastîya xwe da ne wisa yekawa ye...

Belê, êzdîtî ne zerdeştî ye. Û hîç kes nikare vê red bike! Lê ji ber ku êzdîtî (ne êzîdîtîya Şîxadî) ola gelê kurd a berî zerdeştîyê bûye, di nava bingehên wê û zerdeştîyê da gelek tişt hene, yên ku hevbeş in û wan nêzîkî hev dikin, lewra ku zerdeştî, mîna êzdîtîyê, oleke kurdan a Medyayî-Kurdistanî ye, û di derbarê vê da jî delîlên dîrokî hene...

Û ev jî bûye (û îro jî dibe) sedem, ku hinek van her du olan (zerdeştîyê û êzdîtîyê!) bigihînin hev. Helbet, bi vê cihan wêran nebe! Dibe ku ev jî rêyek e, ji bo ku di nava tomerîyekê da bingehên êzdîtîya resen a kezî bên dîtî (hîç nebe, li ser asta zanistî!). Û bi dîtîna gelek kurdên êzdî yên têgihîştî, ev ji wan têgeh û têrmînên îslamî çêtir e, yên ku piştî hatina Şêx Adî (Şîxadî) û bi “rêformên” wî *êzdîtî* pê xeşivandine û kirasekî îslamî li stuyê wê danîne û ew kirine *êzîdîtî*. Û ev jî êdî ne *êzdîtîya* pêşîyên me ye, ew êdî *êzîdîtî* ye – ev jî ji navê Sultan Êzîd tê (Yezîd bên Muawîya Ebî Sifyan)...

Û, ka, gelo çi pêwendîya Sultan Êzîd û yên ku bawerîya wî anîne nav êzdîyan, bi *êzdîtîyê* ra heye, kêma mirov dibînin û bibêjin! (Di vê derbarê da – di gotara min a “Êkspansîya bierb- kirina Kurdistanê didome?” da bi hûrbînî heye – jêder li jorê ye).

...Tişteki balkêş jî: di nava govtûgoyeke di Fêysbûkê da, ya ku pêwendîya wê bi vê mijarê ra nîn bû jî, beşdarekî wê–Ilias Arian Shaddadi, bi dilêşî weha nivîsibû:

**“Ji wê “gengeshîyê” dertê holê, ku hinek ji Êzdiyên me bûne Yêzid...!”**<sup>113</sup> – Ango, çi dertê holê? – Di nav gel da yên ku vê cudahîyê dibînin, hene, û ev jî ne tenê ye, di derbarê rêze dîtinên weha di pêveka gotara min a “Êkspansîya bierbikirina Kurdistanê didome?” da jî hene. Lê sed heyf û mixabin, yên ku xwe pisporên vî warî an ezdazan (têolog) dibînin, ewê nabînin, an jî didin xuyan, ku tiştêkî wisa nîn e...

Helbet ev mijara pêdivîya xwe bi lêgerînên zanistî yên kur û berfireh heye!

...Li ber çavan e, ku di vê gotara Hoşeng Broka da mijar û pirsgirêkên nêzik û dûrî hev wisa di nav hev da tên radestkirin, ku dîtina bersîveke yekgirtî û yekawa dijwar bikaribe derê holê. Divê ew gotar dabeşî ser çend pirsgirêkan bibe, hinekên ku hîç pêwîst jî nake, ku mirov bala xwe bidê (ji ber ku ew li ser bingeha hêsekê derketine holê), lê yên dinê, bi serê sar, bi zanistî bên nixandin û hewl bê dayîn, ku bersîvên wan bên dîtin...

Ev, wek têgihîştineke giştî – di derbarê vê mijarê da!

## II

### ...Lê, dîsa jî!

Ji bilî van hemûyan û ji van jî zêdetir, a ku di wê gotara Hoşeng Broka da bala mirov dikişîne, ew pirsra têgihîştin û helwestên pirsên olî-netewî ne, yên ku dikarin mirov bikişînin nava ramanên tevlihev û aloz.

Ew pirsra, qaşo, “*faşîzm*” û “*natsionalîzm*”-a kurdî ye.

Berî ku li ser vê pirsê hinek nixandin bikim, em binihêrin, ka “*faşîzm*” û “*nasionalîzm*” çi ne, tên çi wateyê û, ka gelo ew di nav gelê kurd ê bindest û bê dewlet da dikarin hebin, an – na?

Weha: *faşîzm* navekî giştî yê tevgerên siyasî û bîrdozî yên bêpîvan û tund û tûj e, û ev jî dibe bingeha rêvebirîyeke bi şewazê dîktatorî. Û taybetmendiyên rêvebirîya vî şewazî jî ev nasionalîzma mîlîtarî (bi têgihîştina wê ya fireh va), bêtehmûlîya li hember bîyanîyan (ksênofobîa), rovanşîzm û şovenîzm, redkirina dêmokrasîyê, bawerîya bi serwerêya yên bijarte (êlît), dewlet li ser her tiştî ra girtin û tevkuji (jenosîd)...

<sup>113</sup> [https://www.facebook.com/tosn.ozmanian/posts/10206812505737064?notif\\_t=close\\_friend\\_activity](https://www.facebook.com/tosn.ozmanian/posts/10206812505737064?notif_t=close_friend_activity)

Û, eger mirov van hemû teybetîmendîyan dinihêre, dibîne, ku gelê kurd ew hemû jî li dijî xwe dîtine û hemû pêkanînên wan ên dijmirovî li ser çermê xwe hîs kirine, lê ji wan hîç yek jî di nav wî da nîne! Ji bilî vê, ji bo *faşîzmê*, desthilat – serwerîyek pêwîst dike! Wisa jî, hem bi dîrokî, hem di vê rewşa objektîv da, di nav gelê kurd da hîç bingehêk ji bo *faşîzmê* nîne...

Û tevgera gelê kurd a dêmokratîxwaz jî govenîya wê ye!..

A, ew tişt, ê ku hêja Hoşeng Broka gîhandîye van dîtinan, ew tişteki dinê ye, û di derbarê wê da jî gotina min dê hebe...

Naha em bên ser pirsê *natsîonalîzmê: **nastîonalîzm** şêwazekî rewşa civakê ye derûnî (psikoloji) û îdêoloji ye, dîtina û têgihîştina wê ya cihanê û siyasetê ye, ya ku hinek netewan li ser hinekên dinê ra digire, netewa xwe ji hemûyan bilindtir dibîne, nakokîyan û reşbînîyê di nav gelan da gur dike...*

*Gelek şêwazên nasîonalîzmê hene, ji şovenîzma faşîstî girtî heya nasîonalîzma tenik, a di bin gotinên çepgir û pêşverû da veşartî.*

Ji vê hêlê va *nasîonalîzm* û *faşîzm* nêzîkî hev in. Lê, dîsa jî, ev hemû, wek derûnî, wek bîrdozî, wek siyaset di nav gelê kurd da nikare hebe û nîn e jî...

Divê bê zanîn, ku *nasîonalîzm*, *şovenîzm* û *faşîzm* nexweşîyên civakî ne, û, Xwedê neke, ew di nav hîç gelekî da jî bidin der, belav bibin û bibin bela serê wî gelî bi xwe (ji bo vê mînaka gelê alman li ber çavan e)!

Divê mirov *natsîonalîzma* gelên serdest a sîstêmî jî “*natsîonalîzm*”-a gelên bindest cuda bike, helbet, eger mirov bikaribe ya gelên bindest “*natsîonalîzm*” nav bike!

Eger *natsîonalîzma* gelên serdest netewa xwe li ser ên dinê ra digire û, anegorî wê jî, berjewendîyên netewa xwe li ser ên hemûyan ra dibîne, lê ya gelên bindest, ew helwesteke xwezayî ye – li hember bindestî, stemkarî û mijovdarîya *faşîzm* û *nastîonalîzma* sîstêmî ya dewletên serdest. Ango, ew rêaksîona xweparastinê ye...

Û ji vê hêlê va, xwezî, hîç nebe, hinek hêmanên vê “*natsîonalîzm*”-a gelên bindest li bal gelê me jî hebûya, ya ku heya radeyekê helwestek e, ji bo ku xwe ji bindestî, û koledarîyê rizgar bike...

Na! *Natsîonalîzma şovenî* ya paşverû li bal gelê kurd nîn

e! Na, ew helwest, daxwaz û dîtina bîrdozî, yên ku ji bo parastina maf û berjewendîyên netewa xwe hene, ne *natsîonalîzm* e! Ew helwest û daxwezek e, ji bo ku di warên jîyana civakî yên cuda da bi berhemdarî xizmeta netewa xwe bikin. Di vê rewşê da, eger di nava bîrdoziya “*natsîonalîzmê*” da (ne ji hêla netewa xwe li ser hemûyan ra girtinê va, lê ji wê hêla têgihîştinê va, ku: “*Ma ne, weke hemûyan mafên me jî divê hebin?!*”) di cîhê sereke da maf û berjewendîyên netewê û yên nûnerên wê yên cuda tên danîn. Û, eger ew di tevahîya xwe da, di civakê da mafên gerdûnî û azadîya mirov diparêze, wisa jî – mafên netewê yên pêkanîna xwe ya siyasî di jîyanê da (xwerêalîzekirina siyasî), ev rêyeke xwedîtin, xwetêgihîştin û xweparastina her netewekê ya xwezayî û mafdar e!..

Dîsa, xwezî, hinek ji van helwest û daxwezan li bal me – kurdan jî, wek netew, bibûna sistêmekê!..

Û baş tê zanîn, ka ew kî ne, yên ku helwest û daxwazên gelê kurd ên vî rengî yên xwezayî wek *natsîonalîzm* bi nav kirine û îro jî dikin!..

Ev têgihîştina netewî di vê serdemê da, bi dijwarîyên demê ra, hê nû di nav gelê me da hişyar dibe...

Vê rewşa ku di nav gelê me da di nava sedê salan da derketibû holê, ew, a ku di nav wî da gelek kes an komên kesan, ji bo berjewendîyên xwe yên kesî, malbatî, berekî-eşîrî, xwe di sêrî da misulman didîtin, û her paşê ew kurd bûn, an – na, di nav hinek êzdfîyan da jî ew helwest gîhandin, ku ew xwe cuda bibînin (helbet ji bo vê sedemên dinê jî hebûne)! Û ev jî malwêranîya me ya netewî bûye û îro jî wisa ye!

Û, ya ku li bal Hoşeng Broka pirsra têgihîştina *êzdîtiyê* tê berovajîkirin û dighîje asta absûrdê, li ber çavan e. Ji bo ku ev yek bê têgihîştin û derê zanebûnê, ezê li vir parçeyekî ji gotara wî camêrî bînim û pey ra hewl bidim, ewê rave bikim û bidim xuyan, ka çî çî ye û kî kî ye!

Weha ew çî dinivîse:

“...*Êzîdiyatî û Êzîdî li seranserî dîroka xwe a ji fermanan heta bi fermanan, rastî faşîzma gelek îdeologiyên nasyonalîst hatine...*”

*Lê bandora nehênî û xirab a herî balkêş di van 30 salên dawiyê de, bandora nasyonalîzma Kurd e. A rast metodên ku nasyonalîstên Kurd beramber bi pirsra Êzîdiyatîyê wek ol ku berê wê*

bi darê zorê didin „îdeologiyeye xurû bi Kurdî“, ji her rêbazekê bihtir, dişibin rêbazên faşîzmê.

...Jixwe Êzîdiyan heta anuha 74 ferman sebuneta ola xwe a ji Kurdistanê heta bi Kurdistanê, bedel dane û hîn jî heta bi kêlikê didin.

...Her gava ku hindêk gotinên „Ne-Kurdî“ di „Ilmê Sîngê“ yê Êzîdiyatîyê de, ku 95% bi Kurmanciya jorî ye, li gorî mantiqê nasyonalîzma Kurd, bi darê zorê, tên „kurdîkirinê“, bê guman e, ku ev bixwe jî faşîzm e. Çimkî teoriya „zimanê zelal“, bîngeha „zimanê“ faşîzmê bixwe ye. Jixwe „zimanê zelal“ jî, li gorî tazetirîn teoriyên zimannasiyê mehal e”...

Dixwîni û matma dibî û dixwazî têbigihjî, ka gelo ev helwesta jî ku tê?! Belê, belê, ev helwest e û ne nêrîn, dîtî an zanist!

Çi gunehê xwe veşêrim, di sêrî da min digot, ku ev jî tene-gihîştian êzdîtîyê tê, lê paşê min dît, ku mabesta vî camêrî ne ku êzdîtî, lê êzdîtî ye (li beşê vê gotarê yê I binihêrin!) – ew li cîhekî jî di gotara xwe da peyva êzdî bi kar nayîne, şerê wî ji bo êzdîtîyê ye, ne ji bo êzdîtîyê! Û, ku êzdîtî ne êzdîtîye jî, tiştêkî veşartinê nîn e (di der barê vê pirsê da bi hûrbînî di gotara min a “Êks-pansîya bierbkirina Kurdistanê didome?” da heye! – jêdera wê li jorê heye!).

Dibe ku, ji bo wê ye, ku ew wisa bi gef û gur doza ne-kurdîbûna êzdîtîyê dike. Û di vê da dibe ku ew rast be! Heman dozê mîr Tehsîn beg jî dike, û ew jî rast e, ji ber ku tu pêwendîyên êzdîtîyê bi êzdîtîyê ra nîn in...

Ew, a ku Hoşeng Broka dibêje: “...Aya bo çi nasyonalîstên Kurd li şûna Newrozkirina Qewlên Êzîdiyan yê heman heman xurû bi Kurdî, heta anuha ceger nekirine û nakin jî, Quranê ku pirtûka pîroz a 97% ji miletê Kurd e, derbasî „Newrozê“ û herweha „Newroz“ê jî derbasî Quranê bikin?”

Gelo çima nasyonalîzma Kurd li şûna „kurdîkirina“ olên Kurdî (Êzîdiyatî wek nimûne), heta anuha hewl nedaye ku Islama xurû bi Erebi, Kurdî bike û wê di filtera Kurd û Kurdistanê re, derbas bike?” – ew peyamek e! – Dixwaze bibêje: – “Yên êzdî (ne êzdî!) ne kurd in, û êzîdîtî jî ne ola kurdan e!” – Û ev jî, di destpêkê da, heya radeyekê rast bûye. Lê naha ewê bawerîyê çî şêwaz jî girtibe, bi objektîvî bûye ya kurdan (her çiqas ew ne

*êzdîtîya* kurdan a kevnar be jî!)... Di dema xwe da Seddem Huseyn jî pir hewl da, ku *êzîdîyan* vegeŕîne, lê jêra li hev nehat, ji ber ku ew bûne kurdîfaxêv (helbet, ne hemû!), û ji gelek hêlan va di nav kurdan da hatine bişavtin, her çiqas berxwedaneke wana ya hindurîn a veşartî hebe jî!..

...Û ev pêvajoyê jî weha pêk hatîye: *êzîdîyên* ku bi Şêx Adî ra hatine nava *êzdîyan*, ew civakek bûye, ya ku ji nûnerên gelek gelan pêkhatî bûye – ereb, kurd û yê dinê. Bi demê ra ew bûne kurdîfaxêv û gelek têgeh, têrmîn û navên îslamê kirine nava *êzdîyan* jî û bi wê yekê renekî *êzîdî-îslamî* dane *êzdîtîyê*, û ew *êzdî* bi *êzîdî* kirine. Dibe ku di destpêkê da na, lê bi demê ra *êzdî* hînî vê rewşa xwe bûne û îro ew jî, wek wan – *êzîdîyan*, ên ku di nav wan da hatine bişavtin, di nav *êzdîyan* (ango, di nav xwe da) da şerê parastina *êzîdîtîyê* dikin...

Niha balêkêş e, ev, a ku Hoşeng Broka dimeşîne, ji kîjanê tê?

Dîsa jî, divê bê gotin, eger pirs di derbarê *êzdîtîyê* da ye, ev ola gelê kurd a kevnar a berî zerdeştîyê ye, Newroz jî cejneke *êzdîtî-kurdî* ye, her çiqas, piştî bi *êzîdî* kirina *êzdîtîyê* navê *Kuloça sersalê* dane pêş, a ku her û her kuloça Newrozê (wek sersal!) bûye. Û şopên wê jî di nav *êzîdîyên* ku berî dused salî zêdetir ji welêt penaber bûne û ji bandora *êzîdî* kirinê der mane, hê jî hene. Weha hê sala 2004-an di gotara xwe ya “Êzdîtî” da min li ser vê çî nivîsye:

“...Lê kuloça sersalê? Ev jî hema-hema diket dema ku şev û roj weke hev dibûn – dema sersala kurdî ya netewî – Newrozê. Wan rojan li fêza gundê me – li Davanê berfînek derdiket, a ku ne wek kulîlkên berfê yê din bû – bejna wê bilind bû, serê wê wek ku zengilekî lêvên wî tîş-tîşî bibin û paşva zivîribin – vajî bibûn, wek pelên serbixwe. Rengê wan sût bû. Û di navenda her pelekî tûdirêjkî ra kêleke zerê vekirî (qîçîk) derbas dibû – teyê bigota yekî ta û derzî hildaye û ew kêl daye... Û hûn dizanin navê vê berfîne çî bû? – Newroz! Berfîna sersalê, mizgînîya biharê – Newroz – Newroza delal!..”<sup>114</sup>

<sup>114</sup> <http://www.pen-kurd.org/kurdi/ezize-cawo/ezditi.html> ; <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makal/e/gotareka-dewlemend-di-der-bar-ola-zdt-de-h2140.html>

Û ev ne ji bo xatirê “*bikurdîkirina*” êzdîtîyê û Newrozê ye, ji xwe ew kurd in û bi kurdî ne – bi şewaz û naveroka xwe va! Dubare dibêjim, eger gotina xudanê wê gotarê di derbarê *êzîdîyan* û *êzîdîtîyê* da ye, ew tişteki dinê ye... Û hîç jî ne di cîh da ye, ku ji bo wê ew berê xwe dide *faşîzm* û *nasîonalîzmê*... Ev tiştên weha bîyanîyan hinartine (belê, ev helwest, bi serê xwe ya bîyanîyan e!), û hîç şanê mirov nakeve, ku gotinên bîyanîyan (ew jî, yên neyarên gelê kurd) dubare bike... Li şûna vê, wê rasttir bûya, eger Hoşeng Broka ewan helwestên xwe danîya hêlekê (bingehên wan çî dibin, bila bibin!) û bi lêgerînên xwe yên zanistî bingehên *êzdîtîyê* û *êzîdîtîyê* ji hev vebijarta, û ev ji hêla zanistî va dê xizmeteke erênî bûya (her çiqas, ew bi van nivîsên xwe êdî bûye sedem, ku ji bo destpêkê rê li pêşîya wê vebe – hîç nebe, li ser asta goftûgoyê!)...

Her çiqas diçe, mirov zêdetir matma dibe!

Belê, bi rastî, mirov nikare tê bigihîje, ku mirovek, ê ku xwe ne wek rêxistin an sazîyeke siyasî, lê wek lêgerîner dide nasîn, çawa dikare, ewqasî vekirî li hember gelekî (bila ew bi xwe ne ji wî gelî be jî!) wisa bê bingeh û bê dadmendî tewanbarîyan bîne!

Ev heya radeyekê weke êrîşekê ye – êrîşeke derûnî...

Çima? Ev ji ku tê? – Ya ku divê bê zanîn jî, ev e!

Ew helwest û daxwaza gelê kurd, ku dixwaze vegere ser bingehên xwe yên netewî, çima wisa ne bi dilê Hoşeng Broka ye? Çima ew hewar û hêwarzeyekê dadixe û berê gel dide wê, ya ku ewî di dîroka xwe da êdî temandîye? Ev daxwazeke xwezayî ye, ku gelê kurd (bila ne hemû be jî!) dixwaze rehên xwe yên netewî nas bike, watedar bike. Çima ev wisa li vî camêrî xweş nayê, û ew wisa bi hêrs hewl dide berê wî ber bi cîhekî dinê va biguhêre?

Bi xwe binihêrin, ka ew çî dinivîse:

“*Gelo çima nasyonalîzma Kurd li şûna „kurdîkirina“ olên Kurdî (Êzîdiyati wek nimûne), heta anuha hewl nedaye ku Islama xurû bi Erebi, Kurdî bike û wê di filtera Kurd û Kurdistanê re, derbas bike?..*

... *Gelo çima nasyonalîstên Kurd, li gor heman mantiqê bi Kurdî û heman nasyonalîzmê, berê xwe nadin Islam û Quranê,*

ku pirtûka 97% ji miletê Kurdistanê ye, û zimanê wê jî xurû bi Erebi û ji Erebianê heta bi Erebianê ye?”.

– A, li vira ye, ku gelê me gotiye – Ya star!

Çi bûye? Çima gelê kurd nikare li dîroka xwe, çanda xwe, olên xwe (wek beşekî çanda netewî!) xwedî derkeve?! Ma, ev guneh e?! Ma, ev, çi ku anîne û îro jî tînin serê gelê me, qederî ye, ji ber kîjan sûcê wî ye, ku heya rojên wî yên dawîyê, ew divê wek toqekî di stuyê wî da be?..

Binihêrin, di Japonyayê da du olên sereke hene *sîntoyatî* (sînto/ sîntoîzm) û *bûdayî* (bûdîzm) û yên ku van her du olên sereke diparêzin jî, derdorê 96 % -ê hemû japonan in. Ew hinekên dinê jî xaçperêz an misulman in. Lê piraniya japonan xwe di heman demê da hem *sîntoyî*, hem jî *bûddayî* dihejmêrin... Rojên cejn û merasimên olî rêvebirîya vî welatî diçe qubeyên (perestgeh) her du olan jî û dirozga xwe pêk tîne...

Û ev jî, mala Xwedê ava, pir baş e, bi vê ew Yekîtiya xwe ya netewî diparêzin!

Lê ya me? Wek ku tê xuyanê, bi daxwaza Hoşeng Broka, ji bilî misulmanîyê, mafê kurdan nîn e, li olên xwe yên netewî yên dinê xwedî derkeve!?

Çi ye, çima *êzdîti* (ne *êzîdîti*!) û misulmanî ji bo vî camêrî yek in? Çima ew dixwaze, ku kurd “*li şûna olên Kurdî (Êzîdiyatî wek nimûne) berê xwe bide Qurânê*, ya ku, wek ew bi xwe dibêje, “*zimanê wê jî xurû bi Erebi û ji Erebianê heta bi Erebianê ye, û Islama xurû bi Erebi, Kurdî bike û wê di filtera Kurd û Kurdistanê re, derbas bike*”. – Ango, çi ku piştî êrîşên Umer Bêni Xettab heya dawîyê neçûne sêrî, wê pêk bîne!?..

Eva 1300 sal e, misulmanî bi zora şûr li gelê kurd hatîye ferzkirin, û îro kurd ewqasî misulman in, çiqasî misulman in. Û ev çima ne bi dilê vî birayê hêja ye, û ew dixwaze, ku ew hinek şopên bingegehên rewani yên destpêkî, yên ku di nav gelê kurd da mane (û ew wînda nebûne!), ew jî ji holê rabin?

Ev daxwaza kê ye?..

Li ser pirsê „Êzîdxan“ – ê! Weha ew çî dinivîse:

“*Her dema ku nasyonalîstên Kurd dixwazin Êzîdiyatîyê ji serê wê heta bi panyên lingên wê, di filtera „îdeolojiya bi Kurdî“ re derbas bikin û hewl didin ku „Êzîdxan“ di Qewl, Beyt*



û Dwayên wan de, bi darê zorê bibe „Kurdistan“, ev jî bê guman faşîzm e. Ji ber ku berê faşîzmê tim li zorê ye, wek çawa berê zorê jî tim li faşîzmê ye. Eger bi rastî Êzîdxan Kurdistan e û wisa ye, aya çima nasyonalîstên Kurd dixwazin serê „Êzîdxanê“ bi darê zorê bitewînin û bibin „Kurdistanê?“

Mirov dixwîne û nizane, bigirî yan bikene!

Ev an ji nezanîya zimên û kevneşopîya gelê me tê, yan jî, hinek bi zanebûn vê nezanîyê didin listin.

Di sêrî da bibêjim, ku ev peyv ne ku “Êzîdxan” e, lê “êzîdxane” ye!

...Kal û bavên me, dema gotine *êzîdxane*, mabesta wana ne ku war û meskenê êzdîyan, lê civaka wana bûye. Û dema gotina *êzîdxana serhedê, êzîdxana Ermenîstanê, an yeke dinê*, mabesta wana civakên êzdîyan ên wan deveran bûye. Gelê me, wisa jî ji civaka mirîdan ra gotye *mirîdxane*, ango, civaka mirîdan. Dema oldarekî êzdî ji cîhekî vegeyîyaye û mirîdên wî jê pirsîne, ka gelo ew ji ku tê, ewî gotîye: “Çûbûm Gurcistanê, nava êzîdxana me!”

Hew!

Û, ji bilî vê, dema kalên me digotin *êzîdxane* û *misulmanî*, mabesta wan du civakên (beşên) gelê kurd bû – civaka kurdên êzdî û ya kurdên misulman.

Û di rastîya xwe da, ya ku heye, ev e!

Di derbarê vê pirsê da bi hûrbîni di gotara min a “Êzîdxan” an “êzîdxane”? –kîjan ji wana rast e û tê çî wateyê?” da heye.<sup>115</sup>

Û li ser pirsê “Tu *êzîdî* yî, yan *kurd* î?” Hoşeng Biroka dinivîse:

“Her dema ku ji Êzîdiyêkî tê pirsyarkirin: „tu Êzîdî yî, yan Kurd î?“ (ev pirs di medya Kurdî de, êdî bûye klîşêh û model), bi ya min ev ne tenê pirseke nenormal, belê pirseke faşîst e jî, ji ber ku mantiqê pirsê, wek diyar e, faşîzm bixwe ye. Gelo carekê ji Kurdekî Misilman, ev pirs hatiye kirin: „tu Mislman î, yan Kurd î“?

---

<sup>115</sup> [http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ezdixan\\_an\\_êzîdxane\\_k\\_jan\\_ji\\_vana\\_r\\_ast\\_e\\_û\\_tê\\_çî\\_wat\\_eyê](http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ezdixan_an_êzîdxane_k_jan_ji_vana_r_ast_e_û_tê_çî_wat_eyê); <http://xendan.org/kurdi/drejawtar.aspx?NusarID=12&Jmara=312>

*Her cara ku navê „Êzîdî“ tê û „Kurd“ pê ve tê parçîmkirin, bi ya min ev jî faşîzm yan jî xwişka wê bixwe ye, çimkî di mantiqê „parçîmkirina“ „Kurd“ bi „Êzîdî“ ve, zor û sextbûn heye, û zor jî metodek ji metodên faşîzmê ye.*

*Aya bo çi heman parçîmkirin, li ser asta nasyonalîzma Kurd, ji bo „Kurdê Misilman“ yan „Misilmanê Kurd“ jî, derbas nabe?”*

Divê bê zanîn, ku ev pîrsa li cîhekî vala derneketîye û tu pêwendîya wê bi faşîzmê ra jî nîn e!

Piştî ku nûnerên mala mîran û erkdarên olî, yê bi wan va girêdayî, di nav gel da ew têz belavkirin, ku *êzîdî* (ne *êzdî!*) ne kurd in, bi xwezayî ev pîrs derket holê. Heya di dema xwe da nûnerên mala mîran – “mîr” Bazîd û “mîr” Muawî xwe gîhandin komarên sovêtî yê Ermenîstan û Gurcistanê û ev nexweşî li vir jî belav kirin (di derbarê vê da jî hûn dikarin di gotara min a “Êkspansîya bierebkirina Kurdistanê didome?” da bixwînin!). Helbet li vir helwesta pîranîya êzdîyên Sovêtê li dijî vê bû, lê ew hêzên ku li pey vê pêvajoyê va sekinîbûn, ji nav êzdîyên sovêtê hinek kes yek bi yek kişandin bal xwe, devê wan şîrîn kirin, serê wan tuje kirin û paş va verê kirin...

Û îro êdî rewş ne wek berê ye...

Çavê kê ronî?!..

### III

#### **...Ma çi pêwendîya vana bi kurdayetîyê, gelê kurd û Kurdistanê ra heye?..**

Her çiqas Hoşeng Broka di vê gotara xwe da têgihîştina pîrsê û helwesta xwe ya li hember wê diyar kirîye jî, lê dîsa, wek ku tê xuyan, ew hîs dike, ku her tişt ne wisa ye, û hinek şiroveyên balkêş dide, yê ku hîç jî vê helwesta wî betal nakin...

Ji bo ku ev hemû bên têgihîştin û bersîvên wan bên dîtin, ez ê li vir hinek peyamên vî camêrî bînim:

– *Min pîrccaran got û hîn jî dibêjim, ku Kurdistan a sisiyan e; a „dîne bihêz“, „eşîreta bihêz“ û „partiya bihêz“ e!..*

– Min pircaran got û hîn jî dibêjim, ku Kurdistan ji bo xatirê Şingalê Kurdekî îdam nake.. bi Kurdekî re hesab nade dîtîn, û rê li ber Kurdekî jî nagire!..

– Min got û hîn jî dibêjim, ku biryara serok Barzanî ji bo zindankirin û binçavkirina hindêk berpîrsên rûxandina Şingalê, tenê ximav e li ser kaxeza Kurdistanê!..

– Û anuha.. piştî dora heft mehan ji fermana Şingalê, „Kurdistanê jor“ careke din vegeheriya wekî berê.. Her tişt li jor wekî berê vegeheriya!

– Anuha, Şêxan a 2007an li Şingala 2014an xwe dubare dîke!

– Gelo çima Kurdistan liser rûxandina Şingalê hewqasî bêdeng ma û heta anuha ne berpîrsek, ne nîv- ne jî ribekberpîrs ji rêza dehan, nehate sizadanê?

– Çima Kurdistanê xwe diser rastiya Şingalê a diyar wek roja wê re çengkir?

– Çima Hewlêrê „genosîda Şingalê“ piştguhkir û xwe ji ber erêkirna wê li jêr banê parlemana xwe, da alî?

– Çima Kurdistanê „gênosîda Şingalê“ bi qaçaxî ji Hewlêrê derbasî Genfê kir?

– Gelo Êzîdî ku dê sibê li ber dergehên parlemana Ewropî li Brukselê bicivin, dê çiqasî û heta kîjan radeyê bersiva van pîrsan bidin?

– Êzîdî bi sebûneta „vekêşana tektîkî“ a bi Kurdî, li jêr ala Kurdî û sirûda Kurdî, pêrgî yekemîn genosîd di sedsala 21ê de hatin, ku di serencamê de, Êzîdîyan dora 4000 qurban, bihtir ji 4000 hezar jinên sebikîrî, navbera 5-7000 revandî û bihtir ji 400 hezar derbeder (dora 90% ji hejmara giştî a Êzîdîyan) ku koçberî Kurdistanê û dewletên dorûber kirin, bedel dan. Ev qas karesat tev li jêr ala Kurdistanê û îdeolojiya nasyonalîzma Kurd bi serê Êzîdîyan de hat, lê pîrs ev e: Çima serokê Herêma Kurdistanê hîn lêborîn ji Êzîdîyan nexwestiye, ne jî dê bixwaze?<sup>116</sup>

Erê, ev, çî ku pêk hatîye, rast e – wek pêkhatin!

Lê, gelo, çî pêwendîya wê bi kurdîtîyê, gelê kurd û Kurdistanê ra heye?!

---

<sup>116</sup> <http://www.felsefevan.org/ezdaname-ciroka-xwedayeki-sextekar.html>

Ev sûcek e, yê ku li hember gelê kurd û Kurdistanê hatîye kirin (ew jî, ji navê wan bi xwe!)...

Û evên ev yek kirine, îro dixwazin sûcên xwe bi hovîfîyên DAÎŞ-ê bişon-paqij bikin.

Helbet, dîrokê qîmetê xwe bide van bûyeran, wê li ser tayekî mêzîne sûcê DAÎŞ-ê bê danîn, lê li ser tayê dinê – sûcê wan, ên ku Şengal (wek parçeyekî xaka Kurdistanê), û êzdfîyên Şengalê (wek beşekî netewa kurd) radestî wan hovan kirin, û wan hovan jî tevkujiya êzdfîyan pêk anîn... Û ev jî, ne tenê ne kurdîfî, lê, her weha, ne mirovî ye jî!

Û, wê demê bê, gelê kurd, zû an dereng, dê ji wan bipirse!

Kurdîfî û mirovî ne ev in! Ew tiştekî dinê ne: dema êrîşên li ser Şengalê û tevkujiyên li hember gelê me hêzên HPG-ê li gelê xwe xwedî derketin, û di wî şerê man û nemanê da gelek pakrewan jî dan, ew hê jî li wir in û li dijî êrîşên DAÎŞîyan radiwestin û li ber xwe didin, ji bo mafên êzdfîyên Şengalê di her waran da kar û xebatê dikin, bi her awahî alîkarîya gelê xwe dikin... Gelê Kurdistanê, li her çar parçeyên welêt ji bo piştgirîya Şengalê rabû ser pêyan, dengê xwe bilind kir û alîkarî da xwîşk û birayên xwe.

A, eger Hoşeng Broka di derbarê kurd û Kurdistanê da diaxive, divê vê bibîne û di der barê vê da bibêje...

Û piştî ewqas malwêranî û tevkuji, îro jî hê rêvebirîya Herêma Başûrê Kurdistanê li ser ya xwe ye...

Binihêrin, fermanerekî hêzên pêşmergeyan, general Farîk Cemal hê jî li ser çî ferz dîke: “...*tu hêzeke leşkerî naxwaze, dema bikeve Şengalê, şaşîyan bike, hemû bajar bi gundên ereban va dorpêçkirî ye, DAÎŞ wana wek hêwirgeh bikar tîne...Divê em di sêrî da Telafarê rêzgar bikin, û wê wek bihurekê ji lojîstîkê û hêzên degel ji bo wan amade bikin, ên ku wê ewlekarîya bajêr biparêzin...*”<sup>117</sup> – Wisa – ne kêma, ne zêde!

Û heya ev camêrana Telafarê rizgar bikin (?!), van “planên” xwe bibin sêrî, dîsa bi hezaran êzdfîyên Şengalê wê bibin gorîyên wan û “planên” wana!

---

<sup>117</sup> [http://kurdistan.ru/2015/05/17/news-24076\\_Komandir\\_peshmerga\\_otvetil\\_na\\_obvin\\_eniya\\_kom\\_andira\\_RPK.html](http://kurdistan.ru/2015/05/17/news-24076_Komandir_peshmerga_otvetil_na_obvin_eniya_kom_andira_RPK.html)

Dibe ku armanca wana jî hema ev e? Ya ku ew dixwazin, ku pêk bê jî, dîsa ev e?

Nizanim, ...nizanim!

Lê tiştê li ber çavan e: yên ku bixwazin li gelê xwe xwedî derkevin, wê li wan gund-mundên ereban ên baregehên DAÎŞ-ê nenihêrin! – Cîhan ewqas çek û teknîkê ji bo çî dide?

Lê li vir dîsa pirsek dertê holê: “Lê ew şowa têtroyî, ya ku serokê Herêmê kek Mesûd li perê Şengalê li dar xist û gelê kurd ji bo rizgarkirina bajêr pîroz kir, li ku ma?”

Ev çî ye, ev camêrana gel dixapînin, an di nav rêvebirîya Herêmê da haya destê rastê ji destê çepê nîn e?

Her çî jî hebe, ya ku hatîye (an anîne) serê gelê me, îro jî didome! Û ev jî tu pêwendîya xwe ne bi kurdîtyê, ne bi gelê kurd û ne jî bi Kurdistanê ra nîn e!

Û ya ku min dixwast, ku hêja Hoşeng Broka bidîta jî, ev e! Wekî dinê?..

Wekî dinê, yên ku bixwazin bizanibin, ka ev kiryarana çiqasî pêwendîyên xwe bi kurdîtyê, gelê kurd û Kurdistanê “hene”, dikarin wisa jî di van gotaran da bibînin:

### “Reşkujîya Şengalê û dersên wê”

[http://www.amidakurd.net/qunciknervis/r\\_eşkujîya\\_şengalê\\_û\\_dersên\\_wê](http://www.amidakurd.net/qunciknervis/r_eşkujîya_şengalê_û_dersên_wê)

<http://xendan.org/kurdi/drejaWtar.aspx?Nusa-rID=12&Jmara=70> ; R’ojnameya “Pênûsa nû”, № 28 – <http://www.penusanu.com>

“Reşkujîya Şengalê hemû pakî û nepakîyên me derxiste holê” [http://www.amidakurd.net/qunciknervis/r\\_eşkujîya\\_şengalê\\_hemû\\_p\\_akî\\_û\\_nep\\_akîyên\\_me\\_derxiste\\_holê](http://www.amidakurd.net/qunciknervis/r_eşkujîya_şengalê_hemû_p_akî_û_nep_akîyên_me_derxiste_holê) ; <http://xendan.org/kurdi/drejaWtar.aspx?Nusa-rID=12&Jmara=103>

### “Daxuyanîya Mesûd Barzanî”

[http://www.amidakurd.net/qunciknervis/daxwîyanîya\\_mesûd\\_barzanî](http://www.amidakurd.net/qunciknervis/daxwîyanîya_mesûd_barzanî) ; Rojnameya “Pênûsa nû”, № 29 – <http://www.penusanu.com>

**“Dertê holê, ku rêvebirîya Herêma Başûrê Kurdistanê piştgirîya rayedarên Dewleta Îslamî (DAÎŞ) dike”**

[http://www.amidakurd.net/qunciknervis/dertê\\_holê\\_ku\\_r\\_êvebirîya\\_herêma\\_başûrê\\_k\\_urdistanê\\_piştgirîya\\_r\\_ayedarên\\_dewleta\\_îslamî\\_daîş\\_dike\\_çima](http://www.amidakurd.net/qunciknervis/dertê_holê_ku_r_êvebirîya_herêma_başûrê_k_urdistanê_piştgirîya_r_ayedarên_dewleta_îslamî_daîş_dike_çima)

**“RÛDAW dîsa defa fitne û derewan dixe”**

[http://www.amidakurd.net/qunciknervis/rûdaw\\_dîsa\\_defa\\_fitne\\_û\\_derewan\\_dixe](http://www.amidakurd.net/qunciknervis/rûdaw_dîsa_defa_fitne_û_derewan_dixe)

**“Girtina Heyder Şeşo nakeve xizmeta yekîtiya netewî”**

[http://www.amidakurd.net/qunciknervis/girtina\\_heyder\\_şeşo\\_nak\\_eve\\_xizmeta\\_yekîtiya\\_net\\_ewî](http://www.amidakurd.net/qunciknervis/girtina_heyder_şeşo_nak_eve_xizmeta_yekîtiya_net_ewî)

19. 05. 2015

Pampa Kurdan

## ...ÇIMA, DIVÊ YÊN ÊZDÎ BIBIN ÊZÎDÎ-SOFÎ, Û ÊZDÎTÎ BÊ TUNEKIRIN Û JI HOLÊ RABE?!..<sup>118</sup>

“Rastîyeke tal  
ji hezar derewên şîrîn şîrîntir e!”  
(Gotina pêşîyan)

**Helwest heman helwest e, tiştêkî nû li holê nîne!**

**Lê, dîsa jî...**

Piştî weşana nivîsa ‘Êzdaname’: Çîroka ’Xwedayekî sextekar’<sup>119</sup> a Hoşeng Broka min di gotara xwe ya *“Helwesta bêsînora a asta absurdê û nedîtina rastîyan”*<sup>120</sup> da li ser wan helwest û nêrînên wî biraderî hinek nirxandin pêk anîbûn, ên ku di wê nivîsê da dabûn der.

Û kekê Hoşeng li ser van nêrînên min gotareke ji heşt beşan bi sernivîsa: **Ezîzê Cewo û „Çîroka Xwedayekî Sextekar”**<sup>121</sup> dinivîse û şûna ku dîtîna min bi zanistî binirxîne, şiroveyên xwe bîne, eger tiştêk jî hebe, bi zanistî gotina xwe bibêje, li rûyê erdê çî buxdan, şer û şiltax û tewanbarî hene û tune ne, diavêje pêsîra min û hewl dide, dîsa berê me bide “Êzdaname” û “Çîroka ’Xwedayekî sextekar’”, a ku, wek ku ew bi xwe dinivîse, ewî, *“hem wek „şahidekî“ vê pirtûkê û Xwedayê wê yê „sextekar“, hem jî wek pisporekî Êzîdînasîyê”* xwe mecbûr dîtîye, ku hindêkî ji çîrok û dîroka „Êzdanamê” vebêje...

Û bi vê rêyê evî biraderî çî karibûye, ew jî gotîye. Lê ev serpêhatîya wî û ya wan e, yên ku bi hev ra ewan pêk anîne... Lê ew di nivê rê da ji xwe poşman bûye, ...ji ber ku derketîye holê, ku Xwedayê wî û yê wan ne yek in, xeta wî ya *sofîti-îslamîkirina*

<sup>118</sup> [http://www.amidakurd.net/qunciknivis/çima\\_divê\\_yên\\_êzdî\\_bibin\\_êzîdî\\_sofi\\_û\\_êzdîtî\\_bê\\_tunekirin\\_û\\_ji\\_holê\\_rabe](http://www.amidakurd.net/qunciknivis/çima_divê_yên_êzdî_bibin_êzîdî_sofi_û_êzdîtî_bê_tunekirin_û_ji_holê_rabe) ; <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/bersva-gotara-hoseng-broka-h2252.html>

<sup>119</sup> <http://www.felsefevan.org/ezdaname-ciroka-xwedayeki-sextekar.html>

<sup>120</sup> [http://www.amidakurd.net/qunciknivis/helwesta\\_bêsînora\\_a\\_asta\\_absurdê\\_û\\_nedîtina\\_r\\_astîyan](http://www.amidakurd.net/qunciknivis/helwesta_bêsînora_a_asta_absurdê_û_nedîtina_r_astîyan) ; <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/helwesta-bnsor-a-asta-absrd- nedtina-rastyan-h2250.html>

<sup>121</sup> <http://ezidipress.com/ku/hoseng-broka-ezize-cewo-u-ciroka-xwedayeki-sextekar/>

êzdîfîyê derbaz nebûye û lewra jî, wek ku di nav gel da tê gotin, piştî şêr bi gef û gur dike qêrîn: “*Hela min berdin!*”

Ev jî bi serê xwe ne ku zanist û zanîyarî ye, lê dibe mîna şerekî neheq, êrîşeke bê bingeh...

Wekî dinê, jixwe têgihîştin û helwesta wî li holê ne, û hîç pêdivî jî nîne, ku mirov careke dinê bi hûrbînî li ser wê pirtûkê ra derbaz bibe! Û, ji bilî vê, nêrîna min a di vê derbarê da jixwe di gotara min a navborî da li holê ye: “*...eger mirov dest diavêje pîrsekê û xwe rast û destûrmend (competent) dibîne, divê ferqa di nava xwe (wek lêgerîner) û yên dinê da (wek siyasetmedar) bibîne. Erk û jêderên helwestên van her du katêgoriyên kesan cuda ne. Siyasetmedar ji bo bi rêyên siyasî çareserîya pîrs-gîrêkên gelê xwe bibîne, rê û rêbazan digere, lê lêgerîner jî, ji hêla bi zanistî bi karê wan ra bibe alîkar, bi berpîrsiyarîya xwe radibe.*

*Ev her du divê hev temam bikin, ne ku rabin dijî hev û bi hev ra bêne gulaşê...*

*Di jîyanê da hîç tiştêk jî ji sedî sed (absolyût) nîne, divê mirov ewqas jî li ser rastbûn û destûrmendîya xwe ferz neke, ji ber ku, yê ku divê wê bibîne û bipejirîne jî, civaka kesên pispor bi xwe ye...”*

Hew!

Lê, wek ku tê xuyanê, kekê Hoşeng hem ji hêlekê va dîsa ewê helwesta xwe dide pêş, dîsa dixwaze karê ku wan bi hev ra pêk anîne, û ewî bi xwe di nivê rê da berê xwe jê guhastîye, bi me bide nirxandin û nêrîna xwe li me bide ferzkirin...

### Çima?

Û, her çiqas ew hewl dide, xwe derveyî siyasê bide xuyan jî, ev bi serê xwe helwesteke siyasî ye! Lewra ku, wek ku tê zanîn, “*bêsiyasetî*” jî şêwazekî **siyasetê** yê sergirtî ye! Ji ber wê jî, li ber çavan e, helwesta wî biraderî ji bo wî bi serê xwe bûye wek îdêya-fîks (fixed idea), û, yek e, ew li hemû rastîyan di eyna xar da dinihêre û anegorî wê jî wana dinirxîne û rave dike.

Lewra jî, ez li vir dixwazim, tenê hinek tiştên bingehîn bi-nirxînim – ew jî, ne ewqas ji bo wî biraderî (yek e, ew li ser ya xwe ye!), çiqas ji bo xwendevanên hêja. Û bila xwendevan bi xwe bibînin, ka rastî di çi da ye!



Di sêrî da bibêjim, ew, ku kekê Hoşeng gelek tiştan nabîne (an dide xuyan, ku nabîne?!) ew ji ber wê ye, ku bingehên têgihîştinên vê mijarê yên me herduyan ji hev cuda ne. Ya yekem ew e, ku ew li ser dîtinên *biêzîdkirina* (bixwîne: *biîslamî-sofîkirina*) êzdîyan gihîştîye-mezin bûye, lê min di nav êzdîyan da çavê xwe vekirîye, di nav êzdîyan da mezin bûme. Û ev êzdî jî, ne bi giştî be jî, ji wan pêvajoyan der mane, yên ku bi hatina Şêx Adî û piştî **“rêformên”** wî di nav civaka êzdîyan da rû dane... Ango, em du mirov in, ên ku ji nav civakên ji hev cuda, olên ji hev cuda hatine (ew *êzîdî-sofî* ye, ez *êzdî* me!), û ji bo wê jî dîtin û armancên me ji hev cuda ne: ew hewl dide êzdîtiya sofî li ser redkirin û tunekirina êzdîtiyê li civakê ferz bike, lê ez dibêjim, ku êzdîti bi serê xwe oleke kevnar a gelê kurd e, û tu pêwendîya wê bi sofîtiya (sûfîzm) îslamî ra nîne (û, ku êzdîti terîqetêke îslamê ya sofîtiyê ye jî, ne ku ez, lê ew biradera bi xwe dinivîse!).

Ev jî mîna wê ye, em bibêjin, eger nûnerên olên xristîyanîyê, misulmanîyê, yehûdîyê an ên hineke dinê, an pispor-zanîyarên wan olan li ser pîrsekê govtûgo bikin (bi zar be ew, an bi nivîskî!), dîtinên wana dê ji hev cuda bin. Û, pîrs di wê da ye, ev nûnerên olên cuda û pisporên wan dîtinên hev dibihên, hewl didin têbigihîjin û ji bo xwe dersekê jê derxin (helbet, yên têgihîştî û ne fanatîk!), û dîsa her yek li ser ya xwe dimîne, an jî di nava goftûgoyê da her yek hewl dide, ku ola xwe kevnartir an heqîr nîşan bide! Û kesek kesekî dinê red nake, nabêje, ku ewên hember tune ne (her çiqas dîkin mecalê û di binî va bawermendên hev ji rêya wan diguhêrin!). Lê kekê Hoşeng hebûna êzdîyatîyê li ser tunekirina êzdîtiyê ava dike û vê xeta xwe jî li hemûyan ferz dike...

Belê, ew bûne êzîdî-sofî, wek ku ew bi xwe dinivîse: *“Ya Şêxadî û gelek îrfannasên din yên „Ne-Kurd“ digihîne Êzîdiyan û dinê wan, ji her tiştî bihtir sufîzm e (bi kurdî: sofî/sofîti. – E. C.), ku bingeha wê jî ji îslamê wêdetir e. ...Sufîzm di koka xwe de, wek rêya naskirina Xwedê, ji „şerîetê“ bihtir rêgeh û terîqet e, û ji dînnasiyê jî bihtir îrfannasî ye, û ji Xwedanasîyê jî bihtir mirovnasî ye. Lewre, Hisên Bin Mensûrê Hellac (858-922) digot: „Ez heq im.. û ji xeynî Xwedê jî di bin cubbê de tune!”*

Û ew êrişên xwe yên derûnî li ser vê bingehê û ji vê jî zêdetir didomîne: *“...Her gava ku zanayek, lêkolînavanek, teyologek yan dîroknasekî Êzîdî rastiya Şêxadî û qonaxa Şêxadiyeyê*

*wek qonaxeke sufîst a herî berz di Êzîdiyatîyê de, ku wê demê netewayetî û sînoren wê nas nedikirin, bike, nasyonalistên Kurd dinyayê xirab dikin, mîna ku gunehkariyêk hatibe kirinê*". – Helbet pîrsa gunehkarî yan negunehkariyê wê hê derê ber çavan, lê ez li vir dixwazim ji vî biraderî bipirsim – ka, gelo, ew **qonaxa sūfîst a here berz** çawa dikare di *êzdîtiyê* da hebe? Eger li ser bingeha **sūfîzma îslamî terîqetek** bi navê *êzdîtiyê* (*ne êzdîti!*) ava kirine, çi pêwendîya wê bi *êzdîtiyê* ra heye, ya ku xwedî dîrokeke çar-pênc hezar salan e?!

Û, ew bi xwezayî, vê *sofîtiya îslamî* bi gotinên Ebû Ebdullah el-Huseyn ibn Mansûr el-Hellac şirove dike, yê ku ezdazan (têolog) û mîstîkê îslamî û nûnerekî sofîtiyê bûye...

Eger kekê Hoşeng *sofîtiyê* wek *êzdîti* rave dike (an, berovajî wê, *êzdîtiyê* – wek *sofîti!*), êdî pêdivîya gotinan namîne. Mirovekî, ku pîrî-hindikî bi îslamê ra nas be (êdî ez di derbarê oldarên îslamê û pisporên vî warî da nabêjim!), wê ji dîroka **îslamê** û **sofîtiyê** (sūfîzm) bizanibe, ku **sofîti** an bi erebî: **tesevûf** (تصوف) *şaxekî sofîti-mîstîkî ye di îslamê da, yek ji şaxên sereke yên felsefeya îslamî ya klasîk e. Û yên ku dû vî şaxê îslamê diçin, ji wan ra sofî (sūfî) dibêjin. Û evê rastîyê jî, dê hîç ji kesî ra li hev neyê, ne red bike, ne jî veşêre!*

Belam, tiştê ku nayê têgihîştin û pejirandin jî ew e, ku ew vê îslamîyetîyê bi *êzdîtiyê* va girê dide, an, rasttir dibû, mirov bigota, ewê datîne şûna *êzdîtiyê*... Û ev jî tu pêwendîya xwe ne bi zanistê, ne bi rastîya dîrokî û ne jî bi ol û olzanîyê ra heye. Ev siyaset e û siyaseta zordariyê ye, ya ku, eger ewî bi xwe li ser vê nirxandin bikirana, dê ji sedî sed ew faşîzm bi nav bikira! Lê ez vê wek faşîzm bi nav nakim. Ew pêvajoyeke dîrokî ye – dema olek tê û oleke dinê tune dike û şûna wê digire... Ev baş be, an – xirab, pîrs ne di wê da ye. Ev li civaka mirovahîyê ne xerîb û awarte ye: yek hatîye, ya dinê tune kirîye! Û pîrs jî hîç ne di wê da ye, ka kîjan ji wana xirab e û kîjan – baş! Baş û xirabî di nava pêwendîyên demê û mercan da hene. Mînak, heman tunekirin ji bo wan, ên ku hinekan tune dikin, tiştêkî baş e, lê ji bo wan, ên ku tên tunekirin, xirab e.

Ji vîra jî – helwestên wana yên ji hev cuda!

Lê...

Wek ku tê xuyan, tunekirina *êzdîtiyê*, ya ku 950 sal berê

dest pê bûye, hê tam neçûye sêrî, ...ji bo wê jî ev pêvajo îro jî didome!

Û ji bo ku evê helwesta xwe veşêre, kekê Hoşeng, min di natsîonalîzmê û meşandina “**şerê sar**” ê dema Sovêtê da tewanbar dike... Ango, bi gotina wî, eger yek dibêje – ez ez im, lê tu tu yî, navê min û yê te ji hev cuda ne, ola min û ya te ji hev cuda ne, ew wî di natsîonalîzmê, faşîzmê û şerê sar da tewanbar bike... Û ew, ku êzdîtî û êzîdîtî ji hev cuda ne, ew bi xwe jî piştrast dike. Ka, careke dinê gotinên wî bi bîr bînin: “*Ya Şêxadî û gelek irfan-nasên din yên „Ne-Kurd“ digihîne Êzîdîyan û dinê wan, ji her tiştî bihtir sufîzm e...*”, “*Sufîzm di koka xwe de, wek rêya naskirina Xwedê, ji „şerîetê“ bihtir rêgeh û terîqet e...*”, “*Şêxadî û qonaxa Şêxadiyeyê wek qonaxeke sufîst a herî berz di Êzîdiyatiyê de...*” – Belê, ev êzîdiyatî, ya ku ev biradera dibêje, terîqetêke îslamê ya sofîyan e, ya ku nikare êzdîtî be!... Lewra jî divê êzdîtî bê redkirin û tunekirin, ku ew terîqat hebe û li şûna êzdîtîyê bê pejirandin?!

Ya ku ji destpêkê heya niha li civakê hatîye ferzkiririn jî, ev bûye û îro jî ev e...

Û ji bilî vê, balkêş e, gelo ew êzdî, yên ku kirine êzîdî-sofî, hay ji vê hene? Ji bo wê, bila xwendevanê hêja bi xwe van rêzên qewlên êzîdîyan bixwîne û bersîvê jê derxe:

“Ya melek Fexredîn te em xundîne li hizretê,  
Tu me bisitrînî ji dirba xerqe,  
Ji, Şerîetê, ji terîqetê;  
Şikir te em avêtine ser pişka sinetê!”

**An jî:**

“Ya Sêsimis tû bideye xatira Hesenî zerbaba,  
Def û sibaba,  
Qûdis û Mekeh û Medîn û Ka’ba,  
Êzdînê Mîr babê baba,  
Mezinê çendî sihaba”.

Û, ew, ku kirasekî *îslamî-sofîti* li stuyê *êzdîtîyê* pêçane, ne tenê êzdî têgihîştine, her weha gelek zanîyar û ezdazanên bîyanî jî ev dîtine, têgihîştine û şiroveyên jî xwe dane.

Weha, di derbarê wê da, ka çi hatîye serê *êzdîyan* û *êzdîtîyê*, zanîyar-rojhilatzanê navdar O. L. Vîlçevskî çi dinivîse: “...*Têrmînologî û sazûmanîya sofîtîyê (sûfîzmê) ewqasî ketîye nava êzîdîtîyê, ku carna dijwar e, ku mirov bikaribe di bin qalibê bawerîya Şêx Adî ya abstrakt û bi aşkereyî ji êzîdîyan ra biyanî (xerîb) da şopên bîrûbawerîyên kevn bibîne*”.<sup>122</sup>

Û, lewra jî, dema kekê Hoşeng hewar û hêwarzeyekê da-dixe, nakeve heşê mirov! Eger ew gengeşîyên zanistî, cudahî û dijberîya raman û nêrînan wek “*şerê sar*” bi nav dike, ez ji wî û yên mîna wî ra bibêjim, eger pêwendîyên Şêx Adî hê di dema zarotîya wî da bi civaka *êzdîyan* ra nîn bûna, *êzdîyan* ew nas nekiribûna, û ev jî nebûya sedem, ku ew bi hêsane ji hêla wan va wek “*mirovê xwe*” bê pejirandin,<sup>123</sup> û bi zarê xwe yê şîrîn ewî xwe nekiribûya dilê wana (*pêşîyên me gotine: “Bi zarê şîrîn maran ji qulê derdixin!”*), û, ya here sereke, rewşa *êzdîyan* a giran û bêçare nîn bûya, û, eger ew jî weke yên berî xwe bi şûr û sotin li ser *êzdîyan* da hatibûya, *êzdîyan* dê li ber xwe bidana, wê xwe bidana kuştin, lê Stargeha ola xwe ya navendî wê nesipartana wî û dê îro jî ne di vê rewşê da bûna...

Binihêrin, şûna ku ev biradera tiştêkî bi zanistî ravebike, wan pirsan (bi zanibûn be, an – na!) bi siyaseta ve girê dide: “*Helbet bersiv (ji kêmanî ji aliyê min de) diyar e. Ew jî ji ber ku siyaseta nivîskariya birêz Cewo ji siyaseta vê pirtûkê û saziya wê ye, ku yek ji saziyên Êzîdîyan yên rastûxo ser bi siyaseta PKK ve ne. Helbet siyaseta û siyasetsêkirin ne sûc e, belê mafek ji mafên mirovan e, lê sextekirina Xwedayekî jibo jiholêrakirina Xwedayekî din, yan politîzekerina Xwedayekî ji bo tunekirina Xwedayekî din, ne ji mafê ti kesî ye. Ev zor e; zoreke manewî ye, ku di serencamê de, mafê Xwedê di mirovan de û herweha mafê mirovan di Xwedê tê binpêkirinê*”.

Li vira mirov çi dikare bibêje?

Baş tê zanîn, ku ji bilî destanîn û parastina mafên gelê kurd (*êzdî*, misulman, xristîyan, yehûdî, an ên dinê!) û kurdistanîyan, siyaseteke PKK-ê ya dînê nine. Li hember *êzdîyan* jî, bi taybet, ew e, ku ew di nav civaka Kurdistanê da bi kevnepî, çand û ola

<sup>122</sup> Вильчевский О. Л. Очерки по истории езидства. – «Атеист», 1930, № 51; Vîlçevskîy O. L., “Di derbarê dîroka *êzîdîtîyê* da”, kovara “*Atêist*”, 1930, № 51.

<sup>123</sup> Feqî Huseyn Saxniç, “Şêxadî”, kovara “*Laliş*”, 2004, № 21, rû. 24 – 26.

xwe, hwr weha, berxwedanîya xwe ya bêhempa ya dîrokî va bèn naskirin (ango kurd bi wê parçeyekî dîroka xwe nas bikin û lê xwedî derkevin!) û ew bi vê bibin cîhê şanazîyê û bibin xwedî maf. Hew!

Û hemû dîroka vê rêxistinê û bûyerên ku di Şengalê da rû dan û pêvajoya piştî wan bûyeran jî li ber çavan in û govenîya vê ne! A, ev jî xeta birêz Abdullah Ocalan e, ya ku ewî bi zanistî, li ser lêgerînên dîroka mirovahîyê, jî şûmêran (sûmeran) girtî heya serdemên nû, destnîşan kirîye...

Lê, wek ku tê xuyan, a ku ev biradera dixwaze, ne ev e— armanca wî tiştêkî dinê ye! Eger ew di derbarê “...*sextekirina Xwedayekî ji bo jiholêrakirina Xwedayekî dinê, yan politîze-kirina Xwedayekî ji bo tunekirina Xwedayekî dinê*” da diaxivîya, divê bizanibûya, ku di rastîya xwe da ev hemû anîne serê *êzdîyan* (ne *êzîdîyan*!) û Xwedayên wan. Û îro jî ew bi xwe bi tundî vê xetê dimeşîne. A, ya zor jî hema ev e, û ev jî, wek ku ew bi xwe dinivîse, “*zoreke manewî ye, ku di serencamê de, mafê Xwedê di mirovan de û herweha mafê mirovan di Xwedê da tê binpêkirinê*”, ango, mafên *êzdîyan* û Xwedayên wan tên binpêkirin! Wek ku tê xuyan, ew, ku bi “*rêformên*” Şêx Adî *êzdîtî* (wek bawerî, wek felsefe, wek têgihîştina gerdûnê û jîyanê!) heya dawîyê ji holê ranebûye, ev ne bi dilê hinekan e: “Çawa dibe?!” – Ew di hundirê xwe da diqîrin...

Lê niha jî di derbarê wê da, ka ev helwesta kurdan bi giştî ya li hember *êzdîyan* bingeha xwe ji ku digire.

Bi rastî bibêjim, evê pirsê ne ku îro, lê hê ji zû va bala min kişandîye û ez mijûl kirime.

Ji bo ku ev bê têgihîştin jî, analîzeke heşmendî me divêt, ji bo wê jî ez ê hinekî ji dûr va dest pê bikim.

Weha, havîna 1993-an me yê li Komara Adîgêyê ya Federasiyona Rûssîyayê di gundê Bêloyê da konfêransa Yekîtîya kurdên Sovêtê li dar bixista (wê demê jî min ne PKK û ne jî birêz Abdullah Ocalan nas nedikirin!). Wî çaxî ez der-dorê 15 rojan li wir mam û malmêvanên min jî du malbatên kurdên misilman bûn... Û li wir tiştêkê bala min kişand, ew bû, ku dayîkên van malan, dema sond dixwarin, digotin: “*Ez bi vê Rojê!*”, “*Ez bi vî nanê germ û texte – sivrê sar!*”, “*Ez bi vî agirî!*”... Ma, ev ji k’u tê? – Min bi xwe ji xwe dipirsî.

Lê eger em sondên di nav me—*êzdîyan* da binihêrin?—“*Ez*

*bi vî Şemsî!*, “*Similayî!*”, *ango*, “*Bismilayî!*”, “*Ez bi milyaketan!*”, “*Ez bi Cin Teyar!*”, “*Ez bi Şêşims!*” – Ma, ev ji ku tên? – Dîsa min bi xwe ji xwe dipirsî...

Wek ku ji van her du mînanan tê xuyan, di nav beşekî kurdên misilman da hinek tiştên bingehîn ên *êzdîtîyê* bêhtir hatine parastin, ne ku li bal kurdên *êzdî*.

...Ev tiştên ku min dîtin, tavetî nedidan min, û piştî demekê min di wê da di gotara xwe ya “*Êzdîtî!*” da tomar kir.<sup>124</sup>

Û ev pirs a: “Ma, ev ji ku tê?” hertim bi min ra bû. Û pey ra ez çûme Kurdistanê, di nav kurdên me yê misulman da bûm mêvan (li her çar parçeyên Welêt), roj bi roj ev pirs, çiqas diçû, şêwazekî xwe yê bersîvxwaz digirt: “Ev ji ku tê?!”

Helbet, paşê, hê dereng, li ser hinek pirsên bi vê mijarê va girêdayî di gotara xwe ya “**Rojekê em divê ji hev ra rastîyê bibêjin?**” da min hinek ji wan pirsan nirxandin.<sup>125</sup>

Çavdêrî û lêgerînên min ez gîhandim wê dîtinê, ku di nav kurdên misulman da şopên bingehên *êzdîtîyê* bêhtir hatine parastin, ne ku di nav wan da, yê ku bi “*rêformên*” Şêx Adî wergerîyane û bûne *êzîdî*. Çima?

Eger kurdên misulman bi destê zorê, bi şêwazî îslam pejirandine jî, lê di kurahîya bîra wan, di nava felsefe û têgihîştina wan a jîyanê da gelek deremên *êzdîtîyê* hatine parastin. Lê ya wan, ên ku Şêx Adî û bîrûbawerîya wî pejirandine, bi piranî bawerîya wan a kevnar ji nav bîra wan hatîye şûştin-paqijkirin û li şûna wê bingehên *sofîtîyê* (*an ên sunnîtîyê?!*) lê hatine barkirin...

Û, tiştê balkêş jî ew e, ku dagirkerên welatê me evê rewşê ji hinekên di nav me da baştir tê digihîjin... Ewana kurdan kafir (*ango*, ne îslam) bi nav dikin û dibêjin, kurd ne misulman in! Ku ew tenê wê demê dikarin misulman bînin hejmartin, eger di cîhanê da hîç misulmanek jî nemîne! Dibe ku ev bû sedema bingehîn, ku dema tevkujiya Helebçeyê ya kîmyabaranî pêk hat, zîrveya bilind a welatên îslamî derbaz dibû, lê dengê çî ye, ji nava wan derneket...

A, em careke dinê vegerin ser wê, ka kekê Hoşang bi xwe di derbarê Şêx Adî û sofîtîya wî da çî dibêje: “...*çanda Şêxadî*”

<sup>124</sup> <http://www.pen-kurd.org/kurdi/ezize-cawo/ezditi.html>

<sup>125</sup> Rojnameya “Pênûsa nû”, hejmar – 24 û 25 – <http://www.penusanu.com>

*wek irfannas û sufîstekî mezin bi Erebi jî bûye...*, an: “*Ma gu-nehê Şêxadî çi ye, ku wî xwe Êzîdî naskiriye, lê çanda wî bi Erebi bûye?*” – Çawa dibê?! Ev çi absûrd e, ku “*Şêx Adî xwe êzîdî naskiribe, lê çanda wî erebî be*”. Lê ew gotina oldarên êzdîyan, ku êzdî tenê ji dêya xwe wek êzdî dibin, ku mirovekî ji oleke dinê nikare bibe êzdî, li ku ma?!..

Helbet, ev wisan e, lê ya ku kekê Hoşeng dibêje, ne *êzdîti* ye, ew *terîqetêke îslamî-sofîti* ye (ewê jî, ew bi xwe dinivîse!), ya ku Şêx Adî bi xwe saz kirîye (û ne ku *êzîdîti* berî wî hebûye, û ewî jî xwe *êzîdî* nas kirîye)! Û ew bi xwe jî ne ku bûye *êzîdî*, lê ewî *êzdî* bi *êzîdî* kirine– ji xwe *êzîdîti* ew bi xwe bûye!

Wek ku ev biradera bi xwe dibêje, ku *Şêx Adî sofî bûye, ulmê wî sofîti* bûye, çima nanivîse, ku sofîti şaxekî îslamê û felsefeya wê ya klasîk e? Nizane, yan ji hinekan vedişêre? Û tu pêwendîya sofîtiyê jî bi ola gelê kurd a kevnar – *êzdîtiyê* ra nikare hebe, ji ber ku ew du olên ji hev cuda ne!

Belê Şêx Adî hatîye nava êzdîyan (herçên ku mabûne), *êzdîtiya* wan bi *êzîdîtiya* xwe ve guhartîye... Helbet, ev jî bi carekê va pêk nehatîye, ew pêvajoyeke demdirêj bûye û îro jî, her çiqas Şêx Adî nîn e jî, yê ku wê didomînin, li holê ne...

Û ev pêvajo bibiryar didome û, eger berê tenê têrmînolojîya *êzdîtiyê* guhartibûn, îro êdî heya reng û şêwazên pîrozgeh û qubeyên *êzdîtiyê* bi îslamî dikin: êdî bûye moda li ser tûjikên pîrozgehên êzdîyan nîşana ola îslamê – hêkerê (hîva kerî) datînin, û gel gav bi gav hînî sembolên îslamê dikin (fermo, li fotoyên jêrê binihêrin)...



Lê, wek ku min êdî di derbarê wê da nivîsiye, gelek malbetên êzdîyan (yên ku nebûne *êzdî!*) ji ber tevkujî û tunekirinan hê 200-250 salî berê neçar mane, welatê xwe biterikînin, ewana *êzdîtiya* xwe parastine... Her paşê qewal û erkdarên sistêma Şêx Adî ji navê Lalişa pîroz xwe gîhandine van jî û têgeh û têrmînen *îslamî* di nav wan da belav kirine.

Erê, gelek tişt ketîye nava wan jî, lê ew tişt wisa jî bi şêwazî mane. Mînak, pêşiyên me jî 200 salî zêdetir e, ku hatine vê herêmê, gundê xwe (Pampa Kurdan) ava kirine, lê di nav wan da şêx tune bûne, tenê pîrên wan hebûne... Îro jî mirîdên êzdî hîç tiştêkî jî ji qewlên şêxan ténagihîjin (helbet, bi pîranî şêx bi xwe



jî tê nagihîjin, ka çi dibêjin!)... Û dibe ku ji ber vê ye, ku pispora êzdîzanîyê Xanna Omerxalî ya hêja di pirtûka xwe ya “Yêzîdîtî. Ji kurahîya hezarsalan” da dinivîse, ku: “... her çiqas, bîrûbawerîya wî (ya Şêx Adî. – E. C.) di karê rêformkirina êzdîtîyê da roleke girîngtirin jî listîye, carna heya helwesta êzdîyan bi xwe jî li hember kesê wî ne yekawa ye...”<sup>126</sup>

Divê bê gotin, ku di nav van êzdîyan da têgihîştina ne êzdîbûna vê sistêmê ji berê va hebûye û îro jî bi taybet xurttir bûye. Yek ji sedemên vê yên sereke jî ew e, ku di nav qewlên wê da gelek tiştên *erebî-îslamî* hene. Ez tenê li vir çend mînakan ji wan qewl û dirozgeyan bînim, û bila pispor û oldar bibêjin, ka ev çiqasî û çi “êzdîtî” ye, yan jî, çi pêwendîya wan bi ola *êzdî* ra heye:

Ya Rebî,  
Êla şanek, û Êla mikanek, û Êla sultanek!  
Ya Rebî, tuyî Kerîmî, tuyî Rehîmî!  
Ya Rebî her tu Xudayî!  
Her tuyî layiqî medh û senayî!

\*\*\*

Bi qudreta Melikê celîl!  
Lalişa Nûranî, Qudîs û Xelîl, Meka û Medîn  
Ew jî li ser min digerin rûyê vê dinê bi sebîl!

\*\*\*

Hûn bidine xatira Ezrayîl, Cebrayîl,  
Mîkayîl, Şifqayîl, Derdayîl, Ezafîl, Ezazîl,  
Her heft melekên mezin, xasê berê çiqasî bedîl  
Di destên wan da, mifte û kilît  
Li hizreta melekê celîl.

\*\*\*

Ew bûn Melekên sekinîne,  
Ji nûra îlahî ne,  
Xwarina wan elhemdilla û şîkrîne.

---

<sup>126</sup> Xanna Omerxalî, Йезидизм. Из глубины тысячелетий, С.-Петербург, 2005, стр. 45//Xanna Omerxalî, “Yêzîdîtî. Ji kurahîya hezarsalan”, S.-Pêtêrbûrg, 2005, rû. 45.

Ezdîd resûl allah!  
 Seydî seded hizretê resûl!  
 Qurbane qebûl!  
 Navê bikrê Sultan Êzîd da, Alêkim selam!  
 (Ev nimûneyên qewlên êzdîyan ji pirtûka: Têymûraz Avdoev a “Êzdîtî – ji hêla dîrokî-têosofi va” hatine hildan<sup>127</sup>).

Û ji bilî vê em çend nav û têgehên û gotinên erebî û kurdî jî hemberî hev bikin, ên ku îro şewazê wan ê erebî di nava êzdîyan da bêhtir tên bikaranîn:

**yên erebî:**

Ellah, Rebb, Xuliqellah,  
 Rebbilalem/Rebê Alemê  
 ruh  
 cunnet  
 cehnime  
 fikir  
 melek/milyaket  
 dîn  
 Şems  
 înşallah!

**kurdîya wan:**

Xweda/ê  
 rewan  
 bihuşt  
 dojah  
 raman  
 firêşte  
 ol  
 Roj  
 bi hêvîya Xwedê!

Û ev jî bûye sedem, ji bo gelek êzdî bibêjin, ku hemû şêx û Şêx Adî bi xwe jî ereb bûne... Lê belê, ev nêrîn ji rastîyê dûr e, Şêx Adî kurd bûye, kurdekî misulman û erkdarê îslamê bûye, bi xwe jî ji Hekkarîyê (Colemêrgê) bûye, ji bo wê jî di dîrokê da ew wisa jî wek Şêx Adî bèn Misafir el Hekkarî tê zanîn. Îro jî gora wî li Colemêrgê heye. Cîhê ku gora Şêx Adî lê ye, wek ku dibêjin, berê gundekî Colemêrgê bûye, navê wî gundî jî Gulîreş bûye, îro ew bûye taxeke bajêr, navê wê jî taxa Binqesirê ye.

Kurdên misulman Şêx Adî wek mirovekî pîroz ê ola îslamê nas dikin û diçin li ser gora wî, dua-drozgên xwe pêk tînin.

<sup>127</sup> Теймураз Авдоев, Историко-теософский аспект езидизма, Приложене №15 к журналу «Апокриф», май 2011// Têymûraz Avdoev a “Êzdîtî – ji hêla dîrokî-têosofi va”, pêveka №15 a kovara “Apokrif”, gulan, 2011.

## Fermo, ev jî mezergêha Şêx Adî di Colemêrgê da (Hekkarî):



Lê şêx jî ji bilî hinekan, bi bingehîn pîrên êzdiyan bûne, yên ku piştî derketina sistêma olî ya Şêx Adî erka şêxtîyê dane wan... Lê ew pîr, ên ku pîr mane jî, yek e, di nav gel da wek sembola paqijî û pîrozîyê bûne.

Dema di gundê me da yek diçû ber dilovanîya Xwedê, gazî pîrê me dikirin, û hinekan digot, ku ew dua-dirozgeyan zêde nizane, ka em ji gundê cînar gazî şêxekî jî bikin, rûspiyên me digotin – ev pîrê me ye, ew pîroz e, bila hema li rex mirîyê me bisekine, bila tiştekî jî nebêje, besî me ye!

Û piştî dehsalan min heman nêrîn di der barê pîrên êzdiyan da di pirtûka erkadarekî ola ermenî-xrîstîyanîyê ezdazan Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan a “*Kurmanjên yêzîdî*” da dit.

Ew pirtûk 105 sal berê hatiye weşandin.

Û xudanê pirtûkê di derbarê êzdîyan da wisa dinivîse, tê xuyan, ku ew bi xwe di dema xwe da di nav êzdîyan da maye, yan mezin bûye, cînartîya wan kirye, di warê ol, çand û kevnepîyên wan da lêgerîn pêk anîne... Û gotinên wî, yên ku ewî wê demê nivîsîne, bi piranî rastîya ola *êzdî*, sazîya hîyêrarsîk a ol-darîya (rewanîya) wê derdixe holê.

Weha, ew çî dinivîse: “...*Her çiqas radeya şêxan û şêxtîyê bilind e, lê pîr, wek mînaka rastîn a bawerîya olî, pîroztir e, ew tê hezkirin û nêzikî dil û îdêalên gel e...*”

*Pîr di tomerîya xwe da tê wateya pîroz, paqij, dilovan. Pîr bi giştî ji hêla hemûyan va tê perestîn (hebandin), ji ber bi exlaq û şan û şerefbûna xwe, weke hev ji hêla hemûyan va bi heşmendî hêjayî rûmetdayîne û şanazîyê dibe*”<sup>128</sup>

Ji bo ku ev gotinên ezdazanê xristîyanî baş bèn têgihîştin, divê mirov bizanibe, ka bi giştî ewî *êzdî* çawa nas kirîye û helwesta wî li hember wê çî bûye. Weha: “*Wek ku tê xuyanê, peyhatîyên dawîyê yên Êkbatanê – dewleta demekê ye gewre (Medya. – E. C.), kurmancên êzdî di xewn û xiyalên ola pêşîyên xwe yên xwezayperest da bi zorekê xwe ji tevkujîyên xwînrêj ên fanatikên îslamî, wisa jî ji stemkarîyên bêwîjdan ên xristîyanan, parastine. Lê, ji ber ku ewana bi birûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji wan olan in, ên ku îro desthilatdar in, ji ber wê jî ewana ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelê bê ol hatine pejirandin...*”<sup>129</sup> – Û, divê bê zanîn, eger di destpêka dewra XX da, dema li ser bingeha ji hevzivêrî û hevnepejirandina olî serê mirovan dihatin firandin, evî mirovê hêja tiştên weha di derbarê êzdîtyê da nivîsîne, bizanibe dîtînen wî yên zanistî xwedî bingehê kur û xurt bûne...

Û, ji bo ku zanînen Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan ên di derbarê êzdîyan da bi giştî bèn têgihîştin, ezê li vira hinek agahîyên balkêş di derbarê vê pirtûka wî da bînim: ewî bi xwe pirtûka xwe “Kurmanjên yêzîdî” nav kirîye. Ango, ji bo xudanê pirtûkê nûnerên vê civaka êtnîkî-bawerî kurmanc in. Lê kurmanc jî, wek ku tê zanîn, beşê gelê kurd ê herî mezin e (zêdetirî 70%), yên ku bi zaravê kurmancî yê zimanê kurdî diaxivin. Di vê

---

<sup>128</sup> *Մինս Վարդապետ Տէր-Մանվէլեան*, Եզդիի կուրմանս, Ախալցխա, 1910, էջ 14 – 15// Sion Vardapêt Têr-Manvêlyan, “Kurmanjên yêzîdî”, Axaltsxa, 1910, bi zimanê ermenî, rû. 14 – 15.

<sup>129</sup> Di heman cîyî da, rû. 5 – 6.

pirtûka xwe da ew navê vê civaka êtnîkî-bawerî bi 9 şêwazên cuda dinivîse û bi giştî 150 caran bi kar tîne, ji wana: *yêzîdî*– 44 caran (ev zêde nêzikî xwenavkirina êzîdîyan bi xwe ye – *êzîdî*), *kurd*– 24 caran, *kurmanç*– 17 caran, *yêzîd*– 8 caran, *kurmançên yêzîdî* – 5 caran, *yêzîdên kurmanç* – 4 caran, *yêzîdên medyayî* – 1 carê, *kurdên yêzîdî* – 1 carê û *kurmançên yêzîdî* – 1 carê. Û, ji bilî vê, ew van hemû navan dem bi dem bi peyv û peyvebendên dinê, yên weke “*peyhatîyên medên kevnar*”, “*peyhatîyên Êkbatanê*”, “*peyhatîyên medîyaîyan*” û yên dinê ra bikartîne...

Ev – bi giştî, ji bo “xurtkirina” têgihîştina têza kekê Hoşeng a *sofîtîya Şêx Adî* û “têkilîya” wê bi *êzdîtîyê* ra!

\*

\* \*

Wek ku min di gotara xwe ya “*Helwesta bêsinor a asta absurdê û nedîtina rastîyan*” da di derbarê nivîsa Hoşeng Broka ya ‘Êzdaname’: Çîroka ‘Xwedayekî sextekar’! da gotibû, ku “...mijar û pirsgirêkên nêzik û dûrî hev wisa di nav hev da tên radestkirin, ku dîtina bersîveke yekgirtî û yekawa dijwar bikaribe derê holê...”<sup>130</sup> heman rewş di vê nivîsa vî biraderî da jî didome û desthilatdar e. Lê, dîsa jî min hewl da, hinek pirsên sereke û girîng, ên ku di nav vê gotara wî da cuda dibin û dikevin çav, ji nav wê vebijêrim û bersîvên wan bidim.

Weha:

### 1. Pirsra *zerdeştîyê* û *êzdîtîyê*.

Binihêrin, ka kekê Hoşeng vê carê evê pirsê çawa berovajî dike: “... ji bo ku Êzîdî tam bibin Êzîdî, gereke (li gorî vê têzê) di serî de ew tam bibin Kurd! Pirsra ku li vir dikare were kirinê ev e: Gelo di dema Êzîdiyatîyê de, ku dîroka wê vedigere 4-5 hezar sal, Kurdiyatî û fikra nasyonalîzma bi Kurdî hebû?...” – Helbet, ew jî gotinên min wan encaman derdixe, yên ku li wir nîn in...

Fermo, binihêrin, ka min di gotara xwe ya navborî da ji bo vê pirsê çi gotîye “...*Belê, êzdîtî ne zerdeştî ye. Û hîç kes nikare vê red bike! Lê ji ber ku êzdîtî (ne êzîdîtîya Şîxadî) ola gelê kurd*

<sup>130</sup> [http://www.amidakurd.net/qunciknivis/helwesta\\_bêsinor\\_a\\_asta\\_absurdê\\_û\\_ne\\_dîtina\\_r\\_astîyan](http://www.amidakurd.net/qunciknivis/helwesta_bêsinor_a_asta_absurdê_û_ne_dîtina_r_astîyan) ; <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/helwesta-bsnor-a-asta-absrd- nedtina-rastyan-h2250.html>

*a berî zerdeştîyê bûye, di nava bingehên wê û zerdeştîyê da gelek tişt hene, yên ku hevbeş in û wan nêzikî hev dikin, lewra ku zerdeştî, mîna êzdîtîyê, oleke kurdan a Medyayî-Kurdistanî ye, û di derbarê vê da jî delilên dîrokî hene... Û ev jî bûye (û îro jî dibe) sedem, ku hinek van her du olan (zerdeştîyê û êzdîtîyê!) bigihînin hev. Helbet, bi vê cîhanê wêran nebe! Dibe ku ev jî rêyek e, ji bo ku di nava tomerîyekê da bingehên êzdîtîya resen a kezî bên dîtîna (hîç nebe, li ser asta zanistî!). Û bi dîtîna gelek kurdên êzdî yên têgihîştî, ev ji wan têgeh û têrminên îslamî çêtir e, yên ku piştî hatina Şêx Adî (Şîxadî) û bi “rêformên” wî êzdî pê xeşivandine û kirasekî îslamî li stuyê wê danîne û ew kirine êzîdîdîtî...”.*

Lê, dîsa jî, yek e, ev biradera ya xwe diajo, ne bes e, hela ser da jî, gotinên min berovajî dike û, dema li ser *êzdîtîyê* (sofîtîya îslamî!) diaxive, wê, wek ku êdî li jorê hate gotin, bi gotinên Ebû Ebdullah el-Huseyn îbn Mansûr el-Hellac rave dike, yê ku di dîrokê da wek ezdazan (têolog) û mîstîkê îslamî û nûnerêkî sofîtîyê tê naskirin. Û ev jî xwezayî ye: ewê nikaribe, û wê ji wî ra li hev jî neyê, ku *sofîtîya îslamê* bi zerdeştîyê rave bike. Lê ya ola gelê kurd a kevnar – *êzdîtîyê*, dibe, lewra, ku bingehên wê û zerdeştîyê yek in (pîrozîya Rojê-êgir, axê, avê, hewayê...). Û heya ezdazan û oldarê xristîyan vê dibîne, lê ev biradera – na! Binihêrin, eger xwendevanê hêja bala xwe dayê, Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, ê ku asta wî ya zanistê anegorî ya doktorê têologîyê bûye, rastîya ola êzdîtîyê ya *xwezayîperest* dîtîye û nas kirîye, ...bi wê fîrnax bûye û gotîye, ku “... ewana (êzdî. – E. C.) bi *bîrûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji wan olan in, ên ku îro desthilatdar in...*”

Belam, ev biradera evê nabîne û naxwaze jî bibîne û dîsa strana xwe ya kevn dibêje, dîsa berê xwe dide kurdîtîyê, me di nasîonalîzma kurdî da tewanbar dike, ji ber ku em dixwazin dîroka xwe ya kevnar nas bikin, rehên xwe yên netewî bibînin.

Min di gotara navborî da li ser van tewanbarîyên wî nivîsîbû: “...Çima gelê kurd nikare li dîroka xwe, çanda xwe, olên xwe (wek beşekî çanda netewî!) xwedî derkeve?! Ma, ev guneh e?! Ma, ev, çi ku anîne û îro jî tînin serê gelê me qederî ye, sûckarî ye, ku heya rojên wî yên dawîyê, ew divê wek toqekî di stuyê wî da be?..”

Binihêrin, min wisa jî nivîsî bû, ku: “...*di Japonyayê da du olên sereke hene sîntoyatî (sînto/sîntoîzm) û bûdayî (bûdîzm) û yên ku van herdu olên sereke diparêzin jî, derdorê 96 % -ê hemû japonan in. Ew hinekên dinê jî xaçperêz an misulman in. Lê piraniya japonan xwe heman demê hem sîntoyî, hem jî bûdayî dihejmêrin... Rojên cejn û merasimên olî rêvebirîya vî welatî diçe qubeyên (perestgeh) her du olan jî û dirozga xwe pêk tîne...*

*Û ev jî, mala Xwedê ava, pir baş e, bi vê ew Yekîtiya xwe ya netewî diparêzin!”*

Lê, balkêş e, gelo, ev camêra ji vî gelî ra çi dixwaze?!

Ew çima çavên xwe li ber rastîyan digire û vê helwesta xwe didomîne?

Çi dertê holê, wê demê hemû zanîyarên gelên dinê, yên ku dîroka xwe ya kevnar vedikolin, natsîonalîst in? Lê ew zanîyar-lêgerînerên bîyanî, yên ku bingehên dîrokên kevnar ên gelên dinê yên bîyanî vedikolin, ew natsîonalîstên kê ne?

Û li vir helwesta wî ya absûrdê dertê asta xwe ya jor: ew şêwrê dide kurdan, ku ew Quranê bikin kurdî, lê bi xwe dijî wê ye, ku *êzdîtîyê* (yan, em bibêjin, hema bila ew *êzîdîtîya* wî ya *sofîî-îslamî* be jî!) vegeŕînin ser bingeha wê ya resen, an bikin kurdî!

Çima?...

Wek ku tê zanîn, piraniya gelê kurd îro misulman e, lê, gelo, çiqas kes di nav wan da hene, yên ku dibêjin – hûn çima pirsê *êzdîtîyê* dikin? Eger hinek bibêjin jî, dê ne rast bin! Lê, binihêrin, ev biradera û hinekên weke wî li dijî vê raperînê dikin. Çima? Ji ber ku *êzdîtî* ola gelê kurd e!?..

A, li vira ye, ku mirov dixwaze ji vî biraderî bipirse: “Ma ev ne siyaset e?” – Belê siyaset e û, her çiqas ew siyaseteke sergirtî ye jî, lê ne li dûrî têgihîştinê ye!

Pêşiyên me dê bigotana: “Bextê me kurdan bi me ra ye!”

Û dema ez helwest û têgihîştina vî biraderî absûrd nav dikim, ew xwe dixeydîne!

Binihêrin, yên ku li hemberî gelê me têrora dewletê meşandine û îro jî dimeşînin, dema gelê me dest li ber xwe hiltîne, ji bo ku xwe ji tunekirinê biparêze, ewana me di têrorê da tewanbar dikin. Heman tişt li vira dertê pêş: dema hinek dixwazin her çend *êzdîyên* ku *êzdî* mane, bikin *êzîdî-sofî-îslam*, û ew jî li ber

xwe didin, dibêjin – na, em êzdî ne! – evana êzdfyan di natsîonalîzma kurdî da tewanbar dikin!

Ka, bibêjin, ma êdî zordarî çawa dibe?!

**Agahîyek – ji bo vî biraderî û xwendevanên hêja:** *di Ermenîstana Sovêti da ziman, wêje, çand û huner û zanista kurdî pêş ketine û gul vedane, û ji sedî heştêyê wan kesan, ên ku ji bo wê pêşxistinê xizmet kirine jî, kurdên êzdî bûne... Û ewana çiqasî li kurdîtiya xwe xwedî derketine, ewqasî jî – li êzdîtiya xwe... Û, çi ku wana sêwirandîye, û ew bi xwe jî pê ra, hemû jî dewlemendiya ramanî û rewanî ya gelê kurd û Kurdistanê ne!..*

## 2. Pirsê zerdeştîyê, dewleta Medyayê û gelê kurd!

... Di sêrî da divê bê gotin, ku, bi têngihîştina îroyîn a olên dewletan ên fermî, wê demê olên fermî yên dewletan nîn bûne, eger binemalên padişahan û derdorên wan olek jî pejirandine, dîsa jî di nav sînorên dewleta wan da gel û berekên dinê hebûne, yên ku olên xwe yên cuda hebûne. Her paşê desthilatdaran ew ol di destê xwe da kirine hêmaneke rêvebirin û berfirehkirina desthilatdarîya xwe...

Lê li vira jî kekê Hoşeng dîroka gelê kurd weke xwe, bi çavên bîyanîyan dibîne, rastîyan bi şewaz û anegorî wê dîrokê dixwîne û dinirxîne, ya ku bi destê bîyanîyan hatiye nivîsîn, û her tiştî datîne ser rêya redkirina hemû hêjayî û nirxên kurdî. Weha, ew di nivîsa xwe ya mijara vê gotinê da çî dinivîse:

*“...Rast e, Zeredeşt wek pêxemberî Medî bi koka xwe ji Rojavayê Îranê (Îrana kevn) bûye, lê ola wî di herêmê Medan de, li rojavayê Îranê, wek oleke „bi Kurdî“ fêrmî, rojeke bi tenê jî, di dîrokê de nehatiye qebûlkirin û hebandinê. A rast, Zerdeştîyatî li seranserî dîrokê hertim wek ola Farisan a netewî hatiye hebandin û qebûlkirinê.*

*Li seranserî dora 645 salan Zerdeştîyatî bi berdewamî wek dinê fêrmî yê herdu imperatoriyên Farisî; Imperatoriya Haxamanîşî (550-330 b.z.) û Imeperatoriya Sasanî (226-651 z.), hatiye qebûlkirinê. Hizra ku dibêje Zerdeştîyatî ola Kurdan a neteweyî ye, ne tenê hizreke bêbingeh, belê ew hizreke li derveyî dîrokê û rastiya wê ye jî...”*

Li vira ne tenê nerastîya pêkhatinên dîrokê li ber çavan in. Û ev jî tiştêkî nû nîn e.

Lêbelê, divê bê gotin, ku bi prênspî şaşîya hemû



lêgerîneran, ên ku bi zimanê kurdî, dîrok û çanda kurdî va mijûl bûne û îro jî mijûl dibin, di nav wan da, wisa jî, yên ku bi olê va mijûl in, ew e, ku ewana li hemû tiştên kurdî di bin prîzmaya farsî da nihêrîne û îro jî dinihêrin.

Çima?

Dibe ku ew ji ber wê ye, ku berî wana hemû analizên di warê dîrok, ziman, wêje û çanda kurdî da hatine kirin, ew li ser bîngeha matêriyalên farsî û di bin prîzmaya wan da pêkanîne. Ji ber ku wê demê di bin destê wan da mînakên dinê nînbûne?! Wisa hêsan bûye?!

An?..

... Lê, di rastîya xwe da, çanda farsan a rewanî di nav çarçoveya çanda medyayî ya giştî da pêş va çûye, û, berî her tiştî, gelek taybetmendiyên wan ên hevbeş dikarin encama pêşveçûna li ser bîngeha destpêkî ya medyayî-giştî bin.

Ji dîroka kevnar tê zanîn, ku Qurûşê II – padişahê farsan ê yekem (559 – 530) nevîyê padişahê Medyayê Îştîvêgû/Astîag bûye. Bavê wî Kambîz rêvebirê herêma vassal a Fars bûye, di nav Medyayê da. Ew paşê dibe zavayê Îştîvêgû. Qurûş di qesra padşahê Medyayê da ji dêya xwe dibe, mezin dibe û perwerdeya xwe dibîne.<sup>131</sup> Ew paşê dibe serbaz û bi xiyaneî kalikê xwe ji ser tex davêje...

Dema Qurûş tê ser text, ew tişteki nû, sistêmeke dewletê ya nû, zimanê rêvebirîyê yê fermî yê nû saz nake. Ew bi xwe jî, ji ber ku di qesra kalikê xwe, padişahê Medîyayê da mezin bûye, bi perwerdeya xwe jî medyayî bûye... Hemû sistêma zerdeştîyê, bi sistêma mogan (rahîb) va maye û domîyaye, mogên zerdeştî-medyayî beşdarî rêvebirîya dewletê bûne (û ev hemû jî ji Medyayê derbazî wan bûye!). Û di wê derbarê da, ku ola zerdeştî di Medyayê da sêwirîye, û êdî wek oleke bi tevger û rêk û pêk derbazî nava dewletên farsan bûye, agahiyên dîrokî hene – her çiqas, mirov dijwar bikaribe, wan dewletana, wek ên xurû farsan nav bike!

Demeke dirêj piştî derbeyê jî, ew dewlet wek ya med û farisa hatîye naskirin.

Û, ji bilî vê û ya here sereke, ne rahîban û ne jî malmezînen

---

<sup>131</sup> Hérodotos, Dîrok, 1, 107 – 108.

medan hatina Qurûş a li ser textê padişê ne ku wek guhartina dewletê, lê wek guhartina padişê dîtine, guhartineke malbatî ya hindurîn – ntorin kalikê xwe ji ser text avêtîye û hatîye şûna wî...

Ango, ew hatine xapandin, xiyanet li wan hatîye kirin!

Di çavkanîyên kevnar da agahîyên balkêş ên pêbawer hene, ku padişahê Medyayê Kavî-Vîştaspa mirovê yekem bûye, yê ku dostê Zerdeşt Pêxember bûye, li wî xwedî derketîye, bi xwe jî rabûye ser rêya rastîyê, li dû bawerîya yê rizgarîdar (Zerdeşt) çûye û bîrûbawerîya wî di nav gel da belav kirîye.

Weha, di “Gatên Zerdeşt” da çi tê gotin:

“*Divê mirov berê pêşin dostê wisa baş nas bike? – Zerdeşt Pêxember bi xwe pirsra hirêtorîk dide û bi xwe jî bersîva wê dide. – Helbet, ew piştovanê padişahî ye, ew serok (kavî) Vîştasp e.*

*Ez bi pesnbêjîyên Ahûra-Mazda û bi Ramana Qenc ji bo wî dibêjim*”.<sup>132</sup>

Û, ku kurd heman med in, evê tenê ew bi xwe nabêjin û nanivîsin. Kurd ji hêla gelên cînar va ne tenê wek peyhatîyên medan hatine zanîn, lê peyvên *med* û *kurd* ji bo wana hemwate bûne.

Weha, nûnerên gelê ermenî, yên ku yek ji cînarên kurdan ên here kevn in, *kurd* wek *med* nas kirine, û, berovajî wê, *med* jî – wek *kurd*. Lê, her çi qas, farsan bi rêya derbeya hindurîn dewleta Medyayê ji hundir va hildane, û bi şewazî dewleta wana “*mîratxura*” ya medan bûye, farsan dewleta xwe li ser bingeha wê avakirine, lê belê ermenîyên cînar bi tu awahî *fars* weke *med* nas nekirine û ji wan ra negotine û îro jî nabêjin – *med*.

Weha di çavkanîyên kevnar ên ermenîyan da di wê derbarê da çi heye:

“... *Berbangê zû ên med hatin, ên ku ji wan ra kurd dibêjin*”.<sup>133</sup>– Ev bûyer, a ku li vira di derbarê wê da tê gotin, anga, hatina *kurd-medan* a ber dêra ermenîyan a Tspnê, 19-ê gulana sala 1426-an pêk hatye.

Û yeke dinê:

“... *Binecîyên wî welatî, yên ku kurd in, ji wan ra med*

---

<sup>132</sup> *Гаты Заратуштры*. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И. М. Стеблин-Каменского, С.-Петербург, 2009, с. 123.//GatênZaratuştra. Wergera ji zimanê avestî, gotarên pêşekî, şirove û pêvek yên Î. M. Stêblin-Kamenskîy, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009, r’û. 123 û 153.

<sup>133</sup> *Արխայական Տիպիկոն*, Հայերգ, Թիֆլիս, 1882, էջ 175 – 180.//Aristakès Têvkants, “Hayêrg”, Tiflîs, s. 1882, rû. 175 – 180, bi zimanê ermenî.

*dibêjin*” (ev jî – di destnivîsa dewra XVI da<sup>134</sup>).

Agahîyên weha heya sedsala XX jî di nav destnivîs û çavkanîyên dîroka ermenîyan da desthilatdar in...

Û, eger em wê agahîya di pirtûka erkdarê olî yê xristîanî, ezdazan Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan da bîr binin, ên ku dibêjin, ku *yên êzdî peyhatîyên medan ên rastedêr in*, dîmenê rastîn ê dîroka me dertê ber çavan...

Û divê bê zanîn, evana agahîyên dîroknûsan in, ne ku çîrok û efsaneyên bê bingeş ên hinek eşîrên koçer in, ên ku hatine, em di welatê me da koçber kirine, û kirine koçer û eşîr!...

### 3. Pîrsa zarokên Başîk û Bahzanê.

...Demekê kurdên me yên êzdî yên Sovêtê bi mêvandarî çûbûn Başûrê Kurdistanê û li wira jî çûbûn seredana herêmên êzdîyan, di nav wan da wisa jî – Başîk û Bahzanê... Piştî vegera ji wir ewana matmayî digotin: *“Dizanî, êzdîyên wir dibêjin, ku ew êzîdî ne û ne kurd in, lê ereb in! Çawa dibe?”* – Bi rastî, wê demê min ji wan ra got, ku, dibe, ew ji wan ereban in, ên ku li dû terîqeta Şêx Adî ya adewî (êzîdî) hatine wê herêmê... Wisa jî min di wê da rola siyaseta rêjîma Seddem Huseyn didît. Lê, dema min di gotara kekê Hoşeng da di vê derbarê da xwend, dîmenekî dinê, yê rastîn li ber min vebû. Weha, ev biradera çî dinivîse: *“Ma gunehê zarokên Başîkî û Bahzaniyan çî ye, ku xwe Êzîdî dinasin, lê zimanê wan bi Erebi ye? ... Xelkên „Başîk û Bahzanê“ bi Erebi (Erebiya şamî) xeber didin, lê Êzîdî ne û ji hemî Êzîdiyên din jî xwe Êzîdîtir dibînin. Gelo guneh û sûcê wan çî ye, ku Êzîdî ne, û Êzîdî bûne, lê bi Erebi xeber didin?”* ...

Û, ji bo ku evê şiroveya xwe xurt bike, ew didomîne: *“Ma gunehê zarokên bi sedhezaran Êzîdiyên diyasprayê çî ye, ku xwe Êzîdî binasin, lê çand û zimanê wan, ji ber rewşa koçberî û derbederiyê, Rûsî, Ermenî, Gurcî, Elmanî, Holandî, Fransî, Inglîzî, Siwêdî, Danmarkî yan jî Nerwîçî ye?”*

Na, birayê delal, tu gunehê wan nîn e, û hîç kesek jî wan gunehkar nabîne û tewanbar nake jî! Pîrs di wê da ye, ew ne ku tenê bi erebî diaxivin (*ew jî erebiya şamî* – Şam li ku *Başîk û*

---

<sup>134</sup> Հայաստանի Մատենադարան, XVI դարի ձեռագիր, № 1495, էջ.էջ. 142ա և 142բ.// Matênadarana Ermenîstanê – Înstîtûta destnivîsên kevnar, destnivîsa dewra XVI, №1495, rû. 142a û 142b, bi zimanê ermenî.

*Bahzan* li ku?), lê, pirs di wê da ye, ku ewana erebbûna xwe parastine (her bijî ji wan ra!)... Û li vira hîç ne di cî da ye, ku pirsra wan zarokên êzdîyan tîni û anegorî ya wan dikî, yên ku di penaberiyê da zimanê xwe ji bîr dikin û bi zimanên welatên bîyanî diaxivin. Rewşên van û ya wan ne yek in. Ma ew zarokên *Başîk û Bahzan* li dûrî Kurdistanê dijîn? Ma ew li Şamê dijîn, ku bi erebîya şamî diaxivin? Na, ewqasî ew ereb in û berovajî gelek êzdîyên me zimanê xwe yê dê parastine û bi biryar erebbûna xwe jî didomînin.

Na, ev ne xirab e, ev tiştêkî pir baş e, û em jî ji vê hinek dersan derxin!

#### 4. Sedemên fermanên êzdîyan çi bûne?

Di dîrokê da tevkujîya gelan hevrêwîya mirovahîyê bûye. Û li ser sedemên van tevkujîyan mirovahîyê serê xwe pir êşandîye û îro jî diêşîne, ew dixwaze sedemên pêkhatinên wana tê bigihîje. Û di vî warî da nêrînen cihêreng hene.

...Mînak, îro di nav ermenîyan da hinek daxwaza vegeera xwe ya ser ola xwe ya kevnar a agirperestîyê dikin. Ewana bi lêgerînên zanistî gelek tiştên wê olê vejinandine, diçin perestgeha wê ya kevnar – Garnîyê, êgir vêdixin, merasimên xwe yên olî pêk tînin... Û di nav wan da heya nêrînek jî derketîye pêş: ewana dibêjin, ku tevkujîya mezin a yekem a ermenîyan ne ku sala 1915-an, lê sala 301-ê pêk hatye, dema wana xristîyanî pejirandine...<sup>135</sup>

Û ev jî nêrînek e!.. Û ne dêra ermenîyan, ne dewlet û ne jî yekî dinê ji bo vê nakin hewar û hêwarze...

Lê ya me?

Kekê Hoşeng dinivîse, ku: “...*Di dîroka Êzîdîyan de, 74 fermanan bi ser wan de hatine, ... Para bihtir ji van fermanan paş serdema Şêxadî bi ser Êzîdîyan de hatine*”. – Ango, ew tenê fermanên li ser *êzîdîyan* dibîne û li me dide dîtin... Li vira pirs dertê holê, ka gelo berî Şêx Adî tevkujîyên gelê me nînbûne? Ma ji destpêka êrîşên Umer bîn Xettab heya îro ev tevkujî û ferman li ser kê bûne? Ma, ewên ku bi tunekirinê ra rû bi rû mane, û bi neçarî misulman bûne, kî bûne? Piranîya wana ne êzdî bûne? Ew,

<sup>135</sup> <http://www.hayary.org/wph/?p=1393> ; <http://www.aravot.am/2015/02/02/537893/>

ku serî firandine, gund û bajar wêran û talan kirine, û bi zora şûr, bi sotin û tevkujîyan em wergerandine, ev ne ferman bûne? Ma, ev biraderana dixwazin van hemûyan li me bidin jibîrkirin?

...Û, wek ku tê zanîn, gel jî wê demê dimire, dema ew dîroka xwe ji bîr dike!

Û, ya dinê jî: lê eger sedemên hinek ji wan fermanên ser êzdîyan (an *êzîdîyan*) nakokî û şerên di navbera terîqetên îslamê da bûne? Lê, eger *êzdî* ne ku tenê wergerandine-kirine *êzîdî-sofî* (an sunnî?!), lê her weha, kirine qurbanîyên şer û pevçûnên di navbera terîqetên xwe da?...

Eger – na, çima “...*Para bihtir ji van fermanan paş ser-dema Şêx Adî sofî bûye?! Wê demê...?*” pêk hatine? Ma, kekê Hoşeng bi xwe nanivîse, ku Şêx Adî sofî bûye?! Wê demê...?

Û, ji bilî vê, helbet, ev tişt, ên ku pêk hatine, pir xerab in, dijmirovî ne, lê gelo ew di nav gelên dine da pêk nehatine û îro jî pêk nayên (xristîyan, misulman...!)? Ma, gelo, kurdên misulman, û kurdên êzdî bi xwe di nav xwe da hev nekuştine?

Belê, ev sûcê wan e, yên ku ew pêk anîne, û ev jî tirajêdîya gelê me ye!

Û, gelo ev tê wê wateyê, ku em jî îro divê li dû rêça wana herin!

Wê demê di navbera me û wana da êdî çi ferq heye?

Ma, divê em di dîroka xwe da rastîyan negerin, nebînin û dersê ji wan dernexin?.. Ew rastî çiqas tal dibe, bila bibe!

Heya kengê?..

## 5. ...Dîsa li ser pirsê faşîzmê!

Min di gotara “*Helwesta bêsinor a asta absurdê û neditîna rastîyan*” da li ser pirsê natsîonalîzmê hinek nirxandin pêk anîbûn û gotibû, ku helwesta gelên bindest ne natsîonalîzm e, ku “...*ew helwesteke xwezayî ye – ya li hember bindestî, stemkarî û mijovdarîya faşîzm û nasîonalîzma sîstêmî ya dewletên serdest. Ango, ew rêaksîona xweparastîne ye...*” Û, eger kekê Hoşeng berê hemû kirên rêvebirîya Herêma Başûrê Kurdistanê sîncar dikir, ew sîncar jî faşîzm nav dikir û ev jî dikir milkê gelê kurd, û min jî bersîva wê dabû, (di derbarê vê da – di gotara min a navborî da!), vê carê ew rastedêr berê xwe dide tewanbarîyên bêsinor û dibêje: “*Faşîzm ne tenê „jor“, belê „jêr“ e jî*”. – Ango

ew tevahîya gelekî tewanbar dike...

Û ev jî êdî sîmptomên *paranoyayê* ne!

Wek ku tê zanîn rêjîma faşîst a hîtlêrî di nîveka yekem a dewra XX da di Almanyayê da li ser desthilatê bû. Ewê rêjîmê di dema xwe da wêranî, tevkujî û talan ji tevahîya cîhanê ra anîn. Lêbelê, mirov divê dîn be, ji bo ku di vê da tevahîya gelê alman tewanbar dike...

Çawa dibe? Mirov jî tewanbarîyên weha li hember tevahîya netewekê bibêje? Mirov jî bi rêya dijminahîya gelekî, di nav wî da hewayeke ji hev zivêrî û hev nepejirandinê ava bike û bibe sedema nakokî û dutîretîya nû?..

Ev ji ku tê?.. Ev biradera çima ewqasî ji naskirina *êzdîtiyê* ya li ser asta zanistê, ditirse.

Çima?

Ji ber ku, eger gel rastîyan bibîne, wê xwe nas bike. Û eger xwe nas kir, evê jî dijî têza van camêrana ya „*Êzîdî ne kurd in!*“ derê...

Baş e, bila *êzîdî* ne kurd bin, bila ew miletekî cuda bin, lê li vira gunehê *êzdîyan* çi ye, ku ew *êzdî* ne, û navê wan û yê *êzdîyan* ji hêla bilêvîkirinê va hinekî mina hev in! Çima, ên ku duh na pêr ji derva hatine û hê tam şêwaz jî negirtine, mafên wan heye, hebin, lê ya *êzdîyan* nîn e?

Ma li vir faşîzm, rasîzm û nastîonalîzm kîjan e? Helwesta xwezayî ya gel a li dijî bindestî, stemkarî û faşîzma sîstêmî ya dewletên serdest e, yan a ku ev biradera dibêje?

Û – ya dawîyê!

Di beşê 3em ê gotara xwe ya “*Êkspansiya bierebîkirina Kurdistanê didome?*” da min fotogalêrêya wan wêneyan danîbû, yên ku xwendevanan bi hinek şiroveyan va ji min ra şandibûn. Di nava wan wêneyan da wisa jî yê Seddem Huseyn – bi banga wî ya ji bo *êzdîyan* jî li ser hebû. Xwendevan pirsîbû: “*Banga Seddem ji bo kê ye – ji bo êzdîyan, an êzdîyên xwe?!*” (Li fotoyê

jêrê binihêrin!). Û wê demê min di bin vê pirsaxwendevan da nivîsibû: "Binihêrin, ew rûvîyê pîr ji êzîdiyên xwe ra dibêje, ku ew xwe ji kurdan biparêzin, ku ew hindik in, ew ê têk herin!

Çima?

Seddam mirovekî sade nîn bûye, di bin destê wî da ewqas zanyar, siyasetmeder, oldar, ezdazan

(têolog) û pîsporên dinê kar kirine, ma ewî nizanibûye, ka kî kî ye? Bersîva vê pîrsê jî em hêvîya zanyar û lêgerîneran dihêlin!

Balkêş e, yên ku evê banga Seddam li Almanyayê di nav ciwanên kurd ên êzdî da belav dikin, kî ne û armancên wan çi ne?!"<sup>136</sup>

Wê demê ev pîrsek bû, ya ku benda bersîva xwe bû...

Lê îro, li vira her tişt gihîşte xala xwe ya heşmendî. Bersîv bi xwe dertketin holê!..

Mirov li vir çi dikare bibêje?

– Nizanim, mirov yekawa nikare tiştêkî bibêje, lê li ber çavan e, ku di pirsaxbişlamîkirin û bierebkiirina êzdîyan û dijberîya gelê kurd da yên ku van karan dimeşînin û banga Seddemê BA-ASî di gelek xalan da digihîjin hev, li ber çavan in...

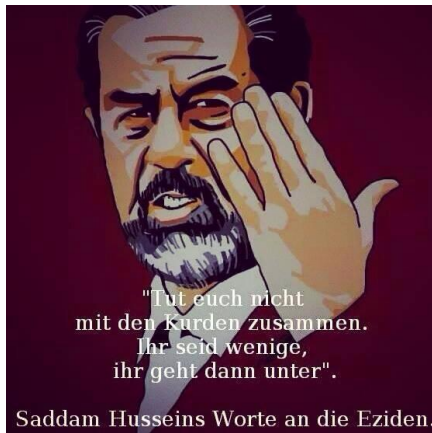
Wê demê...?

– Her çi qas Sedem ji vê cîhanê çûye, lê yên ku bangên wî di nav ciwanên kurd ên êzdî da belav dikin û pêk tînin, li holê amade ne!?

**Hezîrana sala 2015-an**

**Pampa Kurdistan**

**P.S.**



<sup>136</sup> <http://www.mezopotamya.gen.tr/gotar-makale/li-ser-bierebkiirina-kurdistan-h2240.html> ; [http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ek\\_spansiya\\_bierebkiirina\\_k\\_urdistanê\\_didome\\_2](http://www.amidakurd.net/qunciknivis/ek_spansiya_bierebkiirina_k_urdistanê_didome_2) ; <http://www.xendan.org/kurdi/drejaWtar.aspx?NusarID=12&Jmara=165> ; Rojnâmeya "Pênûsa nû", hejmarên 31, 32, 33 – <http://www.penusanu.com>

...Piştî weşana vê gotarê govtûgo û gengeşiyên dor vê mijarê didomin, gelek nêrîn û dîtînen xwe pevdiguhêrin. Gelek xwendevan pirsan didin, an hinek dîtîne vê mijarê jî weke xwe rave dikin. Û, her çiqas bersîvên gelek pirsan êdî di vê gotarê da hene, dîsa jî hinek xwendevan heya dawîyê van pirsan tê nagihîjin:

– ...*Ma, gelo êzdîtî berî Şêx Adî jî hebûye?*

– *Eger êzdîtî berî Şêx Adî jî hebûye, di derbarê vê da dane-yên dîrokî hene, gelo?*

Li vira mirov dikare dîsa bibêje, ku bersîvên van pirsan jî di gotarê da hene. Lê ji bo ku ew bikaribin dîtînen û danayên heyî anegorî hev bikin û li ser wan bigihîjin nêrînekê, ezê gotînen çend zanîyar-lêgerîneran bînim, û bila xwendevan bi xwe ji bo xwe zelal bike, ka rastî kîjan e?

Fermo, ew nêrînana:

### **Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan:**

*“Wek ku tê xuyanê, peyhatiyên dawîyê yên Êkbatanê– dewleta demekê ye gewre (Medya. – E. C.), kurmancên êzdî di xewn û xiyalên ola pêşiyên xwe yên xwezayperest da bi zorekê xwe ji tevkujiyên xwînrej ên fanatikên îslamî, wisa jî ji stemkarîyên bêwijdan ên xristîyanan, parastine. Lê, ji ber ku ewana bi bîrûbawerîya xwe ya serbixwe va, mala Xwedê ava, ne ji wan olan in, ên ku îro desthilatdar in, ji ber wê jî ewana ji hêla hemûyan va bi çavkorî wek gelê bê ol hatine pejirandin...”*

(*Միևն Վարդապետ Տէր-Մանուէլեան*, Երկրի կուրման, Ախալցխա, 1910, էջ 14 – 15// Sîon Vardapêt Têr-Manvêlyan, “Kurmanjên yêzîdî”, Axaltsxa, 1910, bi zimanê ermenî, rû. 5 – 6.).

### **Vîlçêvskî O. L.:**

*“...Têrminolojî û sazûmanîya softîyê (sûfîzmê) ewqasî ketye nava êzîdîtîyê, ku carna dijwar e, ku mirov bikaribe di bin qalibê bawerîya Şêx Adî ya abstrakt û bi aşkereyî jî êzîdîyan ra bîyanî (xerîb) da, şopên bîrûbawerîyên kevn bibîne”*

(Вильчевский О. Л. Очерки по истории езидства. – «Атеист», 1930, № 51; Vîlçêvskî O. L., “Di derbarê dîroka êzîdîtîyê da”, kovara “Atêîst”, 1930, № 51).

### **Êndryû Kollînz:**



*“Di derbarê kevnariya berekên êzdîyan da di zargotina wan a kevnar û gotinên pêşîyên wan da jî gelek agahî hene, ji ber ku ji bo hejmartina temenê cîhana me ewana serdemên demdirêj bikar tînin. Ewana bi bawer dibêjin, ku hevtê û du Ademên cuda hebûne, her yek ji wan deh hezar salan jîyaye. Û wê demê li ser cîhana me mirov nejiyabûne. Êzdî bawer dikin, ku mirovên dema me peyhatîyên Ademê dawîyê yê hevtê û dûyem in, û ew jî tê wê wateyê, ku temenê cîhanê mîllîonek çarsed û çil hezar sal e. Rastîya weha bi serê xwe di der barê tişteki da jî nabêje, lêbelê, ev hejmarên mezin (...) wana ji arîkê hilnedane. Lap berovajî wê – ewana dengvegerên serdewranên stêrkzanîyê yên pir kevn in û dibêjin, ew ji zanînen hejmarên gerdûnî (ûnivêrsal) tèn, yên ku di çîrokên cihêreng ên gelên tevahîya cîhanê da hene”*

(ЭндрюКоллинз, «Падшиеангелы», Москва, 2008, стр. 207//Wergera rûsî ya pirtûka Êndryû Kollînz a bi înglîzî: Andrew Collins, “From The Ashes of Angels”, Moskova, 2008, rû. 207).

**E. C.**



## KURDÊN ÊZDÎ ZÊDETIRÎ PÊNC HEZAR SALAN OLA XWE PARASTINE (Hevpeyvîn)

Cotmeha sala 2000-an şanda Federasîona Êzdîyên Kurdistanê di Ewropayê da ji Almanyayê hatibû Rûsyayê. Di nûnerîya wê da berpirsyarê Federsasîonê Hesên Dûtâr û Pîr Feqîr Elî hebûn. Dema hevdîtînen bi kurdên êzdî ra di derbarê dîroka kevntîrîn ola gelê kurd û pîrsgîrêkên parastina wê govtûgo û gengeşiyên berfireh pêk hatin. Piştî bidawîanîna rêwîtiya di nava gel da şanda Federasîonê bû mêvana rêdaksîona rojnameya “Axîna welat”. Di hewayeke serbest û azad da di navbera me da gotûbêjek pêk hat, bi hinek kurtkirinên biçûka va ez ew pêşniyarî xwendevanên xwe dikim.<sup>137</sup>

**“Axîna welat”:** – Di sêrî da, em we silav dikin û dibêjin: “Hûn bi xêr hatine rêdaksîona me!”

Dem a gera xwe hûn rastî kurdên derveyî welêt hatin, di nav wan da wisa jî hevdîtînen we bi kurdên êzdî ra pêk hatin. Piştî jiyana ji welêt dûr a ewqas demdirêj, we êzdîyên Sovêta berê çawa dîtîna? Dîtîna wan çi bandor li ser we hîşt?

**Pîr Feqîr Elî:** –Bandoreke erênî bû. Mirov bi sedsalan di nav netewên dinê da bijî û di heman demê da ol, ziman, rabûn-rûniştin, kevneşopî û çanda xwe ya xweser biparêze, dîyardeyek e, ya ku mirov pê dilxweş dibe. Ji bo gelê xwe mirov dilşad dibe. Û, eger hinek kêmasî, pîrsgîrêk hene jî, ew ji nezanîna dîroka xwe tê. Lê bi giştî em dilxweş in. Lê belê, dive em ji bo pêşerojê raman bikin. Berê pêşin em dive ji bo wê serê xwe biêşînin, ka em ê çawa destanînen xwe yê netewî ji bo nivşên tên biparêzin, xwedî bikin.

**Hesên Dûtâr:** – Kurdên êzdî dused salî zêdetir e, ku li ser axa Rûsîyayê dijîn. Û xwe parastine. Em bi vê serbilind in. Lê, helbet, pîrsgîrêk hene. Ji bo ku ji vir û pêva jî em xwe biparêzin,

---

<sup>137</sup> Ev hevpeyvîna bi rûsî di beşê rojnameya “Axîna welat” yê rûsî – «**Стол Родины**» ya berfanbara 2000-anda, lê bi kurdî cara yekem di malpera Mezopotamya da hatîye weşandin. Ji ber ku hevpeyvîn ji navê rojnameyê min pêk anibû, min jî ew ji rûsî wergerandiye kurdî. – Korda Mad (Ezîz ê Cewo).

divê em bêhtir bi tevger bin. Helbet, kurdên êzdî, yên ku di Ermenîstan û Gurcistanê da li ser hev di cîhekî da mane û bi wî awahî derfetên wan hebûne, ku nirxên xwe yên netewî biparêzin. Îro rewşeke dinê li hole ye. Gelê me li tevahîya cîhanê belav bûye. Kurd îro bi sedan, heya bi hezaran kilomêtran ji hev dûr dijîn. Eger gel bi tevger nîn be, wê demê piştî 50 salî wê êdî taybetmendîyeke netewî nemîne. Ew netavetîyeke mezin dide me. Em jî di welatên bîyanîyan da dijîn û dizanin, peyva “penaber” tê çî wateyê. Ji bo wê jî ez ê dubare bibêjim:

– Bitevgerbûn û perwerdeya bi ruhê netewî wek av û hewayê pêwîst in! Divê giranîya xwe bidin ser perwerdeya ciwanan, ên ku, wek ku tê zanîn, bi hêsanî tîna bişavtin. Li vir rola sereke divê rewşenbîrên kurd ên êzdî bilîzin. Eger em wê pêk neyinîn dîrokê me efû neke. Ya me, dîrokeke me ya kevnar heye – dîroka têkoşînê û berxwedanê. Eger em hemû vî karî bihêlin, wek ku dibêjin, çawa diçe, bila wisa jî here, em ê gunehkarîyeke mezin bikin.

Gelê me pênc hezar salan ola xwe ya kevnar parastîye. Lê naha em pêvajoyeke berovajîyî wê dibînin. Gelek kurdên êzdî ola xwe ji bîr dikin, heya hinek diçin ser olên dinê. Eger ew ji êzdtîyê dûr bikevin, ew ê rehên xwe yên netewî winda bikin, wê demê hiç êzdfyatîyek jî wê nemîne. Em, êzdî, divê rewşê rast qîmet bikin. An na, ewê ne hêjayî navê me, dîroka me û berxwedana me be. Em divê, her tiştê ji destê me tê, bikin, ji bo ku cîhê xwe yî hêja di cîhanê da bigirin. Li dijî gelê me gelek lîstikên nepak tîna lîstin. Gelek neyarên me hewl didin ola êzdî bikin malê kirîn-firotanê. Ji ber wê jî, divê her kesek, ew kî jî hebe, bila bibe: erkdarekî olî be, an rayedarekî mirîd be, bi hêvşandîneke taybet li ola xwe û nirxên xwe yên netewî xwedî derkeve. Êzdtî ne tenê nav e, ew mêranî ye, paqijî, mirovî û rastî ye.

Em divê tenê weha ola xwe têbigihîjin.

Ji bo ku êzdtî wek ol bê pejirandin û hebe, ji bo wê mercekî ne kêma girîng heye: ji bo ku mirov êzdî be, tenê gotina “ez êzdî me” têrê nake! Û em gelek caran bi wî awahî ola xwe bêqîmet dikin. Felsefeya êzdtîyê felsefeya mirovî ye, felsefeya jîyanê ye. Lê, binihêrin, em bi berekê va wan nirxan bêqîmet dikin. Û ew berê pêşin ji wê tê, ku em ola xwe baş nizanin. Lê di jîyana rojane da hê jî kevnemayîyên berê hene – konsêrvatîzma (muhefezekarîya) ku tê zanîn. Em dive bi çavê siyaseta mezin li

cîhanê binihêrin. Eger em, êzdî, nîrxên dîrokî yê gelê xwe nehêvşînin û neparêzin, em ê xiyaretê bikin!



**“Axîna welat”**:– *Mêvanên hêja, me axavtina xwe bi zanebûn bi wê dest pê kir, lê tiştê girîngtir jî hene. Rêxistina we di Ewropayê û Welêt da karekî mezin û girîng kirîye û îro jî pêk tîne. Û mirov dikare ewî karî li vira – di welatên Sovêta berê da jî, bidomîne. Wek ku tê zanîn ola êzdî di nava gelên dinê da nîn e. Ev jî tê wê wateyê, ku êzdî bi netewa xwe kurd in, û ola êzdî jî kurdistanî ye.*

**Hesen Dûtar**:– Belê, navê rêxistina me wateya xwe heye. Hejmara me, mirovên ku êzdîtîyê diparêzin, di nav kurdan da kêma e. Çiqas jî em bibêjin, ku em êzdî ne, lê eger em ji kurdîtîyê dûr bin, bi wê ra ne yekgirtî bin, em ê bibin wek dara bê reh û bê ber. Êzdîtî ne netew e. Ew bawerî ye, ol e, wek bûdayî, xirîstîyanî û îslam. Netew, Welat û bawerî tiştne ji hev cuda ne. Wek mînak, ola xirîstîyanî heye û gelên xirîstîyan hene, an misulmanî heye û welatên misulman hene. Her yek ji wan olan di hinek dewletan da belav bûne, Navên wan gelan ne xirîstîyan an misulman in. Her gelek navê xwe ye. Ev ne tenê ji bo êzdîyan wisan e, ew jî bo elewîyan jî heman tişt e. Elewî hem di Tirkîyayê da hene, hem jî di Îranê da. Û ew hemû wek netew xwe kurd dizanin.

Hinek bi nizanibûn, lê yên dine jî bi mabest wan her du têgehyan – gel û olê, tevî hev dikin. Ew pir bi tehlûke ye. Ji bilî wê, ji netewên dinê jî pişpor hene, yên ku ferzên (kanûn) ola me

baş dizanin û ji ber wê jî deynê me ye, ku, hîç nebe, li hember xwe bi xwe nebin pêkenî. Ola me êzdîtî ye, netewa me – kurd.



**Pîr Feqîr Elî:** – Kurdistan xaka hemû kurdan e. Di destpêkê da êzdîtî ola hemû kurdan a bingehîn bûye. Ma ne, ji demên kevnar va, Kurdistan cîhekî bihuştî bûye li rûyê cîhanê. Ew bihuşt ji bo hemû kurdan e jî – ew ji çi olê dibin, bila bibin. Em divê li hemû tevgerên olî jî bi rêzdarî binihêrin, lê li ser her tiştî ra, divê rehên netewî biparêzin. Li bal me ji mêj va hatîye gotin: “Xwîn nabe av!” Kurd bi xwînê yek in. Bawerî paşê tê.

**“Axîna welat”:** – Kurdistan di cîhanê da cîhê xwe yê taybet heye. Hene gel, ên ku du olên wan hene. Lê di nav kurdan da musulman hene, di nav misulmanan da sunnî, şîî, elewî hene, hene kurdên êzdî, xristîyan, wisa jî yê yehûdî hene. Ev hemû wê çawa bikaribin di nav hev da, bi hev ra bijîn? Di pêşerojê da wê pevçûnên olî di nav kurdan da dernekevin?

**Pîr Feqîr Elî:** – Dema di têkoşîna xwe ya netewî ya rizgarîxwaz da kurd serxwebûnê bi dest bînin, divê hemû ol azad bêne daxuyandin. Paşeroj divê dubare nebe. Neyaran dutîretî û nakokî kirine nava gelê kurd. Ji talebextra, ew ji wan ra li hev hatîye, ji ber ku ewan dutîretîya me ji bo berjewendîyên xwe bi kar anîne.

**“Axîna welat”:** – Baş e, lê niha pirseke dinê. Tu, wek erk-darekî olî, kekê Elî, baş dizanî, ku di dîrokê da êzdî gelek caran hatine perçiqandin. Û îro, dema dewleta me bi xwe nîn e, gelek rêxistin û tevgerên welatparêz hene, rewş, her çiqas hindik be jî,

ber bi başîyê va hatîye guhartin. Tu garantîya pêşveçûnên wan pêvajoyan di çi da dibînî?

**Pîr Feqîr Elî:**— Mala Xwedê ava be! Gelê me îro êdî cîhê xwe di civaka cîhanê da girtîye û gihîştîye têgihîştîneke berbiçav. Kurd, û di sêrî da jî êzdî, bi bawer in û berbi yekîtîya netewî va dimeşin. Divê heya serkevtina dawîyê bitêkoşin.

**“Axîna welat”:** – Nêrîna te, birêz Hesên Dûtar?!

**Hesên Dûtar:**— Berê weha bû: du kurd bi hev ra, bi taybet jî bi kurdên êzdî û kurdên elewî ra nikaribûn di cîhekî da bûna. Ew ji ber wê bû, ku mirovek tune bû, ku wan bîne bal hev, di navbera wan da dostanîyê ava bike. Berê çawa bû? Axa hebû, û dijminên me hebûn, yên ku ew axa bi rê va dibirin. Piştî sala 1978-an, dema tevgera me derket, kurdên misulman pîr dihatin bal me. Ewana em bira nav dikirin, bi me ra nan par ve dikirin. Em matma dibûn. Ez pîr dixwazim, ku min rast têbigihîjin. Em, hemû kurd, ew jî çi olê dibin, bila bibin, deyndarê vê tevgerê ne. Ê deyndarên lehengên pakrewan in, yên ku jîyana xwe dane ramana (îdêa) netewî ya giştî. Ew bi saya wan bû, ku Yekîtîya êzdîyan, Yekîtîya elewîyan, Yekîtîya misulmanan hatine sazîrin. Berê me tenê di malê da dikaribû peyva êzdî banîya zimên...

Ê kesek nikare vê pêvajoyê ra bibe asteng. Ji ber ku ewê tevgerê em, kurdên êzdî, yên misulman û elewî wek netewa hev-girtî hejmartin. Ê îro bi hezaran dot û lawên gelê me di çîyayên Kurdistanê da mil bi mil ji bo serxwebûnê têdikoşin. Heya duh nedihate ber hişê me jî, ku keça kurd a misulman û xortê êzdî dikarin bi hev ra di nav civakê da bin. Lê di tevgera me ya rizgarîya netewî da olê cîhê xwe da netewîyetê. Wek mînak, hemû jî êdî dizanin, ku Bêrîvana êzdî fermanbara koma gêrîllayan a di herêma Cizîrê da bûye. Stêrêotîpa bêbawerîyê, ya ku ji der va bi destê bîyanîyan li stuyê gelê me alandibûn, hatîye şkenandin. Ê ew hemû ji hêla PKK û Serokê me Abdullah Ocalan va pêk hatîye. Em bi bawer in, ku têkoşîna ji bo yekîtîya netewî, ya ku PKK rêberîyê lê dike, wê bi serkevtinê bidome. Êdî pêwîstîya pêşxistina pêwendîyên civakî-çandî gihîştîye. Bila di Kurdistanê da hezar mizgevtan, dêran, stargehên êzdîyan û elewîyan ava bikin. Lê prênîsip û îdîolojîyên cuda ên dijmirovî ji olan dest pê nabin, ew jî mirovan dest pê dibin...

Niha êdî mirov têdigihîje: eger berê dijminê me em – kurd li ser bingeha olê dikuştin, lê niha li ser bingeha netewî heman

tiştî pêk tînin. Berê neyarên gelê kurd bang dikirin, ku êzdîyan bikujin! Û îro jî tirk dibêjin – yê ku kurdan bikuje, wê bê xelat-kirin! Va, divê em evê têbigihîjin. Neyarê êzdîtîyê dewleta tirk e. A, ewê di Serhedê, Botanê, Amedê, Mêrdînê û di herêmên dinê yên Kurdistanê da em tune kirine. Ez bi bawer im, nakokîyên berê wê dubare nebin. Îro hêzên me yên netewî hene, yên ku wê nehêlin ew pêk bê.

**“Axîna welat”:** –Dema li vira bi hinek kurdan ra diaxivî, ewana bi biryar dubare dikin: “Em êzdî ne!” – Lê, gelo, kurd kî ne, nizanin. Em mînakekê bînin. Zarok, a ku di malbata xristîyanan da hatîye cîhanê, xirîstîyan nayê hejmartin, heya li ser wê merasima mêrûnê (weftîz) neyê pêkanîn, heya ew Încilê hîn nebe, heya ji bawerî û ra û rizmên olî ra rêz negire. Wisa jî ya misulmanan e. Bi dîtina min, gelek tişt pêk tîn, ji ber ku di pirsên olî da em nexwendî ne. Û kî divê van hemûyan bide fêrkirin, ji gel ra bawerîya olê şirove bike? Erkdarên ola me ne tenê divê li ser şînan amade bin, mirîyan bişon, kefen bikin û bispêrine axê, lê mîna Pîr Feqîr Elî kevezanê (gopal) xwe hildin destê xwe û herin nava gel, dîrok û wateya ola êzdî şirove bikin. Tu çawa li vê dinihêrî?

**Hesen Dûtar:** – Erê, ez bi vê dîtîne ra me. Divê bi kûrahî perwerdeya ola me bê bicîhanîn. Divê ewê bikin destanîna teva-hîya gel, divê pirtûkan, kovaran, rojnameyan biweşînin. Ne tenê erkdarên olî, lê wisa jî gelê sade (yên mirîd) dive ola xwe bizanibin. Ew hemû, çi ku li jorê hate gotin, bi xwe jî yek ji rêbazên karê Federaşîona me ye. Ola êzdî ne oleke wisa sade ye, ya ku bi hêsanî bê têgihîştin. Oldarên me divê bikaribin bawerîya ola xwe vebêjin û bidin pejirandin. Bi mêtodên kevnbûyî meşandina kar bêwate ye. Her oldarek divê dîroka gel, bingehên ola xwe baş bizanibe, ferz û kanonên olî ji bo wê nehatine sêwirandin, ku tenê şêx û pîr wan bizanibin, lê dive wisa jî mirîd wan baş bizanibin. Helbet di xerîbîyê da ji bo parastina ola me mirov rastî dijwarîyan tê. Em divê têkilîyên bi Welêt ra xurt bikin, ma ne, ew ola bi xwe li wira sêwirîye. Îro êdî gelekên ji me ji civaka xwe qut bûne û ketine bin bandora olên dinê. Ev gunehkarî ye! Êdî dem pê ra gihîştîye, ku em hemû di bin ala Federaşîona Êzdîyên Kurdistanê da bibin yek. Eger rêxistina me nîn bûya, ne Pîr Feqîr Elî, ne jî ez, em ê îro ne di nava we da bûna. Em divê pir bîn bal hev. Divê em wisa bikin, ku jihevbelabûna me bi dawî bibe. Ya sereke gel



e û têkoşîna ji bo yekîtiya netewî ye. Gelek oldarên me ji bo welatê xwe jîyana xwe dane. Em divê li zimanê xwe yî kurdî xwedî derkevin û wî biparêzin. Windakirina zimên, tê wateya windakirina ola êzdî.

**“Axîna welat”:** – Kekê pîr, pirseke min a konkrêt ji bo te heye. Di nav êzdîyan da yên wisa hene, yên ku nizanin, ka ew ji çi netewê ne, ola xwe nizanin, bi gotinekê, nizanin, ka ew kî ne! Hinek dibêjin: “Em êzdî ne, ne kurd in!” – Wek erkdarekî olî, di der barê vê da tu çi dikarî bibêjî?

**Pîr Feqîr Elî:** – Ew ji nizanibûna pirsê tê. Şêx û pîrên we divê gel bêhtir ronî bikin, pîr herin nava gelê sade. Rêyeke dinê nîn e. Eger têkilîyên bê navber hebin, her tiştê sererast bibe.

**“Axîna welat”:** – Spas, kekê pîr. Lê niha pirsê min ji bo birêz Hesên Dûtar e:

– Mirov çawa dikare têgehên ol û Welat, Welat û gel şirove bike?

**Hesên Dûtar:** – Gel û ol bêyî hev nabin. Lê ol divê bêhtir azad be. Ew divê monopolîya erkdarên olî nîn be. Divê olê di nav bazirganîya siyasî da bikar neyinin. Ola êzdî divê xizmeta hev-girtin û parastina netewê bike, ne ku parçebûnê û belavbûnê ji gel ra bîne. Di dirozgeyeke me da tê gotin:

*Ez çûm dîwana Xwedayî,  
Li vir min dît eşq û şahî,  
Serê her tiştî tifaq û tevahî...*

Lê em, ji talebext ra, hê negihîştine yekîtiyê û levhatinekê. Eger em ferzên ola xwe bi pîrozî pêk bînin, wê demê emê di gelek tiştan da bigihîjin serkevtinê. Eger gel bê Welat û bê yekîtiyê ye, ew ê nikaribe ne xwe, ne jî ola xwe biparêze. Em divê civaka xwe bigihînin hev. Îro şansek heye, û em divê wî ji destê xwe berne-din. Eger têkoşîna me bi ser nekeve, ew ê bê wateya mirina me.

**“Axîna welat”:** – Tu dixwazî bibêjî, ku garantîya parastina her gelekî hebûna dewleta netewî ye?

**Hesên Dûtar:** – Tu rast têgihîştî. Em, dibe ku bikaribin di xerîbîyê da 50 salî jî bimînin. Lê bêyî Welat em ê winda bibin. Cîgeha ola êzdî Kurdistan e. Hemû pîrozgehên ola êzdî li wir in.

**“Axîna welat”:** – Biborîne, ku axavtina te dibirim. Êzdîyên vê derê tenê pîrozgeha Lalişê dizanin. Êdî li kîjan herêmên Kurdistanê qubeyên êzdîyan hene?

**Hesen Dûtar:** – Me di kovara xwe ya “Laliş” da lîsteya tam ya wan qubeyan weşandîye. Ewana li derdorên Mûsilê hene, li Batmanê, Xerzanê, Mêrdînê, Heskîfê, li deşta Bişêriyê û li deverên dinê. Pîrozgehên ola êzdî li tevaya çîyayên Kurdistanê hene.

**“Axîna welat”:** – Spas ji bo wan agahîyan. Di dawîyê da we yê bixwesta çî ji xwendevanên me ra bigota?

**Hesen Dûtar:** –Em pir xweşhal û dilşad in ji bo vê hevdiîtina me. Helbet ji bo hemû daxwazan demê têrê nekira, lê gava yekem hatîye avêtin, destpêkeke baş hatîye danîn. Ji vir û pê va jî divê ev pêwendîyên me bîn pêşxistin. Û ya sereke, û ewê ji bo her êzdîyekî deynê pîroz be, ku her mirovekî xalîfî rizgar bikin. Di nav êzdîyan da yên wisa jî hene, yên oleke dinê hildane. Em divê bibin yek û vê olê ji windabûnê biparêzin.

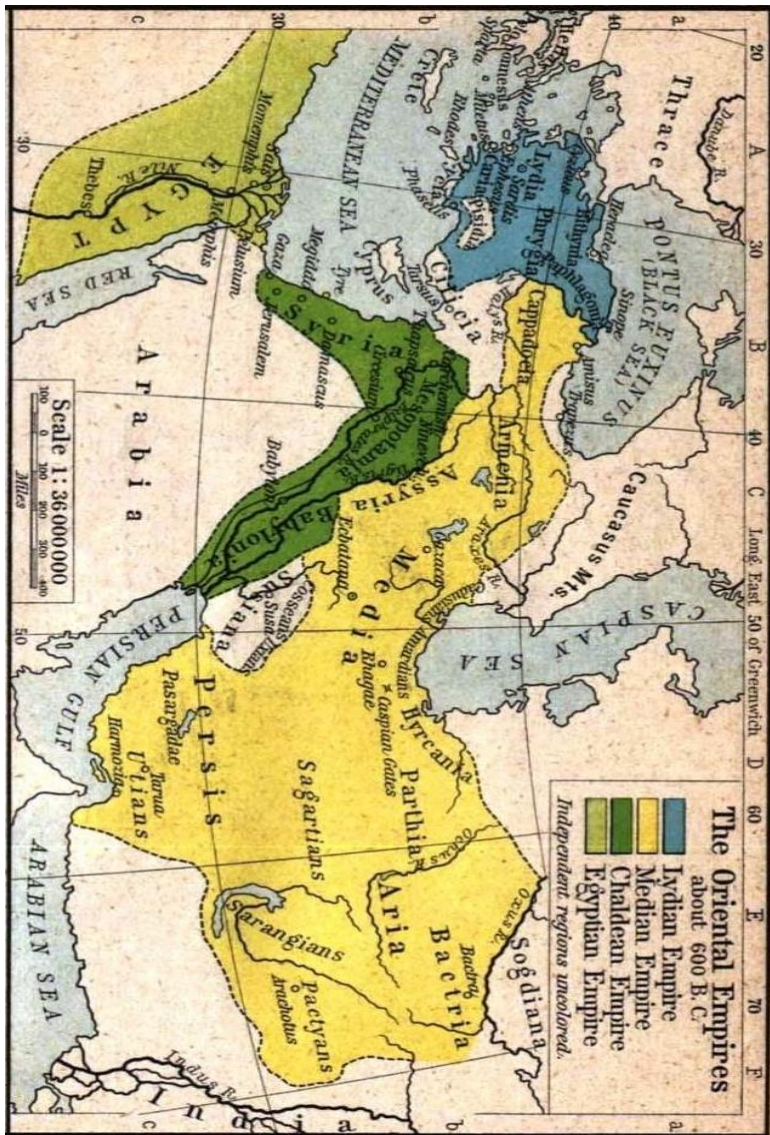
**Pîr Feqîr Elî:** – Bi taybet pêwîst e, ku guhdarîya me li ser wan be, yên ku bi sedemên cuda ji van hemûyan direvin. Ji bo wê, ji bo ku ew xwe nas bikin, divê em hemû bi hev ra kar bikin. Ew deynê me ye.

**“Axîna welat”:** – Spas ji bo vê hevdiîtinê, em serkevtin û şadîyê ji we ra dixwazin!

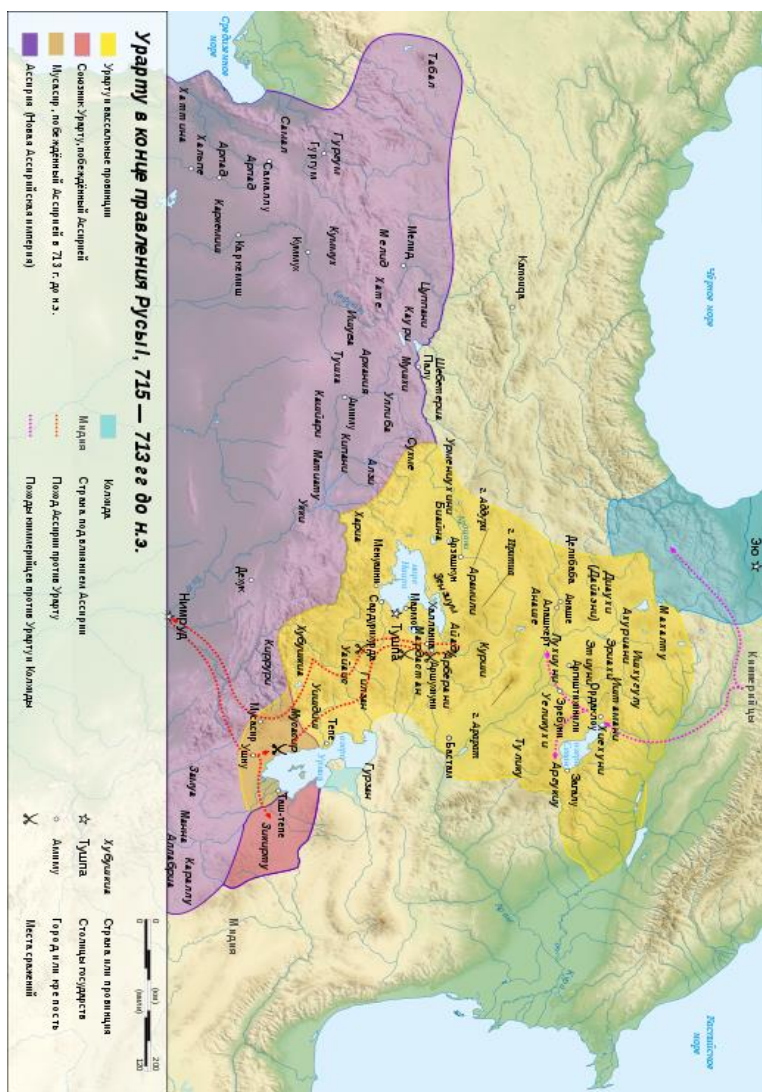
Hevpeyvîn ji navê rojnameya “Axîna welat”, Korda Mad (Ezîz ê Cewo) pêk anîye.

Moskova, berfanbara sala 2000-an

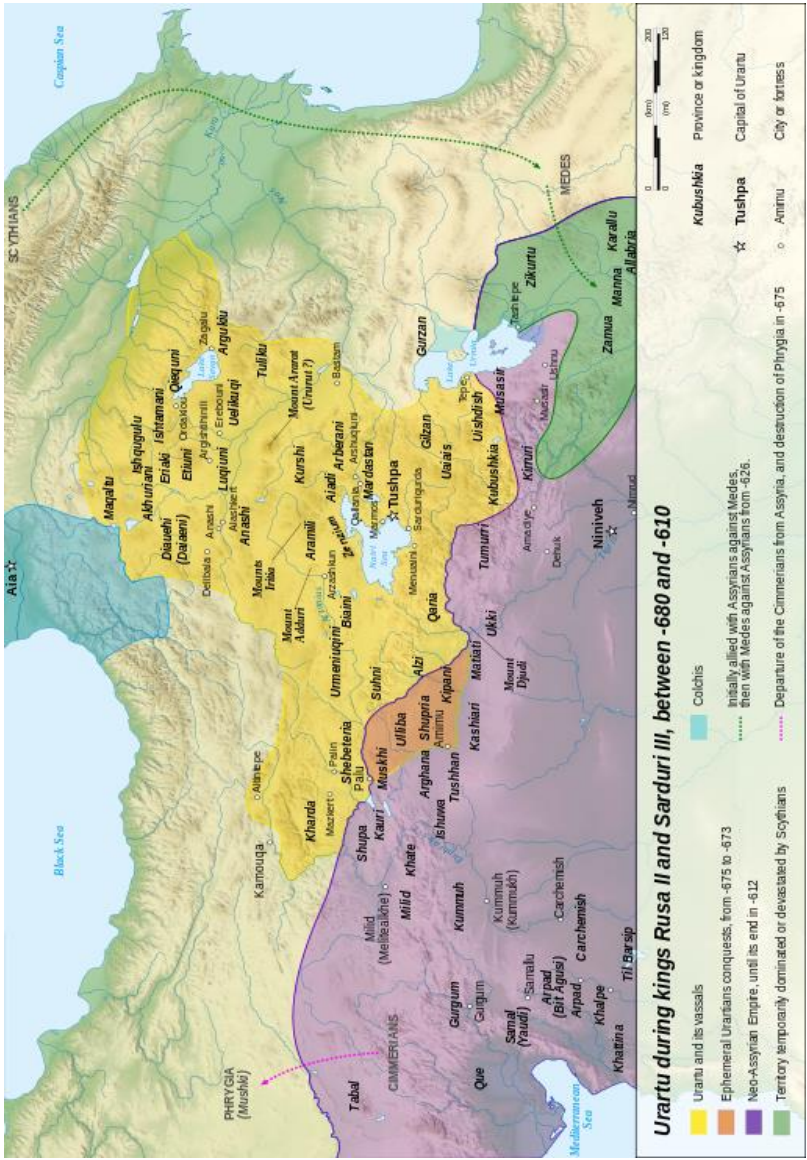
# XERÎTEYÊN CÎHANA KEVNAR



Medya – B. Z. Sala 600î



## ÛRARTÛ - B. Z. Salên 715-713an



## ÛRARTÛ - B. Z. Salên 680-610an

## WÊJE Û ÇAVKANÎYÊN DINÊ

- *Абовян Х. А.*, Иезиды, газета «Кавказ», №№8, 9, Тифлис, 1848//*Abovyan X. A.*, “Yên lêzîd”, rojnameya “Kavkaz”, №№8, 9, Tiflis, sala 1848-an, bi zimanê rûsî.
- *Абовян Х. А.*, Курды, газета «Кавказ», №46, Тифлис, 1848// *Abovyan X. A.*, “Yên Kurd”, rojnameya “Kavkaz”, №№46 – 51, Tiflis, 1848-an, bi zimanê rûsî.
- *Азиз э Джаво Мамоян*, Эздянство, газета «Свободный Курдистан», 2013, № 2 (116), Aziz ê Cewo Mamoyan, “Ezdîtî”, rojnameya “Kurdistana azad”, 2013, № 2 (116) – bi zimanê rûsî; wisa jî malpera mezopotamya.gen.tr (<http://www.mezopotamya.gen.tr/zdt-makale.871.html>), bi kurdî.
- *Азиз Мамоян*, Где же историческая правда?... Kurdistan.Ru ([http://kurdistan.ru/2013/06/10/articles-19054\\_Gde\\_zhe\\_istoricheska.html](http://kurdistan.ru/2013/06/10/articles-19054_Gde_zhe_istoricheska.html))//*Azîz Mamoyan*, “Ma rastîya dîrokê li ku ma?...”, Kurdistan.ru ([http://kurdistan.ru/2013/06/10/articles-19054\\_Gde\\_zhe\\_istoricheska.html](http://kurdistan.ru/2013/06/10/articles-19054_Gde_zhe_istoricheska.html)), bi rûsî; *Ezîz ê Cewo*, “Lê ka, êdî rastî li ku ma?” (<http://www.mezopotamya.gen.tr/1-ka-d-rast-li-ku-ma-makale.839.html>).
- Большая советская энциклопедия, третье издание, том 27, Москва, 1977, //*Ëntsîklopêdîya mezin a sovêti*, weşana sêyem, berga 27, Moskova, 1977, bi rûsî.
- *Буданова В. П.*, Древние цивилизации: Египет, Ассирия, Иран, Индия, Китай, Греция, Месопотамия, Рим. – Москва, 2005 г.//*Bûdanova V. P.*, Şaristaniyên kevnar: Misir, Asorsatan, Îran, Hindstan, Çîn, Yewnanstan, Mêzopotamiya, Roma. – Moskova, 2005, bi zimanê rûsî.
- *Вильчевский О. Л.*, Курды: введение в этническую историю курдского народа, Москва, 1961 г.// *Vîlçevskî O. L.*, “Yên kurd: serdestpêka dîroka êtnîkî ya gelê kurd”, Moskova, 1961, bi zimanê rûsî.
- *Вильчевский О. Л.*, Очерки по истории езидства. — «Атеист», 1930, № 51; *Vîlçevskîy O. L.*, “Di derbarê dîroka êzîdîyê da”, kovara “Atêist”, 1930, № 51.
- Гаты Заратуштры. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И.М. Стеблин-Каменского, Санкт-Петербург, 2009.// *Gatên Zarâtûştra*. Wergera ji zimanê avestî, gotarên pêşekî, şirove û pêvek ên Î. M. Stêblîn-Kamênskî, Sankt-Pêtêrbûrg, 2009, bi zimanê rûsî.
- *Геродот*, «История»//*Hêrodotos*, “Dîrok”.
- *Дандамаев М. А.*, Месопотамия и Иран в VII – IV вв. до н.э. Социальные институты и идеология, Ст.-Петербург, 2009 г.//*Dandamaev M. A.*, “Mêzopotamya û Îran di dewrên VII – IV ên berî serdewrana me. Sazîyên sotsîalî û bîrdozî”, St. – Pêtêrbûrg, 2009, bi zimanê rûsî.
- *Дьяконов И. М.*, История Мидии, Москва – Ленинград, 1956// *Dyakonov. Î. M.*, “Dîroka Medyaê”, Moskova – Lêningrad, 1956, bi zimanê rûsî.
- *Корда Мад*, Да, Карабах стоит мессы, но..., газета «Свободный Курдистан», 2006, №№1 и 2// *Korda Mad*, “Belê Qerebax hêja ye, ku mirov di ser wê da bilûvîne, lê...”, rojnameya “Kurdistana azad”, 2006, №№1 û 2, wisa jî liser rûpelên malper’a *ezdixane.ru* ([www.ezdixane.ru/content/view/1741/2/](http://www.ezdixane.ru/content/view/1741/2/)), bi zimanê rûsî.
- *Мамоян А. Д.*, Грамматические категории существительного и основы индоевропейского праязыка в курдском, Ст.-Петербург, 2007 //*Mamoyan A. D.*, Taybetmendiyên rêzimanî yên navdêr û bingeheên destpêkî yên mak-zimanê hindewropî di kurdî da, Sankt-Pêtêrbûrg, 2007, bi zimanê rûsî, inglîzî û kurd.
- *Марк Юниан Юстин*, Эпитома сочинения Помпея Трога «История Филиппа», Санкт-Петербург, 2005, Книга I, 6.//*Markos Yunîanos Yûstînos*, Êrîtoma berhema Pompêyê Trogûs a “Dîroka Fîlîp”, Sankt-Pêtêrbûrg, 2005, pirtûka I, 6.
- *Марр Н. Я.* Избранные работы, том V, М – Л, 1935.//*Marr N. Ya.*, Berhemên bijarte, berga V, М – Л, 1935, bi zimanê rûsî.
- *Ментешаивили А. М.*, Курды. Очерки общественно-экономических отношений, культуры и быта. Москва, 1984//*Mêntêşavîlî A. M.*, “Ën kurd. Lêgerîna pêwendiyên

- civakî-darayî, çandî û debî”, Moskova, 1984, bi zimanê rûsî.
- *Минорский В. Ф.*, Курды. Заметки и впечатления, Петроград, 1915//*Minorski V. F.*, “Yên kurd. Têbînî û bîranîn”, Pêtrograd, 1915, bi zimanê rûsî.
  - *Мовсес Хоренаци*, «История Армении», Издательство «Айастан», 1990//*Movsêş Xorênatsî*, “Dîroka Ermenîstanê”, Wşangeha “Hayastan”, 1990, bi zimanê rûsî.
  - *Персидско-русский словарь*, под редакцией Ю. А. Рубинчика, Москва, 1970// *Ferhenga farsî-rûsî*, bi rêdaktîsîona Yû. A. Rûbînçîk, Moskova 1970, bi farsî û rûsî.
  - *Пушкин А. С.* Путешествие в Арзрум, Избранные сочинения в 17 томах, т. 8, книга 1. Москва, 1995//*Puşkin A. S.*, “Rêwîtiya berbi Erzrûmê va”, Berhemên bi jarte ji 17 bergan, bergê 8., pirtûka 1.. Moskova, 1995, bi zimanê rûsî.
  - *Ричард Фрай*, Наследие Ирана, Москва, 1972//*Riçard Fray*, “Mîrasa Îranê”, Moskova, 1972, bi zimanê rûsî.
  - *Теймураз Авдоев*, Историко-теософский аспект езидизма, Приложене № 15 к журналу «Апокриф», май 2011//*Teymûraz Avdoev*, “Êzdîtî – ji hêla dîrokî-têsofî va”, pêveka № 15 a kovara “Arokîf”, gulan, 2011, bi zimanê rûsî.
  - Ханна Омархали, Йезидизм. Из глубины тысячелетий, Ст.-Петербург, 2005// Ханна Омархали, “Yêzîdîzîm. Ji kurahîya hezarsalan”, St.-Pêtêrbûrg, 2005, bi rûsî.
  - *Эндрю Коллинз*, Падшие ангели, Москва, 2008//*Êndrÿû Kollînz*, “Fîrêştêyên ji jorda hatî”, Moskova, 2008 - wergera rûsî ya pirtûka: *Andrew Collins*, “From The Ashes of Angels” – ji inglîzî.
  - *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, в 86 томах ( 82 т. и 4 доп.) — СПб. 1890—1907//*Ferhenga êntîsiklopêdî ya Brokhaûz û Yêfron*, bi 86 bergan (82 berg û 4 ên pêvekî) – Sankt-Pêtêrbûrg, 1890 – 1907, bi zimanê rûsî.
  - *Ekrem Cemil Paşa*, Dîroka Kurdistan bi kurtebirî, Bruksel, 1995.
  - *Ezîz ê Cewo*, „Êzdîtî“, rojnameya “Kurdîstana Azad”, 2006, №№ 1 û 2, û wisa ji li ser rûpelên malpera pen-kurd.org (<http://pen-kurd.org/indexalt.html> ).
  - *Ezîz ê Cewo*, “Zerdeşt pêxember: gelo em her tiştî di derarê wî da dizanin?” – [http://www.amidakurd.net/qunciknivis/zerdest\\_p\\_êxember\\_gelo\\_em\\_her\\_tistî\\_di\\_derbarê\\_wî\\_da\\_dizanin](http://www.amidakurd.net/qunciknivis/zerdest_p_êxember_gelo_em_her_tistî_di_derbarê_wî_da_dizanin) ; [http://www.amidakurd.net/qunciknivis/zerdest\\_p\\_êxember\\_û\\_wisa\\_ji\\_rojnameya\\_“Pênûsa\\_nû”\\_hejmarên\\_55\\_-\\_57\\_-\\_http://www.penusanu.com](http://www.amidakurd.net/qunciknivis/zerdest_p_êxember_û_wisa_ji_rojnameya_“Pênûsa_nû”_hejmarên_55_-_57_-_http://www.penusanu.com)
  - Gertrûda Bêl (Gertrude Bell), Nameyên rêwîtiyê (arşîv), Weşanên Zanîngeha Nyûkaslayê (Newcastle), Britaniya Mezin, 2014; [http://www.gerty.ncl.ac.uk/letter\\_details.php?letter\\_id=1697](http://www.gerty.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1697)
  - *Korda Mad*, “Dîroka îro di paşîla dîrokê da...”, rojnameya “Kurdîstana azad”, 2004, №№ 7 û 9.
  - *Korda Mad*, Berevoka helbestan a “Karwanên bêxwîyê”, Moskova, 1998.
  - “Pênûsa nû”, rojname – <http://www.penusanu.com>
  - *Արմլյան Խ.*, Երկերի լիակատար ժողովածու, ութ հատորով, ութերորդ հատոր, Երեվան– 1958// *Abovyan X.*, *Berevoka tam a berheman, bi heyşt bergan, berga heys-tan, Yêrêvan – 1958, bi zimanê ermenî û rûsî.*
  - *Արխատկես Տիկանց*, Հայերգ, Թիֆլիս, 1882//*Aristakêş Têvkants*, “Hayêrg”, Tîflîs, 1882, bi zimanê ermenî.
  - *Աճառյան Հր.*, Հայերեն արմատական բառարան, Ա հատոր, Երեվան– 1971//*Açaryan Hr.*, *Ferhenga êtîmolôgî ya binaxeyên zimanê ermenî, berga A, Yêrêvan – 1971, bi zimanê ermenî.*
  - *Աճառյան Հր.*, Հայերեն արմատական բառարան, հատոր 4, Երեվան– 1926//*Açaryan Hr.*, *Ferhenga êtîmolôgî ya binaxeyên zimanê ermenî, berga 4, Yêrêvan – 1926, bi zimanê ermenî.*
  - Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Ա *Ղարիբյանի* խմբագրությամբ, Երեվան, 1969 //*Ferhenga ravekirinî ya ermenîya hemdemî, bi rêdaktîsîona A. Xarîbyan*, Yêrêvan, 1969, bi zimanê ermenî.

- Հայաստանի Մատենադարան, XVI դարի ձեռագիր, № 1495, էջ.էջ 142ա և 142բ.// Matênadarana Ermenîstanê, Înstîtûta destnivîsên kevnar, destnivîsa dewra XVI, №1495, rû. 142a û 142b, bi zimanê ermenî.
- Հայ – ռուսերեն բառարան, *Ե. Գալստյանի* խմբագրությամբ, Երեվան, 1987//Ferhenga ermeni-rûsî, bi rêdaksîna *Yê. Galstyan*, Yêrêvan, 1987, bi zimanên ermeni û rûsî.
- *Մալխասեանց Ա.*, Հայերեն բացատրական բառարան, Երեվան, 1944 թ. հ. I// *Malxasyants S.*, “Ferhenga ermeni ya ravekirini”, Yêrêvan, 1944, berga I, bi zimanê ermeni.
- *Մախմուդով Ն. Խ.*, Քուրդոդոլուրդը, Երեվան, 1959 թ.//*Maxmûdov N. X.*, “Gelê kurd”, Yêr., 1959, bi zimanê ermeni.
- *Մովսես Խորենացի*, Հայոց պատմություն, Երեվան, 1981 թ.//*Movsês Xorênatsî*, “Dîroka Ermenîstanê”, Yêrêvan, 1981, bi zimanê ermeni;
- *Մին Վարդապետ Տէր-Մանուէլեան*, Եզիդի կուրմանժ, Ախալցխա, 1910 թ.//*Sion Vardapêr Têr-Manvêlyan*, “Kurmanjên yêzîdî”, Axaltsxa, 1910, bi zimanê ermeni.
- *Սուրբասեան Ա.*, Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան, Երեվան, 1967 թ.//*Sûkiasyan A.*, “Ferhenga sînonîmên zimanê ermeni”, Yêrêvan, 1967, bi zimanê ermeni.

## Malper:

- [aravot.am](http://aravot.am)
- [ezdixane.ru](http://ezdixane.ru)
- [ezdixandi.com](http://ezdixandi.com)
- [hayary.org](http://hayary.org)
- [kurdpress.ru](http://kurdpress.ru)
- [kurdistan.ru](http://kurdistan.ru)
- [pen-kurd.org](http://pen-kurd.org)
- [amidakurd.net](http://amidakurd.net)
- [mezopotamya.gen.tr](http://mezopotamya.gen.tr)
- <http://www.penusanu.com>



## ŞÛNNAVÊN ERDNÎGARÎ

- Almanya/Gêrmanîya/Deutschland, *welatê ewropî*.
- Amed, *paytexta Kurdistanê*.
- Anatolîya – (Bi yewnanî – rojhilat, bi tirkî anadolu), di demên kevnar da navê Asya Biçûk bûye, di demên Împêratoriya Osmanî da navê herêma li rojavayê Asya Biçûk bûye, ji sala 1920-î va navê beşekî Tirkîyayê ye.
- Ararat/Agirî – çîya di Bakûrê Kurdistanê da.
- Ararat – deşt û herêm di Ermenîstanê da.
- Armênya – *Ermenîstan*– welatekî Başûrê Kafkasiyayê.
- Asîya –*parzemîneke cihanê*.
- Asîya Biçûk– *herêmeke cihanê*.
- Asorstan – *welatekî cihana kevnar*.
- Axaltsxa – *bajar û navçe di Gurcistanê da*.
- Bakû– *bajarekî Împêratoriya Rûsiyayê, paytexta Adirbêcana îro*.
- Bardox– *çîyayên bakûrê Kurdistanê*.
- Başûrê Kafkasiyayê – herêmeke cihanê.
- Bekaa – *deşt di Libnanê da*.
- Bexda – *paytexta Îraqê*.
- Bêloê – *yek ji gundên Komara Adîgêyê ya Fêdêrasîyona Rûsiyayê*.
- Brüksêl – *paytexta Bêlgiyayê (Bêlçîka)*.
- Cebel Sîncar – *Çîyayê Çivikan, navê Çîyayê Şengalê bi erebî*.
- Çewlik – *bajarekî Kurdistanê*.
- Elegez – *çîya di Ermenîstanê da*.
- Ermenîstan/Ermenîstana Sovêti/Komara Ermenîstanê – komareke Başûrê Kafkasiyayê (wisa jî – Armêniya).
- Ermenîstana Kîlîkiyayê – di destpêkê da Mîrekî, paşê Padişahiya Ermenîyan a Kîlîkiyayê (1080 – 1375)
- Erzurûm/Erzirom –*bajarekî bakûrê Kurdistanê*.
- Ewropa –*parzemînekî cihanê*.
- Êkbatan(a) –*paytexta Medya Kevnar*.
- Farsîstan –*welatê farsan, beşekî Îranê*.
- Frîgiya –*welatekî cihana kevnar (bi yewnanî – Φρυγία, bi latîni – Phrygia) – herêmeke dîrokî ya hundirîn li rojavayê Asya Biçûk û dewleteke bihêz*.
- Goxtin –*navçeyeke Ermenîstana dîrokî*.
- Gurcistan –*komara gurcan a sovêti û ya îro*.
- Hekkarî/Colemêrg – *bajar û herêmeke Kurdistanê*.
- Heleb – *bajarekî Sûriyayê*.
- Herran – *bajarekî Kurdistanê*.
- Îgdîr/Idir –*bajar û herêmeke bakûrê Kurdistanê*.
- Îraq – *dewleteke Rojhilata Navîn*.
- Îran – *herêmeke cihanê, beşekî Başûrê Asyayê, dewlet*.
- Kafkasiya –*herêmeke padişahiya Rûsiyayê*.
- Kapadokya –*navê dîrokî yê herêmeke rojhilatê Asya Biçûk di demên kevnar va heya rojên me. Îro di nav sînorên Tirkîyayê da ye*.
- Karmradzor – *dêra xristîyanî ya ermenîyan di bakûrê Kurdistanê da*.
- Kîlîkiya – *di demên kevnar da herêma başûr-rojhilatê Asîya Biçûk*.
- Kerbela – *herêm û bajar di Îraqê da*.
- Kerkûk – *bajarekî başûrê Kurdistanê*.
- Kurdistan – *welatê kurdan*.
- Laliş pîroz – *perestgeha êzdîyan di Başûrê Kurdistanê da*.

- Lêningrad – navê Sankt-Pêtêrbûrgê yê serdema sovêti.
- Libnan – dewleteke biçûk a Rojhilata Navîn, di nava welatên ereban da ji hêla pir-rengîya ol û bawerîyan va dîyar e.
- Madî – navekî Medya kevnar di nav gel da.
- Marastan – navê Medya kevnar di nav ermenîyan da.
- Mardastan – welatê mardan, herêmeke Medîya kevnar.
- Masis – navekî çîyayê Agirî-Arartê.
- Medya – welatê medan, Medya kevnar.
- Mekka – bajar di Erebestana Siûdî da, navenda heca misulmanan.
- Mêdiya – navê Medîyayê di hinek çavkanîyên ermenîyan da.
- Mêrdîn – herêm û bajarekî Kurdistanê.
- Mêzopotamya – herêma di navbera Dicle û Firatê da, bi kurdî – Navçemk.
- Moskova – paytexta Rûsîyayê û Yekîtiya Sovêtê.
- Nînwa/Nînova/Nînvêya – paytexta Asoristana dirokî.
- Padişahiya Medyayê – Dewleta medan.
- Pampa Kurdan – yek ji 24 gundên kurdan di Ermenîstanê da.
- Pêtrograd (Sankn-Pêtêrbûrg/Lêningrad) – salên 1914 – 1924-an navê bajarê duyem ê Rûsîyayê.
- Pont/Pontos – herêma bakûr-rojhilatê Asya Biçûk.
- Qerebax – komara otonom di nav Adirbêcana Sovêtî da, naha – serbixwe.
- Rojhilata Navîn/Rojhilat–herêmeke cîhanê.
- Roma reş – navê Tirkîyayê yê gelêrî di nav kurdan da.
- Rûsiya – welatekî cîhanê yê gewre, dewleteke dirokî û îro Federasiyona Rûsîyayê.
- Ruha – bajarekî Kurdistanê, biyani jê ra Ûrfa dibêjin.
- Sankt-Pêtêrbûrg/Pêtrograd/Lêningrad – bajarê duyem ê Federasiyona Rûsîyayê.
- Sîpan – ji sala 1972-an va navê gundê Pampa Kurdan di Ermenîstanê da.
- Somxêti – navê Ermenîstanê di nava gurcan da.
- Sûriya – welat û dewleteke Rojhilata Navîn.
- Swêd – dewleteke bakûrê Ewropayê.
- Tiflîs – bajarekî Împêratoriya Rûsîyayê, Tbilîsiya îro, paytexta Gurcistanê.
- Trakiya – herêmeke dirokî û erdnîgarî li rojhilatê Balkanan. Naha, anegotî peymanan Lozanê ya sala 1923-an ew di navbera sê dewletan da hatîye dabeşkirin: di navbera Bulgarîstanê, Yewnanîstanê û Tirkîyayê da.
- Tirkîya – navê wê yê fermî – Komara Tirkîyayê, wek dewlet sala 1923-an piştî hilweşîna Împêratoriya Osmanî hatîye avakirin.
- Tspn – dêreke ermenîyan a dirokî.
- Tûşpa – navê bajarê Wanê yê kevnar.
- Ûrartû – dewleteke cîhana kevnar, cînara Medyayê ji hêla bakûr va, peyra herêmeke Împêratoriya Medyayê.
- Vîzans – Împêratoriya Romayê ya Rojhilatî.
- Wan–bajar û derya di bakûrê Kurdistanê da.
- Yekîtiya Sovêtê – Yekîtiya Komarên Sovêtî yê Sôsialîst (1922 – 1991)
- Yêrêvan – paytexta Ermenîstana Sovêtî û Komara Ermenîstanê ya îro.
- Zagros – çîyayên Kurdistanê.
- Zor – gundê kurdan ê bakûrê Kurdistanê, li ku di destpêka dewra XX bi biryara nûnerê giştî (walî) yê padşahê Rûsîyayê di Kafkasîyayê da graf (kont) Vorontsov-Daşkov ji bo zarokên wî gundî û yê gundên derdorê dibistana seretayî hatîye vekirin.

## NAVÊN KESAYETÎYÊN DÎROKÎ Û YÊN PÎROZ

- Abdullah Ocalan – *rêberê netewî yê gelê kurd.*
- Adem – *Di bîrûbaweriyên gelan da Adem û Hewa mirovên yekem bûne, ku Xwedê ew sêwirandine û ji wan mirovahî li hev zêde bûye, ango ew dê û bavê mirovahiyê ne. Ji ber vê jî di gelek zimanan da peyva adem tê wateya mirov.*
- Ajdahak/Aşdahak – *ermenî Astiyag/Îştûvêgû yê padişahê Medyayê weha nav kirine (li jê rê binihêre – Astiyag)*
- Arbûkês – *nûnerê padişahê Medyayê (walî), anegorî çavkanîyên ermenîyan.*
- Arşakê V, *padişahêki farsan, anegorî pirtûka Mêntêşavilî A. M. a “Ën kurd. Lêgerina pêwendiyên civakî-darayî, çandî û debî”.*
- Artaşês – *padişahê Ermenîstanê di dewra II a berî bûyîna Îsa.*
- Astiyag/Îştûvêgû – *padşahê Medya kevnar ê dawiyê (585 – 550 b.Î.), lawê Ûvaxşatra, di çavkanîyên ermenîyan da wisa ji wek Astiyagê medî //yê pîrhesp tê zanîn.*
- Celilê Celil – *zanîyarê kurd ê sovêtê û dema me.*
- Cewo yê Emer ê Mamo – *mamostayê kurd ê keddar (1917 - 2001), bavê xudanê vê berhemê.*
- Dîovkês – *nûnerê padişahê Medyayê (walî).*
- Elî–Elî ibn Elî Talîb, *pismamê Muhemmed pêxember, yek ji xelîfên rêber ê îslamê (656 – 661).*
- Emer ê Mamo – *bawermendê êzdî, kalikê xudanê vê berhemê (1880 – 1962).*
- Erdoxan, Recep Teyîp, *yek ji serekwezîrên Tirkîyayê, vêga serokkomar.*
- Êzîd – *Yezîd ibn Muaviya ibn Ebû Sîfyan – yek ji xelîfên cîhana îslamê, pismamê Muhemmed pêxember ê dûr, êzdî jê ra dibêjin Sultan Êzîd.*
- Garnîk Asatryan – *yek ji “îdeologên” “têoriya” “êzdî ne kurd in” di Ermenîstanê da.*
- Grîgorê Gewre /Magîstros – *nivîskarê ermeniyê sedsala XI.*
- Gûştasp/Gostasp – *navê Vîştaspê padişahê Medya kevnar di çavkanîyên farsîya nû da, li jêrê binihêre – Vîştasp(a).*
- Harpagês – *binihêre – Varbagês.*
- Hayk – *wek ku di efsaneyên ermenîya yê gelêrî da tê gotin, pêşiyê ermenîyan.*
- Haykan, *torînekî ermenî yê dewra XI.*
- Hesen Dûtar – *Siyasetmeder û rayedarekî tevgera êzdîyan, Berpirsyarê Fêdêratsîona Êzdîyê Ewropayê.*
- Hesen – *lawê Hz. Elîyê kurmamê Muhemmed pêxember û dota wî Fatimê, xelîfê pêncem bûye (şeş mehên pêşin ên sala 661-an). Wek ku tê gotin, bi destê Emewîyan hatîye kuştin.*
- Huseyn – *lawê Hz. Elî yê duyem, îmamê şîîyan ê sêyem, 10-ê cotmeha 680-î di Kerbelayê da hatîye kuştin.*
- Încîcyan – *dîrokanê ermenî yê nîveka pêşin a dewra XIX.*
- Îsa, Hz. – *pêxemberê xristîyanan.*
- Îskenderê Mezin – *wisa ji Îskenderê Makêdonî (tîrmeha 356 – 10-ê hezîrana 323-ê berî bûyîna Îsa), di dîroka mirovahiyê da wek serekfermandar û rêberêki gewre tê naskirin, di bîst salîya xwe da bûye padişahê Makêdonayê, lê paşê bi perçiqandina bajarê serhildêr ê Fivê Yewnanîstanê jî dike bin desthîlata xwe.*
- Îştûvêgû – *li jorê binihêre – Astiyag.*
- Kambîs – *bavê Qurişê II ê padişahê farsan ê yekem.*
- Kavî–Vîştasp(a) – *li jêrê binihêre – Vîştasp(a).*

- Kekê Nevo – *pîrê êzdiyan, ji gundê Pampa Kurdan – niha bihuşti.*
- Kerîmê Biro – *pîrê êzdiyan, ji gundê Pampa Kurdan – niha bihuşti.*
- Kîaksar/Key Aksar/Ûvaxşatra – *padişahê Medyayê (625 - 585), bavê Astiag/Îştûvêgû.*
- Mandan, *mîrdota (prînsês) medî, dota Îştûvêgû, dayka Qurûşê padişahê farsan ê yekem.*
- Mesûd Barzanî – *Serokê Herêma Başûrê Kurdistanê.*
- Mîr Enwer Moewîya – *mîrza (prîns), lawê Tehsîn begê Mirê êzdiyan*
- Mîr Muawîya – *keseke ji mala mîran, pismamê Tehsîn begê.*
- Muhemmed Pêxember, hzr. – *pêxemberê cihana îslamî.*
- Omer Dînçer – *wezîrê perwerdeyê yê Komara Tirkiyayê destpêka salên 2000.*
- Ordîxanê Celîl – *zanîyarê kurd ê sovêti yê navdar, niha bihuşti.*
- Parîyîr, *torne ermenî – yê ku paşê bi alikariya medan dibe padişahê Ermenîyan ê yekem, yek ji rêvebirên mediyayê jî wî tacîdar dike.*
- Pîr Feqîr Elî – *pîrê êzdiyan, endamê Fêdêratsîona Êzdiyê Ewropayê.*
- Qurûş ê II ê gewre – *padişahê farsan ê yekem, neviyê Astiyag/Îştûvêgûyê padişahê medyayê yê dawiyê. Qurûş bi xiyaretî kalikê xwe ji ser text diavêje, dibe padişah û bi berekê va li ser bingeha dewleta medan, a farsan ava dike.*
- Rayêvskî – *gênêralê rûs ê dewra XIX.*
- Reşît-paşa – *rayedarek Împêratoriya Osmanî – walî, wezîrê dewletê, serekfermandarê artêşê (? – 27-ê gulana 1860).*
- Rûssayê I – *padişahê Ûrartûyê yê salên 735 – 714-an berî bûyîna Îsa.*
- Rûssayê II – *padişahê Ûrartûyê yê salên 685– 639-an berî bûyîna Îsa.*
- Sahak Bagratûnî – *serbaz û rêvebirê ermenî yê dewra V a berî bûyîna Îsa.*
- Sardûrê III – *padişahê Ûrartûyê yê salên 639 –625-an berî bûyîna Îsa.*
- Seddam Huseyn –*serokê Îraqê, xwînrejê gelê kurd, dawiyê ji ser text hate avêtin û hate dardakirin.*
- Şêx Adî/Şêyx Adî/Şêxadî/Şixadî – *rêformkerê ola êzdi, yê ku sofîtiya (sûfîzm) îslamî anî nava êzdiyan û kirasekî îslamê di stûyê êzdiyê da danî.*
- Şêxisin/Şixisin – *birayê Şêx Adî, şêx, rayedarekî ola êzdiyê.*
- Tizênhaüzên – *waliyê Împêratoriya Rûsiyayê yê Yêrêvanê – destpêka sedsala XX.*
- Ûvaxşatra/Kîaksar –*padişahê Medya kevnar, bavê Îştûvêgû/Astiag.*
- Varbakês, *rêvebirekî Medya kevnar ê dema padişahiya Kîaksar û Astiyagê lawê wî erkdar bûye.*
- Viştasp(a)/Kavî Viştasp/Key Viştasp (ê Medyayî)– *padişahê niv efsanewî yê Medya kevnar ê hevdemiyê Zerdeşt pêxember e, di derbarê wî da wisa jî di Avêstayê da jî tê gotin.*
- Vorontsov-Daşkov – *rayedarê dewleta Rûsiyayê, gênêral, salên 1905 – 1915-an nûnerê (walî) Împêratoriya Rûsiyayê yê li Kafkasîyayê bûye.*
- Wezîrê Eşo – *Nivîskar û lêgerînerê kurd ê navdar, vêga bihuşti.*
- Yêzîd bên-Maewîya bên-Ebû-Sîfyan benî-Omeyya (Sultan Êzîd) – *li jorî bi-nihêre – Êzîd.*
- Zera Elî Yûsûpova – *zanîyara kurd a Sovêtê û dema me, doktora filolojîyê, bi zîmanê kurdî va mijûl e.*
- Zerdeşt Pêxember/Zaratûştra – *pêxemberê medan û Medyayê, dostê padşahê Medyayê Kavî Viştaspa yê nêzik. Kavî Viştaspa li Zerdeşt xwedî derketiye, bi xwe jî baweriya wî pejirandiye û di Avêstayê da jî Zerdeşt pêxember pesnê wî daye.*

**SUMMARY**  
**of the book by Aziz e Jawo (Mamoyan):**  
**«Ezdianity: Where to Seek the Truth about It?»**

This book is a scientific and journalistic research which embraces historic events from the ancient times till the beginning of the 20<sup>th</sup> century. The book covers distorted conceptions of the old-time religion of the Kurdish people, Ezdianity, and ethnic and confessional society that was formed under its influence. And on this basis the ways to restore historical justice have been shown. Simultaneously, in the course of the investigation light has been thrown upon some unknown facts of the ancient history of Kurds and their neighbours since the times of the Kingdom of Media. The analysis presented in this work is mainly based on the results of linguistic and etymological research.

... Possible reasons, prerequisites and the causes of the appearance of distorted conceptions about the Kurd people since the times of their ancestors, the ancient Medes, and till the present time have been studied from the point of view of history... These facts and events as well as the distorted conceptions about the ancestors of the Kurdish people, the ancient Medes, and Ezdianity, old-time religion of the Kurdish people which they had it before Zoroastrian religion, that are under study in this work, are of great interest. Due to this they have become the main subject of the research.

An attempt to identify and reveal the main ideas and peculiarities of this religion and its religious doctrine has been made on the basis of the comparison and analysis of the historical facts and data, events and the distorted conceptions of them in the frames of the realia of that time and from the point of view of the historical development of human society. The aim of this work was to reveal the main reasons of the introduction of distorted conceptions of this religion in the context of the ancient history of the Kurd people, direct descendants of the ancient civilization since the Kingdom of Media up to present-day Ezdians, on the basis of historical facts and the revelation of the main peculiarities of Ezdianity and its religious doctrine. Based on this we have revealed the reasons due to which the distorted notions of

this old-time religion of the Kurd people that served as a basis for foreign researchers' (and not only their) interpretation and that of the students of religion about this ancient and mysterious religion have appeared.

And this was the reason to study in the frames of this investigation the unique data from the book "Yezidian Kurmanjs" by the Armenian priest S. V. Ter-Manvelyan which he wrote in the beginning of the 20<sup>th</sup> century. From the point of view of its rich and diverse contents, the author's scientific approach to studying the material as well as his method of analysis, this book actually completed the initial material base of this work. For analysis and all sorts of commentaries above some extracts from this book have been quoted which serve as the basis for scientific research, definitions and critical analysis of the distorted notions formed on basis of different myths, legends, tall tales of the ancient world. In this work the reader is offered a scientifically substantiated interpretation of the origin of these myths, legends and tall tales, the beginnings of distorted absurd conceptions formed on their basis...

At the same time some data from the ancient sources have been analyzed, and mainly these were "Histories" by Herodotus, the Armenian original source "The History of Armenia" by Movses Khorenatsi. In the course of the investigation valuable information, opinions and scientific conclusions of such Russian, Kurd and foreign authors as Kh. Abovyan, O. L. Vilchevsky, I. M. Dyakonov, N. Y. Marr, N. Kh. Makhmudov, A. M. Menteshashvilli, V. F. Minorsky, A. S. Pushkin, Richard Frye, Ekrem Dzhamil Pasha, Andrew Collins and others have been studied.

These are just the first steps took in the direction of the research of this old-time religion and its religious doctrine in the context of the historical development of the society and social and religious processes of that time. The steps taken in the sphere of the detailed and complex study of the peculiarities of this religion are the basis for its further research. According to Sion Vardapet Ter-Manvelyan «...*actually a lot of things, and mainly [the development of] science and the interpretation of the history of religion*» depends on the research of this religion.

The research has been conducted both in the context of the

historical development of the social processes and from the point of view of the aspects of the social, cultural and religious character of the development of that ethnical and confessional society and the religious doctrine it was based on. During the research the analysis not only of the social and historical but also of linguistic and etymological character have been undertaken, and due to this numerous reasons of the distorted notions about this religion have been revealed. And such complex analysis was conducted not in vain...

The scientific analysis of the historical materials and the data from the above-mentioned sources as well as the basics of the Ezdianity religious doctrine, this ancient religion of the Kurdish people, that remained intact in its oral cultural tradition, customs, rites and everyday life, testify that:

- Ezidians, just as the Kurdish people on the whole, are the direct descendants of the ancient Medes; they have preserved Ezdianity, the religion of their ancestors;

- the designation of the Ezdian religion originates from the name of the god *Êzdi//Ezda* which in its turn originates from the word combination *yê ez dayî* – my creator (created me); it is the religion of the Kurdish people before Zoroastrian religion;

- the word *Ezid//Yezid* originates from the name of one of the caliphs of the Muslim world – Ezid ben Muavi (*Yezid ben-Muewi ben- Ebu- Sifyan beni-Omeya*), whom Ezidians call Sultan Ezid. This fact has nothing to do with Ezdianity, the old-time religion of the Kurd people;

- there are two periods in the history of Ezdianity: before and after Sheikh Adi, after the reforms of Sheikh Adi the religion was formed as Ezdianity which had Islamic type, and before the reforms it was pure, holy Ezdianity;

- despite everything many Ezdians who left their Motherland two hundred years ago have preserved many peculiarities and elements of the Ezdian religion;

- there are facts of falsification of historical data and the use of dirty technologies not only in the modern and contemporary history; there were such facts in the ancient history, too; and the history of Kurds-Ezdians and their ancestors is only one of such episodes...

- all the distorted notions about Ezdians and their religion started from the ancient Kingdom of Media;

- all falsified data and distorted conceptions about the ancestors of Kurds-Ezdians have played a negative role in the rise of the absurd speculations about their old-time religion. These speculations not only played a fatal role in the life of the Kurd people but also were used as a basis of “research” of many reputable scientists and writers of the world who specialize in this sphere;

- this work is another step on the way of the thorough study of Ezdianity – one of the mysterious and extraordinary religions of the ancient world which despite everything has preserved its many peculiarities till present time; the further studies of the basics of the religious doctrines and the world outlook that this religion and the ethnic and confessional community is based on will help greatly to understand the historical processes and changes after the so-called reforms associated with Sheikh Adi in the 12<sup>th</sup> century A.D.;

- in order to implement a full and accurate research of the peculiarities of this religious doctrine and ethnic and confessional society that is based on it, one should analyze thoroughly the material and the results of the studies that have been done for today ; besides, one should carry out a complex and thorough analysis of the existing opinions, statements, views and standpoints, and also of certain studies that form the scientific basis of further research in this direction; and also it is necessary to do the studies of theological character in order to reveal all the peculiarities of this religion...

- and for the complex study and the reconstruction of the peculiarities of this old-time religion and its doctrines that make it different from the traditional religions it is vital to combine the efforts of theologians and researchers specializing in the general history of religion; we should also need the knowledge of the educated priests who at least partially distinguish the basics of this old-time religion preserved in the frame of Islam from the elements that are alien to it; the first step to be taken in this direction could be the development of the systematic subject plan for scientific discussions and on this basis the organization of scientific symposiums and conferences on the matter.



# EZÎZÊ CEWO MAMOYAN

## (KORDA MAD)

**Ezîzê Cewo Mamoyan (Korda Mad)** 23-ê berfanbara sala 1949-an li Ermenîstana Sovêti di gundê Pampa Kurdan (naha – Sîpan) di malbata mamostayê dibistanê da ji dêya xwe bûye. Bavê wî – Cewo ê Emer ê Mamo mamostayê kurd ê navdar bûye. Gelek rewşenbîrên kurd ên navdar li ber destê wî perwerde bûne: prof. Şeref ê Eşîrî û Maksîm ê Xemo, helbestvan Fêrîk ê Ûsiv, nivîskar Wezîr ê Eşo (yên naha –bihuşti) û Emerîk ê Serdar, siyasetmeder Avtandîl ê Fetî, Têmûr ê Cindî (naha – bihuşti), rêvebirên dibistanan: Têmûrê Mîro, Razmîk Basmacyan û Mêlsîkê Memlî, her weha gelek mamosta, avakar, bijîşk û yên dinê... Ezîzê Cewo jî yek ji şagirtên wî bûye.

Sala 1973-an mamosta Ezîz xwendina xwe di Fakûltêta rojhilatzanîyê ya Zanîngeha Yêrêvanê da birye sêrî. Di dibistanan da mamostaîya zimanên kurdî û ermenî kirye, berpîşiyarê beşê xwendinê yê dibistana navîn û serwêr (dîrêktor) bûye. Ji sala 1983-an heya 1993-an di Hukumeta Ermenîstana Sovêti da karkirye. Salên 1990-1991-ê di Zanîngeha ser navê Davît Anhaxt da dersên zimanê kurdî dane. Ji sala 1983an û vir va di warê çapemenîyê da wek professional kar dike. Sala 1993-an heya 1994-an rêdaktorê sereke yê rojnameya “Botan” a Yekîtiya nivîskarên kurd bûye (Yêrêvan – bi zimanê ermenî). Havîna sala 1994-an cîguhêzî bajarê Moskovayê bûye. Li vir ji sala 1995-an heya 1998-an rêdaktorê sereke yê rojnameya kurdî ya “Axîna welat” a bi zimanên kurdî û rûsî bûye. Endamê yekîtiya rojnemegerên Yekîtiya Sovêti û Ermenîstanê bûye, îro jî endamê Yekîtiya rojnamegerên Fêdêratsîona Rûsiyayê û Navenda PEN-a kurd û PENa navnetewî ye. Ji sala 1995-an heya 2004-an endamê rêvebirîya Yekîtiya navnetewî ya rêxistinên kurd ên civakî (Yekîti) bûye. Ji sala 1999-an heya 2008-n endamê Kongrêya Netewî ya Kurdistanê (KNK) bûye. Salên 1999 – 2001 endamê Desteya rêvebir a KNK-ê û serokê Komîtêya perwerde,

zanizt, hûner û çandê ya Kongrê bûye. Salên 2002 – 2004-an serokê Şêwira Otonomîya Netewî-Çandî ya Kurdên Fêdêratsiona Rûsîyayê bûye.

Di cîhana wêjeyê û rojnamevanîyê da bi nasnavê wêjeyî yê Korda Mad wek helbestvan, rojnameger û şroveger tê naskirin. Helbest, gotar, şiroveyên wî bi navê Ezîz ê Cewo, Aziz Mamyan û Korda Mad hatine binnûskirin. Nivîsên wî di çape-manîya Ermenîstanê, Rûsîyayê, Kurdîstanê, Ewropayê û welatên din da bi zimanên kurdî, ermenî, rûsî, tirkî û zimanên dinê hatine weşandin.

Salên nodî yê sedesala XX helbestên wî di almanaxa şaxê nivîskarên kurd ê Ermenîstanê “Bihara teze” da û li ser rûpelên rojnameya “Rya teze” ronayî dibînin. Helbest, gopar û şiroveyên wî wisa jî di Radîoya Yêrêvanê da hatine weşandin. Sala 1998-an di Moskovayê da berevoka helbestên wî ya “Karwanên bêxewîyê” ronayî dîtye.

Hê ji dema xwendkarîyê va ewî dest ji pisporîya xwe ya zanîngêhî nekişandye. Hê jî bê rawestan lêgerînên xwe yê zanistî di warê zimanzanîya giştî û zimanê kurdî da didomîne. Sala 2007-an pirtûka wî ya zanistî-lêgerînî bi sernivîsa “Taybetmendîyên rêzimanî yê navdêr û bîngêhên destpêkî yê makzimanê hindewropî di kurdî da” ji hêla Weşanxaneya Zanîngeha dewletê ya Sankt-Pêtêrbûrgê va bi zimanên rûsî û bi pêvekên kurdî û inglîzî va hatye weşandin.

Zêdetirî pênc salan wî beşê dersên kurdî li ser rûpelên rojnameya “Axîna welat”, paşê li ser rûpelên rojnameya “Kurdîstana azad” meşandine. Naha jî gotarên wî li ser rûpelên rojname, kovar û malperên kurdî hatine û tên weşandin ( “Azadîya welat”, “Axîna Welat”, “Kurdîstana Azad”, “Zend”, “W”, “Pênûsa nû”, “Roza”, “AmîdaKurd”, “Pena kurd”, “Xendan”, “Mezopotamya”, “KurdPrêss” û yê dinê).

Salên nodî yê sedasla XX ew bi gotarên zanistî yê li ser pirsên rêzimana kurdî û zimanzanîyê beşdarî konfêransên rojhilatzanan bûye (yên ku ji hêla Akadêmîya zanistê ya Ermenîstanê va dihatin lidarxistin). Peyra wisa jî konfêransên navnetewî hebûne. Salên 2004, 2005 û 2010-an beşdarî konfêransên navnetewî yê li ser pirsgerêkên zimanê kurdî bûye (Amed); sala 2012an beşdarî Kongreya zanistî ya kurdî a cîhanî ya 2em bûye (Hewlêr). Û gotarên wî yê wan konfêransan jî hatine weşandin.

Ezîz ê Cewo naha jî karê xwe yê zanistî-lêgerînî, rojnamegerî û afrandarî didomînim.

\*\*\*

## ...Û GOTINA DAWÎYÊ

Ji destpêka gihîştina ramana nivîsandina berhemeke lêgerînî di derbarê ola gelê kurd a kevnar – *êzdîtîyê* va, hinek dost û dilêşên çand û ramana netewî, yên ku ji bo dîroka gelê kurd karekî pir hêja û kêrhatî dimeşînin, bi şêwir û govtûgoyên xwe, bi gengeşî û pêşniyarên xwe, bi dewlemendkirina çavkanîyan, bi xwendina destnivîsên vê berhemê û bi nêrîn û dîtînen xwe va beşdarî pêvajoya hilatina qînyatên vê pirtûkê û amadekirina wê ya ji bo weşanê bûne...

Ji bo wê jî xudanê pirtûkê bi taybet keda du navdarên kurd bi rêzdarî bi bîr tîne: ya nivîskar Wezîrê Eşo û profêsoz Ordîxanê Celîl (herdu jî bihuştî), spasdarîya xwe ji bo rayedarê tevgera êzdîyan, berpirsyarê Fêdêratsîona êzdîyê Ewropayê Hesên Dûtar, rojnamegerê kurd ê hêja û rêvebirê weşanê Xerzî Xerzan dîyar dike – ji bo rola wan a di pêvejoya gihîştin û şêwazgirtina ramana vê berhemê da. Ew wisa jî ji bo dilsozê çand û hunera kurdî û wêjeya zarkî ya gelêrî Mazharê Dûderî, Xêyrîyê Xelatî û Ebilhalûkê Amedî spasîya dibêje, ji bo alîkarî û piştgirîya wan... Her weha, xudanê pirtûkê rola wan xwendevanan girîng dibîne û spasdarîya xwe ji bo wan tîne zimên, ên ku bi nameyên xwe beşdarî goftûgoyên zanistî bûne û bi wê yekê rê li pêşîya gelek nêrîn û dîtînan vekirine...

E. C.